

ISSN 2181-8231

ЎЗБЕКИСТОН
РЕСПУБЛИКАСИ
ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ

ЎЗБЕКИСТОН ЭНГ ЯНГИ ТАРИХИНИНГ ДОЛЗАРБ МАСАЛАЛАРИ

maxsus son (17) 2025

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI HUZURIDAGI
O'ZBEKISTONNING ENG YANGI TARIXI MASALALARI BO'YICHA
MUVOFIQLASHTIRUVCHI-METODIK MARKAZ

O'ZBEKISTON ENG YANGI TARIXINING DOLZARB MASALALARI

ФАНЛАРАРО ИЛМИЙ-НАЗАРИЙ ЖУРНАЛ

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ НОВЕЙШЕЙ ИСТОРИИ УЗБЕКИСТАНА

МЕЖДИСЦИПЛИНАРНЫЙ НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

UZBEKISTAN CONTEMPORARY HISTORY ISSUES

INTERDISCIPLINARY ACADEMIC JOURNAL

maxsus son (17) 2025

TOSHKENT
2025

“O‘zbekiston eng yangi tarixining dolzarb masalalari” Fanlararo ilmiy-nazariy jurnal.
Maxsus son (17), 2025. – 192 b.

Muassislar:

*O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi,
O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiya vazirligi,
O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi*

Bosh muharrir:

Feruza Usarova, siyosiy fanlar nomzodi, katta ilmiy xodim

Bosh muharrir o‘rinbosari:

Nodira Mustafayeva, tarix fanlari doktori, professor

Tahrir hay’ati:

Akbar Xakimov, akademik, san’antshunoslik fanlari doktori, professor
Anatoliy Sagdullayev, akademik, tarix fanlari doktori, professor
Akmal Saidov, akademik, yuridik fanlari doktori, professor
Dilorom Alimova, tarix fanlari doktori, professor
Mirzoxid Raximov, tarix fanlari doktori, professor
Grigoriy Glizin (Gregory Gleason), fan doktori
Valentina Komleva, sotsiologiya fanlari doktori, professor
Izabel Oxayon (Isabelle Ohayon), fan doktori
Sanjay Pandey (Sanjay Pandey), fan doktori
Alikber Alikberov, tarix fanlari doktori, professor
Vladimir Paramonov, siyosiy fanlari doktori
Guli Yuldasheva, siyosiy fanlari doktori
Ra’no Tursunova, tarix fanlari doktori
Lyudmila Yugay, yuridik fanlari doktori
Askar Djumashev, tarix fanlari doktori
Xayriya Buriyeva, tarix fanlari doktori
Nodirbek Rasulov, iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent
Farxod Primov, yuridik fanlari doktori
Sevara Pulatova, tarix fanlari nomzodi, professor
Dilshod Aberkulov, tarix fanlari nomzodi, katta ilmiy xodim
Nilufar Mannanova, sotsiologiya fanlari buyicha falsafa doktori (PhD)
Sanobar Tolibova, tarix fanlari bo’yicha falsafa doktori (PhD), katta ilmiy xodim
Azamat Amirov, falsafa fanlari bo’yicha falsafa doktori (PhD), katta ilmiy xodim

Ushbu sonni tayyorlaganlar:

Dilshod Aberkulov, tarix fanlari nomzodi, katta ilmiy xodim

Sahifalovchi:

Sagatov Muxtor

Tahririyat manzili: 100047, Toshkent, Yahyo G‘ulomov ko‘chasi, 70-uy.

Telefonlar: 233-37-01; 233-37-11. e-mail: uzconhistory@academy.uz

Jurnal O‘zbekiston Matbuot va axborot agentligi tomonidan ro‘yxatga olingan. Guvohnoma № 0848.

Materiallarni faqat tahririyat ruxsati bilan qayta chop etish mumkin. Nashr etilgan materiallar va e’lonlarda ko’rsatilgan faktlarning to’g’riligi va ishonchiligi uchun ularning mualliflari javobgardir. Mualliflarning fikri tahririyatning fikri bilan mos kelmasligi mumkin.

ISSN 2181-8231

© O‘zbekistonning eng yangi tarixi masalalari bo’yicha
Muvofiqlashtiruvchi-metodik markaz, 2025 y.

MUNDARIJA – СОДЕРЖАНИЕ – CONTENT

9-MAY - XOTIRA VA QADRLASH KUNI HAMDA IKKINCHI JAHON URUSHIDA QOZONILGAN G‘ALABANING 80 YILLIGI

F. Usarova. Ko‘pmillatli O‘zbekiston ayollarining Ikkinchi jahon urushidagi jasorati.....	7
N. Mustafaeva. O‘zbekiston ilmi va madaniyati ravnaqi uchun xizmat qilgan olim (Toshmuhammad Qori-Niyoziyning hayot mundarijasidan ba’zi lavhalar).....	12
Ф. Кулуева. Узбекистан в годы Великой Отечественной войны был надежным тылом.....	18
X. Тиллаходжаева. Вклад народа Узбекистана в победу во II Мировой войне.....	24
X. Babadjanov. 1941-1945 yillarda SSSRda oziq-ovqat taqsimoti va savdosiga tegishli jinoyatchilik hamda unga qarshi kurash	30
K. Toshov. Ikkinchi jahon urushi yillarida bolalar qarovsizligi masalasi.....	34
Ш. Юсупов. Достойный вклад народа Узбекистана в Победу	41
X. Burieva, D. Yusupova. Toshkent shahar Markaziy davlat arxivi 10-Jamg‘armasi hujjatlarida evakuatsiya jarayonlarining yoritilishi.....	47
Sh. Yuldasheva. Ikkinchi jahon urushining boshlanishi va umumiy harbiy safarbarlik jarayonida Toshkentning o‘rni	54
Sh. Raximov. Stalingraddan Belorussiyagacha sharaflı jangovar yo‘l.....	59
B. Isaxova. Samolarda qolgan razvedkachi Plis Kolgeldievich Nurpeysov jasorati.....	64
B. Imamov. Ikkinchi jahon urushi yillarida O‘zbekiston SSR rahbari Usmon Yusupovning xizmatlari va hayot yo‘li.....	68
Д. Аберкулов. Среднеазиатский военный Округ (САВО) во время Второй мировой войны, помним и чтим.....	74
D. Chorieva. O‘zbekiston xalqining ma’naviy qahramonligi	79
M. Nursaidova. Italiya qarshilik ko‘rsatish harakatida O‘zbekistonliklarning ishtiroki	84
M. Siddiqov. Ikkinchi jahon urushi yillarida fan va madaniyat xodimlarining ijtimoiy ta’mini	91
Н. Обломуратов, Т. Алиев. Узбекистан во Второй мировой войне: мужество на фронте и в тылу	98
S. Oxunov. Ikkinchi jahon urushi yillarida jizzaxlik qahramonlar	104
I. Imonqulova. Jang maydonining tirik afsonasi	108
N. Abdusattarova, Z. Ne`matov. Ikkinchi jahon urushi qatnashchisi, adib – Shuhratning urush xotiralari	112
D. Aberkulov, H. Qodirov. Ikkinchi jahon urushining o‘zbek xalqi ijtimoiy-siyosiy qarashlariga ta’siri	117

YOSH TADQIQOTCHI MINBARI

X. Азимов. Геополитические аспекты развития международных транспортных коридоров и их влияние на Центральную Азию	122
R. Narziyev. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasida nogironligi bo‘lgan shaxslar uchun yaratilgan imkoniyatlar: huquqiy va ijtimoiy tahlil	127
H. Ergashev. Stages of development of historical science in Uzbekistan.....	132

A. Mirkamilov. Nodavlat notijorat tashkilotlari tushunchasi siyosatshunoslik fanining kategoriyasi sifatida.....	137
М. Эргашева. Санкции как инструмент международного влияния на арабские страны Персидского залива.....	144
А. Турдалиев. Роль Узбекистана в развитии отношений Центральной Азии с арабскими странами залива: возможности и перспективы	149
S. Maxmudov. Amir Temur milliy qahramon: tarixiy va ilmiy asoslar	154
J. Mirzaaxmedov. Raqamlashtirish tushunchasi va uning tarixiy tadqiqotlarda tutgan o‘rni	159
E. Mannanov. O‘zbekistonda etnoturizmning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishdagi ahamiyati	165
X. Bekturodov. Mustaqillik yillarida jamiyat ijtimoiy tuzilmasidagi tarixiy o‘zgarishlar	170
I. Urinov. O‘zbek milliy musiqa san’ati va uning namoyondalari ijodi tarixidan (XIX-asr oxiri XX-asr boshlari)	176
U. Sulaymonov. Hukumatning parlamentdagi vakillik instituti: tarixiy zaruriyat va zamonaviy yondashuv	180
Z. Nishonov. Jamoatchilik ishtiroki – demokratik davlat qurilishining muhim vositasi sifatida.....	185

В нашей стране стало доброй традицией и ценностью широко отмечать 9 Мая – День памяти и почестей, проявлять особое внимание и глубокое уважение к ветеранам войны и труда, внесшим достойный вклад в Победу во Второй мировой войне, нашим великим предкам, боровшимся за процветание и развитие Родины, ее защиты.

Наш многонациональный народ отмечает священный праздник – День памяти и почестей и 80-летие Великой Победы во Второй мировой войне [1]. В эти радостные и в то же время печальные мгновения мы вспоминаем наших отцов и дедов, внесших огромный и достойный вклад в освобождение человечества от фашизма, преклоняемся перед их светлой памятью.

Никогда не забудутся тяжелые страдания, неисчислимые беды и потери, которые принесла народам мира, в том числе и нашему народу, самая разрушительная в истории человечества Вторая мировая война. Это – летопись настоящего мужества и героизма, величие которых неподвластно времени. Мы по праву гордимся нашим стойким народом, внесшим достойный вклад в славную победу.

В последние годы благодаря исследованиям наших ученых и специалистов открываются не известные до сих пор страницы истории Второй мировой войны. По документальным свидетельствам, из 6 миллионов 800 тысяч человек, проживавших в то время в республике, в кровавых боях против фашизма участвовали почти 2 миллиона. Около 540 тысяч из них погибли на фронте, 158 тысяч пропали без вести, свыше 50 тысяч были замучены в концлагерях, более 60 тысяч вернулись домой инвалидами.

Около 214 тысяч солдат и офицеров из Узбекистана были награждены боевыми орденами и медалями, 301 удостоен высокого звания Героя Советского Союза, более 70 – орденов Славы трех степеней. Это является выражением признания героизма, мужества и отваги, проявленных нашими соотечественниками на фронтах войны.

Еще одна незабываемая страница того неспокойного времени – Узбекистан в годы войны превратился в надежный тыл, обеспечивавший поставку на фронт из республики большого количества военной техники, вооружения, лекарств, одежды, продовольствия и другой нужной продукции. Из прифронтовых районов сюда было перемещено более 170 заводов и фабрик, в короткий срок построено 280 новых предприятий.

Наш народ, который сам испытывал все тяготы военного времени, приютил, проявляя искреннюю любовь и заботу, около 1 миллиона 500 тысяч людей, эвакуированных в Узбекистан с опаленных огнем войны территорий, в том числе 250 тысяч детей, лишившихся родителей.

Вспоминая эти факты, навсегда вошедшие в книгу истории, мы по праву восхищаемся истинным гуманизмом, высокими человеческими качествами нашего великодушного и толерантного народа, который в любой ситуации оставался верным своим благородным убеждениям.

Сегодня в нашей стране девиз «Не будет забыт героизм во имя процветания, мира и защиты Родины» [2] все более глубоко проникает в нашу жизнь. Вручение в этом году каждому участнику Второй мировой войны единовременной денежной выплаты в размере 10 тысяч долларов США. Лицам, приравненным к этой категории, – 25 миллионов сумов, участникам трудового фронта – 3 миллионов сумов и юбилейной медали «Иккинчи жаҳон урушидаги Ғалабанинг 80 йиллиги» является еще одним практическим проявлением такой заботы и внимания к уважаемым ветеранам.

Ветеранам войны оказываются медицинские и социальные услуги, в том числе патронажные. В эти радостные дни наш народ навещает представителей старшего поколения, уважаемых ветеранов войны и труда, получает их благословение.

С участием руководителей соответствующих министерств, ведомств и организаций, войсковых частей организуются посещения ветеранов войны и труда, членов семей военнослужащих и сотрудников правоохранительных органов, погибших в годы независимости при выполнении служебного долга, им оказываются необходимая помощь и содействие.

В соответствии с решением руководства Координационно-методического центра новейшей истории Узбекистана при АН РУз данный специальный выпуск научно-теоретического журнала

«Актуальные вопросы новейшей истории Узбекистана» посвящен «Дню памяти и почестей» и 80-летию Великой Победы во Второй мировой войне. В этой связи выражаем особую благодарность за кропотливый, серьезный вклад всех исследователей и стажеров, которые участвовали в процессе подготовки этого номера.

Сегодня, безусловно мы в постоянном долгу перед нашими ветеранами – этими замечательными людьми, которые, не жалея своих сил и жизни, боролись с фашизмом за сегодняшний Мир и Свободу.

Д.Н. Аберкулов

1. https://uza.uz/ru/posts/prazdnichnoe-pozdravlenie-narodu-uzbekistana_718089/ (Дата обращения 08.05.2025)
2. <https://uza.uz/posts/690137/> / (Дата обращения) 19.02.2025

KO'PMILLATLI O'ZBEKISTON AYOLLARINING IKKINCHI JAHON URUSHIDAGI JASORATI

Feruza Usarova

*O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi huzuridagi
O'zbekistonning eng yangi tarixi masalalari buyicha
Muvofiqlashtiruvchi metodik markaz
siyosiy fanlar nomzodi, katta ilmiy xodim, direktor*

Annotatsiya. O'zbekistonda oxirgi yillarda Ikkinchi jahon urushi davri tarixini o'rganish borasida katta ishlar amalga oshirildi. Ilgari maxfiy bo'lgan va kirish imkoni bo'lmagan arxiv hujjatlari va materiallari tadqiqotchilarga ochildi. Shu bilan birga, sobiq Ittifoq respublikalari va boshqa xorijiy mamlakatlar arxiv muassasalari, muzey va fondlari, tarixchi olimlari, mutaxassislari, jamoatchiligi bilan hamkorlik faollashdi. Ushbu ilmiy maqola Ikkinchi jahon urushi davrida o'zbekistonlik ayollarning ishtiroki va jasoratini yoritishga bag'ishlanadi. Ilmiy maqolada tizimli yondoshuv va kuzatish metodlaridan foydalanildi.

Kalit so'zlar: urush, Vatan, jasorat, mergan, fashizm, G'alaba.

Аннотация. В Узбекистане за последние годы проделана большая работа в изучении истории периода Второй мировой войны. Прежде всего, для исследователей были открыты ранее засекреченные и недоступные архивные документы и материалы. Наряду с этим активизировалось сотрудничество с архивными учреждениями, музеями и фондами, историками, специалистами, общественностью республик бывшего Союза и других зарубежных стран. В данной научной статье предпринята попытка осветить участие и мужество женщин Узбекистана в годы Второй мировой войны. В научной статье были использованы такие методы как системный подход и наблюдение.

Ключевые слова: война, Родина, подвиг, снайпер, фашизм, Победа.

Abstract. In recent years, a lot of work has been done in Uzbekistan to study the history of the Second World War period. First of all, previously classified and inaccessible archival documents and materials were opened for researchers. Along with this, cooperation with archival institutions, museums and funds, historians, specialists, the public of the republics of the former Union and other foreign countries has intensified. This scientific article attempts to highlight the participation and courage of women from Uzbekistan during the Second World War.

Keywords: war, Motherland, feat, sniper, fascism, victory.

9 may 2025 yil tarixiy sana, halqimiz Ikkinchi jaxon urushida fashizm ustidan qozonilgan G'alabani 80 yilligini nishonlamoqda. O'tmishga nazar tashlar ekanmiz, Vatan ozodligi, erkinligi yo'lida kurashib, behisob qurbonlar bergan ota-bobolarimiz jasorati xotiramizdan hech qachon o'chmaydi. O'zbek xalqining fashizmga qarshi kurashdagi jasorati insoniyat tarixida unutilmas sahifalarida muhrlandi. O'zbekistonning minglab o'g'il-qizlari qo'llariga harbiy qurol olib, yelkama-yelka turib, fashizmni yo'q qilishga munosib hissa qo'shdilar. Urushning og'ir yillarida o'zbek xalqining ko'p asrlik eng noyob an'ana va qadriyatlari, yuksak fuqarolik pozitsiyasi, mehr-oqibati, vatanparvarlik, yaxshi qo'shnichilik va mislsiz jasorati to'liq namoyon bo'ldi.

Bu borada Prezident Sh.Mirziyoev: "Xalqimiz asrlar davomida og'ir sinovlarda, bosqinchi va yovuz kuchlarga qarshi mashaqqatli kurashlarda bukilmas iroda va jasorat namunasini amalda namoyon etib kelgan. O'z ozodligi, erkinligi yo'lida kurashib, behisob qurbonlar bergan ota-bobolarimiz jasorati xotiramizdan hech qachon o'chmaydi.

Ikkinchi jahon urushida halok bo'lgan minglab yurtdoshlarimiz xotirasini yod etish, jang maydonlaridan omon qaytgan bobolarimizga, front ortida og'ir kunlarni sabr-bardosh bilan yenggan ajdodlarimizga mehr-oqibat ko'rsatish tom ma'noda milliy an'anaga aylandi", deya ta'kilaydilar [1].

Ikkinchi jahon urushining dastlabki kunlaridanoq aholimizning kattayu-kichigi frontga jo'natishni so'rab harbiy komissarliklarga o'z xoxishi bilan ariza yozib borishar edi. Ma'lumotlarga qaraganda, urushning ilk oylarida 32 mingdan ziyod arizalar ko'ngillilar tomonidan berilgan. Ular turli kasb va millatlarga mansub insonlar edi. Shu o'rinda alohida ta'kidlash kerakki, urushga borib jang qilishni so'rganlar orasida nafaqat erkaklar, yoshlar va keksalar bo'lgan, balki ularning qatorida ko'plab xotin-qizlar ham bor edi.

Bejiz emasmi, Ikkinchi jahon urushi davrida ayollarni urushga safarbar etish bo'yicha hukumat qarori e'lon qilingan. Mazkur hujjat asosida 1942 yilning 1 may oyidayoq O'zbekistondan 448 nafar turli millat va elat vakillari bo'lmish xotin-qizlar Qizil armiya safiga safarbar qilingan. Shu yilning oxiriga kelib, bir ming olti yuz nafar o'zbekistonlik ayollar urushga safarbar etilgan. Ular asosan 19 yoshdan 26 yoshgacha bo'lgan yosh xotin-qizlar bo'lib, dushman bilan yuzma-yuz turib, jang olib borishgan. Jangchilar qatorida Zebo G'anieva, Rahima Alimova, Azizaxon Qalandarova, Sharofat Yeshonxo'jaeva, Xosiyat Usmonova, Salomat Sangidova singari ayollarning jasoratini faxr bilan tilga olish mumkin [2].

Alohida ta'kidlash joizki, ayollarni urushga safarbar etishi tobora oshib borganini kuzatish mumkin. O'zbekistondan 1942-1943 yillari o'z xoxishi-tashabbusi bilan 4 ming 555 nafar xotin-qizlar frontga safarbar etilgani haqida ma'lumotlar mavjud. Urushning turli nuqtalarida xotin-qizlar faol bo'lishgan va matonat bilan kurashgan. Ular orasida, jumladan, Yelena Stempkovskaya, Sharofat Eshonto'raeva kabi mohir merganlar o'z jasoarti bilan nom chiqarishgan. Yoki harbiy jarroh Muqaddam Ashrapova qanchadan-qancha yarador jangchilarning hayotini saqlab qolgan. Hujumkor aviatsiya polki kuzatuvchisi Sayyora Shukurova, mashhur radistlar Roza Ibragimova va Sobira Majidova G'alabaga o'zining ulkan hissalarini qo'shganlar.

Ularning jasoratini bir maqolada yoritishning imkoni yo'q albatta. Ilmiy maqolada ba'zi jangchi ayollarning jasoratlarini yoritishni maqsad qildik. Masalan, 230-o'qchi diviziyasi 988-o'qchi polk batalon 8-o'qchi rota sanitari Rahima Alimovanning jasorati har qancha e'tirofga loyiqdir. Bir tarixiy lavhani keltirsak. Mius daryosini kechib o'tishda dushmanga qarshi kurashayotgan pulemyotchi halok bo'lgan. Shunda urush maydonlaridan yaradorlarni xavfsiz joyga olib o'tayotgan Rahima Alimova uning o'rnini egallab, jangni davom ettirgan. U olovli nuqtalardan ko'plab jangchilarni qutqarishga muvaffaq bo'lgan. Jumladan, u Donbass uchun janglarda jami 97 nafar yarador askarni jang maydonidan olib chiqib, qahramonlik va jasorat ko'rsatdi [3]. Bu jasorat xaqida ko'pgina ro'znomalar yozishgan, shu o'rinda, "Qizil Armiya" gazetasining 1944 yil 7 mart sonida "Jasurligi uchun" medali bilan taqdirlangan Rahima Alimovanning dil so'zlari e'lon qilingan. Maqolada qayd etilishicha, R. Alimova frontda ko'rsatgan jasorati uchun 1943 yil sentabrda "Qizil bayroq" ordeni bilan ham taqdirlangan [4].

Ikkinchi Jahon urushi boshlanganda Zebo G'anieva 16 yoshda edi. 1941 yilda fashistlar Germaniyasi Sovet davlatiga hujum qilganda 18 yoshli Zebo Moskvadagi Teatr san'ati institutida tahsil olardi. O'sha paytda talaba qiz yurtiga qaytishni emas, balki frontda jang qilishni afzal bildi. U Dastlab, urushga tayyorlov tezkor kurslarida radio bilan ishlash, razvedka operatsiyalarida qatnashish, keyinroq esa snayper vintovkasi va pulemyotni qo'llash bo'yicha birlamchi ko'nikmalarni oldi. 1941 yilning oktabridayoq u Moskva yaqinidagi diviziyalardan birining pulemyotchilar rotasida jang qila boshladi. Bu yerda Zeboxon merganlik mahoratini oshirdi. Bo'limda u radio operatori va razvedkachi bo'ldi. G'anieva o'z xotiralarida shunday hikoya qiladi: "...dastavval pulemyotchilarga o'q-dorilarni yetkazib berdim, nishonga aniq zarba bera boshlaganimdan so'ng, meni darhol otishma maktabiga yuborishdi. Bu yerda kechayukunduz kamondan o'q otish bilan shug'ullandim, qorda chang'ida uchishni o'rgandim va hatto sambo bo'yicha mahoratimni oshirdim. Bu qiyin edi. Issiq qo'lqop kiygan bo'lsam ham, barcha barmoqlarim qotib qolardi" [5].

1941-yilning notinch va sovuq qishida Zebo G'anieva 16 marta dushman chizig'i ortiga o'tib, u yerdan radio orqali dushman haqida muhim ma'lumotlarni uzatdi va olib keldi. Keyinchalik u Moskvani tankda pulemyotchi sifatida himoya qildi. Zebo G'anieva janglarda jasorat va jasorat ko'rsatib, "Moskva mudofaasi uchun" medali bilan taqdirlandi [6]. Uning jasoratlari haqida butun mamlakat bilib oldi - barcha markaziy va mahalliy gazetalar uning fotosuratlarini va snayper miltig'i bilan 20 ta dushmanni o'ldirganligi haqidagi xabarni nashr etdilar. Garchi suhbatlarning birida u: "Tair, men 129 fashistni o'ldirdim", dedi [7].

1942 yilning bahorida diviziya Shimoli-g'arbiy frontga etib keldi va faol jangovar harakatlarga qo'shildi [8]. 1942-yil 23-mayda Leningrad viloyatining Molvotitskiy tumanidagi Bolshoe Vragovo qishlog'i uchun ko'p sonli fashistlar bilan bo'lgan jangda Zebo G'anieva jasorat ko'rsatdi. Qo'mondonlikdan Bolshoe Vragovo qishlog'idagi nemis garnizoniga snayper o'qini o'tkazish

topshirig'ini olgan G'anieva qishloqning sharqiy tomonidagi balandlikka chiqadi. Tank otryadining hujumi natijasida fashistlar qishloqdan chekinishni boshlaganda, Zebo G'anieva 9 kishidan iborat jangchilar guruhini tuzib, chekinayotgan dushmanga snayperdan o'q uzadi. G'anievaning o'zi oldinga siljib olti nemisni otib tashladi. Bu vaqtda kichik leytenant Marchenko qo'mondonligi ostidagi guruh qishloqda allaqachon jang qilayotgan edi. Marchenko G'anievaga jangda yordam ko'rsatishni so'rab xabar yubordi. 130-o'qchilar diviziyasining 528-o'qchi polki komandiri mayyor Pavlov Zebo G'anieva va 15 nafar jangchidan iborat guruh ko'magida yana olti nafar jangchini qabul qilib, Marchenko otryadiga yordam berish uchun yo'l oladi. Guruh qishloqqa ketayotib, bino vayronalari ichida pozitsiyani egallab olgan pulemyotchi tomonidan o'qqa tutiladi. Zebo o'zini yo'qotmay, jangchilardan biri bilan birga pulemyotchining pozitsiyasini orqadan aylanib o'tib, unna avtomatdan o'q uzadi. Bu vaqtda og'ir minomyotdan otish boshlanadi, natijada G'anieva yon tomondan yaralanadi [9].

Og'ir yaralangan kichik leytenant Zebo G'anievani o'z safdoshlari Nina Solovey, Fyodor Kirillov va Yakov Kolyako o'z hayotini xavf ostiga qo'yib jang maydonidan olib chiqishadi. G'anieva mo'jizaviy tarzda samolyotda Moskvaga jo'natiladi. U kasalxonaga yotqizilib, unga Mariya Fedorovna Shvernik qarab, Zeboning hayotini saqlab qoladi. Mariya Fedorovna o'n bir oy davomida Zeboning to'shagidan chiqmadi va o'rnidan turganida, xursandchilikdan: "ayollar to'qqiz oy bola ko'tarsa, men sizni o'n bir oy ko'tardim", deydi. Shu tariqa, Zebo kasalxonadan chiqqandan keyin Mariya Fedorovna Shvernik va uning turmush o'rtog'i Nikolay Mixaylovich Shvernik uni o'z oilasiga qabul qiladilar [10]. Shu davr mobaynida 33 marta takror va takror yaralangan Zebo sog'ayib yana va yana urush maydonlariga qaytdi [11].

Toshkent pedagogika institutining talabasi Elena Stempkovskayaning jasorati haqida fikr bildirish faxrlidir. U 1942 yil bahorida qasamyod qabul qilib, 21-armiyaning 76-o'qchilar diviziyasining 216-o'qchi polkiga "Roza" chaqiruv belgisi bilan radio operatori bo'lib tayinlanadi.

1942 yil may oyining oxirida Xarkov jangida Janubi-G'arbiy front qo'shinlari qurshab olinadi. Elena Stempkovskaya xizmat qilgan 21-armiyaning 2-bataloni Shebekinskiy tumanidagi Zimovenki qishlog'i hududida mudofaani o'tkazadi. Yosh aloqa operatori radiostansiyada bir necha kun dam olmasdan ishlaydi, xabarlarini uzatdi va qabul qiladi. Dushman samolyotlari to'satdan shiddatli artilleriya otishmasida Stempkovskaya orqaga qaytish buyrug'ini olgan bo'lsada, chekinmaydi. Kichik serjant Stempkovskaya pulemyotni olib nemislarga o'q uzadi. Kuchlar teng emas edi. Natijada, Elena fashistlar tomonidan asirga olinadi. Asirda nemislarning qiynoqlariga qaramay sirni ochmaydi. Signalchi, kichik serjant Yelena Konstantinovna Stempkovskayaning jasorati tan olinib, SSSR Oliy Kengashi Prezidiumining 1946 yil 15 maydagi farmoni bilan unga vafotidan keyin Sovet Ittifoqi Qahramoni unvoni berildi [12].

Alohida e'tibor qaratish kerakki, urush yillarida O'zbekistondan frontga yuborish uchun 20 ta konsert brigadasi tuzilgan edi. O'zbekiston madaniyati va san'ati namoyandalari jangchilar huzurida 1 million 350 mingta spektakl va konsert dasturlari namoyish etib, deyarli barcha jangovar qismlarda ijodiy uchrashuvlar tashkil qilgan [13].

Ular urushning eng og'ir nuqtalarida jangchilar bilan birgalikda teppa-teng faoliyat olib borishgan. Ushbu ijodiy jamoalarning tarkibi asosan ayollardan iborat edi. Ular orasida, Sobiq SSSR xalq artisti Halima Nosirova va O'zbekiston xalq artisti Tamaraxonim boshchiligidagi konsert brigadalari hamda mashhur san'atkor Gavhar Rahimova rahbarligidagi jangovar ayollar ansamblining faoliyatini alohida ta'kidlash lozim. Tarixiy manbalarda, jumladan, Mukarrama Turg'unboeva, Zaynab Poltasheva, Tursunoy Mahmudova, Soniya Yagudaeva, Tamara Nazarova, Muazzam Omonova, Sora Samandarova, V.Meteleskaya, Klara Yung kabi ko'plab taniqli san'atkorlarimizning nomlari ham muhrlangan.

1941-1945 yillardagi urush paytida Gavhar Rahimova Belorussiya, Ukraina va G'arbiy Yevropada o'tkazilgan konsertlarda qatnashadi. Umuman olganda, Rahimovalar urush yillarida 1200 dan ortiq konsert berishgan. U bilan Asya Kasparova, Lizaxon (Elizaveta), Raima Hakimova, Roza Baklanova va boshqalar faol chiqishlar qilishgan. Konsert brigadasi o'z faoliyatini 1945 yil 29 aprelda urushdan keyin tugatadi [14].

Ta'kidlash kerakki, urush yillarida sport va jismoniy tarbiya tashkilotlari, harbiy komissiyalar, maktablar, turli ixtiyoriy sport jamiyatlari bilan birgalikda o'z faoliyatini mudofaa jismoniy mehnatiga yo'naltirgan. O'zbekiston SSR Xalq Komissarlari Sovetiga taqdim etilgan hisobotlarda qayd etilishicha, O'zbekiston jismoniy tarbiya tashkilotlari SSSR Xalq Komissarlari Soveti huzuridagi Butunittifoq Jismoniy tarbiya va sport qo'mitasining 1941-yil 25-iyundagi 188-son buyrug'i hamda O'zbekiston Respublikasi Jismoniy tarbiya va sport ishlari bo'yicha Respublika qo'mitasining qaroriga asosan O'zbekiston SSR Xalq Komissarlari Soveti huzuridagi Jismoniy tarbiya va sportning 1941-yil

26-iyundagi “Aholini harbiy tayyorgarlikdan o‘tkazish bo‘yicha jismoniy tarbiya tashkilotlarining ishi to‘g‘risida”gi tegishli ishlarni amalga oshirildi [15].

Bu ishlar orasida, ayniqsa, xotin-qizlarning ishtiroki masalasi ko‘zga yaqqol tashlanadi. Urushda “ayolning yuzi yo‘q”, deyilar edi. Darhaqiqat, tibbiyot, veterinariya va maxsus texnik tayyorgarlikka ega bo‘lgan xotin-qizlar Qurolli Kuchlar safiga ixtiyoriy ravishda qabul qilingan. Bu esa o‘z navbatida har bir ayoldagi vatanparvarlik hissiyotini yanada kuchaytirib, saflarini yangi kelib qo‘shilgan xotin-qizlar bilan to‘ldirib boravergan [16].

O‘zbekiston xotin-qizlari front ortida ham matonat ko‘rsatib mehnat qilganlar. Ma’lumotlarga ko‘ra, urush boshlanishi bilan respublikamizdan salkam 20 ming nafar xotin-qiz sanoat korxonolari va qurilish ob’ektlariga ishlash uchun safarbar etilgan bo‘lsa, qariyb 1 ming 700 nafar ayol shaxta va ko‘mir konlarida ishlash uchun yuborilgan. Misol uchun, 1941 yil iyul oyidagi ma’lumotga qaraganda, birgina “Tashselmash” zavodida 220 nafar xotin-qiz frontga ketgan erkaklarning o‘rnini egallagan. Faxrlanib aytishimiz kerakki, urush yillarida 1,5 million nafar kishi, shu jumladan, 250 ming nafardan ortiq bola front yaqinlashib qolgan hududlardan O‘zbekistonga ko‘chirilgan. Xalqimiz, ayniqsa, xotin-qizlarimiz ana shu yetim bolalarga o‘z farzandlari qatorida mehr-oqibat ko‘rsatib, tom ma’noda insoniylik fazilatlarini namoyon etgan.

Shu bilan birga o‘zbek ayollarining mehnatsevarligi va tirishqoqligi tufayli rahbarlik lavoiimlarda ham mehnat qilishgan. Urush yillarida O‘zbekistonda rahbarlik lavozimiga 64 mingdan ziyod ayollar ko‘tarildi. 1043 yilda O‘zbekiston SSR bo‘yicha hammasi bo‘lib 15 ming tajribali, tashkilotchi kolxozchi ayollar kolxoz raisi, rais o‘rinbosari va brigadir, 48 772 qishloq ayoli zveno boshlig‘i etib tayinlandi [17].

Bugun Prezidentimiz tashabbusi bilan bunyod etilgan G‘alaba bog‘i hamda «Mangu jasorat» monamenti va «Shon-sharaf» muzeyida ularning nomlarini va jasorati muhrlandi [4]. “G‘alaba bog‘i” yodgorlik majmuasi hududida bunyod etilgan “Mehr-shafqat qo‘li” yodgorligi o‘zbek xalqiga xos bo‘lgan bag‘rikenglik va insonparvarlikning ramziy ifodasidir. Og‘ir urush yillarda evakuatsiya qilingan bolalarga o‘zbekistonlik minglab xotin-qizlar har bir bolaga onalarcha g‘amxo‘rlik ko‘rsatib, bolalarni o‘z xonadonlariga yetaklab ketganlar.

Darhaqiqat, davlatimiz rahbarining tashabbuslari bilan G‘alaba bog‘indagi “Matonat madhiyasi” deb atalgan ko‘rkam obida qad ko‘tarildi. “Matonat madhiyasi” monamenti o‘zbek ayolining cheksiz mehr va matonati ramzidir. O‘zbekiston Prezidenti ta’kidlaganidek, “bu – O‘zbekistondagi barcha onalarga qo‘yilgan haykal. Ushbu yodgorlik butun xalqimiz uchun qutlug‘ ziyoratgohga, oila, muhabbat, vafo va sadoqat timsoliga aylanib qoladi. Bu yerga kelgan yoshlar millatimizning qonida bo‘lgan fazilatlarini anglab, ularni qadrlab yashashga intiladi”.

2023 yil 9 may – Xotira va qadrlash kuni munosabati bilan Kinochilar uyida Kinematografiya agentligi buyurtmasiga binoan "Cinema of Central Asia" studiyasi tomonidan suratga olingan "o‘zbek qizi" badiiy filmining ilk katta prem’erasi bo‘lib o‘tdi. Ushbu film ilk marotaba o‘tgan asrning 1941-1945 yillarida bo‘lib o‘tgan Ikkinchi jahon urushi yillarida ishtirok yetgan o‘zbek xotin-qizlarining jang maydonlarida ko‘rsatgan qahramonliklari haqida hikoya qiladi.

Xulosa qilib aytganda, Ikkinchi jahon urushi yillarida o‘zbekistonlik ayollar fashizm ustidan qozonilgan g‘alabaga ulkan hissa qo‘shdilar. Ba’zilar fabrika va zavodlarda, dala va fermalarda ishlab, frontni barcha zarur buyumlar bilan ta’minlagan bo‘lsa, boshqalari esa qo‘llariga qurol olib, erkaklar bilan birga dushmanga qarshi qahramonona jang qildilar.

Insoniyat tarixidagi eng qonli urush bo‘lgan Ikkinchi jahon urushi faxriylari safi tobora kamayib bormoqda. Fidoiylilik, matonat, mardlik, qahramonlik, Vatanga fidoiy muhabbatning yorqin namunasi bo‘lgan ko‘pchilik ayol-qizlarimiz bugun oramizda yo‘q. Ammo o‘sha og‘ir davrlar qahramonlari bo‘lgan bu ajoyib ayollarimizning xotirasi abadiy qoladi, ularning jasorati o‘lmasdir. Tarixchi olimlar uchun Ikkinchi jahon urushida jang qilgan har bir xotin-qizlarning nomini aniqlash, uning nomi bilan bog‘liq matonati va jasoratini abadiylashtirish muhim vazifadir. Bu borada xorij manbalari va adabiyotlari bilan bir qatorda arxiv hujjatlari, uy arxivlarini, urushda qatnashgan askarlarning hujjatlarini ham tizimli o‘rganish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 9 may – xotira va qadrlash kuniga tayyorgarlik ko'rish va uni o'tkazish chora-tadbirlari to'g'risidagi 2023 yil 2 maydagi PQ-143-sonli qarori
2. <https://aniq.uz/uz/yangiliklar/uzbek-snayper-qizi-haqida-film-olindi>
3. Участие узбекистанцев в боевых действиях на фронтах БОБ// <https://ia-centr.ru/experts/ia-centr-ru/uchastie-uzbekistantsev-v-boevykh-deystviyakh-na-frontakh-vov/>
4. Saidov A. O'zbekiston xotin-qizlari: janglardagi jasorat va front ortidagi matonat/<http://insonhuquqlari.uz/uz/news/ozbekiston-xotin-qizlari-janglardagi-jasorat-va-front-ortidagi-matonat>
5. Снайпер Зебо Ганиева. Видеофильм на основе воспоминаний Зебо Ганиевой. (дата обращения 22.07.2022 г.).<https://chtobipomnili.uz/zeboganiyeva/>
6. Азербайджан в Великой Отечественной Войне 1941- 1945 гг.: библиография/ – Баку, 2020. – 560 стр. К 75-летию Победы в Великой Отечественной войне 1941-1945 гг. С.16.
7. Из воспоминаний известного азербайджанского художника Таира Салахова. Источник - www.1news.az
8. Мурманцева В.С. Женщины в солдатских шинелях. Воениздат, Москва, 1971 г. С. 83.
9. Мурманцева В.С. Советские женщины в Великой Отечественной войне. Издательство «Мысль», Москва 1976. 152-153 стр.
10. Зебо Ганиева (1923-2010). (дата обращения 22.07.2022) <https://chtobipomnili.uz/zeboganiyeva/>
11. Снайпер Зебо Ганиева. Видеофильм на основе воспоминаний Зебо Ганиевой. (дата обращения 22.07.2022) <https://chtobipomnili.uz/zeboganiyeva/>
12. Савельев Л. Девушка в серой шинели. Издательство: М.: ДОСААФ. 1958. С. 96.
13. O'zbekiston xotin-qizlari: janglardagi jasorat va front ortidagi matonat/<http://insonhuquqlari.uz/uz/news/ozbekiston-xotin-qizlari-janglardagi-jasorat-va-front-ortidagi-matonat>
14. <https://www.kino-teatr.ru/teatr/acter/w/sov/288807/bio/>
15. Национальный архив Республики Узбекистан, Ф. Р. 837. Оп. 32. Д. 3712. Л. 1
16. Асатова Г. Физкультурно-спортивная деятельность женщин Узбекистана в тылу и на фронте (1941-1945 гг.) //Материалы научно-практической конференции. Ташкент. 28 апреля, 2020 / <https://www.researchgate.net/profile/>
17. O'zbekiston Ikkinchi jahon urushi davrida. Kitob-albom. Toshkent, 2024. 238-239 betlar.

O'ZBEKISTON ILMI VA MADANIYATI RAVNAQI UCHUN XIZMAT QILGAN OLIM (TOSHMUHAMMAD QORI-NIYOZIYNING HAYOT MUNDARIJASIDAN BA'ZI LAVHALAR)

Nodira Mustafaeva

*O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi
Ijtimoiy-gumanitar fanlar bo'limi rahbari
tarix fanlari doktori, professor*

Annotatsiya. Ushbu maqolada butun umrini va mehnat faoliyatini ta'lim va ilm-fani rivojiga baxshida qilgan O'zbekiston Fanlar akademiyasining birinchi prezidenti, akademik Toshmuhammad Qori Niyoziy hayotidan ba'zi lavhalar keltirilgan. Olimning urush yillarida front ortida respublikaning ilm-fan sohasi mas'uli sifatida bu jarayonlarning oldingi saflarda turganligi tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: ilm-fan, Qori-Niyoziy, Fanlar akademiyasi, akademik, "Hayot maktabi", institutlar.

Аннотация. В статье представлены некоторые отрывки из жизни первого президента Академии наук Узбекистана, академика Ташмухаммада Кори Ниязи, посвятившего всю свою жизнь и деятельность развитию образования и науки. Анализируется, что в годы войны ученый как ответственный за науку республики в тяжелых условиях тыла стоял в авангарде этих процессов.

Ключевые слова: наука, Кары-Ниязи, Академия наук, академик, «Школа жизни», институты.

Abstract. The article presents some excerpts from the life of the first president of the Academy of Sciences of Uzbekistan, academician Tashmuhammad Kary-Niyazi, who devoted his entire life and work to the development of education and science. It is analyzed that during the war years, the scientist, as the person responsible for the science of the republic in the difficult conditions of the rear, stood at the forefront of these processes

Key words: science, Kary-Niyazi, Academy of Sciences, academic, "School of Life", institutes.

KIRISH

O'zbek ilm-fani taraqqiyotiga chin dildan xizmat qilgan Toshmuhammad Qori-Niyoziy (1897-1970) o'zining "Hayot maktabi" nomli kitobida: "... kishining yoshi haqiqiy yil bilan emas, uning mundarijasi bilan o'lchanadi" deb yozgan edi.

Darhaqiqat, har bir zamonning fidoyi insonlari bo'ladi. Ularning ezgu amallari, ilm yo'lidagi zahmatli mehnatlari ko'pchilikning e'tibori va e'tirofiga sazovor. Tarix sahifalariga mashhur matematik olim, pedagog, jamoat arbobi, professor (1931y.), o'zbeklardan birinchi fizika-matematika fanlari doktori (1939y.), O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan fan arbobi (1939y.), O'zbekiston Fanlar akademiyasi akademigi (1943y.), O'zbekiston Fanlar akademiyasining birinchi prezidenti (1943-1947yy.), Mehnat Qahramoni (1967y.) sifatida muhrlangan Toshmuhammad Qori-Niyoziy ana shunday olimlar sirasiga kiradi.

Hayot insonga berilgan bir in'omki, uning mundarijasida turli yo'llar, ba'zan tekis, ba'zan o'nqir-cho'nqir joylar bosib o'tiladi, nohaqliklarga duch kelinadi, murakkabliklar, to'siqlar yengilib, inson toblanadi. Bu jarayon tinimsiz harakatdagi charxpalak singari aylanadi. Qori Niyoziy so'zlari bilan aytganda: "Ajoyib hikmat: falakning yoki, boshqacha ta'bir bilan aytganda, tarixning ulug'vor charxi doimo aylanib turadi va tabiatda hech qanday kuch yo'qki, uni to'xtata olsa! Haqiqatda ham, u hech kimga itoat qilmaydi, chunki uning aylanishi bizga bog'liq bo'lmay, balki ob'ektiv qonuniyatdir.

Boshqacha ifoda etganda, tarix charxining aylanishi vaqtning bizdan qochib ketayotganidir. Shuning uchun hamma gap mumkin qadar uning har bir lahzasidan, aql-idrokka suyanib, to'g'ri, ratsional foydalana bilishda. Menimcha hayotning eng muhim hikmatlaridan biri ham ana shunda!" [1,13]. Toshmuhammad Qori Niyoziy tom ma'noda O'zbekiston tarixining XX asr 70-yillariga qadar davrining ajralmas bir bo'lagi – davr kishisi edi.

TA'LIM VA ILM YO'LINI TANLAGAN O'ZBEK YIGITI

Butun umrini va mehnat faoliyatini O'zbekiston ilm-fani rivojiga baxshida qilgan Qori-Niyoziy 1897 yil 2 sentabrda Xo'jandda kosib oilasida tavallud topdi. Toshmuhammad dastlab Xo'jandda eski maktabda, keyin Farg'ona shahridagi rus-tuzem maktabida o'qidi. 1917 yilda yigirma yoshli Qori-Niyoziy mazkur rus tuzem maktabi binosida Farg'ona viloyatidagi birinchi o'zbek sovet maktabini tashkil etdi va boshqardi. Tez orada ushbu maktab Turkiston hududida eng namunali maktabga aylanadi va mahalliy yoshlarni o'ziga jalb etdi. Qori Niyoziy maktablar uchun aniq fanlardan, xususan matematika fanidan o'zbek tilidagi darsliklarni yaratdi.

1920 yilda bu maktab Qo'qon shahridagi Dorul – muallimin ta'lim-tarbiya kursi bilan qo'shilib, o'sha davrdagi yirik bilim markazi – Farg'ona viloyati pedagogika texnikumiga aylantirildi va Qori-Niyoziy unga direktor etib tayinlandi (*1930 yilda texnikum Farg'ona pedagogika institutiga aylangan* – N.M.). Uning birinchi bitiruvchilari haqida "Farg'ona" gazetasining 1924 yil 26 may sonida "O'n uch – o'n uch ming bo'lsin" sarlavhali maqola chop etilgan edi. Haqiqatan ham bu yigit-qizlar o'z davrining mashhur olimlari, fan tashkilotchilari, pedagoglari, jamoat arboblari bo'lib yetishdilar.

Qori-Niyoziy 1926 yilda O'rta Osiyo davlat universitetining fizika-matematika fakultetiga ikkinchi kursga o'qishga qabul qilinadi. Olimning xotiralarida, u birinchi kursning umumiy mustaqil o'qib, imtihonlar topshirganligi, ikkinchi kurs auditoriyasiga kirganda talabalar orasida 1ta o'zbek bo'lganligi (*Bu talaba kelgusida fizika matematika fanlari doktori, professor, Tojikiston Fanlar akademiyasining 2-prezidenti (1957-1964) Sultan Umarovich Umarov edi* – N.M.) qayd etilgan. Qori Niyoziy 1929 yilda o'qishni muddatidan oldin tugatdi. 1926-1931 yillar davomida shu universitetda o'qituvchi, professor, 1931-1933 yillarda rektor bo'lib ishladi. 1934-1936 yillar davomida bir qator oliy o'quv yurtlarida "Oliy matematika" kafedralarini boshqardi va asosiy kurslardan ma'ruzalar o'qidi.

T.N. Qori-Niyoziy ilmiy jamoatchilikda o'zbek matematika atamashunosligi, oliy va o'rta o'quv muassasalari uchun matematik adabiyotlar asoschisi hamda fan tarixi bo'yicha yirik mutaxassis sifatida tan olindi. Olim Oliy va elementar matematika bo'yicha bir qator tadqiqotlar yaratdi. Uning to'rt jildan iborat "Matematika analizining asosiy kursi", "Analitik geometriya asosiy kursi" kitoblari o'z davrida muhim darslik vazifasini o'tadi.

Toshmuhammad Qori-Niyoziy O'zbekistonda ko'pgina fan sohalariga birinchilardan bo'lib qo'l urgan va ilm-fan boshqaruvida turgan olim hisoblanadi. U hayotining 50 yildan ortiq davrini O'zbekiston ilm-fani rivojiga bahshida qildi, jamiyatning ijtimoiy va siyosiy hayotida faol ishtirok etdi, yoshlar tarbiyasiga katta e'tibor qaratdi. Murakkab 1937-1938 yillarda O'zSSR Xalq Maorifi komissari va bir vaqtning o'zida Fanlar qo'mitasida Prezidium raisi bo'ldi. 1939-1943 yillarda O'zSSR Xalq Komissarligi kengashi raisining fan, madaniyat va san'at bo'yicha muovini, ayni vaqtda SSSR Fanlar akademiyasining O'zbekiston filiali Prezidiumining raisi (1940-1943yy.) bo'lib ishladi.

Bu davrda maktablar soni oshirilsada, ularni o'qituvchilar bilan ta'minlash masalasi oqsar, o'qituvchining bilim saviyasi talab darajasidan past edi. Qori-Niyoziy ta'lim sohasiga javobgar rahbar sifatida pedagogika institutlari tizimiga katta ahamiyat berdi. Qori-Niyoziyning fikricha, "*o'qituvchida o'z kasbiga samimiy muhabbat bo'lishi kerak. O'qituvchining bilimi o'z shogirdlarining bilimidan doimo hech bo'lmaganda bir necha bosh yuqori turishi kerak, aks holda bolalar oldida uning obro'si bo'lmaydi, chunki kutilmagan savollarga o'qituvchi javob bera olmay qolishi mumkin. Holbuki, bola sezgir bo'ladi. O'quvchilar oldida yo'qotilgan obro'ni tiklash juda qiyin, hatto ba'zi vaqtlarda mumkin ham emas*" [1,260].

1940 yil 9 yanvarda O'zbekiston Fanlar qo'mitasi SSSR Fanlar akademiyasining o'zbek filialiga aylantirildi. Bu yillarda respublikada 19ta ilmiy-tadqiqot institutlari, 23ta ilmiy stansiyalar, 11ta muzey va boshqa ilmiy tashkilotlar faoliyat yuritir edi.

1941 yil 12 martdagi SSSR XKS va VKP(b)ning "Alisher Navoiyning 500 yillik yubileyini o'tkazish to'g'risida"gi qarori asosida O'zbekiston hukumati tomonidan Amir Temur va temuriylarning

Go'ri Amir maqbarasidagi XV asr shaxslari maqbaralarini ochish va o'rganish bo'yicha Samarqandga ekspeditsiya uyushtiriladi. T.N.Qori-Niyoziy ushbu ekspeditsiyaga rahbarlik qildi. Ekspeditsiya tarkibida antropolog-haykaltarosh M.M.Gerasimov, professor antropolog L.V.Oshanin, professor sharqshunos A.A.Semenov, arxeolog V.A.Shishkin va boshqalar bo'lgan. Yozuvchi Sadridin Ayniyning yashayotgan hovlisi Amir Temur maqbarasiga yaqin bo'lgani uchun u tez-tez ekspeditsiya ishidan xabar olib turgan. Bu o'rinda ekspeditsiyaning maqsadi, faoliyati va natijasiga to'xtalmagan holda aytish mumkinki, Qori Niyoziy Amir Temur va temuriylar tarixini chuqur bilgan, bu davr manbalari haqida to'liq ma'lumotga ega va ularning mazmun-mohiyatini to'liq anglagan olim edi. Qori Niyoziy Mirzo Ulug'bek davrida fan, adabiyot va san'atning yuksak taraqqiy qilganligiga, bu davrning yetuk olimlari *"tarixshunos Lutfillo Xofizu Abru, mashhur Mavlono Nafis, shoirlardan Sirojiddin Basotiyi Samarqandiy, Hayoliyi Buxoriy, Badahshiy, "Yusuf va Zulayho" dostonini yozgan Durbek, o'zbek adabiyotida qasida janrini vujudga keltirgan shoir Sakkokiy, ajoyib she'rlari bilan mashhur bo'lgan Lutfiy va boshqa ko'pgina fan va madaniyat arboblari Ulug'bek davrida yashagan va ijod etgan"*ligiga [1,241-242] alohida urg'u berdi.

Olim 1940 yildan, deyarli 10 yil davomida buyuk olim, astronom – Ulug'bekning qo'lyozma manbalarini o'rgandi va ilmiy merosi bo'yicha tadqiqotlar olib bordi. Bu ishlarning natijasida u Ulug'bekning astronomiya maktabi to'g'risida yirik ilmiy ish yaratdi. T. Qori-Niyoziyning "Ulug'bekning astronomiya maktabi" nomli kitobi ilk marotaba 1950 yil Moskvada rus tilida nashr qilindi. Mazkur risolasi 1952 yilda davlat mukofotiga sazovor bo'ldi.

FRONT ORTIDA O'ZBEKISTON ILM-FANI UCHUN KURASHGAN OLIM

1941 yil 22 iyunda boshlangan urush tufayli barcha sohalar kabi ilm-fan tizimini ham o'zgartirish davr talabiga aylandi. Urush yillarida ilm-fan hamjamiyati katta muammolarga duch keldi. 1941 yil 21 oktabrda Moskva shahrida mamlakat olimlarining antifashist mitingi bo'lib o'tdi. Ular butun dunyo olimlariga qarata fashizmga qarshi kurashish zarurligi bo'yicha murojaat qildilar. Barcha respublikalarda olimlarning antifashistik tashkilotlari ish boshladi. T. Qori-Niyoziy urush yillarida O'zbekistonda olimlarning antifashistik tashkilotini boshqardi.

O'zbekiston ilm-fani ham juda qisqa muddatlarda urush davri ehtiyojlari va talablari oqimiga yo'naltirildi. 1941 yil 21 oktabrda Moskva shahrida mamlakat olimlarining antifashist mitingi bo'lib o'tdi. Ular butun dunyo olimlariga qarata fashizmga qarshi kurashish zarurligi bo'yicha murojaat qildilar. Barcha respublikalarda olimlarning antifashistik tashkilotlari ish boshladi. O'zbekistonda ham olimlarning antifashistik tashkiloti tuzilib, unga T. Qori-Niyoziy rais, S.Umarov kotib, V.Romanovskiy, M.Shatelel L.Brodskiy a'zolar sifatida mas'ul bo'lgan edilar [1,231]. Zero Qori Niyoziy 1939-1943 yillarda O'zSSR Xalq Komissarligi kengashi raisining fan, madaniyat va san'at bo'yicha muovini, ayni vaqtda SSSR Fanlar akademiyasining O'zbekiston filiali Prezidiumining raisi (1940-1943yy.) bo'lib ishlagan edi.

Urushning dastlabki yillarida SSSR Fanlar akademiyasi ilmiy tashkilotlarini evakuatsiya qilish jarayonlari VKP(b) MQ va SSSR XKSning 1941 yil 27 iyundagi "Odamlar kontingenti va qimmatbaho mol-mulkni olib chiqish va joylashtirish to'g'risida", 1941 yil 13 iyuldagi "Fanlar akademiyasining evakuatsiyasi to'g'risida", 1941 yil 13 oktabrdagi "SSSR Fanlar akademiyasi institutlarini evakuatsiya rejasi" va boshqa bir qator qarorlar asosida amalga oshirildi [2]. Ko'plab ilmiy tashkilotlarning evakuatsiya yo'nalishi Ural, Volga bo'yi va O'rta Osiyo Respublikalari etib belgilanib, umumiy hisobda 45ta punktga joylashtirilgan edi [3,18].

Bu davrda Toshkent ilm-fanni evakuatsiya qilishning muhim markaziga aylandi. Toshkentga ko'chirib kelingan oliy o'quv yurtlari va ilmiy tadqiqot muassasalari ishlarini muvofiqlashtirish, joylashtirish, olimlar faoliyati uchun tegishli shart-sharoitlar yaratish o'ta murakkab vazifa edi. Urush yillarida 370 dan ortiq taniqli olimlar Toshkentga ko'chib keldilar [4. 188]. Ular orasida SSSR Fanlar akademiyasi akademiklari va muxbir a'zolari, fan doktorlari, professorlar Boris Grekov, Genrix Graftio, Mixail Kostenko, Leonid Prasolov, Sergey Baxrushin, Viktor Kovda, Yevgeniy Bertels va boshqalar bor edi.

Bu davrda Toshkent ilm-fanni evakuatsiya qilishning muhim markaziga aylandi. Toshkentga ko'chirib kelingan oliy o'quv yurtlari va ilmiy tadqiqot muassasalari ishlarini muvofiqlashtirish, joylashtirish, olimlar faoliyati uchun tegishli shart-sharoitlar yaratish o'ta murakkab vazifa edi. Mahalliy olimlar O'zbekistonga evakuatsiya qilingan olimlar bilan yonma-yon ishladilar. Ular respublika

resurslaridan front ehtiyojlari uchun samarali foydalanish yo'llarini izlash, ilmiy muammolarni hal etish va kadrlar tayyorlashda jonbozlik ko'rsatdilar.

Sanoat korxonalarining O'zbekistonga evakuatsiya qilinishi respublikada sanoatning g'oyat muhim tarmoqlari bo'lgan energetika, ximiya, metallurgiya, metallsozlik sanoatlarini vujudga kelishiga sabab bo'ldi. Qori-Niyoziy respublikaning ilm-fan sohasi mas'uli sifatida bu jarayonlarning oldingi saflarda turdi. U davrni shunday xotirlaydi: *"O'zbekiston xalq Komissarlar Sovetining bir majlisi hozirgacha mening esimda. 1942 yilda bo'lsa kerak, kechqurun soat to'qqizda boshlangan majlis kechasi bilan davom etib, ertasiga erta bilan soat o'nda bir soat tanaffus bo'lgandan keyin. Yana kunduzi va kechasi davom etib, uchinchi kuni erta bilan tamom bo'lgan edi. Tabiiy hamma uyqudan qolgan, garang edi. Hatto majlis ketayotgan vaqtda ish boshqaruvchining o'rinbosari uyqusizlikdan charchab, o'tirgan joyidan gursilab yiqilib ketgan edi. Bu satrlarni o'qiyotgan kishi: "axir bitta emas, bir necha majlis qilsa bo'lmas ekanmi", deb o'ylashi mumkin. Yo 'q, bo'lmas edi, chunki vaqtning sharoiti shuni talab etardi va ko'p vaqt hal qilish lozim bo'lgan masalalarning xarakteri shunday ediki, ularni mutlaqo kechiktirib bo'lmas edi. Hatto shunday muhim va jiddiy masalalar bo'lardiki, ular to'g'risida yozilgan qarorning siyohi qurimasdan bajarish talab qilinardi. Chunki ish harbiy uslub asosida qurilgan edi. buning ustiga urush yillaridagi ko'p masalalar bir-biridan murakkab bo'lib, ularni hal qilish ustida ko'p bosh qotirishga to'g'ri kelardi"* [1,255].

Iqtisodiyotning harbiy asosga o'tishini hisobga olgan holda o'sha yillarda energetika sohasidagi tadqiqotlar katta ahamiyatga ega edi. Qisqa muddatda olimlar ishtirokida energiya tizimlarida yo'qotishlarni kamaytirish, bir qator sanoat korxonalarida uskunalarning ish sharoitlarini yaxshilash va energiyani oqilona sarflash bo'yicha chora-tadbirlar rejasi ishlab chiqildi. Energetik olimlar Farhod GESi loyihasini taqdim etdilar. Urush davrida mis, aluminiy, volfram, molibden va boshqa metallar katta miqdorda talab qilingan. Ularning sanoat zahiralari aniqlash nihoyatda muhim strategik ahamiyatga ega edi. Keng ko'lamli geologiya-qidiruv va razvedka va burg'ulash ishlari natijasida Farg'ona viloyatida neft qazib olish ko'paydi, Janubiy O'zbekistonning neftli hududlarida qidiruv ishlari faollashdi [7].

O'q-dorilar, harbiy texnika sifatini oshirish, aviatsiyani rivojlantirish bilan bog'liq muhim ilmiy muammolarni hal qilishda matematiklar, fiziklar va astronomlarning tadqiqotlari katta hissa qo'shdi. O'zbekiston fizika-texnika laboratoriyasi shundan so'ng elektronika sohasida keng ko'lamli tadqiqotlarni boshladi. Botanika va tuproqshunoslik instituti olimlari, asosan, lalmikor dehqonchilikni kengaytirish va don ekinlari hosildorligini oshirish, qo'riq va bo'z yerlarni o'zlashtirish, Janubiy Xorazm yerlarining meliorativ holati masalalari bilan shug'ullanganlar. Urush davrida O'zbekiston Epidemiologiya, mikrobiologiya va yuqumli kasalliklar instituti frontga bakterial preparatlar yetkazib beruvchi asosiy tashkilotlardan biri edi [5].

Urushning og'ir davriga qaramay, arxeologlar tomonidan Mirzo Ulug'bek rasadxonasi va temuriylar saroy binolari, shuningdek, Afrosiyob manzilgohida qazishmalar olib borildi. Tarixchi olimlar "O'zbekiston xalqlari tarixi" nomli yirik asarni tayyorlash ustida ish boshladilar. Alisher Navoiy tanlangan asarlarini nashr etish, o'zbek tili grammatikasini ishlab chiqish, o'zbekcha-ruscha va ruscha-o'zbekcha lug'atlarni, shuningdek, o'zbek tilining izohli lug'atini tuzish ishlari davom ettirildi [8].

Bunday misollarni ko'plab keltirish mumkin. Ammo urush davrida O'zbekiston tarixidagi eng muhim voqea – bu O'zbekiston Fanlar akademiyasining tashkil etilishi edi. 1943 yil 4 noyabrda ilm-fan markazi bo'lgan respublika Fanlar akademiyasining tantanali ochilishi bo'lib o'tdi. Fanlar akademiyasining dastlabki tarkibiga O'zbekistonning 29ta yirik va yetakchi olimlari kiritildi. Ularning 21tasi aniq va tabiiy fanlar, 8tasi ijtimoiy fan vakillari edi.

11ta olim O'zbekiston Fanlar akademiyasining birinchi haqiqiy a'zolari-akademik bo'lib saylandilar. Ular: T.N.Qori Niyoziy (matematik), M.T.Oybek (yozuvchi), M.S. Andreev (etnograf), A.N. Askochenskiy (irrigator, gidroenergetik) G'.G'ulom (xalq shoiri), V.V. Poslavskiy (matematik), V.I. Romanovskiy (matematik), T.A. Sarımsakov (matematik), S.U. Umarov (fizik), A.S. Uklonskiy (geolog), R.R.Shreder (agronom-seleksiyachi).

Fanlar akademiyasining birinchi muxbir a'zolari etib 18ta olim tayinlandi. Ular: X.M. Abdullaev (geolog), G.G. Abdullaev (tibbiyot), R.A. Alimov (meliorator), A.A.Asqarov (tibbiyot), A.K. Borovkov (filolog-sharqshunos), I.I. Islamov (fizik), Ye.P. Korovin (geobotanik i ekolog), B.D. Korjavin (gidrolog), S.S. Kanash (seleksiyachi), A.M. Malsev (seleksiyachi) I.M. Mo'minov (faylasuf), M.A. Nasreddinov (manbashunos), M.I. Slonim (tibbiyot), A.A. Semenov (sharqshunos va etnograf), H.Olimjon (shoir), I.P. Sukervanik (ximik), G.N. Cherdansev (iqtisodchi), A.Sh. Sharafutdinov (adabiyotshunos) [9]. O'zbekiston Fanlar akademiyasining fahriy a'zolari etib yozuvchi Sadriddiy Ayniy, xalq ustalari Usto

Shirin Murodov va Yusuf Ali Musaevlar tayinlandilar.

O'zbekiston Fanlar akademiyasining haqiqiy a'zolari va muxbir-a'zolari ishtirokida o'tkazilgan birinchi umumiy majlisda ziyolilariga murojaat qilindi. T.Qori-Niyoziy asosiy ma'ruza bilan chiqish qildi. Unda ilm-fan rivojida Fanlar akademiyasi bosh markaz bo'lishi, barcha ilmiy tadqiqotlar mamlakat rivojiga xizmat qilishi belgilab olindi.

1943-1944 yillarda Fanlar akademiyasi tarkibiga 10ta ilmiy tadqiqot muassasalari – Matematika va mexanika instituti, Geologiya instituti, Fizika-texnika instituti, Botanika va zoologiya instituti, Tuproqshunoslik va geobotanika instituti, Energetika instituti, Ximiya instituti, Iqtisodiyot instituti, Tarix va arxeologiya instituti, Til va dabiyot instituti kirgan. Shuningdek, tarkibida Kitob kenglik stansiyasi bilan Toshkent astronomik observatoriyasi, Botanika bog'i, tarix muzeyi, Fundamental kutubxona, Fan nashriyoti kiritilgan edi. Bu ilmiy muassasalarda 210ta ilmiy xodim, shundan 28ta fan doktori, 57 fan nomzodlari faoliyat yuritgan. 1944 yilda O'zFA tarkibida 818 nafar ilmiy va ilmiy texnik xodimlar bor edi [5,71].

Albatta bu jarayonlar bevosita 1943 yilda O'zbekiston Fanlar akademiyasining birinchi prezidenti etib tayinlangan va uni 1947 yilgacha boshqargan Toshmuhammad Qori-Niyoziyning tinimsiz mehnati, sa'i-harakatlari, tashabbuslari, jonkuyarligi, fan oldidagi mas'uliyati va fidoyiligi bilan bog'liqlikda kechdi.

Ayniqsa olim qadimiy qo'lyozma manbalarni asrash va kelajak avlodga yetkazish masalasiga befarq qarab turmadi. 1943 yil O'zbekiston Davlat xalq kutubxonasining Sharq bo'limi asosida O'zbekiston Fanlar akademiyasi qoshida Sharq qo'lyozmalarini o'rganish instituti tashkil etildi (hozirgi Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti). Urushning og'ir sharoitiga qaramay, aholi o'rtasida saqlanib qolgan qo'lyozmalarni yig'ish choralari ko'rildi. Qori-Niyoziy bu masalaga o'ta jiddiy yondashdi. Avvalambor Sharq qo'lyozmalarini o'rganish institutiga respublikaning turli hududlaridan qo'lyozmalarni yaxshi biladigan va madrasalarda ta'lim olgan, keksa va tajribali soha mutuxassislarini jalb etdi. Olim bu voqealarni shunday xotirlagan edi: *“Urushning og'ir yillarida bu keksalarga sharoit yaratish uchun Toshkentga yaqin bo'lgan Cho'ponotadan kichkina bog' ham olib berilgan edi. Biroq ayrim kishilar “Qori-Niyoziy qo'lyozma institutiga faqat namozxonlarni to'pladi” degan ig'vo ham tarqatgandi. Lekin shunga qaramay, qo'lyozma sohasidagi ishlar katta sur'at bilan davom ettirildi. Natijada Toshkentning o'zidan va respublikamizning Samarqand, Buxoro, Marg'ilon, Termiz kabi shaharlaridan allaqancha qo'lyozmalar to'plandi”* [1,265]. Hatto Qori-Niyoziyning o'zi Mirzo Sodiq domla bilan birgalikda Buxoroga ekspeditsiyaga borgan edi. Bu harakatlar o'sha davrlarda katta jasoratni talab etardi.

Garchi T. Qori-Niyoziy urush ortida ilm-fan yo'lida xizmatda bo'lsa-da, uning qalb xavotiri doimo urush maydoni bilan bog'liq bo'ldi. Zero, oilaning yolg'iz o'g'li Shavkat 1942 yil 18 yoshida o'z hoxishi bilan frontga ariza yozgan va artilleriya maktabiga yuborilgan edi. U otasi kabi matematikani, xorijiy tillarni yaxshi bilgan. Shunga qaramay, 1945 yil bahorigacha urush maydonlarida bo'lgan Shavkat uyga sog'-omon qaytdi. Keyinchalik Moskvada Harbiy texnika akademiyasini tamomlab professional harbiy xizmatchi, raketa konstruktori, texnika fanlari nomzodi bo'ldi. Uning ballistika bo'yicha bir qancha asarlari chop etildi.

O'ZBEK FANI, MAORIFI VA MADANIYATI TARAQQIYOTI YO'LIDA

T.N. Qori-Niyoziy butun umrini O'zbekiston ilmi va madaniyati ravnaqi uchun xizmat qilishga bag'ishladi. Qori-Niyoziyning “Hayot maktabi” esdaliklar kitobida yozilgan har bir satrda xalqiga bo'lgan chuqur muhabbat, uning farovonligi uchun qilingan harakat, ma'rifatga yo'g'rilgan mazmunni ko'rish mumkin. Olimning hayot tajribasi haqidagi fikrlari diqqatga sazovor: *“kishining hayoti sanoqsiz tajribalardan iborat bo'lib, bu tajribalar foydali yoki zararli, ibratli yoki behuda bo'lishi mumkin. Hamma gap shundaki, hayot tajribalari qanday bo'lsin, ularning har biridan to'g'ri xulosa chiqarish, ya'ni foydalilarini rivojlantirib, zararli va behudalarini takror qilmaslikdir. Bashariyat taraqqiyotining asosiy qonuniyati ham shundan iborat. Shuning uchun hayotning ravnaqi nuqtai-nazaridan, hatto, mayda-chuyda, salbiy va ijobiy fakt va hodisalar ham o'ziga xos ahamiyatga ega”* [1,12].

Olim o'z faoliyati davomida O'zbekiston zaminida ilm-fanning shakllanishi va rivojlanishi tarixiga alohida e'tibor qaratdi. Uning tadqiqotlari o'zbek yozuvi tarixi, o'zbek xalqining madaniyati tarixi, bu yurtida tug'ilgan buyuk allomalarning hayoti masalalari o'rin oldi. 1968-1969 yillarda o'zbek

tilida chop etilgan uch jilddan iborat "Matematik tahlilning asosiy kursi" kitobi 1970 yilda (o'limidan keyin-N.M.) Beruniy nomidagi O'zbekiston davlat mukofotiga sazovor bo'ldi.

T. Qori Niyoziyning ko'plab tadqiqotlari 1967 yilda o'zbek va rus tillarida nashr etilgan 8ta jilddan iborat "Tanlangan asarlari"dan o'rin oldi.

Olim uzoq yillar O'zbekiston tarixiy obidalari va madaniyatini himoya qilish jamiyati prezidiumining raisi muovini, bir qator ilmiy jamoat kengashlari va jamiyatlar a'zosi, "Fan va turmush" jurnali bosh muharriri (1939-1970 yy.) bo'lgan. T.N.Qori-Niyoziy ko'plab xalqaro anjumanlar va simpoziumlarda ishtirok etgan. 1954 yilda Xalqaro astronomiya jamiyati a'zosi, 1968 yilda Fanlar tarixi bo'yicha XII Xalqaro kongressda Bosh Assambleyasi a'zosi etib saylangan. Yaponiya, Hindiston, Italiya, Polsha, Bolgariya, Afg'oniston va boshqa ko'plab chet el davlatlarida xizmat safarlarida bo'lgan.

Toshmuhammad Niyozovich Qori-Niyozov 1970 yilning 17 martida Toshkent shahrida vafot etdi. O'zbekiston pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot instituti, Toshkentdagi ko'chalardan biri uning nomi bilan atalgan. Mehnat Qahramoni unvoni (1967), Beruniy nomidagi O'zbekiston davlat mukofoti (1970) va boshqa ko'plab mukofotlar bilan taqdirlangan 2002 yilda Qori Niyoziyning xalqi oldidagi xizmatlari e'tirofi sifatida O'zbekiston Respublikasining "Buyuk xizmatlari uchun" ordeni berildi.

2007-yilda Qori-Niyozovlar oilasining tashabbusi va ko'magida "Akademik Qori-Niyozov merosi" ilmiy-metodik markazi tashkil etilgan. Markaz mashhur olim yashagan uyda joylashgan. Markaz faoliyati matematika sohasidagi yosh olim va mutaxassislarning ijodiy faoliyatini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan. Markaz matematiklar uchun tadqiqotlar olib borish, oliy va o'rta ta'lim tizimida matematika fanini o'qitish metodikasini takomillashtirishda ko'mak beradi.

XULOSA

Zamonning shaxs hayotiga ta'siri shubhasiz. Zero, Qori Niyoziy ta'biri bilan aytganda: *"Har bir kishi shuni yaxshi biladiki, ikki nuqta orasidagi eng qisqa masofa to'g'ri chiziqdan iborat. Holbuki, hayotda istalgan va izlangan maqsadga ko'p vaqt kishilar turli yo'llar bilan yaqinlashib boradilar"* [1,12]. Ba'zan davrning murakkabliklarida olim o'z hoxish-irodasiga qarshi harakatlangan bo'lishi tabiiy.

Olim tomonidan bitilgan bu to'rtlik buning isbotidir:

"Xulosa shul erur do'stlar: hayot g'oyat murakkabdir,

Yakuni bizga bog'liqdir: saodat yo halokat, yo falokatdir.

Bayonoti hayotda bu qalam ba'zan adashgandir,

Tasallo shundadirki, u g'arazsiz ham yurakdandir" [1,353].

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Qori Niyoziy T.N. Hayot maktabi (Esdalik lavhalari). Toshkent, 1970.
2. О порядке вывоза и размещения людских контингентов и ценного имущества. Постановление ЦК ВКП(б) и СНК СССР. 27 июня 1941 г. // Известия ЦК КПСС.-1990.-№6.-С.208. Постановление Совета по эвакуации «Об эвакуации Академии наук СССР». 13 июля 1941 г., Москва/<https://docs.historyrussia.org/ru/nodes/300222-postanovlenie-soveta-po-evakuatsii-locale-nil-ob-evakuatsii-akademii-nauk-sssr-locale-nil-13-iyulya-1941-g-moskva>. План эвакуации институтов академии наук СССР. 13 октября 1941 г.// <https://docs.historyrussia.org/ru/nodes/180520-plan-evakuatsii-institutov-akademii-nauk-sssr-13-oktyabrya-1941-g>.
3. Левшин Б.В. Академия наук СССР в годы Великой Отечественной войны (1941-1945 гг.). – М.: Наука, 1966.
4. Узбекская ССР в годы Великой Отечественной войны (1941-1945) в 3-х томах. Т.1981.
5. Академия наук в интеллектуальной истории Узбекистана. Т., 2012.
6. Постников С.В. Т.Н. Кары-Ниязов: жизнь и деятельность. Научно-популярный очерк. Вольск, 2011.
7. Наука в Узбекистане. Естественные науки. Т.1. Т., 1974.
8. Наука в Узбекистане. Общественные науки. Т.2. Т., 1974.
9. Аберкулов Д. Академия наук в интеллектуальной истории Узбекистана в годы Второй мировой войны // "Ўзбекистон энг янги тарихининг долзарб масалалари" Фанлараро илмий-назарий журнал. № 2 (13) 2023. 41-бет.

УЗБЕКИСТАН В ГОДЫ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ БЫЛ НАДЕЖНЫМ ТЫЛОМ

Флора Кулуева

ТашГТУ им. И.А. Каримова

к.ф.н., доцент кафедры «Философия и национальная идея»

Аннотация: В статье показано как благодаря самоотверженному труду многонационального народа предприятия республики начали выпускать продукцию военного назначения. Отмечается, что в Узбекистан были эвакуированы люди из тех территорий, где полыхала война. Узбекский народ дал им кров, окружил любовью и заботой, проявив присущий ему высокий гуманизм. Народ Узбекистана трудился с единой целью: «Всё-для фронта, всё-для победы!» Методы исследования. В процессе подготовки статьи были использованы различные методы исследования, в том числе: историко-аналитический метод, который позволил проанализировать источники, относящиеся к событиям и документам того периода. В то же время использованные методы способствовали показу Узбекистана как одного из основных промышленных районов из составной части военно-промышленной базы на Востоке страны. Как в годы войны была проделана огромная работа по преодолению трудностей, связанных с перестройкой сельского хозяйства. Как была изменена мирная направленность научных работ.

Ключевые слова: Узбекистан, многонациональный народ, самоотверженный труд, гуманизм, надежный тыл.

Anotatsiya: Maqolada ko'p millatli xalqning fidoyi mehnati natijasida respublika korxonalari harbiy mahsulotlarni ishlab chiqara boshlaganini ko'rsatilgan. Urush avj olgan hududlardan O'zbekistonga odamlar evakuatsiya qilingani ta'kidlanadi. O'zbek xalqi ularga boshpana berib, mehr va g'amxo'rlik bilan o'rab olib, o'ziga xos yuksak gumanizmini namoyon etdi. O'zbekiston xalqi "Hammasi old tomonda, hammasi g'alaba uchun" yagona maqsad bilan ish olib bordi.

Kalit so'zlar: O'zbekiston, ko'p millatli xalq, fidoyi mehnat, gumanizm, ishonchli orqa.

Abstract: The article shows how, thanks to the selfless work of the multinational people, the enterprises of the republic began to produce military products. It is noted that people were evacuated to Uzbekistan from those territories where the war was blazing. The Uzbek people gave them shelter, surrounded them with love and care, showing their inherent high humanism. The people of Uzbekistan worked with a single goal: "Everything is for the front, everything is for victory!"

Key words: Uzbekistan, multinational people, selfless labor, humanism, reliable rear.

Президент Республики Узбекистан выступая на 79-летие Великой победы отметил: «В этот знаменательный день мы отдаём дань памяти нашим отцам и дедам, проявившим подлинный героизм в самой страшной войне в истории человечества и спасшим мир от фашизма, всем нашим мужественным и благородным соотечественникам, кто самоотверженно трудился в тылу и внёс достойный вклад в обеспечение Победы» [1].

Развязывая войну, фашисты рассчитывали на непрочность нашего тыла, полагая, что после первого же серьёзного удара, начнется разлад между народами и страна распадется на отдельные части. Но гитлеровцы жестоко просчитались. Все народы нашей страны, как один встали на защиту Родины. Многонациональная семья народов страны превратилась в единый нерушимый боевой лагерь. Тыл страны оказался в годы войны намного прочнее, чем тыл фашистской Германии. Это было обусловлено преимуществами справедливого, освободительного характера войны, которую вел наш народ.

Узбекистан превратился в надёжный тыл по обеспечению фронта. Народ трудился с единой целью: «Всё для фронта, всё для победы!». Летом-осенью 1941 года на выпуск оборонной продукции были переведены многие заводы и фабрики. Среди них Ташсельмаш, паровозоремонтные, была введена вторая очередь Чирчикского электрохимкомбината, Кокандского тукосместительного и др. На обслуживание нужд фронта работала текстильная и швейная промышленность.

Особое внимание уделялось размещению и быстрейшему вводу в действие эвакуированных предприятий, которые должны были наладить производство таких видов вооружения, как самолеты, танки, бронепоезда, а также резко увеличить выпуск минометов, гранат, противотанковых мин, авиационных бомб, артиллерийских снарядов. Так с прифронтовых территорий в Узбекистан было перебазировано и в короткое время пущено в эксплуатацию 151 завод: из Подмоскovie - самолётостроительный завод им. В.П. Чкалова, из Ленинграда – завод текстильных машин, из Днепрпетровска - карборундовый, завод «Ростсельмаш», московский «Подъёмник» и «Электростанок», Сталинградский химкомбинат и др. Всего, вместе уже имевшимся в Республике насчитывалось 300 предприятий [2].

Для эвакуированных предприятий были выделены площади в 400 тыс. м². и построено вновь около 200м². производственных площадей, предоставлены стройматериалы и транспортные средства. Общий объем капиталовложений, связанных с восстановлением эвакуированных предприятий, составил по республике 450 млн. руб. [3].

Благодаря самоотверженному труду рабочих, инженеров и техников, эвакуированные предприятия в кратчайший срок были введены в эксплуатацию. Так в ноябре 1941 г. в Подмоскovie было полностью размонтировано предприятие вплоть до кабелей. В сторону Ташкента отпавились 17 эшелонов с оборудованием и неполным составом рабочих. Один эшелон по дороге фашисты разбомбили, остальные прибыли в Узбекистан. Руководство республики разместило предприятие и началась его сборка. Уже 1 января 1942 г. на фронт ушли первые самолёты - это Авиационный завод им. Чкалова, эвакуированный из Подмоскovie. Весь коллектив авиазавода не уходил с рабочих мест, пока ежедневно на фронт не уходило по 2 самолета. Завод работал лозунгом: «Все для фронта, все для победы!». Сумской завод им. Фрунзе эвакуированный в г. Чирчик (ныне Чирчикхиммаш) был смонтирован в течение одного месяца и уже в октябре 1941 года начал давать продукцию для нужд фронта. Крупный завод «Электрокабель» был восстановлен и сдан в эксплуатацию в течение пяти месяцев. Столь же быстро было налажено производство продукции для фронта на таких крупных предприятиях, как заводы «Красный двигатель» фабрика им. Володарского.

Энергетическая база Узбекистана не была рассчитана на такие мощности. Поэтому в 1942 г. по решению центрального правительства в республике началось строительство новых 5 гидроэлектростанций. Самой мощной из них была Фархадская ГЭС. Она была объявлена «народной» стройкой. Это означало, что около 70 тыс. рабочих, колхозников и других жителей республики трудились на строительстве, а в это время их товарищи у станков и на колхозных полях выполняли свою и их нормы.

В годы войны в Узбекистан было эвакуировано 1,5 миллиона человек, в том числе свыше 250 тысяч детей. В октябре 1941 года в г. Ташкенте и других городах были созданы детские эвакуопункты. Помимо этого, при крупных промышленных организациях и в колхозах создавались детские дома и интернаты. По призыву общественности тысячи патриотов усыновили детей - сирот. Следует отметить о гуманном и благородном поступке семьи Бахри Акрамовой и Шаахмеда Шамахмудова, которые в годы войны усыновили и воспитали 15 детей-сирот разных национальностей. 13 детей приняла семья инвалида войны Х. Самадова из Каттакургана, 10 детей взяла колхозница из Самарканда Ф. Касымова [4].

Узбекистанцы активно участвовали во всенародном движении за создание фонда обороны, вносили в него свой однодневный или двухдневный заработок, сдавали драгоценности, облигации займов и наличные деньги. Повсеместно проводились субботники воскресники, заработанные средства перечислялись в фонд обороны. За 1942-1945 гг. в фонд обороны Родины трудящимися добровольно было внесено более 650 млн. рублей деньгами и облигациями государственного займа, более чем на 22 млн. рублей ценных вещей, около 55 кг драгоценных металлов. На эти средства были построены и отправлены на фронт бронепоезда «Узбекистан», «Красновосточник», «Комсомол Узбекистана», авиаэскадрилья, танковые колонны и другая военная техника. С первых дней войны в республике получило размах женское движение - шефства над военными госпиталями. В Узбекистане было размещено более 130 военных госпиталей, над которыми шефствовали 750 предприятий, учреждений, колхозов, совхозов. Значительная часть раненных была возвращена в строй. Развернулось и массовое патриотическое движение женщин - домохозяек, учащихся старших классов, студентов, кадровых рабочих-пенсionеров, которые становились к станку, сменяя своих мужей, отцов, сыновей, ушедших на фронт. Это поколение состояло главным образом

из подростков и женщин. В этих условиях в предельно сжатые сроки необходимо было развернуть обучение нового поколения рабочего класса. С этой целью были использованы испытанные методы подготовки кадров индивидуально-группового обучения, стахановские школы, техникумы, краткосрочные курсы. К новичкам прикреплялись опытные рабочие, инженеры, техники (в том числе эвакуированные из западных районов страны). В первый период войны по всем этим каналам в республике было подготовлено 105,7 тыс. рабочих массовых квалификаций. Кроме того, за тот же период через системы государственных трудовых резервов было подготовлено 30 тыс. рабочих [5]. В результате самоотверженного труда все промышленные предприятия, в том числе эвакуированные, целиком переключались на выполнение заказов фронта. Фронту нужно было топливо, поэтому в годы Великой Отечественной войны ускоренными темпами стала развиваться топливная промышленность. Значительную помощь узбекистанским шахтерам оказала большая группа шахтеров из Донбасса, прибывшая в 1942 году. Большое внимание уделялось добыче нефти, столь необходимое для фронта. В тяжелые годы войны в Узбекистане был создан полный комплекс отраслей и предприятий нефтяной промышленности. Были приняты меры по увеличению добычи угля. Открывались новые и широко использовались старые месторождения: Ангренская, Шагунская, Кзылкийская и др. Фронту нужен был черный металл, поэтому с осени 1942 года началось строительство металлургического завода в Бекабаде. Сооружение металлургического завода стало делом всех трудящихся республики. Промышленные предприятия выделяли заводу необходимое число специалистов, а колхозы и совхозы – рабочую силу. Оборудование же для завода поставляли Российская Федерация и Казахстан. В марте 1944 года была пущена мартеновская печь металлургического завода. Варить сталь на новый завод приехали специалисты из Белорецкого, Добрянского, Гуревского, Макеевского заводов. В то же время на Урале и в Сибири обучались этому делу у старых русских мастеров-сталеваров первые узбекские металлурги. Только на Челябинском металлургическом заводе проходили обучения из Узбекистана 400 человек, ставших подлинными мастерами своего дела. В годы войны в республике началось создание промышленности цветных металлов на основе разведанных запасов вольфрама, молибдена, меди и др. В эксплуатацию было введено Алмалыкское месторождение меди.

Ташкентский авиационный завод им. Чкалова во второй половине 1943 года должен был увеличить производство самолетов для фронта, однако не имел в достаточном количестве необходимых материалов, не хватало и производственных площадей. Для того чтобы выполнить государственное задание были осуществлены целый ряд организационно-технических мероприятий. Был разработан оперативный график работы всех цехов и подразделений завода. Среди юношей и девушек был объявлен набор на рабочие специальности. На завод пришли и подростки, которые под руководством опытных наставников показывали чудеса трудового героизма. Один из них – Усман Нурутдинов – гибщик крыла самолёта. Благодаря рационализаторскому предложению, которое разработал его наставник, он в 1943 г увеличил норму дневной выработки не на сотни, а на тысячи процентов.

Благодаря героическому самоотверженному труду рабочих, организаторской работе руководства Узбекистан в годы войны дал фронту 2090 самолетов, 17342 авиадвигателя, 2318000 авиабомб, миллионы штук мин, снарядов, гранат. Предприятия легкой промышленности и артели промыслового промысла для нужд фронта изготовили обувь и различные детали боеприпасов на сумму 443,4 млн руб., 330 тысяч парашютов, более 100 тысяч км различных проводов. Выросли молодые промышленные города: Чирчик, Ангрен, Бекабад, Янгиюль. Продукция отраслей увеличилась: угольная – в 2 раза, химическая – в 7,5 раза, нефтяная – в 3 раза. Значительно увеличились кадры рабочего класса, в том числе – из числа лиц местных национальностей. Мощный подъем промышленности, и вся обстановка войны повысили требования и транспорту. Так, силами железнодорожников были сформированы и оборудованы 5 бронепоездов, 14 военно-санитарных поездов, 4 банно-прачечных поездов, а также 40 спец-формирований [6].

Итак, Узбекистан стал одним из основных промышленных районов страны и составной частью военно-промышленной базы на Востоке.

В эти годы была проделана огромная работа и по преодолению трудностей, связанных с перестройкой сельского хозяйства. Эти трудности заключались в резком уменьшении численности сельского населения, в связи с уходом в армию мужчин, в том числе механизаторов. В первые месяцы войны в ряды Красной армии было призвано около 30% колхозников Узбекистана. Многие тысячи трудоспособных были мобилизованы на тыловые работы – в промышленность и строи-

тельство. Как и в городе, место ушедших на фронт заняли женщины и подростки. В связи с потребностями фронта резко снизилась техническая вооружённость сельского хозяйства. Была прекращена поставка в МТС и совхозы новых тракторов, сельскохозяйственных машин и запасных частей к ним, уменьшились поставки горючего и минеральных удобрений. Наоборот, из совхозов, МТС и колхозов для нужд Красной армии была взята часть тракторов, автомобилей и лошадей. Уже в 1941 г. были приняты срочные меры по ужесточению режима работы во всех звеньях сельского хозяйства. В колхозах в 1,5 раза по сравнению с предвоенным периодом был увеличен обязательный минимум трудодней, который устанавливался и для подростков, начиная с 12 лет. Колхозники и члены их семей, не выработавшие установленного минимума, передавались суду. Колхозники и рабочие совхозов добровольно брали повышенные обязательства, стремясь досрочно завершить уборку урожая. С другой стороны, потребность в продуктах питания намного возросла, особенно в связи с прибытием в республику большого числа эвакуированных.

Важное место в организаторской работе занимали вопросы обеспечения сельского хозяйства кадрами. Для решения этой проблемы были организованы краткосрочные курсы и школы по подготовке и переподготовке руководящих работников и механизаторов.

Однако полностью сельское хозяйство обеспечено кадрами и рабочей силой не было. Как и в промышленности, эта нехватка покрывалась за счет патриотического труда колхозников и рабочих совхозов, которые объявили себя мобилизованными на трудовой фронт и в большинстве своем выполняли полторы и даже три нормы. Колхозное крестьянство Узбекистана, как и всей страны, в условиях войны показало свою беззаветную преданность отечеству. Преодолевая трудности, идя на многие жертвы оно вносило свой вклад в укрепление военной экономики, подготовку предстоящей победы над врагом.

23 июня 1941 года колхозники и рабочие совхоза Янгиюльского района Ташкентской области через республиканские газеты призывали всех тружеников сельского хозяйства стать на военную вахту до полного разгрома врага, развернуть широкое движение и борьбу за выполнение двух или трех норм.⁷ Этот патриотический почин был поддержан во всех районах Республики Узбекистан. Выполняя взятые обязательства, труженики сельского хозяйства Янгиюльского района перестроили свою работу соответственно требованиям военного времени. Подавляющее большинство колхозников и колхозниц намного перекрывали установленные нормы. А когда в 1943 г. было принято правительственное постановление об оказании помощи освобождённым от фашистских захватчиков районам, в сторону Харькова, Ставропольского и Краснодарского краёв потянулись эшелоны с продовольствием сельскохозяйственной техникой, которой узбекские земледельцы щедро поделились с пострадавшими от оккупации согражданами.

В трудные военные годы было и всенародное движение за развёртывание ирригационного строительства в целях расширения посевных площадей и обеспечения водой поливных земель. Колхозники при помощи горожан в 1942 г. соорудили Северный Ташкентский, Сох-Шахмарданский, Верхне-Учкурганский каналы и успешно завершили строительство канала Дюшабинка-Каратал, а также Касанского водохранилища. Одной из крупной строек военного времени был Северный Ташкентский канал, сооружение которого позволило оросить 15 тыс. гектаров земли в Ташкентском, Янгиюльском и Чиназском районах. Строительство его было завершено в рекордно короткий срок – за 2 месяца.

Решительные меры были приняты для расширения посевов сельскохозяйственных культур и совершенствованию структуры посевных площадей. Преодолевая огромные трудности, вызванные войной, колхозное крестьянство Узбекистана делало все, чтобы дать стране больше хлопка, зерна, мяса. Эшелоны с продовольствием отправлялись на фронт, на промышленный Урал и в другие районы страны. Были значительно расширены площади под картофель, овощные и бахчевые культуры, что позволило снизить остроту продовольственного снабжения городов и крупных промышленных центров республики. Громадные усилия вложили труженики сельского хозяйства и в освоение новой для Узбекистана культуры – сахарной свеклы.

В соответствии с задачами военного времени была изменена и мирная направленность научных работ. В Узбекистан были перебазированы 22 научно-исследовательских института, 16 высших учебных заведений, 2 библиотеки. Они размещались на площадях и экспериментальных базах родственных организаций. Эвакуированные ученые работали в тесном контакте с учеными Узбекистана. Их совместные усилия были направлены на то, чтобы достижения науки послужили нуждам фронта. Несмотря на трудности военного времени, Узбекистан стал подлинной кузницей

подготовки квалифицированных специалистов для различных отраслей промышленности, сельского хозяйства, медицины. В 1943 г. в республике работало 41 высшее учебное заведение, в том числе 12 эвакуированных, и 52 средних специальных учебных заведения. За годы войны в них было подготовлено более 20 тысяч специалистов с высшим и средним специальным образованием, что позволило обеспечить промышленность и сельское хозяйство кадрами высшей квалификации.

В годы войны в произведениях, созданных поэтами, писателями, композиторами, художниками Узбекистана, преобладала патриотическая тематика. В творческом содружестве с русскими, украинскими, белорусскими писателями были созданы альманах «Мы победим» и антология «Поэты Узбекистана фронту».

Великая победа нашего народа над фашистской Германией и милитаристской Японией была вполне закономерной. Она явилась результатом экономического, политического и идеологического превосходства над насилием, дружбы, непобедимости и сплоченности многонационального народа, который спас всё человечество от фашистского порабощения.

На территории только одного Среднеазиатского военного округа в конце 1941 г. были сформированы 21 кавалерийская и 16 стрелковых дивизий, 25 стрелковых бригад. Всего в течение 1941–1942 гг. в САВО были сформированы 24 стрелковые дивизии, 47 стрелковых бригад, 35 кавалерийских дивизий, а в 1943 г. только 1 стрелковая и 2 минометные бригады.

В Узбекистане были сформированы 389-я, 12-я, 162-я и 69-я стрелковые дивизии, 21-я и 44-я кавалерийские дивизии, 128-я гвардейская Туркестанская горно-стрелковая дивизия и другие воинские соединения. За время войны почти все они были награждены боевыми орденами и стали носить название городов, освобожденных ими от фашистов [3].

Сегодня в Узбекистане проявляется должное уважение к ветеранам Второй мировой войны и свято чтится память о погибших. Из Узбекистана были мобилизованы на фронт около 1 миллиона 951 тысячи человек. Это значит, что в борьбу против фашизма с оружием в руках вступил каждый третий узбекистанец, около 0,5 млн из них не вернулись домой. То, что в течение столетий вне нашего внимания оставались имена и судьбы около 451 тысячи наших соотечественников, участвовавших в ожесточенных боях, конечно, нельзя признать справедливым. Прежде считалось, что в боях погибли 396 тысяч наших граждан, ушедших на войну, а на самом деле – свыше 538 тысяч. 9 мая Указом Президента от 3 марта 1999 г. объявлен Днём памяти и почестей. Почитаются и ветераны труда, внёсшие свой вклад в избавление мирового человечества от фашистской чумы. Их трудовой подвиг является в наши дни примером для юных узбекистанцев.

В честь 75-й годовщины Великой Победы в Ташкенте построен грандиозный мемориальный комплекс, поистине уникален по своему архитектурному замыслу, духовному содержанию и историческому значению. Его создание стало ещё одним ярким подтверждением глубокого уважения и преклонения всех соотечественников перед мужеством и героизмом нашего народа.

Безусловно, о каждом объекте парка следует рассказать:

На возвышенности, символизирующей отвоеванную высоту на поле боя, установлен величественный памятник «Вечный подвиг», посвященный таким легендарным полководцам, как генерал Сабир Рахимов, и немеркнувшей памяти обо всех отважных воинах-узбекистанцах.

На основе самых передовых музейных и информационных технологий создан музей Славы. Здесь представлены тысячи исторических экспонатов, которые свидетельствуют о мужестве нашего народа, внесшего огромный вклад в Великую Победу. В самом центре Парка Победы сегодня возвышается величественный памятник «Ода стойкости», посвященный матери-Родине, всем матерям Узбекистана. Этот монумент станет для всех, особенно для молодежи, символом таких вечных ценностей, как семья, любовь и верность.

При создании монумента за основу были взяты не абстрактные художественные образы, а реальные исторические события из судьбы Зульфии Закировой из поселка Ханабад Зангиатинского района Ташкентской области, великом подвиге этой женщины и ее семи, восхищающем любого человека.

После смерти мужа Холмата-ака Зульфия одна воспитывала пятерых сыновей и дочь. В годы Второй мировой войны героически погибли все ее отважные сыновья – Исоқджон, Ахмаджон, Махамаджон, Ваходжон, Юсуфджон.

Безусловно, не каждый способен устоять под такими жестокими ударами судьбы. Но простая узбекская женщина, обладающая негибимой волей и силой духа, смогла выстоять перед лицом немыслимой беды.

Из-за войны овдовели четыре невестки Зульфии Закировой, осиротели ее пятеро внуков. До последнего своего вздоха она терпеливо переносила все выпавшие на ее долю испытания, жила лишь памятью о своих сыновьях-героях, заботами и радостями невесток и внуков, родной страны. А добрые и любящие невестки Зульфия-ая, следуя ее примеру и поддерживая во всем, остались верными своим супругам и семье.

Мемориальный комплекс в Парке Победы, воспевающий высокие человеческие качества является священным местом притяжения и духовно-нравственного воспитания для наших соотечественников.

Из выше изложенного следует сказать, что победа над фашисткой Германией была одержана прежде всего благодаря подвигу, трудовому и ратному, всего советского народа и узбекистанцы внесли в этот подвиг свой посильный и достойный вклад.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Мирзиёев Ш.М. Выступление Президента Республики Узбекистан на торжественной церемонии, посвящённой 79-летию Великой победы. <http://old.uza.uz/ru>. 2024 г.
2. Мирзиёев Ш.М. Выступление Президента Республики Узбекистан на торжественной церемонии, посвящённой 79-летию Великой победы. <http://old.uza.uz/ru>. 2024 г.
3. Аберкулов Д.Н. Военные формирования Среднеазиатского военного округа в оборонительных боях под Москвой. Россия и мир: научный диалог 2023, с.182-195
4. Вклад узбекского народа в Победу над фашизмом. Книга-альбом. Ташкент: Узбекистан, 2020.
5. Мирзиёев Ш.М. Выступление президента Республики Узбекистан на торжественной церемонии, посвящённой 79-летию Великой победы. <http://old.uza.uz/ru>. 2024 г.
6. Вторая Мировая война в истории и памяти народов Центральной Азии: события, участники, символы // Материалы международной научной конференции. Ташкент, 2021.
7. Жуков Г.К. Воспоминания и размышления. Т. 2. М., 1990.
8. Ишанходжаева З.Р. Узбекистан во Второй Мировой войне. Сборник научных статей. Иккинчи жаҳон уруши ва Ўзбекистон халқи. Ташкент, 2020.

ВКЛАД НАРОДА УЗБЕКИСТАНА В ПОБЕДУ ВО II МИРОВОЙ ВОЙНЕ

Хуршида Тиллаходжаева

*Ташкентский государственный технический университет им. И. Каримова
доцент кафедры История Узбекистана,*

Аннотация. В этой статье рассматриваются незабываемые страницы в истории Второй Мировой войны. Также о роли узбекского народа не только на фронте, но и за фронтом – в тылу. С первых же дней войны проявились лучшие вековые традиции и черты узбекского народа, его высокая гражданственность, милосердие, патриотизм, добрососедство и беспримерная отвага, не смотря на условия тяжелого военного времени.

Ключевые слова: коричневая чума, третий рейх, фашистский блок, воины-узбекистанцы, махалля, У. Юсупов, эвакусовет, школы ФЗО.

Annotatsiya. Ushbu maqolada Ikkinchi jahon urushidagi unutilmas sahifalar ochiqlantiriladi. O'zbek xalqining nafaqat frontda, balki front ortida tutgan o'rni haqida. Urushning dastlabki kunlaridan o'zbek xalqining ko'p asrlik eng yaxshi an'analari va xususiyatlari, urush davrining og'ir sharoitlariga qaramay, mehr-oqibat, vatanparvarlik, yaxshi qo'shnichilik va mislsiz jasorat kabi yuksak fuqarolik ruhi yaqqol namoyon bo'ladi.

Kalit so'zlari: jigarrang vabo, Uchinchi Reyx, fashistik blok, o'zbek askarlari, mahalla, U. Yusupov, evakuatsiya kengashi, FZT maktablari.

Abstract. This article examines unforgettable pages in the history of the Second World War. Also, about the role of the Uzbek people not only at the front but also under the front - in the rear. From the very first days of the war, the best centuries-old traditions and features of the Uzbek people, their high civic consciousness, such as mercy, patriotism, good neighborliness and unparalleled courage, despite the conditions of difficult wartime, were manifested.

Key words: brown plague, Third Reich, fascist bloc, Uzbek soldiers, mahalla, U. Yusupov, evacuation council, FT schools.

ВВЕДЕНИЕ

В процессе подготовки статьи были использованы различные методы исследования, в том числе: историко-аналитический, который позволил проанализировать источники, относящиеся к событиям и документам того периода.

Узбекский народ имеет богатое историческое прошлое. Страницы его истории неразрывно связаны с мировой историей Второй мировой войны. Они являются свидетелем преданности народов Узбекистана общечеловеческим ценностям. Незабываемые страницы в историю человечества вписал узбекский народ в годы Второй мировой войны. Став плечом к плечу в один ряд с другими народами антигитлеровской коалиции, он внес достойный вклад в уничтожение «коричневой чумы». В сложное военное время в полном объеме проявились лучшие вековые традиции и черты узбекского народа, его высокая гражданственность, милосердие, патриотизм, добрососедство и беспримерная отвага. Настойчивая общественная потребность в творческом изучении места и роли народов Узбекистана в общемировой борьбе с фашизмом диктуется рядом факторов.

22 июня 1941 г. полчища солдат Третьего рейха и его союзников обрушились на западные рубежи Советского Союза. Гитлеровцы считали, что на пути к завоеванию мирового господства

последней преградой является Советский Союз – уничтожение которого было их главной целью. В этом агрессивном акте особенно наглядно проявился классовый, крайне реакционный, империалистический характер войны со стороны фашистского блока. Встал вопрос о жизни и смерти государства, о том, быт народам свободными или потерпит поражение. Уже к лету 1941 г. страна имела прочную военно-промышленную базу с большими потенциальными возможностями, надежной технической оснащенностью [1,2].

Надо сказать, что в 1941 г. население Узбекистана составляло всего 6,5 млн человек. Из них 22 % сражались на фронтах Второй мировой войны. А если взять в расчет то, что половину населения республики составляли дети и пожилые люди, то можно сказать, что более 40 % жителей Узбекистана оказалось на войне. Из них 263 тыс. погибли, 136 670 человек пропали без вести, 395 725 не вернулись на родину, 60 452 стали инвалидами. Это означает, что из-за кровопролитной войны, по самым скромным подсчетам, 400 тыс. семей остались без кормильцев. А если учесть всех родственников, то окажется, что население всего узбекского государства оделось в траур.

Враг пытался полностью уничтожить экономику страны. Он разрушил 31 850 крупных и средних промышленных предприятий, в том числе 1135 угольных шахт, 37 заводов черной металлургии, 749 заводов тяжелого и среднего машиностроения, 65 тыс. км железнодорожных путей. Общий ущерб составил 679 млрд руб. Чудовищным разрушениям подверглись и сельские районы страны. Один из непосредственных исполнителей этих акций фельдмаршал Штюльпнагель заверял: «Промежуток в 25 лет – это такой срок, который потребуется России, чтобы восстановить разрушенное нами». Другие вещали, что для ликвидации последствий войны стране понадобится сто лет [2,301].

Союз и дружба всех наций и национальностей нашей страны выдержали такое тяжелейшее испытание, как Великая Отечественная война. Нужно особенно отметить, что активное участие в борьбе приняли и трудящиеся Узбекистана. О чувстве любви к родине ярко свидетельствует волнующий документ «Письмо воинам-узбекам от узбекского народа», под которым поставили свои подписи 2 631 506 человек.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

С первых же дней войны в военные комиссариаты Узбекистана стали поступать заявления добровольцев с просьбой отправить их на фронт. Всего в военных действиях на фронтах участвовало около 2 млн человек из Узбекистана, 200 тыс. воинов-узбекистанцев были награждены орденами и медалями. Звание Героя Советского Союза получили 301 узбекистанцев, 70 воинов из нашей республики были награждены орденами Славы всех трех степеней. В деятельности партийной организации Узбекистана важнейшее место в годы войны занимали вопросы развития промышленности, роста и пополнения рядов рабочего класса республики. В июне 1941 г. наступило время тяжелых испытаний в жизни советского народа – время самоотверженной борьбы против немецко-фашистских захватчиков. Так, в первый же день войны состоялся массовый митинг на Ташкентском текстильном комбинате, участники его заявили о полной готовности выполнить любое задание Родины. Митинги проходили также на заводах, фабриках, стройках. Рабочие и служащие завода «Ташсельмаш» выразили решимость внести весомый вклад в разгром врага. Коммунист Мирякубов заявил: «Профессия моя слесарь, хорошо управляю автомашиной, прошу скорее зачислить меня в ряды Красной армии».

Трудящиеся республики развернули борьбу за перевыполнение производственных заданий. Так, бригада А. Алехина Ташкентского вагоноремонтного завода 2 июля 1941 г. выполнила дневное задание на 250%, рабочий Горягин – на 324%, Бабаев – на 360%. Внести свою долю в дело разгрома врага стремились пенсионеры, которые, заменив ушедших на фронт, возвратились на заводы, фабрики и в колхозы. В частности, на Ташсельмаш вернулись пенсионеры, Герои Социалистического Труда И. Б. Бер, А. М. Лейтман, С. М. Исаев и др. [4,194].

Узбекистанцы не только сражались на фронтах, но и самоотверженно трудились в тылу. Руководитель Узбекистана Усман Юсупов сказал: «Узбекистан не за линией фронта, Узбекистан – на поле сражения». К концу 1941 г. 300 промышленных предприятий республики выпускали только военную продукцию. Было намечено увеличить добычу угля, выработку электроэнергии, снабжение предприятий необходимым сырьем и инструментом, обеспечить бесперебойную работу

транспорта и увеличить выпуск сельскохозяйственной продукции. Завод «Ташсельмаш» был укрупнен за счет эвакуированных 438 станков и более 200 высококвалифицированных рабочих. В 1941 г. он выполнил план на 240 %.

В июле – августе 1941 г. ЦК компартии Узбекистана рассмотрел вопрос о переключении на выпуск военной продукции завода «Ташсельмаш», Чирчикского химкомбината, Самаркандского завода «Колхозник», Ташкентского текстильного комбината, а также предприятий текстильной, кожевенно-обувной и швейной промышленности. Была возведена вторая очередь Чирчикского электрохимического комбината по производству очень важного химического продукта – аммиака. В 1943 г. построены и введены в строй Куvasайский химический, Кокандский суперфосфатный, Ферганский гидролизный заводы. Производство химической продукции в 1945 г. увеличилось по сравнению с 1941 г. в 6,1 раза. Ташкент стал одним из самых крупных промышленных центров СССР. Бекабад превратился в промышленный город. Бурно развивались молодые города Янгиюль и Чирчик.

Завод «Колхозник» производил ремонт машин для фронта, выпускал гранаты, снарядные гилзы, котелки с крышками; кожевенный завод имени Ахунбабаева перерабатывал кожсырье для нужд Красной армии. Все рабочие трудились по 17 часов в сутки. Годовой план по выпуску продукции был выполнен 3 декабря 1941 г.

С первых же дней войны на нужды фронта был мобилизован весь транспорт. Одной из основных магистралей, связывающих центр с республиками Средней Азии, была Ташкентская железная дорога. Победа в войне зависела от бесперебойной работы транспорта. 25 января 1943 г. было принято специальное постановление «О Ташкентской железной дороге». Железная дорога была переведена на военное положение. Был введен новый график движения поездов, который предусматривал первоочередной пропуск поездов с военными грузами. Железнодорожники Ташкента обеспечивали бесперебойную доставку с запада на восток оборудования предприятий и миллионов людей, а с востока на запад – военной техники и снаряжения. Только в 1941-1942 гг. железнодорожники Узбекистана обслужили 2700 пассажирских поездов, 17 600 вагонов с оборудованием предприятий, а также доставили на фронт тысячи вагонов, груженных боеприпасами, горючим, продуктами питания и одеждой. В сфере обслуживания Ташкентской железной дороги находились 11 областей, входивших в состав четырех союзных республик, что создавало дополнительные трудности. С июля по ноябрь 1941 г. на восток было эвакуировано 1523 промышленных предприятий, в том числе 1360 крупных [5,165].

В возрождении освобожденных районов страны участвовали труженики Узбекистана и Средней Азии. Ошский обком комсомола Киргизии взял шефство над Можайским районом Московской области. Для населения района были собраны продукты питания, одежда, посуда. Трудящиеся Карагандинской области собрали для жителей Ленинграда более 200 т продовольствия, семипалатинцы – 500 ц мяса, рыбаки Каспия и Арала – 100 т рыбы и 10 тыс. банок консервов. Труженики Янгиюльского района Ташкентской области взяли шефство над Кировским заводом в Ленинграде.

В июле 1941 г. в Узбекистане была создана комиссия по эвакуации населения и промышленных предприятий. Эвакуированные предприятия были размещены в основном в Ташкентской, Самаркандской, Ферганской, Бухарской областях. Более 50 предприятий находились в подчинении наркоматов легкой, пищевой, текстильной промышленности. Особую трудность представляла погрузка тяжелого оборудования и перевозка его на новые места. Для этого требовалось много вагонов. Например, Харьковский завод «Электростанок» прибыл в Бухару в 77 вагонах, Ивантеевская фабрика в Коканд – в 112 вагонах.

Узбекская семья встретила рабочих завода приветливо, гостеприимно. Первые эшелоны, эвакуированные из города Химки, прибыли в Ташкент 20 ноября. Первый самолет был сдан заказчику через 40 дней после того, как завод прибыл на новое место. В трудные дни на заводе часто бывал первый секретарь ЦК КПСС УзССР У. Юсупов, который интересовался, как рабочие устроились, какова ситуация с жильем, питанием, одеждой. Многие изменились в судьбе узбекских мальчишек сороковых годов. Стали лучшими по профессии Шукур Усманходжаев, Нуритдин Арипов, Икрам Акмалов – Героем Социалистического Труда, Усман Нуритдинов – мастером, Гулям Садыков – инженером, Малик Абдурахманов – начальником цеха. Заводы Узбекистана и Средней Азии одновременно с увеличением выпуска военной продукции наращивали производство продукции для освобожденных районов. Коллективы заводов и фабрик, транспортных пред-

приятый за счет интенсификации производства освободившуюся рабочую силу направляли на восстанавливаемые предприятия.

7 января 1942 г. был выпущен первый в Ташкенте самолет ТК-84, получивший 7 сентября 1942 г. новое наименование – Ли-2 (в честь Бориса Павловича Лисунова, главного инженера завода, производившего новый самолет). В этой связи наряду с ратными подвигами бойцов на фронтах, важно уделить особое внимание описанию самоотверженного труда тружеников тыла во имя победы над темными силами фашизма, рассказать о заботе жителей Узбекистана об эвакуированных в республику гражданах и детях, семьях фронтовиков и инвалидах, спецпереселенцах, о гуманистических традициях узбекского народа и их ярком проявлении в суровое военное время. ЦК КП(б) Узбекистана совместно с СНК УзССР 10 июля 1941 г. создал комиссию по размещению эвакуированного населения. Трудящиеся Узбекистана с большим вниманием и заботой отнеслись к населению, эвакуированному с территории Украины, Белоруссии, Эстонии, Латвии, Литвы и Молдавии. К весне 1942 г. в Узбекскую ССР прибыло 716 тыс. эвакуированных [6,180].

При СНК республики был создан эвакусовет, а в исполкомах областных советов – отделения по созданию эвакупунктов, контролю их работы, организации питания и медицинского обслуживания. В ноябре 1941 г. СНК УзССР специально рассмотрел вопрос об обеспечении жилищно-площадью эвакуированного населения.

ЦК КП Узбекистана осуществлял систематический контроль и руководство решением вопросов бытового и трудового устройства эвакуированного населения. В трудные годы войны ЦК КП(б) Узбекистана принял меры по спасению жизни эвакуированных детей. К 1 января 1942 г. в Узбекистан прибыло 8,5 тыс. детей. Узбекский народ тепло и сердечно встретил юных граждан.

Политбюро ЦК ВКП(б) 8 октября 1941 г. организовало помощь в обслуживании больных и раненых бойцов Красной армии. Лучшие санатории, дома отдыха, помещения вузов, школ и хозяйственных организаций отводились под госпитали. Шефами госпиталей стали такие крупные коллективы, как Ташкентский авиационный завод, Среднеазиатский государственный университет, Государственный русский драматический театр имени М. Горького и его артисты регулярно выступали перед ранеными. 26 июня 1942 г. Совнарком УзССР принял меры по трудовому устройству инвалидов Великой Отечественной войны [7,1942].

Кроме пенсионного обеспечения инвалиды Отечественной войны и их семьи получали единовременную материальную помощь. Таким образом, узбекистанцы проявляли неустанную заботу от тех, кто потерял здоровье на полях сражения.

В середине войны узбекистанцы также трудились в любой точке промышленных регионов России. В Каменске-Уральском большой отряд среднеазиатских рабочих трудился на стройках Уральского алюминиевого завода. Приехавшие из Средней Азии рабочие трудились также на Уральском заводе черной металлургии. Первоуральский завод огнеупоров был построен в годы войны. И здесь можно было услышать узбекскую, таджикскую, казахскую, каракалпакскую речь. Молодежь Казахстана, Узбекистана и Киргизии работала на стройках города-героя. Только на восстановление Сталинградского тракторного завода весной прибыли 553 представителя Казахстана. Особенно хорошо зарекомендовали себя рабочие из Узбекистана, которые участвовали в восстановлении Горьковского автозавода. На сентябрь 1943 г. около 2 тыс. рабочих, мобилизованных из Средней Азии, трудились на механизированных лесопунктах, деревообделочных комбинатах. Быстрое развитие на Урале черной металлургии сильно увеличило потребность в коксующихся углях. Коллектив завода «Ташсельмаш» шефствовал над заводом «Ростсельмаш», Чирчикский химкомбинат – над Днепродзержинским азотно-туковым комбинатом, энергетики Узбекистана – над строительством электростанций Украины и Белоруссии. В 1943 г. в освобожденные районы было отправлено из Узбекистана около 2 тыс. тракторов, автомобилей, 8 тыс. лошадей и волов, 170 тыс. овец и коз, сотни паровозов [8,305]. Руководству предприятий истроек было на кого опереться среди мобилизованных из Средней Азии рабочих. Урал являлся основным районом по производству вооружения, и именно сюда направлялась значительная часть мобилизованных в промышленность и строительство из республик Средней Азии, а в том числе из Узбекистана. Узбекистанцы вливались в многонациональные трудовые коллективы. С давних пор наряду с русскими значительную часть рабочих на Урале составляли башкиры и татары. С эвакуированными предприятиями прибыло много украинцев, белорусов. Ряды рабочего класса Урала пополнили мобилизованные не только из уральских областей, но и из Сибири, с Алтая, из Чувашской, Башкирской АССР, Тамбовской, Воронежской и Саратовской областей. Численность рабочих - узбекистанцев

по областям и объектам не оставалась постоянной, были новые пополнения, перераспределения рабочей силы в зависимости от изменения объема строительных работ на ударных стройках, а осенью 1943 г. большие группы рабочих с отдельных предприятий стали возвращаться в Узбекистан.

Вся страна помогала промышленным центрам Урала, Сибири, Поволжья резко увеличить в 1942-1943 гг. производство продукции для фронта. С ноября 1943 г. в республиках Средней Азии не стали проводить массовые мобилизации военнообязанных и трудоспособного, незанятого населения для работы за пределами республики. Осенью 1943 г. промышленные наркоматы стали производить частичную демобилизацию и отправку среднеазиатских рабочих к местам их постоянного жительства. Большие группы демобилизованных в конце 1943 г. возвращались домой из Новосибирска, Челябинска, Свердловска, Омска и других городов Сибири, Урала и Нижнего Поволжья.

В 1942-1943 гг. возникла диспропорция между производством электроэнергии и потребностью в ней. Не хватало топлива. 18 ноября 1942 г. было одобрено предложение о строительстве гидроэлектростанций в Узбекской ССР. В 1943 г. началось сооружение крупнейшей в республике гидроэлектростанции – Фархадской ГЭС. Были приняты меры по строительству первого Узбекского металлургического комбината, угольных шахт «Ангренуголь». В угольных шахтах Узбекистана и Кыргызстана началась добыча самого высокоэнергичного угля. В 1942 г. труженикам угольной промышленности Узбекистана помогали прибывшие в республику шахтеры из Донбасса [9,84].

В день начала исторической битвы под Курском партийная организация Фархадстроя объявила фронтовой месячник, который был поддержан строителями. В этом движении участвовало около тысячи звеньев. В ночь на 1 сентября 1943 г. пошла вода, а 2 сентября был дан первый ток. Значительные успехи к тому времени были достигнуты и на строительстве Фархадской ГЭС. На строительстве этой станции было освоено 32 800 тыс. руб.

17 июня 1942 г. СНК Узбекистана принял решение о строительстве Бекабадского металлургического завода. Союзное правительство содействовало поставке необходимых материалов и оказало финансовую помощь. С промышленных предприятий России и Казахстана было привезено много оборудования. Строительство металлургического завода стало задачей для всех трудящихся республики. Промышленные предприятия выделили необходимое количество специалистов, а колхозы и совхозы поставляли рабочую силу. В строительстве завода приняли участие более 30 тыс. человек. С заводов Белорецка, Добрянки, Гурева и Макеевки были направлены специалисты-литейщики. Сотни узбекских юношей и девушек обучили на промышленных предприятиях Урала и Сибири работе на мартеновских печах и прокатных станках.

Для обеспечения новых промышленных объектов рабочей силой нужно было вовлечь в процесс всех трудоспособных граждан. В решении этой задачи большую роль играли школы ФЗО, ремесленные и железнодорожные училища.

Сложно было организовать в стране бесперебойное снабжение продуктами питания. Война стала тяжелым испытанием для тружеников сельского хозяйства. Перед ними стояла важная задача бесперебойного обеспечения промышленности сырем, а населения – продуктами питания и одеждой. Трудность заключалась в том, что, во-первых, сельское хозяйство республики было ориентировано в основном на выращивание хлопка, а продукты питания завозились из союзных фондов. С началом войны прекратился завоз продуктов питания, поэтому пришлось искать внутренние резервы для обеспечения ими населения республики. Во-вторых, в результате роста городского населения за счет притока эвакуированных потребность в продуктах питания значительно возросла.

И в годы войны хлопководство оставалось одной из ведущих отраслей сельского хозяйства. Несмотря на самоотверженный труд хлопкоробов, план 1942-1943 гг. не был выполнен: государство недополучило 1 тыс. т хлопка. Однако руководители Центра не приняли во внимание эти объективные причины. Руководители республики были вызваны в Москву и обвинены в халатном и безответственном отношении к выращиванию хлопка. Большая часть земли, переданной под посев зерна, была вновь отдана под хлопок. В 1944 г. план заготовки хлопка был выполнен, по сравнению с 1943 г. его было сдано на 325 тыс. т больше.

И в заключение нужно отметить, что узбекский народ неустанно работал, хотя война сопровождалась тяжелыми лишениями.

Узбекский народ неустанно работал день и ночь в сельском хозяйстве, чтобы произвести достаточное количество мяса, молока, молочных продуктов, зерна, овощей, фруктов. Война сопровождалась для узбекистанцев тяжелыми лишениями. Из-за мобилизации на фронт всех ресурсов образовался недостаток продуктов питания. В городах был установлен порядок выдачи продуктов и промышленных товаров только по карточкам. Рабочим и служащим была определена норма выдачи хлеба по 400-500 г, а членам их семей – по 300 г. Фактически население получало хлеба еще меньше. Мясо, масло, рыба, макароны и другие продукты выдавались нормировано, по карточкам.

В кишлаках люди жили еще хуже. Нормированное распределение продуктов питания и промышленных товаров не было предусмотрено для сельского населения. Фактически они не получали и заработную плату за свой труд. Продукты питания выдавались им строго по талонам через кооперативные магазины за сданную государству сельскохозяйственную продукцию [10,42].

Все эти мероприятия осуществлялись в условиях тяжелого военного времени, когда резко снизился жизненный уровень народа, каждый получал строго нормированный паек. Но братские чувства были сильнее повседневных забот. Трудности войны закаляли дружбу и взаимопомощь, пробудили невиданный патриотизм, интернационализм у всех народов Востока. Огромную и всестороннюю помощь освобожденным районам оказывали труженики Узбекистана и республик Средней Азии.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Каракеев К.К. Советский тыл в Великой Отечественной войне. Москва, 1974. С. 2.
2. Чадаев Я. Е. Экономика СССР в годы Великой Отечественной войны. Москва, 1985. С. 301.
3. Брежнев Л. И. «О пятидесятилетии СССР» (доклад на совместном торжественном заседании ЦК КПСС, Верховного Совета СССР, Верховного Совета РСФСР 21 декабря 1972 г.). Москва, 1973. С. 44.
4. Кизил Узбекистан. 1941. 3 июля.
5. РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 88. Д. 154. С. 165.
6. Артемев А. П. Братский боевой союз народов СССР в Великой Отечественной войне. Москва, 1975. С. 180-181.
7. Правда Востока. 1942. 18 июля.
8. Каракеев К.К. Указ. соч. С. 305.
9. Юбилейный статистический сборник. Ташкент, 1974. С. 84.
10. Абраров С.А., Холикова Р.Э., Аберкулов Д.Н., Воисова Н.А. Ратный и трудовой вклад уроженцев Урала и народа Узбекистана в победу над фашизмом в Великой Отечественной войне. Вклад регионов Урала и стран Центральной Азии в победу в Великой Отечественной войне 1941–1945 годов. Сборник научных статей. ЮУрГУ, 2020. С.42.

1941-1945 YILLARDA SSSRDA OZIQ-OVQAT TAQSIMOTI VA SAVDOSIGA TEGISHLI JINOYATCHILIK HAMDA UNGA QARSHI KURASH

Xasan Babadjanov

*“Shon-sharaf” davlat muzeyi bosh ilmiy xodimi,
“Ajdodlar izidan” harbiy-tarixiy jamiyati bo‘lim boshlig‘i
t.f.f.d. (PhD), dotsent*

Annotatsiya. Maqolada 1941-1945 yillarda SSSRda oziq-ovqat taqsimoti va savdosi sohasida yuzaga kelishi va keng tarqalishiga olib kelgan ijtimoiy-iqtisodiy sharoit va omillar atroflicha tahlil qilingan. Destruktiv ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni o‘rganish jarayonida tizimli yondashuv amalga oshirildi. Bunda jamiyat umumiy qonuniyatlar doirasida faoliyat yurituvchi murakkab tizim sifatida ko‘rib chiqildi. Ushbu maqolada tarixiy-qiyosiy, tizimli va statistik tadqiqot usullari qo‘llanilgan.

Kalit so‘zlar: Ikkinchi jahon urushi, uyushgan jinoiy guruhlar, davlat mulkini o‘g‘irlash, chayqovchilik, kartochka tizimi.

Аннотация. В статье представлен всесторонний анализ социально-экономических условий и факторов, способствовавших возникновению и распространению проблем в области продовольственного снабжения и торговли на территории СССР в период с 1941 по 1945 годы. Исследование деструктивных социально-экономических процессов проводилось с применением системного подхода, рассматривающего общество как сложную систему, функционирующую в рамках общих закономерностей. Методологическая основа статьи включает историко-сравнительный, системный и статистический методы.

Ключевые слова: Вторая мировая война, организованная преступность, хищение государственной собственности, спекуляция, карточная система.

Abstract. The article presents a comprehensive analysis of the socio-economic conditions and factors that contributed to the emergence and spread of problems in the field of food supply and trade on the territory of the USSR in the period from 1941 to 1945. The study of destructive socio-economic processes was carried out using a systematic approach that considers society as a complex system that functions within the framework of general laws. The methodological basis of the article includes historical-comparative, system and statistical methods.

Key words: World War II, organized crime, theft of state property, speculation, rationing.

Ikkinchi jahon urushi yillarida oziq-ovqat mahsulotlarining o‘tkir tanqisligi holati SSSRda “qora bozor”ning rivojlanishiga turtki bo‘ldi. Shuni ta’kidlash kerakki, SSSRda turli xil tanqis tovarlarni keyinchalik yuqori narxlarda qayta sotish uchun xarid qilish 1941 yilgacha ham kuzatilgan. Biroq urush yillarida bu hodisa keng ko‘lamga ega bo‘ldi va noqonuniy bozorda tovar yo‘nalishi o‘zgardi.

Xususan, urushgacha sanoat mollari bilan chayqovchilik qilish keng tarqalgan bo‘lsa, 1941 yil iyunidan keyin oziq-ovqat mahsulotlari va qishloq xo‘jalik mahsulotlarini, shu jumladan kooperativ va davlat muassasalari hamda korxonalaridan o‘g‘irlangan yoki noqonuniy yo‘l bilan olingan mahsulotlarni qayta sotish hollari ommaviy tus oldi.

Ikkinchi jahon urushidan avval hamda keyingi yillarda SSSRda iqtisodiy jinoyatlar umumiy qonunbuzarliklarning salmoqli qismini tashkil etsada, aynan urush yillari iqtisodiy jinoyatchilik “gullab-yashnashi”ga kuchli turtki bo‘lgan. Ikkinchi jahon urushi yillari SSSRda uyushgan iqtisodiy jinoyatchilikni keng ommalashuvi uchun o‘ziga xos sharoitlarning paydo bo‘lishi bilan tavsiflanadi. Urush yillarida yuzaga kelgan vaziyat, ya’ni aholining asosiy turdagi oziq-ovqat va sanoat tovarlari bilan ta’minlashda kartochka tizimining paydo bo‘lishining o‘zi noquniy oziq-ovqat mahsulotlarini savdosi hamda unga yaqin boshqa turdagi jinoyatlarni dastakladi.

Shuningdek, shaxsiy tomorqadan olinadigan qishloq xo'jaligi mahsulotlarining davlatga majburiy topshirish miqdorining oshirilishi, mehnat majburiyatlari va turli soliqlarning oshirish sharoitida shahar va tuman savdo bo'limlari tomonidan oziq-ovqat mahsulotlarining sarflanishi ustidan nazoratning sustligi chayqovchilikning keng tarqalishiga olib keldi.

Odamlar o'zlariga kerakli tovarlarni ko'pincha o'n barobar arzonroq bo'lgan kartochka narxlarida emas, balki bozor narxlarida sotib olishga majbur bo'lganlar. Buning natijasida, katta miqdordagi pul mablag'lariga ega bo'lgan chayqovchilar, savdo-taqsimot tizimi xodimlari va ularga qo'shilgan amaldorlar foyda ko'rgan.

Ikkinchi jahon urushi yillarida oziq-ovqat masalasi aholi kundalik hayotining muhim qismiga aylandi. Yarim och va yalang'och aholi o'rasida davlat tomonidan belgilangan oziq-ovqat ta'minoti me'yorlarini buzish kabi turli xil og'ishlar keng tarqala boshladi. SSSRda noqonuniy savdoning avj olishi kartochkalar bo'yicha ajratiladigan oziq-ovqat normalarining kundalik fiziologik ehtiyojni qondirish yetishmasligi bilan bog'liq edi.

Davlat-kooperativ savdo tarmog'i va ishchilarni ta'minlash bo'limlarida (ORS) aniqlangan o'g'irlik va talon-tarojlardan ko'rilgan zarar dinamikasining tahlili shuni ko'rsatmoqdaki, ko'rsatkichlar yildan-yilga o'sib borib 1942 yilda 167 mln. rublni, 1943 yilda 212 mln. rublni, 1945 yilda esa 560 mln. rublni tashkil etdi [2, 74]. Bu esa uch yil ichida zararining 3 baravardan ham ko'proq oshganini anglatadi.

Albatta, non va boshqa oziq-ovqat mahsulotlarini o'g'irlash hamda isrof qilish bilan bog'liq jinoyatlar urushdan avval Oziq-ovqat xalq komissarligiga tegishli korxonalarda, ayniqsa, go'sht kombinatlarida, sezilarli darajada sodir etilgan. Urush yillari va urushdan keyingi dastlabki yillarda "xufiyona" sarmoyalarni to'ldirish manbalaridan biri ayrim mansabdor shaxslarning normalashtirilgan mahsulotlarni talon-taroj qilishlari bo'ldi.

Davlat nazoratidan tashqari tovar-pul muomalasining kengayishi, aholini kundalik ehtiyoj mollari bilan ta'minlashda qora bozorning ahamiyati oshgani uning mamlakat iqtisodiy hayotidagi o'rni kuchayganini ko'rsatardi. Urush davrida millionlab rubl aylanmaga ega, a'zolari aniq vazifalari belgilangan hamda noinsof amaldorlar bilan til biriktirgan ichki pog'onali tuzilishga ega bo'lgan jinoiy guruhlar shakllandi.

Odatda, oziq-ovqat mahsulotlarining noqonuniy savdosi bilan shug'ullanuvchi jinoiy guruhlar yaxshi tashkil etilgan bo'lib, ularning har bir a'zosi muayyan bir vazifani bajarishga ixtisoslashgan edi. Harbiy vaziyat sharoitida oziq-ovqat mahsulotlarini o'g'irlash va qayta sotish orqali ayrim fuqarolar va jinoiy guruhlarining noqonuniy boyish imkoniyatlari tobora ko'payib bordi.

Dushanbe va Toshkent shaharlarida o'tkazilgan tergov va tezkor-qidiruv tadbirlari jarayonida soxta oziq-ovqat kartochkalari tayyorlashda foydalaniladigan bosma dastgohlar aniqlandi. Mazkur uyushgan jinoiy guruh qisqa muddat ichida 500 tonnadan ortiq non mahsulotlarini o'g'irlagani ma'lum bo'ldi [5, 42]. Bunday sharoitda davlat zaxiralaridan turli yo'llar bilan olingan oziq-ovqat va sanoat mollari noqonuniy bozorda tijorat narxlarida sotilishi natijasida, aholining aksariyati, ayniqsa ijtimoiy himoyaga eng ko'p muhtoj bo'lgan bolalar kabi qatlamlarning shundoq ham og'ir bo'lgan moddiy ahvoli yanada yomonlashdi.

Urush yillarida oziq-ovqat mahsulotlari bilan o'g'irlik va chayqovchilik holatlari ko'payib, ularga ko'p hollarda huquqni himoya qilish organlari tomonidan yetarli e'tibor va baho berilmadi. Qonunbuzarliklar ko'lami shu darajaga yetdiki, 1943 yilning dastlabki 9 oyi mobaynida Oziq-ovqat sanoati xalq komissarligi tasarrufidagi korxona ishchilarning 60 foizidan ortig'i mayda o'g'irliklar bo'yicha qo'lga olingan edi [4, 87].

Urush davrida aholini oziq-ovqat bilan ta'minlashdagi qiyinchiliklar tufayli yuzaga kelgan "qopchilik" (rus tilida "meshochniki") kabi ijtimoiy hodisa keng tarqalgan bo'lib, chayqovchilik uchun manbalardan biriga aylangan. Ular juda ko'p miqdorda temir yo'l vokzallari yaqinida to'planib, poezdlarning normal harakatlanishiga to'sqinlik qilishgan. 1944 yilda transport militsiyasi poezdlardan 87907 nafar "qopchi"ni tushirib, ulardan 4460 tonna qishloq xo'jalik mahsulotlarini musodara qildi. 1945 yilda esa 75826 nafar "qopchi" poezdlardan tushirib olingan [3, 122].

Chayqovchilarning sanoat mollarni sotish uchun qishloq xo'jalik rayonlariga borib, ayni vaqtda qishloq xo'jalik mahsulotlarini shaharlarda va ishchilar posyolkalarida sotish uchun sotib olishlari keng tarqaldi. Temir yo'l transportida to'siqsiz yurish va noqonuniy savdo uchun mo'ljallangan tovarlarni tashish maqsadida chayqovchilar tomonidan temir yo'l transporti xodimlari shaxsiy hujjatlari yoki xizmat safari buyroqlari soxtalashtirilgan.

Chunonchi, 1942 yil 16 oktabrda Chelyabinsk shahridan kelgan 1910 yilda tugʻilgan I.B.Tileman Chkalov shahrida hibsga olinib, tintuv qilindi. Tintuv vaqtida undan 660 kg. non, 106 kg. goʻsht, 23 kg. yogʻ, 71 kg. yorma va 24 kg. shakarga olsh uchun moʻljallangan 200 ta kartochka olib qoʻyilgan. Bundan tashqari, undan Gaydes familiyasiga rasmiylashtirilgan komandirovka guvohnomasi hamda 7973 rubl naqd pul topildi [1, 21].

Orlov, Lukin va boshqa chayqochilar Leningrad harbiy okrugi joʻnatish punktining taʼminot boʻlimi xodimlari Kurikin, Morozov, Solovevlar bilan jinoiy aloqada boʻlib, ulardan oʻgʻirlangan mahsulotlarni sotib olganlar. Ular jami 875 kg sariyogʻ, 1000 banka konserva, 15 kg choy sotib olib, bu mahsulotlarni qimmatroq narxda qayta sotganlar. Militsiya xodimlari tomonidan ushbu jinoiy guruh aʼzolaridan 200 000 rubl pul hamda 50000 rubl qiymatdagi boshqa qimmatbaho buyumlar musodara qilindi [3, 122].

“Qopchilar” faoliyati shunday koʻlamga borib yetdiki, mazkur muammoga SSSR yuqori davlat organlari darajasida eʼtibor qaratildi. Jumladan, Ichki ishlar xalq komissari L.P. Beriyaning Davlat Mudofaa Qoʻmitasi raisi I.V. Stalinga yoʻllagan 1942 yil 24 sentabrdagi xatida soʻnggi paytlarda SSSR temir yoʻllarida “qopchilik”, yaʼni belgilangan yuk meʼyorida ortiq miqdorda qishloq xoʻjalik mahsulotlarini tashish holatlari koʻpayib borayotganligi taʼkidlandi.

Xat mazmunidan kelib chiqiladigan boʻlsa, “qopchi”larning harakati ayniqsa Moskva va boshqa sanoat markazlariga tutash yoʻllarda keng tarqalgan. Tekshiruv maʼlumotlariga koʻra, ushlanganlarning aksariyatini ishchi va xizmatchilarning oila aʼzolari, Qizil armiyaga safarbar etilganlarning qarindoshlari, shuningdek, urush nogironlari tashkil etadi [7, 428].

Stalinga yuqorida mazmuni keltirilgan xat yuborilgan kunning ertasigayok, yaʼni 1942 yilning 25 sentabrda Davlat mudofaa qoʻmitasining 2342-sonli qaror eʼlon qilindi. Davlat mudofaa qoʻmitasi tomonidan qabul qilingan qarorida quyidagilar belgilandi:

1. Temir yoʻl va suv transportidagi militsiya organlariga yoʻlovchilardan qoʻl yukining belgilangan meʼyorida (16 kg) ortiq boʻlgan oziq-ovqat mahsulotlarini olib qoʻyish huquqi berilsin.

2. Yuk poezdlarida oziq-ovqat mahsulotlarini noqonuniy tarzda tashayotgan shaxslar SSSR Oliy Kengashi Prezidiumining 1941 yil 9 apreldagi “Yuk poezdlarida noqonuniy yoʻlovchilik qilganlik uchun javobgarlik toʻgʻrisida”gi Farmoniga muvofiq jinoiy javobgarlikka tortilsin, aniqlangan oziq-ovqat mahsulotlari esa musodara qilinsin.

3. “Qopchilik” bilan shugʻullanayotgani yoki “qopchilar” bilan til birlashtirganida fosh boʻlgan temir yoʻl va suv transporti xodimlari temir yoʻl va suv transporti Harbiy tribunallari sudiga topshirilsin [6].

Oziq-ovqat mahsulotlarining keskin yetishmovchiligi sharoitida chayqovchidan tortib savdo-taqsimot tizimi amaldorigacha oʻz ixtiyoridagi imkoniyatlardan foydalanishga intildi. Masalan, savdo tarmogʻi korxonalari xodimlari ishlatilgan kartochkalarga soxta hujjatlar tuzib, oʻgʻirlangan tovarlarni bozor narxida sotishardi. Ayrim chayqovchilar bozorlar maʼmuriyatining ayrim xodimlari bilan til birlashtirganlar. Pora evaziga bozor maʼmuriyati chayqovchilarga qishloq xoʻjaligi mahsulotlarini kolxoz savdosi niqobi ostida sotishda yordam berganlar.

Urush yillarida oziq-ovqat masalasi bilan iqtisodiy qonunbuzarliklar SSSRning maxsus xizmatlari uchun kunning eng dolzarb muammosiga aylandi. Urush davrida ichki savdo va iqtisodiy jinoyatlarga kurashish, boshqaruvning markazlashuvini kuchaytirishda namoyon boʻldi. NKGB (Davlat xavfsizligi xalq komissarliklari) va NKVDning yagona SSSR Ichki ishlar xalq komissarligiga birlashtirildi. Prokuratura, adliya xalq komissarligi, harbiy tribunallar, militsiya va xalq sudlari jazolash funksiyalari kuchaytirildi.

1943 yil 22 yanvardagi SSSR Davlat Mudofaa Komitetining “Oziq-ovqat tovarlarini talon-toroj qilish va rastrata qilishga qarshi kurashni kuchaytirish toʻgʻrisida”gi qaroriga muvofiq dastlabki tergovni amalga oshiruvchi organlarga chayqovchilik, oʻgʻrilik va boshqa iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurashishda qoʻshimcha huquqlar berildi.

Bu turdagi jinoyat ishlari boʻyicha tergov bir oydan oshmasligi hamda ish sudda 10 kun ichida koʻrib chiqilishi kerak edi. 1943 yilda va 1944 yilning birinchi choragida mazkur qarorini bajarish davomida davlat savdosi va matlubot kooperatsiyasida sodir etilgan jinoyatlar boʻyicha tergov qilingan 39842 ta jinoyat ishlaridan 30313 tasi yoki 66 foizi tovarlarni talon-toroj qilish bogʻliq edi [4, 90].

1944 yilda davlat mulkini oʻgʻirlash, amaldorlar tomonidan mansab vakolatini suiisteʼmol qilish va poraxoʻrlilik kabi koʻplab jinoyat turlari uchun jazo tayinlash holatlari sezilarli darajada oshdi [8, 40]. Bu holatni aynan shu yilda bu kabi jinoyatlar ommalashgani bilan emas, balki 1944 yildan boshlab

frontda vaziyat barqarorlashuvi bilan huquqni himoya qilish organlari kuchlarining bu turdagi jinoyalar bilan kurashishga qat'iy kurashishga kirishgani o'laroq qarashimiz kerak.

SSSR Ichki ishlar xalq komissarligi Bosh boshqarmasining 1944 yil 25 yanvardagi 29/b-468-sonli ko'rsatmasida Go'sht va sut sanoati, Baliq sanoati hamda Oziq-ovqat sanoati xalq komissarliklari tizimi korxonlarida nazorat ko'rsatildi. Mazkur ob'ektlarda ichki ishlar organlari tomonidan urush yillarida 8904 ta jinoiy guruh fosh etildi, 36696 ta jinoyat ishi qo'zg'atildi va ular bo'yicha 56400 nafar ayblanuvchi, shu jumladan 1932 yil 7 avgustdagi qonun asosida 6526 nafar shaxs javobgarlikka tortildi [4, 87].

Urush yillarida sezilarli miqdordagi oziq-ovqat va boshqa moddiy resurslarni jamg'argan ishchilar ta'minoti bo'limlarida (ORS) o'g'irliklar ko'payishi kuzatildi. Odatda, jinoyatlarning asosiy qismi oziq-ovqat kartochkalaridan suiiste'mol qilish bilan bog'liq bo'lgan. 1943 yilda bunday jinoyatlar bo'yicha 1645 ta jinoiy ish qo'zg'atilib, ularga 3893 kishi jalb etilgan (shu jumladan, 296 ta yirik jinoiy guruh aniqlanib, ulardan 2207 kishi javobgarlikka tortilgan). 1944 yilda esa bu ko'rsatkichlar mos ravishda 3638 va 5813 ni tashkil etgan. Mamlakat bo'ylab faoliyat yuritayotgan 3000 ta ORSlarda sodir etilgan o'g'irliklarning umumiy qiymati 110 million rublga yetgan [4, 87].

Shubhasiz, faqatgina huquqni muhofaza qilish organlarining faol qarshi choralarini ko'rishi oziq-ovqat ta'minoti va savdosi sohasidagi suiiste'mollar to'liq tugatmay, balki uning ko'lamini cheklab turishi mumkin edi. Mazkur muammoni hal etish uchun erkin savdoga ruhsat berish hamda aholining turmush sharoitini ko'tarish talab etilardi. Sovet savdo tizimida rejali markazlashtirilgan ta'minot tiziga asoslangan bo'lib, u o'ziga xos qator kamchiliklar bilan ajralib turardi. Bu esa tovar-pul muomalasi sohasida suiiste'mollar uchun keng imkoniyatlar yaratgan edi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Блинова В. Борба со спекуляцией в годы Великой Отечественной войны // Образование. Наука. Научные кадры. 2019. №3. – С. 19-22.
2. Богданов С., Репецкая А. Организованная преступность в экономической сфере СССР в 1930-1950-е годы: особенности воспроизводства, масштабы, формы проявления // Криминологический журнал ОГУЭП. 2011. № 4. – С. 70-79.
3. Варенцова Л. Борьба милиции со спекуляцией в СССР в годы Великой Отечественной войны (1941–1945 гг.) // Труды Академии управления МВД России. 2019. № 2. – С. 119-124.
4. Емелин С. Организационно-правовые направления противодействия экономической преступности в годы Великой отечественной войны // Вестник Академии экономической безопасности МВД России. 2009. № 11. – С. 85-91.
5. Ерметов А. Деятельность органов внутренних дел Узбекистана в годы Второй мировой войны (1941–1945 гг.) // История государства и права. 2014. № 19. – С. 39-43.
6. РГАСПИ. Ф. 644. Оп. 1. Д. 58. Л. 11.
7. Сорокин А.К. (отв. ред.) В штабах Победы. 1941-1945. Документы: в 5 кн. Кн. 2. 1942. “Ни шагу назад!” – Москва: Научно-политическая книга, 2020. – 576 с.
8. Хайнцен Дж. Искусство взятки. Коррупция при Сталине, 1943–1953 [пер. с англ. Л. Ю. Пантиной]. – Москва: Политическая энциклопедия, 2021. – 367 с.

IKKINCHI JAHON URUSHI YILLARIDA BOLALAR QAROVSIZLIGI MASALASI

Kamoliddin Toshov

*Termiz iqtisodiyot va servis universiteti
tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent*

Annotatsiya: Ikkinchi jahon urushi yillarida O'zbekistonda bolalar qarovsizligining oshib borishi, uning oldini olishdagi chora-tadbirlar va ularning amaliy ahamiyati hamda aholining bolalar qarovsizligiga bo'lgan munosabatlari arxiv ma'lumotlari asosida o'rganilgan. Maqolani tayyorlash jarayonida tarixiylik, tizimlashtirish, qiyosiy tahlil kabi tadqiqot usullaridan foydalanildi, bu esa o'sha davr voqealari va arxiv hujjatlariga oid manbalarni tahlil qilish imkonini berdi.

Kalit so'zlar: Bola huquqlari, Xalqaro bolalar qarovsizligi, urush yillari, qarovsiz bolalar, front orti, bolalar evakuatsiyasi, ijtimoiy soha, bolalar uyi, moddiy yordam.

Аннотация: В статье на основе архивных данных изучается рост детской безнадзорности в Узбекистане в годы Второй мировой войны, меры по ее предупреждению и их практическое значение, а также отношение населения к детской безнадзорности. В процессе подготовки статьи были использованы такие методы исследования, как историчность, систематизация и сравнительный анализ, что позволило проанализировать источники, связанные с событиями того времени и архивные документы.

Ключевые слова: права детей, международная детская безнадзорность, военные годы, безнадзорные дети, линия фронта, эвакуация детей, социальная сфера, детский дом, материальная помощь.

Abstract: The article studies the increase in child neglect in Uzbekistan during the Second World War, measures to prevent it and their practical significance, as well as the population's attitude to child neglect based on archival data. In the process of preparing the article, such research methods as historicity, systematization and comparative analysis were used, which made it possible to analyze sources related to the events of that time and archival documents.

Keywords: Child rights, International child neglect, war years, neglected children, rear, child evacuation, social sphere, orphanage, material assistance.

Kirish. Ikkinchi Jahon urushi (1939–1945) insoniyat tarixidagi eng keng ko'lamli va fojiali harbiy mojarolardan biri bo'lib, millionlab insonlarning hayotiga bevosita ta'sir ko'rsatdi. Urush nafaqat harbiylar, balki tinch aholi, ayniqsa bolalar uchun ham og'ir oqibatlariga olib keldi. Jang maydonlarida otalar halok bo'lishi, onalar majburiy mehnatga jalb etilishi yoki qirg'inbarot natijasida o'ldirilishi natijasida ko'plab bolalar etim va qarovsiz qoldi. O'sha yillarda bolalar qarovsizligi global muammo darajasiga ko'tarilib, qashshoqlik, ocharchilik, zo'ravonlik va bolalar ekspluatatsiyasi kabi murakkab masalalarni keltirib chiqardi.

Bugungi kunda urush va harbiy nizolar davom etayotgan sharoitda bolalar huquqlari, ularning xavfsizligi va ijtimoiy himoyasi masalalari dolzarb bo'lib qolmoqda. Ikkinchi Jahon urushi tajribasini o'rganish, ayniqsa bolalar duch kelgan muammolarni tahlil qilish, bugungi kunda inson huquqlari, etim bolalar masalasi va urush hududlarida bolalar himoyasi bo'yicha samarali choralar ishlab chiqishda muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, zamonaviy urush o'choqlari, qochqinlar muammosi va bolalar ekspluatatsiyasi bilan bog'liq masalalar ushbu mavzuni hozirgi davrda ham dolzarb qilib qo'yimoqda.

Ikkinchi Jahon urushi yillarida bolalar qarovsizligi masalasini o'rganish bir qancha jihatdan ilmiy ahamiyatga ega:

1. Tarixiy aspekt – Urush yillarida bolalarning ijtimoiy, iqtisodiy va huquqiy ahvoli, davlat siyosati hamda xalqaro tashkilotlarning ularni qo'llab-quvvatlash harakatlarini tahlil qilish orqali insoniyat tarixidagi eng og'ir davrni chuqurroq anglash mumkin.

2. Sotsiologik jihat – Urush davrida bolalar etimligi, qarovsizligi va ularning jamiyatga integratsiyasi bilan bog'liq muammolarni o'rganish, hozirgi kunda ham urush zonalarida bolalar taqdiri bilan bog'liq ijtimoiy muammolarni hal qilishga yordam beradi.
3. Huquqiy ahamiyat – Ikkinchi Jahon urushidan keyin inson huquqlari, ayniqsa, bolalar huquqlarini himoya qilish bo'yicha xalqaro me'yorlar ishlab chiqilgan. Ushbu mavzuni o'rganish, bugungi kunda bolalar himoyasi bo'yicha mavjud xalqaro konvensiyalar va qonunlarning shakllanishiga ta'sir etgan omillarni tahlil qilish uchun muhimdir.
4. Psixologik aspekt – Urush sharoitida tarbiyalangan bolalarning ruhiy va psixologik holati, urushdan keyingi hayotga moslashuvi va travmalarning uzoq muddatli ta'sirini o'rganish zamonaviy psixologik tadqiqotlar uchun katta ahamiyat kasb etadi.

Ushbu mavzu bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar nafaqat tarixiy voqealarni yoritish, balki bugungi kunda bolalar huquqlarini himoya qilish, ularning ijtimoiy hayotga moslashuvi hamda urush oqibatlarini bartaraf etishda ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi. Shu sababli, Ikkinchi Jahon urushi yillarida bolalar qarovsizligi masalasini chuqur o'rganish nafaqat tarixiy saboqlarni anglash, balki kelajak avlodlarni urush va uning fojiali oqibatlaridan himoya qilish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish uchun ham muhimdir.

Tahlil va natijalar. Insoniyatning kelajak davomchisi bo'lgan bolalar masalasi doimo diqqat markazida bo'lib, ularning munosib turmush tarzi, farovon kelajagini ta'minlash uchun ko'plab islohot hamda chora-tadbirlar amalga oshirib kelingan.

BMT ma'lumotlariga ko'ra, 2015-yil dunyoda salkam 150 million bola ko'chada ishlab, yashaydi va oqibatda turli ko'rinishdagi ekspluatatsiyaga uchraydi. Qarovsiz bolalar firibgar va savdogarlarning oson o'ljasiga aylanib, ta'lim va tibbiy xizmatdan mosuvo hayot kechirishadi [1]. 2021-yildagi ma'lumotlarga ko'ra Hindistonda 11-18 million atrofida, AQSHda 1,55 million, Misr va Pokistonda 1,5 milliondan, Filipinda 1 million qarovsiz bolalar mavjud bo'lib [2], bu o'z navbatida butun dunyoda mavjud muammo va uni bartaraf etishda tarixiy dalil va tajribalar muhim ahamiyat kasb etadi.

Bugungi kunda dunyo bo'ylab qarovsiz bolalar keng omma oldida turgan eng global muammolardan biriga aylangan bo'lib, BMT tomonidan mazkur masalaga keng jamoatchilik e'tiborini qaratish va uni bartaraf etish maqsadida 12-aprel sanasi 135 davlatda "Xalqaro bolalar qarovsizligini bartaraf etish kuni" sifatida nishonlanadi [3]. Ba'zi bir davlatlar, jumladan, Avstriyada "Jugend Eine Welt" jamiyati tashabbusi bilan 2009-yildan buyon 31 yanvar har yili "Bolalar qarovsizligiga qarshi kurashish kuni" [2] sifatida keng nishonlanib kelinmoqda. Mazkur tadbirning eng asosiy maqsadlaridan biri bu keng jamoatchilik e'tiborini qaratishdan iborat.

Xalqaro tashkilot bo'lgan BMT bolalar huquqini himoya qilish bo'yicha ham ko'plab sa'y harakatlar olib borib, 1989-yilgi "Bola huquqlari to'g'risidagi konvensiya" sini qabul qilishi ulkan ahamiyat kasb etdi. Unda bolalar huquqini himoya qilish sohasidagi ko'plab me'yorlar qatori 43-45-moddalariga muvofiq BMTda Bola huquqlari bo'yicha 4 yil muddatga saylanuvchi (qayta saylanish huquqi bilan) 10 ekspertdan iborat qo'mita tashkil etilgan [4: B.9]. Mazkur ekspertlar qarovsiz bola atamasiga "qashshoqlik va zo'rvonlik kabi sabablar bilan oila bag'ridan qochib ketgan va ko'chada hech qanday manzilsiz hayot kechirish tarziga o'tgan, asosan oilasidan qochgan va qarovsiz bolaga aylangan bolalar kam ta'minlangan, boshqa hududga majburiy ko'chirilgan, tabiiy va urush falokatidan jabr ko'rgan oilalar farzandlari" [1] deya ta'rif bergan.

O'zbekiston tarixida bolalar qarovsizligi mustamlaka davrida shakllangan bo'lib, ungacha bo'lgan muddatda o'zbekona urf-odat va an'anlarga ko'ra bolalar qarovsizligining asosiy sababi bo'lgan bolalarning etim qolish muammosi yaqin qarindoshlar tomonidan bartaraf etilib, deyarli jamiyatda qarovsiz va nazoratsiz bolalar bo'lishiga imkoniyat qoldirilmagan. O'zbek xalqining bolajonligi va urug', qarindoshlik aloqalarida, hatto qo'shnichilik munosabatlarida farzandlarni umumiylikka asoslangan qarashlar shakllanishi bilan bolalarni e'tibor va nazoratdan chetda qoldirish holatlari kam uchragan.

Ulug' Vatan urushi boshlanishi bilan bolalar uyi va mehnat koloniyalari qarovsiz va nazoratsiz bolalardan to'lib toshib, yangilarini ochish zaruratga aylangan. Shu maqsadda mehnat koloniyasi o'rniga tarkibida hunarmand bilim yurti, kutubxona, maktab sharoiti bo'lgan SSSR Ichki ishlar XK mehnat tarbiya koloniyalari tashkil etishga kirishildi [5: C.170].

Ikkinchi jahon urushi davrida bolalar qarovsizligi oshishiga yana bir sabablardan biri bu bolalar muassasalaridan bolalar qochishining ko'payishi ham bo'lgan. 1945-yil SSSR bo'yicha transport militsiyasining o'zi 28 861 bolalar uyi, 17 871 uchilishlardan qochganlarni qo'lga olgan [6: C.82].

1942-yil 23 yanvarda SSSR XKS "Ota-onasiz qolgan bolalarni joylashtirish to'g'risida" gi 75-son qarori qabul qilingan. 1941-yil militsiya 19 126, 1942-yil 35 219, 1943-yil 1 kvartali 13 548 qarovsiz bola

qo'lga olgan [7. V-44]. Toshkent shahridagi 25-33-22-32-son bolalar uylarida 1 kravotda 2 bola yotganligi, 33-bolalar uyida nonushtaga 150 gr non, tushlikka sho'rva suvi bilan 100 gr non, kechki ovqatga esa 150 gr non berilgani, xom suv iste'mol qilishi, Samarqand 10-bolalar uyida tushlikka pomidorning quruq po'stlog'idan tayyorlangan yaroqsiz ovqat berilishi aniqlangan [7. V-45].

1942-yil va 1943-yil 1-choragida jinoiy javobgarlikka tortilgan 1 854 bola katta qismi bozorga sotuvchi va chayqovchi bo'lib ishlagan. Respublika, viloyat, tuman va shahar O'zSSR XKS rahbarligidagi voyaga etmaganlar qarovsizligi va nazoratsizligiga qarshi kurashuvchi [7. V-47], tarkibiga kommunistik yoshlar kengashi MK, Kommunistik partiya (b) Markaziy kengashi, Maorif XK, Ichki ishlar XK, Savdo XK, Sog'liqni saqlash XK, Mehnat rezervlari boshqarmasi, prokuratura va boshqa organlar tarkibida komissiya tuzilgan. 4 500 kontingent 30 ta bolalar uyi filiali, tarbiyasi og'ir bolalarga 1 000 o'rinli mehnat kolonniyasi tuzish belgilangan [7. V-48].

Ichki ishlar XK Toshkent shahar boshqarmasi 1944-yil 1-yanvardan 15- martgacha ko'chadan 2 566 qarovsiz va nazoratsiz bolani jamoat tartibini buzganligi, kichik bezorilik, noqonuniy savdo uchun qo'lga olgan. 527 bola ota-onasi ma'muriy javobgarlikka tortilib, 2 044 bola ota-onasi ogohlantirilgan. Bolalar orasida o'ziga to'q oila bolalari ham bo'lgan. Misol uchun, noqonuniy konfet va bulochka sotib qo'lga olingan 12 yoshli R.Saidovning otasi 1900-yil tug'ilgan 1930- yildan 1000 rubl maoshli Kommunistik Partiya (b) a'zosi Saidov Maxmat bo'lib, 2 marotaba ma'muriy javobgarlikka tortilgan. kissavurlik uchun qo'lga olingan 12 yoshli Shleper David (121 maktab o'quvchisi)ning otasi "Qizil poyabzalchi" da direktor o'rinbosari Shleper Grigoriy bo'lgan. Doim ko'chada yashovchi kissavurlik uchun qo'lga olingan 16 yoshli Zelkin Lazarning otasi 1-raqamli zavod mas'uli Zelkin Matvey bo'lgan. Otasi og'ir tarbiyalilar koloniyasi konstruktori bo'lgan tamaki sotib ushlangan 13 yoshli Lishnevskiy Aleksandr ham bo'lgan. Qo'lga olinganlar ichida mahalliy millat bolalari ham bo'lib, Umarova Qumri (1928-yil tug'ilgan) qo'y yog'i sotganligi uchun ushlangan. Otasi Umarov Toshkenboy mehnat arteli rahbar o'rinbosari, Kommunistik Partiya (b) a'zosi bo'lsada, bolani ishga majburlagan [8].

Ulug' Vatan urushi boshlanishi bilan frontga yaqin sharqiy hudud bolalar muassasalari evakuatsiyasi dolzarb muammoga aylanib, 1941-yil dekabrda 664 bolalar uyi evakuatsiya qilingan. Evakuatsiyaga mas'ul organ sifatida SSSR Maorif XK belgilangan. Umumiy 1941-1942 yillar SSSR bo'yicha jami 976 bolalar uyi 197 223 bola bilan evakuatsiya qilingan [9: C.57].

1941-yil noyabrdan 1943-yil maygacha bolalar evakopunkti orqali 32 024 bola qabul qilinib, ulardan 10 145 nafari 14 yoshgacha, 19 989 nafari 14-16 yoshlilar, 1 890 nafari 16 yoshdan kattalar, 10 565 nafari ishchi, 14 484 nafari xizmatchi, 6 975 nafari kolxoz yoki xususiy faoliyat bilan shug'ullanuvchi oila farzandlari, 30 109 nafari temir yo'l orqali, qolgan kichik qismini militsiya, bolalar komissiyasi va boshqalar yuborgan. 5 468 bola karantin, qabulxona orqali bolalar uyiga, 10 683 bola o'qishga, 5 858 bola ishga, 1 270 bola ota-onasiga topshirilib, 1 353 bola mustaqil chiqib ketgan. Evakopunkt orqali 815 bola ota-onasi bilan o'tgan. 1941/42 yil ko'plab yozuvchi, olimlar patronatga da'vat qiluvchi she'r, hikoya, asarlari chop etilib targ'ib qilingan. 1942 yil 15 yanvardan – 1943 yil 1 maygacha Maorif organlari oila tarbiyasiga 3 618 bola topshirgan [10: V.91]. Ammo majburan berilgan bolalarni qaytarib yuborish ham ko'p bo'lgan.

1941/42-yillar 84 bolalar uylari 10 068 bola bilan, 1943 yil martda 23 polyak bolalar uyi 1 995 bola bilan keltirilib, 34 ta yangi bolalar uyi ochilgan va 4 150 bola joylashtirilgan. 1943-yil FZO va ishlab chiqarishga 5 000 bola yuborilgan. 14 046 frontchi bolalarini tashkil etgan. 1943 yil Namanganda 90 bosh chorva moli, 10 tonna sabzavot, 21 tonna don ekini, yoqilg'i, 16 000 rubl yordam olgan. Buxoroda 1851 kg don, 4 200 rubl pul, 220 bosh chorva moli, Qashqadaryoda 20 bosh chorva moli, 20 tonna sabzavot, 2,5 tonna don ekini, Samarqandda 700 kg don, 8 580 kg sabzavot, 250 kg meva, 200 kg sholi, 450 kg kartoshka, 2 083 rubl kolxozlar bolalar uylariga yordam bergan [11: V.21-24].

Bolalar uyi ta'minotiga fondan berilgan yog', un, kruplar 25-30 %, shakar 20-28 % 1942-yil oxirida O'zSSR XKS qarori bilan yaxshilansada 1943-yil yana yomonlashgan [10: V.97]. Toshkentda bolalar oshxonalarida kunlik 1 000 nafar bola bepul ovqatlanish imkoniyati yaratilgan [10: V.98].

Sog'liqni saqlash 1943-yil 723 bolani ro'yxatga olib, bolalar uyi va go'daklar uyiga 390, patronatga 3, farzandlikka 300 jami 693 bolani joylashtirgan. Viloyatlar kesimida Farg'onada bolalar va go'daklar uylariga 75, Namanganda 44, Andijonda 32 nafar va patronatga 3, farzandlikka 91, vasiylikka 70, Buxoroda 103, farzandlikka 96, Surxondaryoda 10, vasiylikka 2, Xorazmda 37, farzandlikka 5 bola joylashtirilgan [12: V.8-18].

1943-yil Maorif XK Toshkentda 24 764, Toshkent viloyatida 1043, Farg'onada 4503, Naman-ganda 1 691, Andijonda 2 736, Buxoroda 4 582, Surxondaryoda 306, Xorazmda 71 jami 39 696 ota-

onasiz bola ro'yxatini shakllantirib, Toshkentga 20 573, Toshkent viloyatiga 824, Farg'onaga 3184, Namanganga 1 691, Andijonga 2 736, Buxoroga 3 707, Surxondaryoga 306, Xorazmga 71 jami 33 092 bola joylashtirilgan. Qizil armiya Vatan urushi partizan askarlari, ota-onasi nemis okkupatsiyalarida yo'qolgan bolalar 9 289 nafar bo'lib, 7 812 bola joylashtirilgan. Go'daklar va bolalar uylariga 17 059, patronatga 2 588, farzandlikka 526, vasiylikka 722, kolxoz, sovxoz va ishlab chiqarishga 114, FZO, hunarmand va temir yo'l uchilishlariga 12 083 bola topshirilgan. Patronatdagi bolalar umumiy 5 588, vasiylikda 722 nafarni tashkil etgan [12: V.3-4].

1943-yil 25 iyun kuni O'zSSR 213 bolalar uyida 27 051 bola bo'lib, ishlab chiqarish, o'qishga 4 512, patronatga 3 618, ota-onasiga 1 038 bola topshirilgan va 1 771 bola boshqa sabablar bilan tark etgan [10: V.91-A]. 1944-yil 1 yanvar kuni Maorif XK bolalar uylari bolalari shaharda 13 199, qishloqda 12 001, polyak bolalar uylar shaharda 1 038, qishloqda 1 193 nafar [11: V.19] bo'lgan.

Ijtimoiy sohada bolalar qarovsizligi masalasi qisman nafaol tarzda amalga oshirilgan bo'lib, eng yirik muammolardan biri moddiy asoslarning etarli emasligi bo'lsa, ikkinchi eng yirik muammolardan biri bu kadrlar masalasidagi etishmovchiliklar edi. Shu nuqtayi nazardan ijtimoiy soha bo'yicha ko'plab muammolar kuzatilgan.

Bolalar qarovsizligini bartaraf etishda davlat organlari o'z sohasi bo'yicha tegishli chora-tadbirlar amalga oshirgan bo'lib, davlat tashabbusi bilan tashkil etilgan va asosiy vazifasi bolalar qarovsizligi bilan shug'ullanish bo'lgan ko'plab komissiyalar tashkil etilgan. O'z navbatida mazkur komissiyalar jamiyat uchun ijtimoiy xavf solgan bolalar qarovsizligi masalasi bilan imkoniyat darajasida kurashib qisman muvaffaqiyatga ham erishgan. Ammo markaz tomonidan komissiyalarni etarlicha qo'llab quvvatlash tizimi bo'lmaganligi sabab ko'plab muammolar ham shakllangan. Amalda bolalar komissiyalari bolalar qarovsizligini to'liq bartaraf etish imkonisiz faoliyat yuritgan.

Bolalar qarovsizligi ma'lum ma'noda bolalar jinoyatchiligi boshlanish nuqtasi deyish mumkin. Mazkur davr bolalar jinoyatchiligining katta qismini qarovsiz bolalar sodir etgan bo'lib, ular aslida og'ir turmush tarzida jon saqlash ilinjida sodir etgan deyish mumkin. Ilmiy tadqiqotlar xulosalariga ko'ra, bolalar jinoyatchiligi o'z navbatida bolalarga munosib turmush tarzi yaratilmasligi, ularning ehtiyojining umuman qondirilmasligi sabab kelib chiqqan. Aynan, bolalar jinoyatchiligi bo'yicha qonunchilik tizimi ancha puxta ishlab chiqilgan bo'lsada, uning oldini olish ya'ni profilaktikasiga qaratilmagani ijobiy natija bo'lishini oldini olgan.

Bolalar jinoyatchiligiga qarshi kurashishda asosiy kuch Ichki ishlar organlari bo'lib, ular tomonidan bolalar jinoyatchiligi profilaktikasiga qaratilgan turli muassasalar tashkil etilishi, ular tarbiyasida mavjud muammosi bor bolalarning qamrab olinishi yo'lga qo'yilsada, hukumat darajasida etarli e'tibor berilmay qoldirilgan.

Bolalar qarovsizligi o'zining eng yomon ta'sirini ijtimoiy soha organlariga o'tkazgan bo'lib, Maorif, Sog'liqni saqlash, Ijtimoiy ta'minot XK lar bolalar ta'lim tarbiyasi, sog'lig'i, ijtimoiy muhofazasi uchun mas'ul organ sifatida o'z funksional vazifalarini moddiy mablag' va malakali mutaxassislar mavjud emasligi sabab to'liq amalga oshira olmagan. Bu esa o'z navbatida bolalar muassasalarida va ko'chalarda bolalarning xavfli turmush tarzi bilan hayot kechirishiga sabab bo'lgan.

1941-yil oktyabrdan 1942-yil oktyabrgacha bolalarni oshxonalarda bepul ovqatlantirish uchun 192 000 rubl bog'chalardagi emizikli va bog'cha bolalariga sut va sut mahsuloti uchun 153 000 rubl sarflangan [13: C.758].

1941-yil 25 noyabrda O'zbekiston hukumati Toshkentda Markaziy bolalar evakuatsiya bo'limini tashkil etdi. N.P.Kraft birinchi rahbar bo'lib bir yil ishlagach o'rniga A.I.Avdiyeva rahbar bo'lgan [14: C.5].

Ikkinchi jahon urushi davrida O'zbekiston milliondan ortiq odam yoki 200 000 dan ortiq bolalarni evakuatsiyasini qabul qilib, 4 500 etimlarni oilalarga farzandlikka topshirgan [15: C.152].

Maorif XK 1942-yil patronat pulli shaklini ham joriy qilib, 20 000 boladan 3 600 nafari bepul, 400 nafari pulli patronat qilinishi belgilangan. Pulli patronat oiladan kelib chiqib 130-65 rubl oylik berishi bolalar uyida saqlashdan 50-75 % arzonga tushgan. Shuningdek, Maorif XK 200 o'spirin, 40 o'quv kurs bolalarini pulli patronatga, umumiy 1942 yil 320 bola oyiga 130 rubl 320 bola 65 rubl oylik to'lovli yiliga 745 800 rubl patronatga topshirilishi belgilangan [16].

Vera Shestakova o'z esdaliklarida Toshkentga evakuatsiya qilib keltirilgach, vokzalda ularni kutib olib issiq ovqat berishgani, ularni hammomda yuvintirib sanitar ishlov berilgani, hammomdan chiqqanda juda ko'p o'zbek ayollari boshida yirik tog'oralarda jiyda, o'rik, magiz kabi narsalar bilan siylashgani, ularni Farg'onaga yuborib bolalar uyiga joylashtirgani haqida ma'lum qilgan [17: C.16].

1941– 1942-yillar yuqori lavozim egalaridan O‘zSSR XKS raisi A.Abduraxmonov, O‘zKP(b) sekretari N.Lomakin, O‘zSSR XKS raisi o‘rinbosari S.Rodichev, Ichki ishlar XK o‘rinbosari I.Gaginlar evakuatsiya qilingan bolalarni oilasiga qabul qilgan [17: C.28].

1942-yil noyabrda Toshkent go‘daklar uyiga 86 ta farzandlikka olish bo‘yicha ariza topshirilgan bo‘lsa, umumiy shu oy Toshkentda 4 672 bola topshirilgan [18: C-19]. Farzandsiz Shoahmad va Baxri Shomaxmudovlar oilasi farzandsiz bo‘lib, umumiy 22 nafar evakuatsiya bolalarini qabul qilib, ulardan 4 nafari ota-onasi topilib qaytarilgan, 4 nafari turli kasallikdan vafot etgan va qolgan 14 nafari shu oilada katta bo‘lishgan [18: C-28]. Kattaqo‘rg‘onlik Xamid Samatov urushga borib, 1944-yil yarador bo‘lib qaytgach, frontdagi bolalar ayanchli taqdiridan ta’sirlanib, qarovsiz bolalarni qabul qila boshlagan. 1945-yil uylanganda 13 bolalari bo‘lgan. Samarqand Xazar qishlog‘idan Fotima Qosimova o‘zining 6 nafar bolasi ustiga 10 bolani oilasiga qabul qilgan [18: C-44].

Bolalar qarovsizligini bartaraf etish bo‘yicha davlat va aholi vakillari tomonidan ko‘plab amaliy tashabbuslarni amalga oshirilgan bo‘lsada, Markaz tomonidan etarli e’tibor berilmaganligi sabab muammolarni bartaraf etish Ikkinchi jahon urushi yakuniga qadar ham imkonsiz bo‘lib qoldi.

Maorif XK qoshida 3 shtat bolalar uylari metodik birlashma tashkil etilib, 1940-yildan har bir bolaga 4 rubl 35 kop., ta’minot belgilangan [19]. 1940-yil Ordjonikidzedagi kar bolalar uyida 350, Toshkent shahridagi ko‘r bolalar uyida 115, Chingeldi qishlog‘idagi tarbiyasi og‘ir bolalar muassasasirda 120 bola bo‘lgan [20: V.13]. Bolalar uylari maoshi kamligidan yaxshi xodimlar ishlamay muammo ko‘paygan. Urgut bolalar shaharchasi bolalari bunt ko‘tarib, tarbiya va texnik xodimlarni haydab, soqchini o‘ldirishgan [20: V.16]. Zominni bolalar uyi bolalari muntazam kaltaklangan bo‘lsa, Toshkent shahridagi 34-son bolalar uyida qizlar nomusiga tegish holati aniqlangan [20: V.17].

1941-yil oktyabrdan 1942-yil oktyabrgacha bolalarni oshxonalarda bepul ovqatlantirish uchun 192 000 rubl bog‘chalardagi emizikli va bog‘cha bolalariga sut va sut mahsuloti uchun 153 000 rubl sarflangan [13: C.758].

1941-yil 23 aprel – 5 may O‘zSSR XKS va MIQning 452-son qaroriga ko‘ra uyi 8-12 yoshli bolalar tarbiyachilarga, 12 yoshdan kattalar ustalarga birlashtirilishi, ustaxona 50 % daromadi muassasa hayotini yaxshilashga, mahsulot daromadi 15-20 % ulushi bola nomidagi omonatga yig‘ilishi, O‘zSSR XKS Mehnat rezervlari boshqarmasi viloyat, tuman fabrika, zavod, ta’lim, temir yo‘l, hunar maktablarida Maorif XKga 1 500 o‘rin ajratishi belgilangan. 14 yoshdan katta 2 075 bola taqsimlangan [21].

1944-yil 53 ustaxonaga 12 yoshdan katta 18 % umumiy 9 168 boladan 1 659 bola jalb qilingan. 1942-yil bolalar manzil stoliga 50 000 dan ortiq bolalar ma’lumoti yig‘ilib, 4 672 ota-ona murojaat qilgan va 460 bola ota-onasiga topshirilib, 4 700 dan ortig‘i qidiruvda bo‘lgan. Tarbiyalanuvchilar kartotekasi 26 000 ga etgan [10: V.92].

1945-yil 9-mart O‘zSSR XKSning “Bolalar qarovsizligi, nazoartsizligi va jinoyatchiligiga qarshi kurashishni kuchaytirish to‘g‘risida” gi qarori qabul qilinib, ijrosi bo‘yicha mart va aprel oylari bolalar uylariga 1 439 nafar qarovsiz bolalar qabul qilingan [22: V.86].

Samarqand 22-son bolalar uyi direktori 10 000 rubl Surxondaryo 8-son bolalar uyi direktori 285 000 rubl Sho‘rchi 5-son bolalar uyi direktori 75 000 rubl rastrata bilan, Samarqand Qoraqishloq bolalar uyi direktori bolalar o‘limi oshib ketgani (32 bola). 1945 yil Surxondaryodagi 15 bolalar uyidan 247 bola, Namangandagi 30 bolalar uyidan 469 bola qochib ketgan [22: V.90].

Statistika boshqarmasi boshlig‘i Yunusovning Moskvaga 1946-yil 7 martdagi xatiga ko‘ra, 1945-yil Respublikada Toshkent viloyatida 10, Namanganda 7, Samarqandda 7, Buxoroda 7, Qashqadaryoda 6 va qolgan hududlarda 9 jami 46 bolalar uylari tashkil etilib, 3 424 bola ko‘paygan [23].

Sovetlar davriga kelibgina bolalar muassasalari O‘zbekistonda shakllangan bo‘lib, o‘zbekona qadriyatlarga ko‘ra bolalarning begonasi bo‘lmay, hatto qo‘shnisining bolasini etim holidagi o‘z bolasi sifatida qabul qilish, unga moddiy va ma’naviy ozuqa berish odatga aylangan bo‘lib, o‘zbek xalqiga yangi bo‘lgan muassasalar faoliyati moddiy ahvoli yomonligidan samarasiz faoliyat yuritgan.

Xulosa va tavsiyalar. Tadqiqot natijasiga ko‘ra, xulosa tarzida quyidagilarni aytish mumkin. Ikkinchi Jahon urushi insoniyat tarixidagi eng katta halokatlardan biri bo‘lib, uning oqibatlari nafaqat harbiylar, balki tinch aholi, ayniqsa, bolalar uchun ham juda og‘ir bo‘ldi. Urush yillarida millionlab bolalar etim yoki qarovsiz qoldi, ochlik, kasallik va zo‘ravonlik qurboniga aylandi. Ota-onalarining halok bo‘lishi yoki majburiy mehnatga jalb etilishi, evakuatsiya, qatag‘on va bosib olingan hududlarda amalga oshirilgan genotsid kabi omillar bolalarning ijtimoiy va psixologik hayotiga chuqur ta’sir ko‘rsatdi.

Urush natijasida bolalar nafaqat jismoniy, balki ruhiy va ma’naviy zarba ham oldi. Yetim qolgan bolalar turli bolalar uylariga, etimxonalarga joylashtirildi, ba’zilar esa qashshoqlik va zo‘ravonlik muhi-

tida yashashga majbur bo'ldi. Ayrim bolalar noqonuniy savdo va ekspluatatsiya qurboniga aylangan. Davlatlar va xalqaro tashkilotlar bolalar qarovsizligini kamaytirish va ularni ijtimoiy muhitga qayta moslashtirish bo'yicha turli choralar ko'rgan bo'lsa-da, urushning og'ir oqibatlari uzoq yillar davomida sezilib turdi.

Ikkinchi Jahon urushi bolalar taqdiri nuqtayi nazaridan tarixdagi eng murakkab davrlardan biri bo'lib, uning saboqlari bugungi kunda ham dolzarbligini yo'qotmagan. Ushbu tajriba urushning bolalar hayotiga qanday ta'sir qilishini chuqur o'rganish va kelajakda bunday fojialarni oldini olish uchun xalqaro hamjamiyat qanday choralar ko'rishi lozimligini anglashga imkon beradi.

Umumlashtirilgan tarixiy ma'lumotlar asosida quyidagi taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan:

1. **Bolalar huquqlarini himoya qilish tizimini mustahkamlash**
 - Harbiy mojarolar yoki favqulodda holatlar vaqtida bolalarni himoya qilishga qaratilgan xalqaro huquqiy normalarni yanada takomillashtirish lozim.
 - BMT va boshqa xalqaro tashkilotlarning bolalar huquqlari himoyasi bo'yicha faoliyatini kuchaytirish zarur.
2. **Urush oqibatlarini engillashtirish uchun maxsus dasturlar ishlab chiqish**
 - Yetim qolgan va qarovsiz bolalar uchun zamonaviy ijtimoiy reabilitatsiya markazlarini tashkil qilish kerak.
 - Bolalar psixologik qo'llab-quvvatlanish xizmatlari va reabilitatsiya markazlari faoliyatini kengaytirish lozim.
3. **Urush tarixidan saboq chiqarish va ta'lim tizimini rivojlantirish**
 - Ikkinchi Jahon urushi tajribasini o'rganish, uning bolalar hayotiga ta'sirini tahlil qilish orqali urushning oldini olish bo'yicha saboqlar ishlab chiqish kerak.
 - Bolalar huquqlari, insonparvarlik va tinchlik tamoyillarini o'rgatuvchi ta'lim dasturlarini joriy etish lozim.
4. **Insonparvarlik tashkilotlari faoliyatini qo'llab-quvvatlash**
 - Qizil Xoch, BMT Bolalar jamg'armasi (UNICEF) va boshqa tashkilotlarning urush oqibatlarini bartaraf etish bo'yicha faoliyatini qo'llab-quvvatlash zarur.
 - Gumanitar yordam dasturlarini kengaytirish orqali urush natijasida etim qolgan bolalarga yordam ko'rsatish lozim.
5. **Bolalar ekspluatatsiyasi va noqonuniy savdoga qarshi kurashni kuchaytirish**
 - Urush natijasida qarovsiz qolgan bolalar noqonuniy ishlarga jalb etilmasligi yoki savdo qurboniga aylanmasligi uchun xalqaro monitoring tizimini mustahkamlash kerak.
 - Huquq-tartibot organlari va xalqaro tashkilotlar hamkorligida bolalarni himoya qilish mexanizmlarini ishlab chiqish muhimdir.
6. **Urushdan jabrlangan bolalarni jamiyatga moslashtirish**
 - Urush ta'sirida qolgan bolalarni ijtimoiy hayotga qayta integratsiya qilish uchun maxsus dasturlar ishlab chiqish kerak.
 - Yetim qolgan bolalarga yangi oilalar topish yoki homiylik dasturlarini joriy etish orqali ularning hayotini yaxshilash lozim.

Ushbu tavsiyalar Ikkinchi Jahon urushi davrida bolalar duch kelgan og'ir sharoitlarni tahlil qilish natijasida shakllantirilgan bo'lib, bugungi kunda ham urush va harbiy mojarolardan jabr ko'rgan bolalarga nisbatan qo'llash mumkin. Tarixiy saboqlarni anglash orqali kelajak avlodni bunday fojialardan asrash mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. <https://news.un.org/ru/story/2015/04/1261201> (foydalanilgan sana: 23.01.2022).
2. <https://rus.team/holidays/den-besprizornykh-detej-v-avstrii> (foydalanilgan sana: 18.02.2022).
3. <https://konsulmir.com/mezhdunarodnyj-den-besprizornyx-detej/> (foydalanilgan sana: 20.11.2021).
4. Умирзаков Б.А. Вояга етмаганлар жиноятчилигининг кримнологик тавсифи ва олдини олиш: Ўқув қўлланма. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2019.
5. Славко А.А. Роль специальных детских колоний в борьбе с беспризорностью и безнадзорностью в России в годы Великой Отечественной войны и послевоенный период. // Издательство «Грамота». №3., 2009.

6. Гусак А.В. Милиция в системе органов по борьбе с детской беспризорностью и безнадзорностью в период Великой Отечественной войны (1941–1945 гг.). // Пенитенциарная наука. №9., 2009.
7. О'zMA, R.837-fond, 32-ro'yxat, 3691- ish, 44,45,47,48-varaq.
8. О'zMA, R.94-fond, 5-ro'yxat, 4609 ish, 3-A- varaq
9. Ибрагимов Е.В. Роль детских домов в решении проблемы детской беспризорности и безнадзорности в годы Великой Отечественной войны. // Издательство «Грамота». №3(9)., 2011.
10. О'zMA, R.94-fond, 5-ro'yxat, 4261-ish, 91, 91A, 92, 97, 98-varaq.
11. О'zMA, R.94-fond, 5-ro'yxat, 4425-ish, 19, 21, 24-varaq.
12. О'zMA, R.1619-fond, 11-ro'yxat, 978-ish, 3-4, 8-18-varaq.
13. Саидова Г.Ш. Жизнь эвакуированных детей в Узбекистане в годы Второй мировой войны. // «Молодой учёный». №12(59)., 2013.
14. Алматинская А., Авдиева А. Свет наших очей. Ташкент. Узбекистан. 1971.
15. Пасилов Б. Деятельность Усмана Юсупова в 1941-1945 годы. / Сборник материалов Международной научной конференции, посвящённой 75-летию Великой Победы. Эшелоны идут на Восток. Эвакуация в Узбекистан в годы Великой Отечественной войны. Ташкент, 2019.
16. О'zMA, R.94-fond, 5-ro'yxat, 4250-ish, 6-varaq.
17. Марьяновский Г. Книга судеб. Ташкент: Г. Гулям. 1988.
18. Фазылходжаев К. Детей принимал Узбекистан. – Тошкент; Узбекистан. 1991.
19. О'zMA, R.837-fond, 32-ro'yxat, 2451-ish, 22-varaq.
20. О'zMA, R.94-fond, 5-ro'yxat, 2107- ish, 13, 16, 17-varaq.
21. О'zMA, R.837-fond, 32-ro'yxat, 2566-ish, 45-varaq.
22. О'zMA, R.94-fond, 5-ro'yxat, 4715- ish, 86, 90-varaq.
23. О'zMA, R.1619-fond, 11-ro'yxat, 111- ish, 1-varaq.
24. Aberkulov D., Mannanova N. (2022). Ikkinchi jahon urushidagi o'zbek ma'naviyatidagi chizgilar. UzMU xabarlari, 1/7, 36-38.

ДОСТОЙНЫЙ ВКЛАД НАРОДА УЗБЕКИСТАНА В ПОБЕДУ

Шухрат Юсупов

*Начальник мемориального комплекса "Парк победы"
при Министерстве обороны Республики Узбекистан*

Аннотация. В данной научной статье предпринята попытка осветить участие вклада народа Узбекистана в Победу в годы Второй мировой войны. Освещена доблестная роль узбекского народа не только на фронте, на полях сражений, но и за фронтом – в тылу, где трудился народ не покладая рук. Об их доблести, мужестве, самоотверженности и героизме мы чтим и помним до сих пор. В статье проанализирована и роль мемориального комплекса «Парк Победы» в патриотическом воспитании подрастающего поколения и молодежи. Донести до сознания таких высоких понятий как; смысл жизни, долг, честь, совесть и любовь к Родине.

В статье использованы такие методы исследования как анализ документации, системный подход, описание и наблюдение.

Ключевые слова: война, подвиг, память, доблестный труд, нужды фронта, Родина, честь.

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqolada Ikkinchi jahon urushi yillarida O'zbekiston xalqining G'alabadagi ishtiroki va hissasini yoritishga harakat qilingan. O'zbek xalqining jasoratli roli nafaqat frontda, jang maydonlarida, balki front ortida – xalq tinimsiz mehnat qilgan orqada ham alohida ta'kidlangan. Biz ularning jasorati, jasorati, fidoyiligi va qahramonligini shu kungacha hurmat qilamiz va eslaymiz. Shuningdek, maqolada "G'alaba" bog'i yodgorlik majmuasining navqiron avlod va yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashdagi o'rni ham tahlil qilingan. kabi yuksak tushunchalarni onga yetkazish; hayot mazmuni, burch, or-nomus, vijdon va Vatanga muhabbat.

Maqolada hujjatlarni tahlil qilish, tizimli yondashuv, tavsif va kuzatish kabi tadqiqot usullari qo'llaniladi.

Kalit so'zlar: urush, jasorat, xotira, mardonavor mehnat, front ehtiyojlari, Vatan, or-nomus.

Abstract. This scientific article attempts to highlight the participation and contribution of the people of Uzbekistan to the Victory during the Second World War. It highlights the valiant role of the Uzbek people not only at the front, on the battlefields, but also behind the front - in the rear, where the people worked tirelessly. We honor and remember their valor, courage, selflessness and heroism to this day. The article also analyzes the role of the memorial complex "Victory Park" in the patriotic education of the younger generation and youth. To convey to consciousness such high concepts as; the meaning of life, duty, honor, conscience and love for the Motherland.

The article uses such research methods as documentation analysis, systems approach, description and observation.

Key words: war, feat, memory, valiant labor, needs of the front, Motherland, honor.

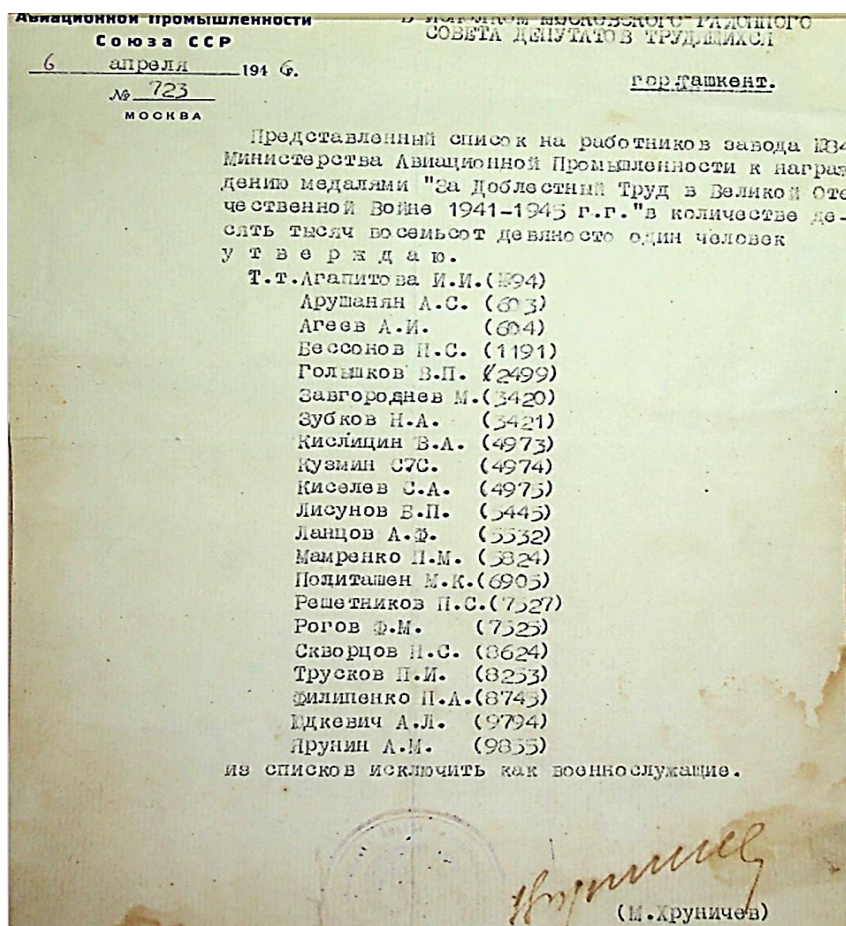
Прошло 80 лет с момента окончания войны, принесшей страдания миллионам людей. Вторая мировая война была самой страшной войной в истории человечества. На сегодняшний день эти страшные события, трагические годы вошли в страницы истории. Война проникла в каждую узбекскую семью, в каждую махаллу, кишлак и город. Узбекский народ внес несоизмеримый вклад в общую победу над фашизмом. Последствия войны, человеческие потери явно ощущались и в тыловых районах Узбекистана. По результатам исследований в то время в республике проживало 6 миллионов 551 тысячи человек [1]. На фронт было отправлено около 2 млн. наших соотечественников. Более 500 тысяч настоящих героев погибли в ожесточенных боях. Народ Узбекистана внес неоценимый вклад в Великую победу. Более 200 тысяч наших солдат и

офицеров были награждены боевыми орденами и медалями. 301 соотечественник удостоен высокого звания Героя Советского Союза, более 70 награждены орденом Славы всех трех степеней [2].

Предприятия республики произвели для выполнения оборонного заказа ГКО СССР с начала войны до 1 июля 1945 г.: 2090 самолетов, 17 342 авиадвигателя, 55 дорожно-артиллерийских подъемников, 420 тыс. парашютов разного назначения, 5113 тон медных проводов, 220 тыс. км специальных кабелей, пять бронепоездов, четыре банных и банно-прачечных, 14 санитарных поездов. Общий вес выпущенных мин, бомб, снарядов составил 218 тыс. т., для их доставки на фронт потребовалось около 3 тыс. железнодорожных составов [3.1].

Как известно, правительство республики определило общий план перевода промышленного производства на военные рельсы в сентябре–декабре 1941 года. Несмотря на острую нехватку кадров и дефицит сырья для промышленности, а также топлива, станков и инструментов, к декабрю 1941 года 63 предприятия Ташкента и 230 предприятий республики начали производить товары для военных нужд. В октябре 1941 года на заводах и фабриках республики около 51 % всего производства было выполнено на основе военных заказов [4]. Почти вся текстильная и швейная промышленность республики была переориентирована на нужды фронта.

Узбекистан принял и разместил 151 промышленное предприятие [3]. Благодаря самоотверженной помощи граждан республики эти предприятия в короткие сроки были введены в эксплуатацию. Так, например цеха завода “Ростсельмаш” через 25 дней после эвакуации были смонтированы и давали первую продукцию. Ко второй половине 1942 г. все эвакуированные предприятия работают на полную мощность, обеспечивая армию. Также за годы войны было ускоренно построено 280 промышленных предприятий [5].

Списки лиц, представленных к награде «За доблестный труд в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг.» по заводу № 84 имени Чкалова (общее количество – 10891 сотрудник). Центральный Государственный Архив города Ташкента. Ф. 5. Оп. 1. Д. 2а. Л. 50.

Несмотря на существующие трудности в Узбекистане построены новые электростанции и решен вопрос повышения мощности действующих станций. В 1940 г. всего по Республике было произведено 480,8 млн кВт/час энергии, в 1941 г. – 907,6, в 1942 г. – 1004,0, в 1943 г. – 1148,3 и в 1944 г. – 1227,8 млн кВт/час энергии.

ДИНАМИКА ПРОИЗВОДСТВА ЭЛЕКТРОЭНЕРГИИ В УЗБЕКИСТАНЕ В 1938-1944 ГОДАХ

В 1942–1943 гг. производство электроэнергии выросли в 4 раза. В годы Второй мировой войны энергетики и представители других, связанных с ними отраслей Узбекистана несмотря на трудности выполнили задачу по обеспечению электроэнергией местных и эвакуированных предприятий и тем самым внесли свой посильный вклад в победу над фашизмом [6]. Роль железнодорожного транспорта возросла с первых дней войны. Одной из основных магистралей в Средней Азии была Ташкентская железная дорога. В сфере ее обслуживания находилось 11 областей, входивших в состав четырех союзных республик, что создавало дополнительные трудности в управлении огромной транспортной сетью. Ташкентская железная дорога входила в список основных железных дорог СССР.

Награждение орденами и медалями СССР работников Южно-Уральской, Рязано-Уральской, Ташкентской, Приморской, имени Ф. Э. Дзержинского, Ярославской железных дорог		
Указом Президиума Верховного Совета СССР за образцовое выполнение задания Правительства и военного Командования по перевозкам орденами и медалями СССР награждена большая группа работников Южно-Уральской, Рязано-Уральской, Ташкентской, Приморской, имени Ф. Э. Дзержинского и Ярославской железных дорог.	Орденом Ленина награждены 45 человек; орденом Трудового Красного Знамени—141 человек; орденом Красной Звезды—45 человек;	орденом «Знак почета» награждены 270 чел.; медалью «За отвагу» награждены 43 чел.; медалью «За трудовую доблесть» награждены 202 чел.; медалью «За трудовое отличие» награждены 219 человек. (ТАСС).

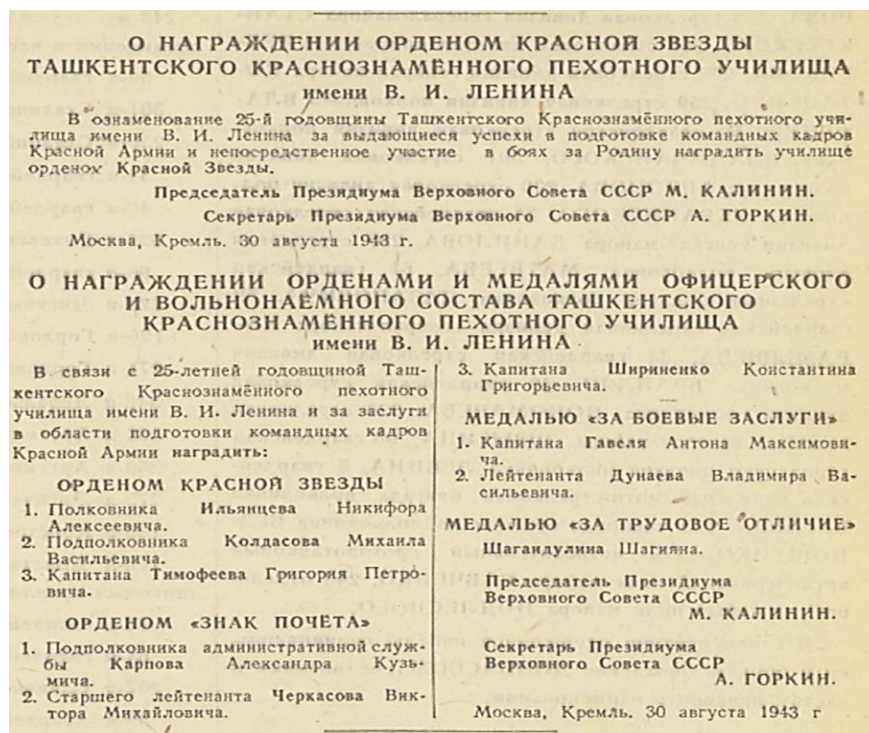
Указ Президиума Верховного Совета СССР о награждении орденами и медалями работников Южно-Уральской, Рязано-Уральской, Ташкентской, Приморской имени Ф.Э.Дзержинского, Ярославской железных дорог) / «Звезда» № 182 от 02.08.1942.

Коллектив Ташкентской железной дороги, с честью выполняя все задания, самоотверженно работал по перевозке грузов для фронта и народного хозяйства республики. Так, за период войны работники Ташкентской железной дороги организовали 49 специальных формирований. В результате произведенных работ по усилению пропускной способности Ташкентская железная дорога справилась с мощным потоком перевозок и обеспечивала успешное продвижение воинских, оборонных и народнохозяйственных грузов [7].

Большая работа в годы войны была осуществлена в Узбекистане медицинскими работниками в военных госпиталях. На восточные территории СССР, в том числе в Узбекистан, были эвакуированы многие врачи и госпитали. Процесс эвакуации госпиталей проходил в трудных условиях военного времени. Размещение госпиталей в зданиях, обеспечение их продовольствием, медикаментами, персоналом требовало больших материальных и организационных ресурсов. К концу 1942 года в Узбекистане располагалось 129 эвакуогоспиталей общей вместимостью 39140 коек [8]. С октября 1941 года по 1 июля 1945 года в Узбекистан было доставлено 164 382 раненых солдата, из них 143101, или 87 процентов, были вылечены [9]. Мобилизованные на фронт медицинские работники в тяжелейших условиях спасали жизни тысячи воинов, облегчая им страдания.

В годы войны на территорию Узбекистана были эвакуированы военные Академии, десятки военно-учебных заведений, курсы подготовки офицеров и военные школы Красной Армии, а также в Узбекистане были вновь созданы несколько военных училищ, курсы подготовки офицеров и военные школы. Ведущее из них – Ташкентское пехотное училище, сформировано согласно

приказу военного комиссара Туркестанской Республики № 456 от 12 июля 1918 года в Ташкенте как Туркестанские командирские курсы. В 1941–1945 годах училище подготовило для действующей армии 10511 офицеров. 53 выпускника училища за отвагу и героизм, проявленные на фронтах Второй мировой войны, были удостоены звания Героя Советского Союза [10].

Указ Президиума Верховного Совета СССР о награждении Ташкентского Краснознаменного пехотного училища имени В.И.Ленина, офицерского и вольнонаемного состава училища / «Ведомости Верховного Совета СССР» № 33 (239) от 14.09.1943.

В целях увековечивания выдающегося вклада народа Узбекистана в победу во Второй мировой войне в Ташкенте создан мемориальный комплекс «Парк Победы» на основе концепции, утвержденной в постановлении Президента Республики Узбекистан от 23 октября 2019 года ПП-4495 «О достойном праздновании 75-летия победы во Второй мировой войне». Также в постановлении Президента Республики Узбекистан от 9 сентября 2020 года № ПП-4820 «О мерах по организации деятельности мемориального комплекса «Парк Победы»» определены основные задачи комплекса. С того дня, как комплекс начал свою деятельность, он стал любимым местом посещения нашего народа. С начала функционирования комплекса и по сегодняшний день его посетило около 2 800 000 человек. Среди посетителей - граждане нашей страны разных возрастов и туристы из разных уголков мира. Что самое приятное, большинство посетителей составляет молодежь.

Открытие комплекса положительно сказалось на масштабах и качестве научных исследований, проводимых в Узбекистане, и вдохновило ученых на написание новых книг и статей. За последние годы активизировалось научное изучение истории Второй мировой войны, создано около 50 монографий, книг-альбомов, материалов международных и республиканских научных конференций, сборников документов. В научный оборот введены сотни исторических фактов и свидетельств, связанных с историей Второй мировой войны.

На основании указа Президента Республики Узбекистан «О мерах по изданию книги-альбома, посвященной достойному вкладу узбекского народа в победу над фашизмом во Второй мировой войне» и идей и мнений, высказанных в выступлениях на торжественных церемониях по случаю «Дня памяти и почестей», в 2020 году к 75-летию Победы, издательством «Узбекистан» была издана книга под названием «Вклад народов Узбекистана в победу над фашизмом» на узбекском, русском и английском языках.

В преддверии «Дня памяти и почестей» в 2021-2024 годах изданы на узбекском и русском языках вторая, третья, четвертая и пятая книги «Узбекистан в период Второй мировой войны». Эти книги содержат уникальную информацию об участниках войны и их семьях, до сих пор неизвестные многим редкие исторические факты, хранящиеся в архивах и музейных фондах Республики и зарубежом.

В этих книгах собраны новые факты и сведения, свидетельствующие о славной истории, непоколебимой воле, мужестве и стойкости, бесстрашии и героизме народа Узбекистана. Книги состоят из таких разделов, как «Проявление вечного мужества», «Солдатские письма», «Новые архивные документы», «Стойкость в тылу», «В вечной памяти нашего народа», «Чувства благодарности».

В мемориальном комплексе «Парк Победы» отделом изучения истории Второй мировой войны традиционно проводится международная конференция с участием нескольких организаций – партнеров (Комитет Сената Олий Мажлиса Республики Узбекистан по вопросам обороны и безопасности, Координационно-методический центр Академии наук Республики Узбекистан по вопросам новейшей истории Узбекистана, Международный институт Центральной Азии, Агентство «Узархив» при Министерстве юстиции, Центр народной дипломатии ШОС в Узбекистане, Военно-историческое общество «Аждодлар изидан» («По следам предков»), материалы которой печатаются в виде сборника.

В научных сборниках конференции отражены мужество народа Узбекистана на фронтах Второй мировой войны, увековечение памяти наших соотечественников, участвовавших в войне, мужество и самоотверженность народа Узбекистана в тылу в годы войны, результаты исследований в исторических документах и научных направлениях, а также воспоминания родственников участников войны. В этих сборниках также публикуются статьи ученых и специалистов из Российской Федерации, Республики Беларусь, Нидерландов и других стран.

Также изданы монографии научных сотрудников государственного музея «Слава» при мемориальном комплексе «Парк Победы» в сотрудничестве и с ведущими учеными республики, работающими в этой сфере.

Вторая мировая война и ее трагедии проникли почти во все узбекские семьи. Поэтому книги о военном времени тесно связаны с личной историей каждой семьи. В преддверии 80-летия победы над фашизмом во Второй мировой войне изучение этих литератур имеет большое значение.

С годами участники событий, произошедших восемьдесят лет назад и ранее, живые свидетели истории, среди нас все уменьшаются. Однако память об этих днях должна быть сохранена. Пусть наши подрастающее поколение всегда черпают из этого силу. На страницах указанных выше литературных страниц описаны славные сражения и доблести героев, ставших символами мужества и стойкости.

В комплексе осуществляется честное и объективное изучение истории нашей Родины, включая Вторую мировую войну и беспрецедентные потери, которые она принесла, а также на основе документальных данных показывается достойный вклад народа Узбекистана в достижение Победы, увековечиваются имена тысячи наших соотечественников, участвовавших в боях против фашизма, и проводится образцовая работа по воспитанию молодого поколения в духе мужества, любви и преданности к Родине.

Подводя итог, считаю что события, описанные в книгах, часто заставляют нас задумываться о высоких понятиях, таких как смысл жизни, долг, честь, совесть и любовь к Родине. Знания о прошлом помогают нам выбирать правильные направления в жизни. В конечном итоге литература о войне учит ценить и защищать свою Родину.

В ответ на обращения граждан в «Парк Победы» было найдено около 300 точных данных об участниках войны, которые были переданы их детям и внукам. Это не позволяет нам забыть и с почестью вспоминать о наших предках, погибших на войне в разных регионах. Ведь только поколение, глубоко знающее свою Родину, историю мужественных и героических предков, могут построить процветающее общество.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Аберкулов Д.Н. Военные формирования Среднеазиатского военного округа в оборонительных боях под Москвой. // Россия и мир: научный диалог. Москва. 2023 г. № 3. –С 184.
2. Муртазаева Р.Х. К вопросу об актуальности изучения истории роли и вклада узбекского народа в победу во Второй Мировой войне // Look to the past. 2024. Special issue 1. – Р. 7.
3. Махкамов А.В. Рассекречивание документов периода Второй мировой войны в Республике Узбекистан // Отечественные архивы. 2020. № 4. – С. 128.
4. Бабаджанов Х. Б. Военная индустриализация Узбекистана в 1941–1945 годах // Научный диалог. – 2022. – Т. 11. – № 5. – С. 390.
5. Ахмедов Х.Т. Вклад Республики Узбекистан в победу над фашизмом // Постсоветские исследования. Т.3. № 5 (2020). – С. 416.
6. Бабаджанов Х.Б. Обеспечение электроэнергией экономики Узбекистана в годы Второй мировой войны: проблемы и пути их решения // Актуальные вопросы общественных наук: социология, политология, философия, история / Сб. ст. по материалам междунар. науч.-практ. конф. № 1-2 (61). – Новосибирск: СибАК, 2017. – С. 13.
7. Бабаджанов Х.Б. Ташкентская железная дорога в 1941–1945 годах // Труд во имя Победы: трудовые ресурсы и экономика Урала и Центральной Азии в годы Великой Отечественной войны: сб. науч. ст. / редкол.: Н. А. Антипин, И. В. Сибиряков. – Челябинск: Издательский центр ЮУрГУ, 2021. – С. 104-106.
8. Узбекистан в годы Второй мировой войны: книга-альбом / ответственный за издание Х. Султанов. – Ташкент: «O'zbekiston», 2022. – С. 263.
9. Бабаджанов Х.Б., Рахимов Ш.М. Система здравоохранения Узбекистана в 1941–1945 гг. // История, политология, социология, философия: теоретические и практические аспекты. № 2 (41). – Новосибирск: СибАК, 2022. – С. 12.
10. Зияев А.А. Комплектование Красной Армии людскими ресурсами Узбекской ССР и их подготовка в период Великой Отечественной войны 1941–1945 годы. Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук. – Москва, 2024.

TOSHKENT SHAHAR MARKAZIY DAVLAT ARXIVI 10-JAMG'ARMASI HUJJATLARIDA EVAKUATSIYA JARAYONLARINING YORITILISHI

Xayriya Burieva

*O'zR FA O'zbekistonning eng yangi tarixi masalalari bo'yicha
Muvofiqlashtiruvchi-metodik markazi
t.f.d., katta ilmiy xodim*

Dildora Yusupova

*Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti
Arxivshunoslik va manbashunoslik kafedrası o'qituvchisi*

Annotatsiya. Mazkur maqolada Ikkinchi jahon urushi yillarida Toshkent shahrida olib borilgan evakuatsiya jarayonlarining arxiv manbalarida yoritilishi masalasi o'rganilgan. Jumladan, Toshkent shahar markaziy davlat arxivining 10-jamg'armasida saqlanayotgan hujjatlardagi evakuatsiyaga oid materiallar tahlil qilingan. Toshkentga urush yillarida Rossiya va boshqa respublikalardan ko'chirib keltirilgan xalq xo'jaligi obyektlari, xususan, zavod, fabrikalar, shuningdek, ularning ishchilari haqidagi statistik, toponimik va topografik ma'lumotlar keltirilgan. Maqolada ushbu sanoat korxonalarining urush davri va urushdan keyingi yillardagi faoliyatiga oid qiziqarli faktlar o'rin olgan. Maqolani tayyorlashda tarixiy faktlarni jamlash, ilmiy tahlil, tadrijiylik, statistik, sintez uslublaridan foydalanilgan.

Kalit so'zlar: arxiv hujjatlari, 10-jamg'arma, evakuatsiya, qarorlar, zavod, fabrika, ishchilar, Ikkinchi jahon urushi yillari, arxiv materiallari.

Аннотация. В данной статье изучены вопросы освещения в архивных источниках процессов эвакуации в городе Ташкенте в годы Второй мировой войны. В частности, выполнен аналитический обзор документальных материалов об эвакуации, хранящихся в 10-фонде Ташкентского городского центрального архива. Приведены статистические, топонимические и топографические сведения об эвакуационных в годы войны в Ташкент из России и других республик объектах народного хозяйства, в частности, о заводах и фабриках. В статье имеют место интересные факты о деятельности этих промышленных предприятий в годы войны и послевоенный период. При подготовке статьи использованы методы сбора исторических фактов, проведения научного анализа, последовательности, статистики, синтеза.

Ключевые слова: архивные документы, 10-фонд, эвакуация, постановления, завод, фабрика, рабочие, годы Второй мировой войны, архивные материалы.

Abstract. This article examines the issues of coverage in archival sources of the evacuation processes in the city of Tashkent during the Second World War. In particular, an analytical review of documentary materials on the evacuation stored in the 10th fund of the Tashkent City Central Archive was carried out. The article provides statistical, toponymic and topographic information about the national economy facilities evacuated to Tashkent from Russia and other republics during the war, in particular, about factories and plants. The article contains interesting facts about the activities of these industrial enterprises during the war and post-war period.

Key words: archival documents, 10-fund, evacuation, decrees, plant, factory, workers, years of World War II, archival materials.

Jahon hamjamiyatining hozirgi zamon taraqqiyoti davrida dunyoda tinchlikni saqlash, mamlakatlarning barqaror rivojlanishi va o'zaro hamjihatlikda yashashi masalalari dolzarb

muammolardan sanaladi. Bunda xalqlarning tarixiy kelib chiqishi, o'zaro munosabatlari, hududiy manfaatlari muhim ahamiyat kasb etadi. Jumladan, qadimgi davrlardan boshlab Markaziy Osiyo xalqlarining turli tarixiy jarayonlari, antropogenez, etnik, siyosiy, ijtimoiy va madaniy rivojlanishi o'zaro bog'liq bo'lib, qator umumiy xususiyatlarga ega. Hududiy jihatdan ham bir-biriga yaqin joylashgan mazkur davlatlar hayotida yuz bergan yirik hodisalar bu yerda istiqomat qilib kelgan xalqlarga bevosita ta'sir ko'rsatib keladi. Tarixda bunga ko'plab misollar keltirish mumkin.

Qariyb sakson yil avval, aniqrog'i, XX asr 40-yillarida dunyoda fashizm bosqinchiligi tufayli ulkan siyosiy fojea – II jahon urushi (1939–1945 yillar) sodir bo'lgan. Mazkur urush girdobiga 72 ta davlat tortilib, rasmiy ma'lumotlarga ko'ra, unda 110 mln. aholi ishtirok etgan va 62 mln. kishi halok bo'lgan (shu jumladan, 27 mln. sobiq Ittifoq respublikalari aholisi). Bosqinchilikning asosiy maqsadlaridan biri, bu nemis fashistlarining Gitler boshchiligida Yevropa mamlakatlarini bosib olish va yangi tashkil topgan Sovet mamlakatini barham toptirish bo'lgan. Urushda g'alaba qozonish uchun sobiq Ittifoqning barcha hududlaridan aholi faol qatnashgan etgan. Xususan, Markaziy Osiyo xalqlarining bunda munosib o'rni bor. Birinchidan, ushbu yerlar aholisi urushda harakatlanuvchi armiyani askarlar, oziq-ovqat, kiyim-kechak, xarbiy qurol-aslaha va mablag' bilan muntazam ta'minlab turgan; ikkinchidan, mahalliy xalqlar o'zlarining tinimsiz mehnati bilan katta yordam ko'rsatganlar; uchinchidan, mazkur yerlarga urush bo'lgan joylardagi aholi hamda ko'plab xalq xo'jaligi ob'ektlari evakuatsiya qilingan. Yuqorida sanab o'tilgan omillarni bugungi kun nuqtai nazaridan tadqiq etish nafaqat ushbu hudud, balki qo'shni mamlakatlarda istiqomat qiluvchi turli xalqlarning totuvligi va hamjihatligini mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu masalani yoritishda birlamchi manba hisoblangan urush davri hujjatlari, shu jumladan arxiv materiallari, qimmatli ma'lumotlarga ega. Quydagi maqolada Toshkent shahar davlat arxividagi 10-sonli jamg'arma hujjatlarida Ikkinchi jahon urushi yillarida Toshkentga evakuatsiya qilingan sanoat ob'ektlari va ularning nomlanishi haqida qayd etilgan axborot xususida, shuningdek, evakuatsiya qilingan ayrim zavodlarning keyingi yillardagi faoliyati haqida so'z yuritiladi.

Toshkent shahar markaziy davlat arxivida urush yillarida, asosan, poytaxtning o'ziga evakuatsiya qilingan ob'ektlar va aholi to'g'risida ma'lumotlar uchraydi. Evakuatsiya tadbirlarini amalga oshirish uchun respublikada maxsus idoralar – evakopunktlar tashkil qilingan bo'lib, ular hukumatning aniq ko'rsatmalari va qarorlari asosida ish olib borgan. Evakuatsiya qilingan ob'ektlar haqidagi ma'lumotlar arxiv jamg'armalarida tarqoq holda uchraydi. Jumladan, shaharga evakuatsiya qilingan sanoat va madaniy-ma'rifiy ob'ektlar to'g'risidagi hujjatlar 10-sonli jamg'armada, ko'chirib keltirilgan aholi bo'yicha ma'lumotlar 330-sonli jamg'armada mavjud. Shuningdek, evakuatsiya qilingan ayrim korxonlar bo'yicha alohida jamg'armalar ham tashkil etilgan. Masalan, 102-sonli jamg'arma – O'zbekselmash zavodi, 2-sonli jamg'arma – Andreev nomli zavod, 203-sonli jamg'arma – Tashselmash zavodiga tegishli.

Ta'kidlash joizki, 10-jamg'armada hukumat organi bo'lgan Ijroiya qo'mitasi (Ispolkom)ga tegishli hujjatlar, asosan majlislarning bayonnomalari va ularga tegishli materiallar, mujassamlangan bo'lib, respublika Xalq Komissarlari Qo'mitasining (XKS) ba'zi qarorlari ham saqlanib qolgan. Shu bois ushbu jamg'armada evakuatsiya bilan bog'liq hukumat va shahar boshqarmasi qarorlari, sessiya materiallari, hisobotlar, shuningdek, fuqarolarning xatlarini uchratish mumkin. Tadqiq etilayotgan mavzu yuzasidan qaralganda, ushbu ma'lumotlar, asosan, evakuatsiya qilingan korxona, muassasalar va ularning ishchi, xodimlarini joylashtirish, shahar ahlini sanoat ob'ektlari binolarini qurish ishlariga jalb qilish, aholi o'rtasida oziq-ovqatni taqsimlash, evakuatsiya qilingan kishilar, frontda xizmat qilayotganlarning oilalari va urush nogironlariga yordam ko'rsatish masalalarini aks etadi.

Ijroiya qo'mita qarorlari materiallarining tahlili Toshkent shahrida urushning dastlabki kunlaridanoq harbiy holatning qattiq intizom tartiblari o'rnatilgani va bunday vaziyat g'alabaga erishilgunga qadar saqlanib turganini ko'rsatadi [1; 37 a, 37 b, 50, 65, 454, 455 a, 462, 476, 487, 500, 514]. Aholiga o'zini-o'zi mudofaa qilish, havo hujumlaridan himoyalash qoidalari o'rgatilgan va bunday tadbirlar butun harbiy holat davomida tashkillashtirilib, shahar boshqarmasi tomonidan jiddiy nazoratga olingan; mazkur ishlar uchun mas'ul shaxslar Ijroiya qo'mitasiga muntazam tarzda hisob berib turganlar; fuqarolarni ish joylari yoki istiqomat qilgan hududlari bo'yicha tarqatma punktlarida oziq-ovqat bilan ta'minlashning kartochka tizimi joriy qilingan; ko'chirib keltirilgan odamlarni qabul qilib olish, ularga yashash joylari, oziq-ovqat va kiyim-kechak taqdim etish; evakuatsiya qilingan zavod, fabrika va boshqa muassasalarni joylashtirish uchun yangi sanoat ob'ektlari, aholi uchun esa, yangi turar joylar qurish respublika poytaxti va boshqa shaharlari oldida turgan asosiy masalalardan hisoblangan. Ijroiya qo'mitasi raisining ma'ruzalaridan birida bu haqida shunday yozilgan: “Fashist iblisleri tomonidan xalq

boshiga balo qilib yog'dirilgan bu urush minglab oilalarni boshpanasiz qoldirdi. Ulardan ko'plari frontoldi hududlaridan o'zbek respublikasi, xususan, Toshkent shahriga evakuatsiya qilib keltirilgan. O'zbek xalqi misli ko'rilmagan kuch bilan davlatimizdagi xalqlar do'stligini naqadar mustahkam ekanini namoyon qildi. O'zbekiston respublikasi mehnatkashlari armiya xizmatiga ketgan fuqarolarning oilalariga hamda evakuatsiya qilingan insonlarga yordam ko'rsatishdagi o'zlarining vatanparvarlik burchlarini chin yurakdan va alohida mehribonlik bilan bajarmoqdalar. Hozirgi davrda kuz-qish mavsumining boshlanganligi sababli, ko'chirib kelingan aholini qulay sharoitlarga ega bo'lgan turarjoy bilan ta'minlash, armiyada xizmat qilayotgan fuqarolar oilalari, shuningdek urush nogironlarining uylarini ta'mirlash masalasi katta ahamiyat kasb etadi. Uy-joy, muassasa va tashkilotlarning idoralarini ta'mirlash ishlarini tashkillashtirishda Toshkent shahar aholisi faol qatnashib kelmoqda. "Ushbu ma'ruza davomida ko'plab oila va fuqarolarga ko'rsatilgan yordam, shuningdek, bunday kishilarning yashash manzillari, yordam uchun sarflangan mablag' va bu tadbirlarning natijalarini qayd etuvchi dalillar keltirilgan [2; 1-5]. Ta'kidlash joizki, bunday hisobot ma'ruzalarda bajarilgan ishlardagi yutuqlar bilan bir qatorda, buyruqbozlik usulida faoliyat olib borayotgan ba'zi bir mansabdor shaxslar, ularga ko'rsatilgan xatolarini to'g'irlash uchun belgilangan muddat yoki ko'rilgan chora va jazolar xususida ham to'xtalib o'tilgan.

10-jamg'arma hujjatlarini sharh qilish natijasida aniq bo'ladiki, bu yerda XKS tomonidan urush yillarida chiqarilgan Qarorlar butun respublikaga tegishli bo'lib, ayni evakuatsiyaga doir ma'lumotlar juda kam uchraydi. Ushbu Qarorlar, asosan, ko'chirib keltirilgan aholiga g'amxo'rlik ko'rsatishda boshqaruv muassasalarining majburiyatlari, evakuatsiya qilingan bolalar va o'smirlarga muomala qilish qoidalari, ularni moddiy ta'minlash yo'l-yo'riqlari, bolalar bezoriligi va jinoyatchiligiga qarshi kurashish choralariga doir chiqarilgan. Masalan, O'zSSR XKSning № 3841-r sonli Farmoyishi quyidagicha bo'lgan [3; 260]:

"Ittifoq XKSining 1942 yil 2 iyuldagi № 12298-r farmoyishiga ko'ra, O'zSSR Moliya xalq komissariga (Niyazovga): evakuatsiya qilingan alohida muhtoj aholiga moddiy yordam ko'rsatish uchun respublika budjetidan 300 ming rubl ajratilsin. Ko'rsatilgan pul miqdori viloyat va muassasalar bo'yicha quyidagicha taqsimlansin: Toshkent shahar Ijroiya qo'mitasiga – 50 ming rubl, Toshkent viloyati Ijroiya qo'mitasiga – 20 ming rubl, Samarqand viloyati Ijroiya qo'mitasiga – 20 ming rubl, Andijon viloyati Ijroiya qo'mitasiga – 15 ming rubl, Farg'ona viloyati Ijroiya qo'mitasiga – 15 ming rubl, Namangan viloyati Ijroiya qo'mitasiga – 15 ming rubl, Buxoro viloyati Ijroiya qo'mitasiga – 23 ming rubl, Surxondaryo viloyati Ijroiya qo'mitasiga – 10 ming rubl, Xorazm viloyati Ijroiya qo'mitasiga – 4 ming rubl, Qoraqalpoq viloyati Ijroiya qo'mitasiga – 4 ming rubl, O'zKP (b) MQning Ma'muriy-moliya bo'limiga evakuatsiya qilingan partiya xodimlari uchun – 40 ming rubl, respublika XKS qoshidagi Evakuatsiya qilingan aholini ko'chirish va xo'jaligini joylashtirish bo'limiga – 15 ming rubl, respublika Siyosiy ishlar bo'yicha bo'limga siyosiy emigrantlar uchun – 3 ming rubl, "Pravda Vostoka" va "Qizil O'zbekiston" gazetalari tahririyatlari uchun – 5 ming rubl, respublika Ijtimoiy ta'minot xalq komissarligiga evakuatsiya qilingan nogironlar uchun – 10 ming rubl, respublika Maorif xalq komissarligiga evakuatsiya qilingan o'qituvchilar uchun – 25 ming rubl."

Bu borada eslatib o'tish joizki, II jahon urushi yillarida O'zbekistonga 1 mln.dan ortiq kishi evakuatsiya qilib keltirilgan va ularning 200 mingtasi bolalar bo'lgan. Shuningdek, mazkur davrda respublika hududiga 200 sanoat korxonalari va turli muassasalar ko'chirilib, shu jumladan, 150 tasi Toshkent shahrida joylashtirilgan. Poytaxtda ushbu miqdordagi ob'ektlarga joylar berilgani haqida Ijroiya qo'mitasining hujjatlarida ma'lumotlar qayd etilgan [4; 16]. Afsuski, mazkur jamg'arma hujjatlari orasida Toshkent shahriga urush yillari davomida evakuatsiya qilib keltirilgan barcha ob'ektlar va ularning nomlari to'g'risidagi ma'lumotlar uchramaydi, faqat shaharning ayrim tumanlari (rayonlari)da joylashgan evakuatsiya qilingan tashkilotlarning nomlari qayd etilgan. Xususan, Lenin (hozirgi Mirobod tumani) rayonida (jadval 1) [5; 11-14, 19, 25-26, 30]:

10-jamg'arma hujjatlarida evakuatsiya qilingan ob'ekt va odamlar uchun shahar korxonalariga tegishli binolarning bo'shatib berish lozimligi to'g'risidagi Ijroiya qo'mitaning alohida farmoyishlari va qarorlari mavjud. Arxiv manbalarining tahlilining ko'rsatishiga ko'ra, ko'chirib keltirilgan aholi, ayniqsa, yarador askarlar uchun, eng ko'p binolarni tibbiy muassasalar – kasalxona, poliklinikalar hamda xalq ta'limi muassasalari – maktab, bolalar bog'chalari taqdim etgan va, keyingi navbatda, shahar aholisi o'z uylaridan ular uchun xonalar ajratib bergan. Sanoat ob'ektlari uchun esa, dastlab shahardagi zavod, fabrika va boshqa ishlab chiqarish korxonalarining hududlaridan joy taqdim etilgan, keyinchalik, qisqa muddat ichida, ular uchun maxsus binolar qurilib foydalanishga topshirilgan. Urush yillarida mazkur zavodlarning aksariyati g'alaba uchun zarur bo'lgan harbiy qurol-asalaha va boshqa jihozlarni ishlab

chiqarishga yo'naltirilib qayta qurilgan va moslashtirilgan. Arxiv hujjatlarida ba'zi sanoat ob'ektlarining joylashuviga oid ma'lumotlar qayd etilgan, masalan [6; 17]:

Jadval 1

“Lenin rayoni turarjoy boshqarmasi bo'yicha evakuatsiya qilingan zavodlarni joylashtirish to'g'risida axborot”

1942 yil fevral oyi holati

№	Tashkilot nomi	J a m i	
		Berilgan orderlar soni	Ko'chib kirganlar miqdori
1.	Rostov zavodi	140	291
2.	Transignal zavodi	298	778
3.	Pod'emnik zavodi	323	946
4.	Chkalov zavodi	139	192
5.	Kanatniy zavodi	137	404
6.	Xarkov zavodi	302	965
7.	Dnepropetrovskiy zavodi	431	925
8.	Kaganovich zavodi	297	500
9.	Zavod № 191	285	457
10.	Zavod № 84	354	805
11.	Rossmash zavodi	100	289
12.	Voenfak RKKA	18	60
13.	Lenin RVK	2	8
14.	Frunze Akademiyasi	5	18
15.	Stalin Akademiyasi	134	219
16.	NIIP RKKA	10	22
17.	NKVD kichik leytenantlari kurslari	5	19
18.	NKVD kovaleriya bilim yurti	69	152
19.	№ 9 kasb-hunar bilim yurti	9	463
20.	NKVD 31 tresti	3	115
21.	Narkomstroy 34 tresti	2	10
22.	Tashselmash zavodi	5	8
23.	Gosznak zavodi	31	82
24.	Gogol ko'chasidan ko'chirilgan ob'ekt	13	38
25.	Lvov djazi	12	17
26.	NKPS ekspeditsiyasi	5	21
27.	Eksperimental meditsina instituti	7	17
28.	Fizioterapiya instituti	2	5
29.	Aviainstitut	11	31
30.	Zavod № 239	21	55
31.	Brigada	1	3
32.	K. Setkin ko'chasidan ko'chirilgan ob'ekt	13	45
33.	Elektrokabel zavodi	10	40
34.	NKB zavodi	1	3
35.	NKVD	8	39
36.	Zavod № 2	1	4
37.	Zavod № 7	1	6
38.	Individual tarzda	1926	6195
	J a m i	4941	14047

“O'zSSR XKS qarorlariga asosan, Qizil Oqsoy zavodiga Kuybishev rayonidan Qoramurut ko'chasining oxiirgi qismidagi 22 ga maydonli yer ajratib berilsin, ayni vaqtda “O'rtoq” fabrikasiga tegishli hududning bir qismi, shuningdek, uy-joy qurilishi uchun № 200 kvartalidagi hududdan №№ 1-33 yerlar, № 197 kvartalidagi №№ 1-16 yerlar, № 74 kvartalidagi №№ 1-4 yerlar, Kirov rayonidagi № 194

kvartalidagi 1-8 yerlar, № 195 kvartalidagi №№ 1-2 yerlar ham berilsin... Qizil Oqsoy zavodiga Kuybishev rayoni raykomxozi bilan zavod qurilishi ishlarini olib borish to'g'risida belgilangan shartnomani tuzish majburiyati yuklatilsin". (Ijroiya qo'mitasining 1942 yil 13 yanvardagi 1-sonli majlisining 16-qarori).

"O'zSSR XKS qarorlariga muvofiq Rostselmash zavodining qurilishiga Kuybishev rayonidan SAR38 zavodi va "O'rtoq" konditer fabrikasi (hozirgi Qizil Oqsoy zavodi) oralig'idagi 37 ga maydon yer ajratib berilsin va bunga "Nedra Sredney Azii" tashkiloti, Ximchistka fabrikasi yer maydonlari, loyihalashtirilayotgan yashil zona (undagi ishlab chiqarish hamda turarjoy binolari bilan) № 203 kvartalidagi №№ 1, 11, 13-19, 38, 39 yerlari, № 204 kvartalidagi №№ 1-11 Yerlari, № 174 kvartalidagi №№ 6-33 yerlari, № 200 kvartalidagi №№ 22-28 yerlari chegarasigacha bo'lgan hududlar kiritilsin... Rostselmash zavodiga Kuybishev raykomxozi bilan zavod qurilishi ishlarini olib borish to'g'risida belgilangan shartnomani tuzish majburiyati yuklatilsin." (Ijroiya qo'mitasining 1942 yil 13 yanvardagi 1-sonli majlisining 17-qarori).

"№ 84 zavod ishchi va xizmatchi jamoalarini joylashtirish hamda maishiy xizmat bilan ta'minlanishlari uchun normal sharoitlar yaratish maqsadida Toshkent shahar soveti Ijroiya qo'mitasi quyidagi qarorni qabul qiladi:

1. Rayispolkom raislari shaxsiy javobgarligi bilan 1942 yil 15 yanvargacha bo'lgan muddatda № 84 zavod Boshqarmasiga, ishchi, xizmatchi va o'rta qatlam boshqaruv tarkibidagi rahbar xodimlar uchun quyidagi turarjoy maydonlari taqdim etishlari lozim (jadval 2) [6; 23-24]:

Jadval 2

Rayonlar	O'rta qatlam boshqaruv tarkibi xodimlari uchun 1942 yil 15 yanvargacha			Ishchi va xizmatchilar uchun 1942 yil 15 yanvargacha		
	Oilalar soni	Ulardagi kishi soni	Taqdim etilgan turarjoy maydoni / kv.m.	Oilalar soni	Ulardagi kishi soni	Taqdim etilgan turarjoy maydoni / kv.m.
1. Lenin	30	82	327	150	137	548
2. Kuybishev	50	137	548	200	519	2048
3. Kirov	20	55	220	296	955	3820
4. Stalin	28	45	180	150	411	1644
5. Oktabr	--	--	--	336	800	3200
6. Frunze	--	--	--	47	191	764
J a m i	128	319	1275	1179	3006	12024

Bundan tashqari, 5/II-42 y.ga kom.tarkibining 272 ta olasini quyidagi tarzda joylashtirish lozim: Oktabr rayoni bo'yicha – 50, Stalin rayonida – 22, Kuybishev rayonida – 100, Lenin rayonida – 60, Kirov rayonida – 40. 10/II-42 y.ga 180 ta ishchi, xizmatchilar oilalarini ushbu tartibda joylashtirish lozim: Frunze rayonida – 50, Stalin rayonida – 50, Lenin rayonida – 80."

Toshkent shahriga II jahon urushi yillarida evakuatsiya qilingan sanoat korxonalarining ma'lum qismi, ayniqsa, yirik ob'ektlar, urushdan keyingi yillarda ham shu yerda o'z faoliyatini davom ettirgan va bu haqida arxiv manbalari hamda ilmiy adabiyotlarda ma'lumotlar qayd etilgan. Evakuatsiya qilingan sanoat korxonalari bilan bir qatorda ularning ishchilari, shuningdek, ota-onalaridan, boquvchilaridan mahrum bo'lgan bolalar va o'smirlarning ko'pchiligi urushdan keyingi yillarda O'zbekistonda qolganlar. Shu bois mazkur yillarda shahar aholisining soni keskin ortgan, respublika shaharlari, va, jumladan, Toshkentda ham, aholi istiqomat qiladigan turarjoy massivlarini qurilish ishlari ancha keng tus olgan. Masalan, Toshkent shahriga urush yillarida evakuatsiya qilingan sanoat korxonalarining keyingi faoliyati va ularning nomlanishidagi o'zgarishlar quyidagi misollarda kuzatish mumkin [7; 19, 145, 161, 171, 257, 331, 353, 369, 397, 405; 8; 18, 144, 158, 236, 338, 337, 434; 9; 530]:

1941 yilda Moskva viloyatining Ximka shahridan V.P.Chkalov nomidagi Aviatsiya zavodi (84-zavod) Toshkentga evakuatsiya qilingan. Zavodda urush yillarida jangovar samoletlar ishlab chiqarilgan, urushdan keyingi davrda, aniqrog'i, 1953 yildan IL-14, 1958 yildan boshlab transport samoletlari, 1966 yildan AN-22, 1970 yillar boshlaridan IL-76 samoletlarining ishlab chiqarilishi yo'lga qo'yilgan. 1966 yilda zavodga V.P.Chkalov nomidagi Toshkent aviatsiya zavodi nomi berilgan, 1972 yili V.P.Chkalov nomidagi Toshkent aviatsiya ishlab chiqarish birlashmasi sifatida qayta tashkil etilgan, 1996 yilda mazkur zavod ochiq turdagi davlat aksiyadorlik jamiyati shakliga o'tkazilgan. Tarkibida Toshkentdagi bosh

korxona, Andijon mexanika zavodi, Farg'ona mexanika zavodi, "Yevraziya-TAPO-Disk" qo'shma korxonasi kiradi (2008). Asosan, IL-76, IL-114 samoletlari va ularning modifikatsiyalari hamda ularga ehtiyot qismlar ishlab chiqariladi va eksport qilinadi.

Ukrainadan 1941 yilda G.Petrovskiy nomidagi Xarkov arqon zavodi Toshkentga ko'chirib kelingan va shu yilning o'zida uning asosida Tashzagotlubprom uyushmasi tarkibiga kiruvchi Toshkent kanop yigiruv-to'quv fabrikasi tashkil qilingan. 1954 yilda fabrikaning yangi binosi qurilgan va u zamonaviy jihozlangan. 1969 yildan piliksiz yigirish usuli qo'llanilgan, bu esa sutkasiga 80 ming kv.m. gazlama va 30 t. ip ishlab chiqarish imkonini bergan. 1980 yillarda mazkur fabrika yiliga 14 mln.kv.m.ga yaqin gazlama, 2 ming t. atrofida ip, 754 t. xo'jalik arqoni ishlab chiqargan. Fabrika nomi Toshkent "Kanop" yigiruv-to'quv ishlab chiqarish korxonasi deb o'zgartirilgan.

Toshkent shahriga 1941 yil uchta sanoat ishlab chiqarish korxonasi – Zaporozhe mashinasozlik, Nijniy Dneprovsk "Svetofoir", Moskvaning "Krasny put" (Qizil yo'l) zavodlari evakuatsiya qilinib, ular zaminida quyuv-mexanika zavodi qurilgan va u Kompessor va muzlatkich mashinalarini ishlab chiqarish umumittifoq uyushmasiga tarkibiga kirgan. 1957 yilda mazkur zavodning nomi "Tashtrans" deb o'zgartirilgan. Bu yerda KS-9 rusmidagi kompessor stansiyalari, kabel sanoati uchun o'rash mashinalari, gaz o'choqlari, paxta terish mashinalari uchun ehtiyot qismlar, pilla quritish agregatlari ishlab chiqarilgan. 1963 yildan ushbu sanoat ob'ektiga "Kompessor" zavodi nomi berilgan. 1972 yilda mazkur zavodda ishlab chiqarilgan PR-10 kompessor stansiyasi xalqaro Leypsig yarmarkasida oltin medalga sazovor bo'lgan. Korxona porshenli va rotatsion ko'chma kompessor stansiyalari ishlab chiqarishga ixtisoslashtirilgan. O'z mahsulotlarini eksportga chiqarish yo'lga qo'ygan. 1981 yilda yillik yalpi mahsulot 16 mln.rubl, 1990 yilda esa – 24,3 mln. so'mni tashkil qilgan.

1942 yilda Toshkentga Moskvaning "Pod'yomnik" zavodi evakuatsiya qilingan. Keyingi yillarda ham zavodning ushbu nomi saqlanib qolgan va mazkur sanoat ob'ekti yuk ko'taruvchi transport mashinalarini qurishda yetakchilardan hisoblangan. 1976 yilda mazkur zavod kengaytirilgan va shu nomdagi ishlab chiqarish birlashmasiga aylantirilgan. Bu yerda ko'priq elektr kranlari, maxsus greyferli, magnit-greyferli, magnitli, muldomagnitli, ko'ptirgakli osma kranlar, kran-shtabellerlar metallqurilmalari, to'rt oyoqli kran va b. yuk ko'tarish mashinalari uchun jihozlar ishlab chiqarilgan. 1981 yilda zavod tarkibida beshta asosiy sex faoliyat yuritgan: metallqurilmalar, mexanika, transport, ta'mirlash-mexanika, yig'uv. 1981 yilda zavodning yalpi mahsulot hajmi 12 mln.rublni tashkil qilgan bo'lsa, 1990 yilda – 19,3 mln so'mdan ortgan.

1941 yili Rostov-Don shahridan Rostselmash mashinasozlik zavodi ko'chirib kelingan. Urush yillarida bu yerda artilleriya snaryadlari ishlab chiqarilgan. Mazkur sanoat ob'ekti Tashtekstilnash – Toshkent to'qimachilik mashinasozligi zavodi tarkibiga kiritilgan, o'z navbatida, Tashkestilmash zavodi O'zbektekstilnash – O'zbekiston to'qimachilik mashinasozligi birlashmasining bosh korxonasi hisoblangan. Urushdan so'ng zavodda pillik tayyorlash, yigirish, halqali yigirish-pishitish mashinalari, pillakashlik uskunalar va 35 xildagi keng xalq iste'moli tovarlari ishlab chiqarilgan. Keyingi yillarda korxona to'qimachilik mashinalari, apparatlari va avtomatlarining 63 dan ortiq namunasini o'zlashtirgan. Zavodda yigirish, pishitish, eshish va kalavalash jarayonlarini birga bajaradigan halqali yigirish (junni qayta ishlovchi) va yigirish-pishitish (paxtani qayta ishlovchi) mashinalari; urchuqsiz rotorli va pnevmomexanik yigirish mashinalari RSK-Sh, PR-151-1 va PPM-120 yaratalgan. Yalpi mahsulot 1981 yilda 42 mln.rublga teng bo'lib, 1990 yilda ushbu ko'rsatkich 62,6 mln.so'mga yetgan. Zavod mahsulotlari xalqaro ko'rgazmalarda namoyish etilib, chet mamlakatlarga eksport qilingan.

Leningrad shahridan evakuatsiya qilingan Ip ishlab chiqarish fabrikasi Toshkent to'qimachilik kombinati hududida joylashtirilgan. Urush yillarida mazkur zavod front hamda front orqasi hududlarni ip mahsulotlari bilan ta'minlab turuvchi yagona fabrika bo'lgan. To'qimachilik kombinati Toshkent shahrida 1934 yilda tashkil etilgan. 1952 yilda unda 3 ta ip yigiruv bo'limi fabrikasi faoliyat yuritgan va 1966 yildan mazkur fabrika Ip yigiruv fabrikasi deb atalgan. 1980 yili shaharda Toshkent to'qimachilik kombinatining uchta yirik filiali bo'lgan. Uning tarkibida 1981 yilda avtomatlashtirilgan yigiruv-to'quv fabrikasiga qurilgan. 1990 yilda kombinatda 13,6 ming t. kalava ip, 112,3 mln. Pogon m. gazlama, 154,3 mln. pogon m. tayyor gazlama, 232 mln. g'altak ishlab chiqarilgan; yalpi mahsulot hajmi 251,3 mln. so'mdan ortgan. Kombinat mahsulotlari chet elga eksport qilingan.

Podmoskovedan Toshkent shahriga 1942 yili Radiolampa zavodi ko'chirib kelingan va urush yillarida ushbu sanoat korxonasi mudofaa uchun mahsulotlar ishlab chiqargan. 1950 yillarda zavod qayta rekonstruksiya qilingan, 1960 yilda unga Elektron texnika zavodi nomi berilgan. Zavod mahsulotlari chet elda ham mashhur sanalgan.

Umuman olganda, Ikkinchi jahon urushi yillarida Toshkent shahriga evakuatsiya qilingan sanoat ob'ektlari haqida o'zida ma'lumotlarni aks etgan manbalar sharhi mazkur davrda O'zbekiston hududi va, jumladan, Toshkent shahrida olib borilgan ulkan qurilish ishlari natijasida barpo etilgan yirik sanoat korxonalari va ularning urushda g'alabaga erishish yo'lida olib borgan faoliyati, xalq xo'jaligi rivojiga qo'shgan ulkan hissasini namoyon qilish imkonini beradi. Ayni vaqtda, ushbu ma'lumotlar urush yillarida Toshkent shahar aholisining fidokorona mehnati, evakuatsiya qilingan aholiga ko'rsatgan mehr-oqibati, tinimsiz sa'yi-harakatlari tufayli front va front ortidagi aholi uchun ishlab chiqarilgan mahsulotlari, urush qatnashchilariga ko'rsatgan yordami xususida aniq dalillarga ega. Urush yillarida evakuatsiya qilingan ayrim sanoat ob'ektlari hamda ularning ishchilari keyinchalik ham Toshkent shahrida o'z ishini davom ettirgan va buning uchun shaharda qulay sharoitlar yaratib berilgan. Urush yillarida olib borilgan evakuatsiya jarayonlarining Toshkent shahridagi tadbirlari bilan bog'liq ma'lumotlar Toshkent shahar markaziy davlat arxivi 10-jamg'armasi hujjatlarida uchraydi va ularda ayrim huquqiy-me'yoriy manbalar hamda statistik axborot shaklidagilari nisbatan ko'proq. Mazkur hujjatlardan evakuatsiya tarixini yoritishda muhim manbaviy asos sifatida foydalanish samarali natijalar beradi.

FOYDALANILGAN MANBALAR VA ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Toshkent shahar markaziy davlat arxivi. 10-jamg'arma, 37 a-yig'majild, 140-varaq; 37 b-yig'majild, 6-8-varaqlar; 50-yig'majild, 1, 12, 41, 55-56, 119-125-varaqlar; 65-yig'majild, 185-187, 207-208-varaqlar; 454-yig'majild, 206-212-varaqlar; 455 a-yig'majild, 76, 81, 148-varaqlar; 462-yig'majild, 48-51, 114-119-varaqlar; 476-yig'majild, 213-218-varaqlar; 487-yig'majild, 59-varaq; 500-yig'majild, 174-175-varaqlar; 514-yig'majild, 78-84-varaqlar va b.
2. Toshkent shahar markaziy davlat arxivi. 10-jamg'arma, 18-ruyxat, 31-yig'majild: "XKS va O'zSSR Oliy Soveti Qarorlari, Toshkent shahar Ijroiya qo'mitasi raisining nemis-fashist askarlarini mag'lub etish to'g'risidagi ma'ruzasi hamda Toshkent shahar fuqarolarining turmush tarzini yaxshilash bo'yicha yuqori tashkilotlar bilan yozishmalar".
3. Toshkent shahar markaziy davlat arxivi. 10-jamg'arma, 18-ruyxat, 33-yig'majild: O'zSSR Xalq Komissarlari Soveti qarorlari va Toshkent shahar Ijroiya qo'mitasi farmoyishlari, 1942-1943-1944 yillar".
4. Toshkent shahar markaziy davlat arxivi. 10-jamg'arma, 18-ruyxat, 476 b-yig'majild: "Toshkent shahar sovetining 1943 yil 27 martdagi 10-sonli yig'ilishi bayonnomasi".
5. Toshkent shahar markaziy davlat arxivi. 10-jamg'arma, 18-ruyxat, 36 b-yig'majild: "Zavodlarni joylashtirish va ularning ishchilari uchun turarjoy ajratish to'g'risidagi evakogruppa axboroti".
6. Toshkent shahar markaziy davlat arxivi. 10-jamg'arma, 18-ruyxat, 456-yig'majild: "Toshkent shahar soveti Ijroiya qo'mitasining 1942 yil 13 yanvardagi 1-sonli yig'ilishi bayonnomasi".
7. Tashkent. Ensiklopediya. – Glavny redaktor S.K. Ziyadullaev. – Tashkent: Glavnaya redaksiya Uzbekskey SE, 1983.
8. Toshkent. Ensiklopediya. – Bosh muharrir N. To'q'liev. – Toshkent: Qomuslar Bosh tahririyati, 1992.
9. Toshkent. Ensiklopediya / Bosh tahrir hay'ati: A. Akromov, B.Sh. Alimov, M.N. Aminov va boshq. – Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2008.

IKKINCHI JAHON URUSHINING BOSHLANISHI VA UMUMIY HARBIY SAFARBARLIK JARAYONIDA TOSHKENTNING O'RNI

Shaxnoza Yuldasheva

*Shon-sharaf davlat muzeyi katta ilmiy xodimi
"Ajdodlar izidan" harbiy-tarixiy jamiyati bosh mutaxassisi*

Annotatsiya: Maqolada Ikkinchi jahon urushi yillarida umumiy harbiy safarbarlik jarayonida O'zbekiston poytaxti-Toshkentning tutgan o'rni tahliliy dalillar bilan o'rganilgan. Toshkent shahridagi harbiy tayyorgarlikning borishi to'g'risidagi qarorlar va yoshlarni mudofaa tayyorgarligiga jalb etish maqsadida amalga oshirilgan ishlar, Davlat Mudofaa Komiteti "Milliy harbiy qo'shilmalar tashkil etish" va tashkil etilgan diviziylarning faoliyati atroflicha yoritilgan.

Kalit so'zlar: Toshkent, Ikkinchi jaxon urushi, Harbiy komissarlik, Milliy harbiy qo'shilmalar, Qarorlar.

Аннотация: В статье на основе аналитических материалов анализируется роль Ташкента, столицы Узбекистана, в процессе всеобщей военной мобилизации в годы Второй мировой войны. Подробно освещены решения о ходе военной подготовки в Ташкенте и проводимая работа по привлечению молодежи к оборонной подготовке, деятельность Государственного комитета обороны «Организация национальных воинских формирований» и сформированных подразделений.

Ключевые слова: Ташкент, Великая Отечественная война, Военный комиссариат, Национальные воинские части, постановления.

Abstract: The article, based on analytical materials, analyzes the role of Tashkent, the capital of Uzbekistan, in the process of general military mobilization during the Second World War. The decisions on the course of military training in Tashkent and the work being carried out to attract young people to defense training, the activities of the State Defense Committee "Organization of National Military Formations" and the formed units are covered in detail.

Key words: Tashkent, Great Patriotic War, Military Commissariat, National military units, Resolutions.

Ikkinchi jahon urushining dastlabki kunlaridayoq O'zbekiston xalqi birlashib harakat qildi. Harbiy komissarliklarga 32 mingdan ortiq o'zbekistonlik ishchilar, xizmatchilar, kolxozchilar va yoshlar ko'ngillilar qatorida frontga jo'natishlarini so'rab ariza berdilar. Urushning birinchi kunidayok Toshkent to'kimachilik kombinatida, Toshkent kishloq xo'jaligi mashinasozligi zavodida va boshqa joylarda - umumshaxar mitinglari bo'lib o'tdi. Unda ishchilar, aholining barcha qatlamlari fashizmga karshi kurashga o'tlanishlarini bildirdilar. Safarbarlikni respublika miqyosida olib karaydigan bo'lsak, uni quyidagicha bo'lganligini ko'ramiz. Dastlabki kunlardanok Toshkent shahridan 14 mingdan ortik ko'ngillilar frontga jo'nab ketish uchun ariza berdi. Birinchilar qatorida Toshkent kishloq xo'jaligi mashinasozligi zavodi ishchisi Abdullaev, «Toshtram» ishchisi Oblokulov va boshqa minglab kishilarni misol keltirish mumkin. Urushning boshlaridayoq Toshkent shaxridan 100 ming yigit va qizlar frontga safarbar etildi [1,6].

Urushning dastlabki oyida yuz minglab vatandoshlarimiz qo'lga qurol olib, frontga jo'nab ketdi. Davlat Mudofaa komitetining 1941 yil 17 sentabrdagi "SSSR grajdanlariga harbiy ishni yoppasiga majburiy o'rgatish to'g'risida"gi qarorida, "qurol ko'tarishga qodir bo'lgan har bir fuqaro qo'lga qurol olib, urushga tayyor bo'lib turishi lozim"ligi va harbiy qismga chaqirilganlar o'zi bilan olib kelishi kerak bo'lgan kiyim-kechak, jihozlar, oziq-ovqatlar belgilab qo'yilgan. Jumladan, har bir askar 1 dona issiq palto yoki to'n, issiq bosh kiyimi va qalin ko'ylak, 2 donadan ichki ko'ylak va shim, 2 dona sochiq,

1 dona yozgi hamda 2 dona qishki oyoq kiyimlari, qo'lqop [2], kamar, ko'rpa, 2 dona choyshab, matras, o'zbekcha pichoq, ustara, 4 dona ro'molcha, sovun, tish yuvish kukuni va cho'tkasi, kechki ovqat kosasi, metall qoshiq va krushka, shaxsiy kiyimini ta'mirlash uchun iplar, igna va tugmalar olishi kerak bo'lgan [3,64].

Bundan tashqari, o'tliq qo'shinga chaqirilganlarga bir ot uchun 1 dona yopinchiq (popona [4]), 1 dona yopinchiq bog'ichlari jamlanmasi [5], 1 dona to'rva (xalta), 1 dona tirnoqchoq [6], ya'ni ot tirnog'i uchun yoki ot tarash uchun ishlatiladigan metall yoki plastik uskuna, 1 dona ot tarog'i, 1 dona uzangi olishlari qarorda belgilangan [7].

Qarorga muvofiq, 16 yoshdan 50 yoshgacha bo'lgan barcha erkak fuqarolar majburiy harbiy ta'lim olishi lozim edi. Bu jarayon armiyaga chaqirilmasdan va ishdan ajratilmagan holda amalga oshirildi.

Toshkent shahar ijroiya qo'mitasining 1941-yil oktabr oyida bo'lib o'tgan M-307-sonli tor doiradagi majlisida "Umumta'lim maktablarining 8–10-sinf o'quvchilarining harbiy va jismoniy tayyorgarligini kuchaytirish to'g'risida" qaror qabul qilindi. Mazkur qarorga muvofiq, Toshkent shahridagi umumta'lim maktablarida o'quvchilarning harbiy-jismoniy tarbiya va harbiy-sanitar mashg'ulotlari bo'yicha soatlar miqdorini oshirish vazifasi yuklandi. Jumladan, 9-sinflarda 1940 – 1941-o'quv yili uchun amalda bo'lgan 3 soat o'rniga 4 soat etib belgilandi. Rus maktablarida dars soatlarini haftasiga yarim soatga qisqartirish, o'zbek maktablarida esa tarix va biologiya fanlarining har biridan yarim soatdan qisqartirish hisobiga qo'shimcha soatlar ajratildi [8,1].

10-sinf o'quvchilari uchun harbiy va jismoniy tayyorgarlik bo'yicha haftalik dars soatlari 3 soatdan 5 soatgacha oshirildi. Rus maktablarida rus adabiyoti kursidan bir soat qisqartirilib, geologiya va mineralogiya kursi o'quv rejasidan chiqarildi. O'zbek maktablarida esa rus va o'zbek adabiyoti kurslaridan har biridan yarim soatdan qisqartirilishi, shuningdek, geologiya va mineralogiya kursining rejalashtirilgan haftalik soatlaridan biri olib tashlanishi belgilandi.

Toshkent shahar ta'lim bo'limi 1941-yil 20-oktabrga qadar umumta'lim maktablarini harbiy boshliqlar bilan ta'minlash majburiyatini oldi. Bu jarayon viloyat harbiy komissarligi bilan kelishilgan holda zahira komandirlari hisobidan amalga oshirildi. Barcha fanlar bo'yicha zahiradagi komandirlar o'qituvchi sifatida jalb qilindi va ularga asosiy mutaxassisligi bo'yicha faoliyat yuritish bilan birga harbiy fanlarni o'qitish vazifasi yuklatildi.

Davlat Mudofaa Qo'mitasi maktablarning harbiy boshliqlari va jismoniy tarbiya o'qituvchilarining malakasini oshirish, ularni yangi harbiy texnika bilan tanishtirish maqsadida qo'mondonlik mashg'ulotlarini tashkil etish majburiyatini oldi. Qo'mondonlik mashg'ulotlari oyiga to'rt marta o'tkazilishi belgilandi. Qo'mondonlik tayyorgarligi viloyat harbiy komissarligi bilan kelishilgan holda tashkil etilishi nazarda tutilgan.

Toshkent shahar moliya bo'limi (GorFO [9]) va shahar ta'lim bo'limi (GorONO [10]) tomonidan 1941-yilning to'rtinchi choragida har bir umumta'lim maktabiga ko'rgazmali o'quv vositalari va harbiy jihozlar sotib olish, harbiy va sport maydonchalarini jihozlash uchun 2000 rubl miqdorida mablag' ajratilishi belgilandi.

O'quvchilarning sinfdan tashqari mudofaa tayyorgarligini rivojlantirish maqsadida maktablarda qo'l jangi to'garaklari tashkil etildi. Bundan tashqari, mudofaa yo'nalishidagi tugaraklar – "Voroshilov miltiqchilari", "Voroshilov chavandozlari", signalchilar, traktor haydovchilari, yosh dengizchilar, sanitariya otryadlari, turli harbiy nishonlar bo'yicha tayyorgarlik ishlari olib borilishi belgilandi [11,1-2].

1941 yil 26 noyabr kuni Toshkent shahar ijroiya komitetida "Toshkent shahridagi harbiy tayyorgarlikning borishi to'g'risida" yig'ilish bo'lib o'tgan [12,6]. Mazkur yig'ilishda Toshkentning Oktabr, Kirov va Stalin rayonlarida olib borilgan harbiy tayyorgarlik jarayoni muhokama qilingan.

Yig'ilish davomida zahiradagi harbiy xizmatga majburlar orasida harbiy tayyorgarlikni oshirish maqsadida bir qator qarorlar qabul qilingan. Xususan, tuman ijroiya qo'mitalari raislariga majburiy harbiy tayyorgarlik kurslarini har kuni nazorat qilish hamda shahar harbiy komissarligi faoliyatiga ko'maklashish vazifasi yuklatilgan. Bundan tashqari, korxona, muassasa va o'quv markazlari rahbarlarining harbiy tayyorgarlik jarayoni to'g'risida muntazam ravishda hisobot berish tartibi belgilangan.

Shuningdek, tuman ijroiya qo'mitalari raislari, korxona, tashkilot va muassasalar rahbarlari tuman harbiy komissarligi bilan hamkorlikda quyidagi vazifalarni bajarishi talab etilgan:

1. 1941 yil 30 noyabrga qadar harbiy tayyorgarlik, xavfsizlik va yoritish talablariga mos keladigan binolar ajratish va ularni tegishli holatda saqlash.

2. Mahalliy resurslardan foydalanib, o'quv jarayoni uchun ko'rgazmali qurollar ishlab chiqarish (masalan, nayzali yog'och pintlar, tirqama va old ko'rish moslamalari, harakatlanuvchi va statsionar mo'ljallar, minomyotlar, yengil va og'ir pulemyotlar maketlari va boshqalar).
3. Harbiy tayyorgarlik punktlarida faoliyat olib boruvchi maxsus guruhlar tuzish orqali harbiy xizmatga majburlar o'rtasida ommaviy mudofaa tadbirlarini tashkil etish.
4. 43-sonli maktab va boshqa ta'lim markazlarida o'quv hamda harbiy mulkning noto'g'ri boshqarilishiga yo'l qo'yilmasligini ta'minlash, bu borada tegishli shaxslarni aniqlash va javobgarlikka tortish.
5. Viloyat harbiy komissari va tuman ijroiya qo'mitalari raislari alohida o'quv markazlarida intizomni nazorat qilish, buzilish holatlariga qarshi qat'iy chora-tadbirlarni amalga oshirish. Shu bilan birga, tuman ijroiya qo'mitalari yig'ilishlarida intizomni buzgan shaxslarni muhokama qilish.
6. 1941 yil dekabr oyida o'tkazilishi rejalashtirilgan shahar ijroiya qo'mitasi yig'ilishida, tuman ijroiya qo'mitalari raislari va ayrim tashkilot rahbarlarining qarorlarning bajarilishi yuzasidan hisobot berishi shartligi belgilangan [13,6-7].

Mazkur qarorlar shahar mudofaa salohiyatini oshirish, fuqarolarni harbiy xizmatga tayyorlash hamda ommaviy mudofaa choralari ko'rish jarayonlarini samarali tashkil etishga yo'naltirilgan. Shu sababli, barcha mas'ullar tomonidan bu jarayonning kechiktirilmasdan, belgilangan muddatda amalga oshirilishi qat'iy talab qilingan.

1941 yil 1 noyabrdagi ma'lumotlarga ko'ra, Toshkentda 35 ta harbiy ta'lim punkti tashkil qilindi. Urush yillarida O'zbekistonda 500 000 ga yaqin kishi umumiy harbiy ta'lim tizimida bilim oldi [14, 28]. Harbiy qismlarning tashkil qilinishi va mukammal tartibda tayyorgarlikdan o'tkazilishi natijasida respublikada 389, 12, 162 va 69-o'qchi diviziyalari, 21 va 44-kavaleriya diviziyalari, 128-gvardiyachi Turkiston tog' o'qchi diviziyasi hamda boshqa harbiy qismlar tuzildi. Ushbu qismlar frontda fashist armiyasiga qarshi kurashda ulkan jasorat ko'rsatdi.

1941 yil yozida Samarqandda 19-o'zbek tog' otliq diviziyasi qayta tuzilib, uning negizida 221-motorlashtirilgan diviziya tashkil qilingan. Diviziya tarkibida polkovnik I.Bekjonov, general-mayor S.Rahimov, kapitan X.Shukurov kabi dovyurak ofitserlar xizmat qilgan. Diviziyaning 27-mexanizatsiyalashtirilgan korpusi general-mayor I.Y. Petrov qo'mondonligi ostida Yelnya hududidagi shiddatli janglarda ishtirok etdi. 1941 yil sentabr-dekabr oylarida ushbu qism Moskva yaqinidagi janglarda ham mardlik ko'rsatdi.

Shuningdek, 1941 yil oxirida Toshkent harbiy piyodalar bilim yurti tashkil etildi. Ushbu bilim yurtlari milliy harbiy qismlar uchun dastlabki ofitserlarni tayyorlab berdi. Moskva atrofidagi janglarda, O'rta Osiyo harbiy okrugiga qarashli, Toshkent harbiy bilim yurti kursantlaridan tashkil etilgan 34, 35-alohida kursantlar brigadalari fashistlar hujumiga qarshi turib, ulkan jasorat ko'rsatdilar. 1942-yil yanvarida bilim yurtida mahalliy aholi vakillaridan iborat maxsus o'qchi kursantlar bataloni tashkil etilib, harbiy qismlar qo'mondonlik, injener va siyosiy tarkib bo'yicha qayta tayyorlandi.

O'rta Osiyo harbiy okrugi front uchun jangchilar va ofitserlar tayyorlaydigan markazga aylantirildi. Mazkur okrug 1941 yil iyunidan 1942 yil oxirigacha harbiy safarbarlik asosida 109 ta qo'shima tuzishga muvaffaq bo'lib, harakatdagi armiya va Oliy Bosh Qo'mondonlik zaxirasi uchun 86 ta diviziya va brigada jo'natildi. Ushbu safarbarlik tufayli O'zbekistonda turli milliy harbiy qismlar tuzildi.

1941 yil 13 noyabrda Davlat Mudofaa Komiteti "Milliy harbiy qo'shilmalar tashkil etish to'g'risida" qaror qabul qildi. Unga ko'ra, O'zbekiston SSRda 5 ta kavaleriya diviziyasi va 9 ta alohida o'qchi brigada tashkil etilishi lozim edi [15, 103]. Bu diviziyalar mahalliy aholidan tanlab olingan sog'lom va baquvvat kishilar bilan to'ldirildi, qo'mondonlar ham imkoniyat darajasida mahalliy millat vakillaridan tayinlandi.

1941 yil noyabridan 1942 yil martigacha bo'lgan davrda 14 ta milliy harbiy qo'shilma tashkil qilindi va frontga jo'natildi. O'zbekiston SSRda 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97-alohida o'qchi brigadalari hamda 99, 100, 101, 102, 103-kavaleriya diviziyalari tashkil etildi. Ular respublikaning turli viloyatlarida tashkil qilingan bo'lib, har bir hudud muayyan bir qismni javobgarlikka olgan. Milliy harbiy qismlarni tashkil etish bo'yicha barcha harajatlar mahalliy resurslar va aholi hisobidan qoplandi.

Jumladan, Toshkent shahri va viloyati 89-o'qchi brigada va 99-otliq diviziyasini, Buxoro viloyati 91-o'qchi brigada va 101-otliq diviziyasini, Farg'ona viloyati 94-o'qchi brigadani, Samarqand viloyati 90-o'qchi brigada va 100-kavaleriya diviziyasini, Andijon viloyati 92-o'qchi brigada va 103-kavaleriya diviziyasini, Qoraqalpog'iston esa 97-o'qchi brigada tashkil etishga mas'ul edi [16, 31].

Mazkur otliq qo'shin brigada va diviziyalarini tashkil etish uchun xarajatlar tuman ijroiya komitetlari ixtiyoriga mablag'lar ajratilgan. Toshkent shahar Kirov rayon ijroiya komitetiga 2,0 ming rubl mablag' o'tkazilgan [17, 9].

89-chi alohida o'qchi brigada SSSR Davlat Mudofaa qo'mitasining 1941 yil 13 noyabrda 894-sonli «SSSRning Ittifoq va avtonom respublikalarida milliy harbiy qismlarni tashkil etish to'g'risida»gi qarori loyihasi asosida tashkil etilgan. Shaxsiy tarkib etishmasligi tufayli qayta tashkil etish tugallanmagan. 89-chi alohida o'qchi brigadaning shaxsiy tarkibi front chizig'ida o'quv va rezerv qismlarni to'ldirishga jalb qilingan [18].

1941 yil 14 oktabrda Toshkent viloyatida 99-otliq diviziya tuzila boshladi. 99-chi otliq diviziyaning, xususan 381-polkning tuzilishida Abzalov Arif Abzalovich faol ishtirok etdi. 381-chi polk Yangiyol tumanida tashkil etilgan. Polk kapitan Maashrobov, keyin mayor Krilov, komissar Irgash Xabibov, komsorg Xasanovlar tomonidan boshqarilgan.

Polkovnik Pavlov 99-otliq diviziya komandiri, mayor Mirzayirov Ubaydulla diviziya komissari etib tayinlangan, keyinchalik uning o'rniga ikkinchi Jahon urushi yillarida ulug' harbiy yo'l bosib o'tgan Uzakov Mullajan Karimovich (keyinchalik general-mayor bo'lgan) batalon komissari etib tayinlangan.

Eskadron qo'mondonlariga Xudoyberdiev, Tashev, Sodiqov, Gapurov, Xasanov tayinlangan, ular keyinchalik jang maydonlarida qahramonlarcha halok bo'lganlar.

99chi otliq diviziya Yangiyo'l va Yuqori-Chirchiq tumanlarida mukammal jangovar tayyorgarlikdan o'tib, frontga ketdi. Keyinchalik 99chi otliq diviziya tarqatib yuborildi va uning qismlari 333-gvardiya o'qchi diviziya tarkibiga kirdi.

O'zbekistonning o'g'il va qizlari jasorat bilan kurashgan Stalingrad uchun bo'lgan janglarda 333-piyodalar diviziyasi alohida ajralib turdi [19].

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak Ikkinchi jahon urushi yillarida xalqning umumiy harbiy savodxonligini oshirish, shuningdek, yoshlarni mudofaa tayyorgarligiga jalb etish maqsadida amalga oshirilgan bo'lib, ularning tezkorlik bilan tatbiq etilishi muhim strategik vazifa sifatida belgilangan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Xotira. Toshkent sh. 1 -kitob. - T.: Qomuslar Bosh taxririati. 1994. - B.b
2. Bir donadan olinishi kerak bo'lgan narsalar nomi yozilgan, soni ko'rsatilmagan.
3. Surxondaryo viloyati davlat arxivi, 45-jamg'arma, 1-ro'yxat, 43-yig'majild, 64-bet.
4. "Popona" ot yoki boshqa hayvonlarning orqasini yopish uchun ishlatiladigan yopinchiq (rus tilida "popona", ingliz tilida esa "horse blanket" yoki "saddle cloth").
5. "Troki poponnye" – "popona tasmalari" yoki "popona bog'ichlari" otlarga yopiladigan yopinchiqni mustahkamlash va joyida ushlab turish uchun ishlatiladigan tasmalardir.
6. Skrebnitsa.
7. СНК Уз ССР и ЦК КП (б) Уз ССР от 21 – 23 ноября 1941 г. Постановление о «Перечень и нормы обмундирования, снаряжения, продуктов питания и фуража, которые боец обязан принести с собой при призыве его в воинскую часть». Bu qaror shoshilinch ravishda armiyaga chaqirilgan kishilar uchun zarur moddiy ta'minotni qisman o'z hisobidan ta'minlashga majbur qilgan va jangga tayyorgarlik ko'rishni tezlashtirish maqsadida qabul qilingan.
8. Toshkent shahar markaziy davlat arxivi, S-220-jamg'arma, 1-ro'yxat, 102-yig'majild, 1-varaq.
9. ГорФО – Городской финансовый отдел.
10. ГорОНО – Городской отдел народного образования.
11. Toshkent shahar markaziy davlat arxivi, S-220-jamg'arma, 1-ro'yxat, 102-yig'majild, 1– 2-varaqlar.
12. Toshkent shahar markaziy davlat arxivi, S-220-jamg'arma, 1-ro'yxat, 102-yig'majild, 6-varaq.
13. Toshkent shahar markaziy davlat arxivi, S-220-jamg'arma, 1-ro'yxat, 102-yig'majild, 6 – 7-varaqlar.
14. Qahramon Rajabov. O'zbek milliy qo'shinlari Ikkinchi jahon urushi maydonlarida// O'zbekiston tarixi jurnali. 2/2020. b-28
15. Российский государственный архив социально-политической истории. Ф-644, Оп-2, Д-25, Д-103-104.
16. Qahramon Rajabov. O'zbek milliy qo'shinlari Ikkinchi jahon urushi maydonlarida// O'zbekiston tarixi jurnali. 2/2020. b-31
17. Toshkent shahar markaziy davlat arxivi, S-220-jamg'arma, 1-ro'yxat, 102-yig'majild, 9-varaq.

18. <https://shon-sharaf.uz>
19. <https://shon-sharaf.uz>

STALINGRADDAN BELORUSSIYAGACHA SHARAFLI JANGOVAR YO'L...

Sharof Raximov

*“Shon-Sharaf” davlat muzeyi yetakchi ilmiy xodimi,
“Ajdodlar izidan” harbiy-tarixiy jamiyati bo‘lim boshlig‘i*

Annotatsiya. Maqolada II jahon urushi yillarida jasurligi bilan dovrug‘ taratgan o‘zbek ofitseri “Aleksandr Nevskiy” va boshqa orden va medallar sohibi kapitan Mamasoli Jabborov haqida so‘z yuritiladi, uning jasorati tahlil qilinadi. Jasorati hali keng ommaga uncha tanish bo‘lmagan Stalingrad va Kursk yoyi qahramoni, Dnepr daryosini jang bilan kechib o‘tib Belorussiya tuprog‘ini dushmandan tozalashda ishtirok etgan batalon komandiri o‘rinbosari kapitan Mamasoli Jabborovning jasorati ilk bor ko‘rib chiqiladi va uning xotirasi esga olinadi. Maqolani tayyorlash jarayonida tarixiy va avtobiografik usul va tavsif va kuzatish qo‘llanildi.

Kalit so‘zlar: Ikkinchi jahon urushi, Stalingrad jangi, motorlashgan batalon, avtomat, jasorat va qahramonlik.

Аннотация. В статье рассказывается о храбром узбекском офицере кавалера ордена «Александр Невский» и других орденов и медалей капитане Мамасоли Джаббаровове, проводится анализ его доблести и отваги. Героизм Сталинграда и Курской дуги с боем форсировавший Днепр и принимавший участие в очистке территории Беларуси от врага, заместителя командира батальона капитана Мамасоли Джаббарова будет отмечен впервые. В ходе подготовки статьи были использованы историко-автобиографический метод, описание и наблюдение.

Ключевые слова: Вторая мировая война, Сталинградская битва, моторизованный батальон, автомат, мужество и героизм.

Abstract. The article tells about the brave Uzbek officer, holder of the Order of Alexander Nevsky and other orders and medals, Captain Mamasoli Jabbarov, and analyzes his valor and courage. The hero of Stalingrad and the Kursk Bulge, who fought to cross the Dnieper and took part in clearing the territory of Belarus of the enemy, deputy battalion commander Captain Mamasoli Dzhabbarov, will be honored for the first time. In the course of preparing the article, historical-autobiographical methods, description and observation were used. During the preparation of the article, the historical-autobiographical method, description and observation were used.

Keywords: World War II, Battle of Stalingrad, motorized battalion, machine gun, courage and heroism.

Motorlashgan o‘qchi bataloni komandiri o‘rinbosari kapitan Mamasoli Jabborovning dovrug‘i Stalingrad janglaridan boshlandi.

Namangan viloyati Uychi tumanida 1919- yilning 31-dekabrida tug‘ilgan va qishloq sharoitida o‘sgan oddiy yigit o‘zbek xalqining iftixoriga aylandi. U maktabda o‘qiganligi, savodli bo‘lganligi uchun urushdan oldin Namangan viloyati Uychi tumani O‘nhayot qishloq sovetidagi Voroshilov nomli kolxozda tabelchi bo‘lib ishlagan. 1939-yil 25-noyabrda harbiy xizmatga chaqiriladi. Belorussiya alohida harbiy okrugi tarkibidagi harbiy qismlarning birida xizmatni boshlaydi. Shu yili harbiy bilim yurtiga o‘qishga kiradi va uni bitirib leytenant unvoniga sazovor bo‘ladi.

Ma’lumki 1941-yil 22-iyunda fashistlar sobiq SSSRga bostirib kirgan paytda harbiy-siyosiy rahbariyatning qo‘shinni yoyish va uni dushmanga qarshi qo‘llashda yo‘l qo‘ygan kamchiliklari oqibatida Qizil Armiya qo‘shinlarining katta qismi tartibsiz ravishda davlat ichkarisiga chekina boshlagan edi. Ko‘p hollarda front ortida, chekinayotgan jangchilardan va urushga safarbar qilinganlardan harbiy qism, birlashma va qo‘shilmalar tashkil qilingan.

Mamasoli Jabborov ham Murom shahrida Mudofaa Xalq Komissarining (MXK) 1942-yil 15-fevraldagi № 723/499ss son buyrug‘i bilan tashkil qilingan 157-tank brigadasining motorlashgan o‘qchi bataloni rotasida vzvod komandiri lavozimiga tayinlandi. Brigada to‘liq shakllanganidan keyin, 1942-

yilning 1-iyul kunida Bryansk fronti qo'mondoni ixtiyoriga yuboriladi. 1942-yilning 15-iyul kunida brigada Tula viloyatining Gremyachiy Kolodes hududiga jamlanadi va Oliy Bosh Qo'mondonlik Stavkasining zaxirasida turgan 5-tank armiyasining 26-tank korpusi tarkibiga kiritiladi. 1942-yil 10-sentabr kuni 157 alohida tank brigadasi 5-tank armiyasining 26-tank korpusi tarkibida Stalingrad yo'nalishida Serafimovich aholi punktiga yetib keladi va Janubiy-G'arbiy front tarkibiga kiritiladi. 1942-yil 19-noyabr kuni, ya'ni sovet qo'shinlarining Stalingrad ostonalaridagi qarshi hujumlari boshlangan kunda, 157-tank brigadasi 26-tank korpusi tarkibida Don frontining 21-armiyasi ixtiyotiga yuboriladi va Kalach yaqinida jangovar pozitsiyani egallaydi. O'zbek ofitseri, endilikda rota komandiri katta leytenant Mamasoli Jabborovning qahramonona harbiy yurishlari ham aynan Kalach aholi punktidan boshlandi.

Shu o'rinda tarixiy Stalingrad jangi to'g'risida ma'lumot berib o'tishga qaror qildik. Vermaxt 1942-yilning yozida kavkaz va Stalingrad yo'nalishlarida hujum qilish uchun mo'ljallangan o'zining "Janub" armiyalar guruhini boshqarishni osonlashtirish uchun "A" va "B" armiyalar guruhlariga bo'ldi [1, 82]. Dushmanning "A" armiyalar guruhi Kavkaz yo'nalishiga hujum qilish vazifasini oldi. "B" armiyalar guruhi esa Stalingrad yo'nalishiga hujum qilishi, Stalingradni egallashi va Volga daryosini kesib qo'yishi kerak edi.

Stalingrad jangidagi mudofaa harakatlari o'z xarakteri va hal etilishi lozim bo'lgan vazifalar mazmuni bo'yicha ikki davrga bo'linadi: shahar bo'sag'asidagi (1942- y. 17.7-12.9) va shahar ichkarisidagi (1942- y.13.9-18.11) janglar [2, 72]. O'sha paytda Volga daryosi frontni ta'minlaydigan asosiy arteriyalardan biri bo'lib, davlatning janubida yetishtirilgan barcha turdagi mahsulotlar daryodan kemalarda yetkazilib berilar edi. Qizil Armiyaning yoqilg'i-moylash mahsulotlariga bo'lgan ulkan ehtiyojining 80% Kavkaz nefti hisobidan qondirilgan. Kavkaz nefti ham qo'shinlarga Volga daryosi orqali yetkazilib berilgan. Demak, Volga daryosining strategik ahamiyati juda katta. Juda yirik ishlab chiqarish korxonalariga ega bo'lan Stalingrad shahrini va Volga daryosini qo'ldan ketishi mag'lubiyatga teng edi.

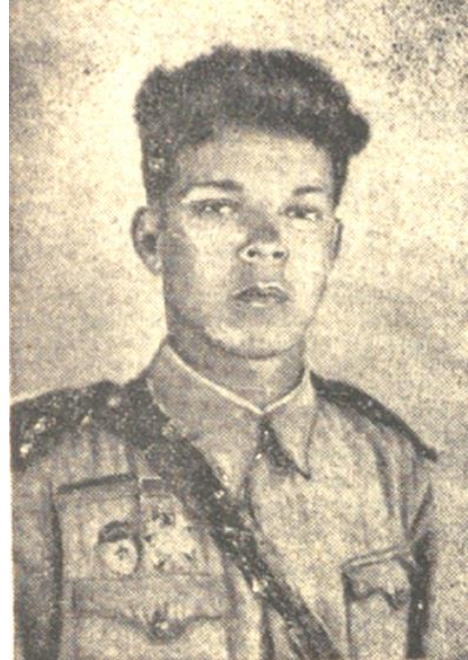
1942-yilning 17-iyul kunida dushman Don daryosining kichik irmoqlari bo'yidan Stalingradga tomon urush harakatlarini boshladi.

1942-yil 17-iyulda ilg'or otryadlar hujum qilayotgan dushman bilan jangga kirdilar. Og'ir janglar boshlanib ketdi. Dushman 6 kun ichida 40 km olg'a intilishga muvaffaq bo'ldi. 23-avgustning oxiriga kelib 6-nemislar armiyasi Stalingradning shimolrog'ida Volga marrasiga yorib kirdi. Nemis qo'mondonligi 13-sentabrda qo'shinlarini shahar shturmiga tashladi. Shaharda janglar ikki oygacha tugamadi. Butun dunyo Stalingraddagi janglarni katta diqqat va e'tibor bilan kuzatdi [2, 77].

Fashistlar shaharni butunlay vayronaga aylantirdilar, lekin shaharni egallay olmadilar. Katta talofatlar bergan Vermaxt 1942-yil 14-noyabrda mudofaaga o'tishga buyruq berishga majbur bo'ldi [2, 78].

Mudofaa janglari davomida Stalingradda qarshi hujum operatsiyasi ishlab chiqildi va 1942-yil 19-noyabrda, 80 minut davom etgan artilleriya zarbalaridan so'ng boshlandi [2, 85].

23-noyabr kunida Kalach va Sovetskiy aholi punktlari yaqinida qo'shinlarimiz dushmanning asosiy kuchlarini qurshab olishga muvaffaq bo'ldilar. Mana shu qarshi hujum davomida, 1942-yil noyabr oyi oxirlarida katta leytenant Mamasoli Jabborov o'z bo'ysunuvidagi 21-armiyaning 1-tank korpusi 157-tank brigadasining motorlashtirilgan o'qchilar rotasi bilan ruminlarning chekinayotgan ikkita polkiga qarshi shiddat bilan hujumga o'tdi. Chekinayotgan dushmanga keyingi mudofaa pozitsiyalarini egallab, o'sha yerdan turib qarshi hujumni amalga oshirish imkoniyatidan mahrum qilish maqsadida Jabborov rotasi jangchilari tezkorlik bilan dushman qanotlaridan aylanib o'tdi va esankirab qolgan dushmanga qarshi qurollaridan qudratli zarba berdi. Jang maydonida ruminlarning 400 tasining jasi qoldi, 230 nafari asir olindi. Dushmanning ikkita polkining hujjatlari, to'p va minomyotlari, qurol-aslahalari, jangovar texnikalari o'lja qilib olindi. Ko'rsatgan jasorati, jangovar vaziyatda tezkorlikda to'g'ri qaror qilganligi va dushmanga katta talofat keltirgani uchun kapitan Mamasoli Jabborov Aleksandr Nevskiy ordeni bilan taqdirlandi [3].

Haqiqatanam, Janubiy-G'arbiy front qo'mondonining 1943-yil 4-yanvardagi 06/N buyrug'iga ko'ra Aleksandr Nevskiy ordeni bilan 47 nafar taqdirlanganlar orasida Mamasoli Jabborov ham bor edi. Shuningdek u "Stalingrad mudofaasi uchun" medali bilan ham taqdirlandi.

Stalingrad jangida dushmanning saralangan yirik kuch guruhini tezkorlik bilan qurshab olishda ko'rsatgan jasorati uchun 157-tank brigadasi Mudofaa Xalq Komissarining 1942-yil 8-dekabrda № 380 son buyrug'i bilan 17-gvardiyachi tank brigadasiga aylantirildi [4]. Brigadaning ushbu sharaflari unvonga ega bo'lishida gvardiyachi katta leytenant, rota komandiri Mamasoli Jabborovning ham ulushi bordir.

Urush davri yoshlarining cheklariga fashizm balosini to'xtatish va uni tag-tomiri bilan sug'urib tashlash yuki tushgan edi. Ming-minglab o'zbek farzandlari bu vazifani sharaflar bilan bajardilar va o'zlarining qahramonliklari bilan millatimiz shonini ko'klarga ko'tardilar. Hozirgi kunda urush yillarida xoinlikka yo'l tutganlarni oqlashga intilishlar ko'zga tashlanayotgan bir sharoitda, biz fashizm balosiga qarshi kurashib, uni yer yuzidan yo'q qilgan ota-bobolarimiz jasoratini ulug'lashdan aslo charchamaymiz. Ular urush otashida toblandilar. Mard vatandoshlarimiz Brest mudofaasida, Moskva va Stalingrad janglarida, Kursk yoyida va Dneprni jang bilan kechib o'tishda, O'ng sohil Ukrainani va Belorussiyani, Sharqiy Yevropani ozod qilishda va nihoyat Berlinni zabt etishda jasorat va matonat namunalari ko'rsatdilar va bu yo'llarni qattiq olishib mardonavor bosib o'tdilar. Mana shu mard ota-bobolarimiz orasida kapitan Mamasoli Jabborovning ham nomini uchratamiz...

Kapitan Mamasoli Jabborovning motorlashgan batalon komandirining o'rinbosari lavozimida galdaga jasorati Belorussiya tuprog'ini fashizmdan xalos etish janglarida namoyon bo'ldi.

1944-yil qishgi kampaniyalarda erishilgan g'alabalar natijasida sobiq Sovet Ittifoqi uchun harbiy-siyosiy vaziyat juda qulay bo'ldi. Mana shu sharoitda Qizil Armiyaga yozgi-kuzgi harbiy kampaniyalar davomida dushmanni butkul Sovet hududidan ulotirib tashlash vazifasi yuklatildi. Shu maqsadlarga erishish uchun, asosiy yo'nalishlarga bir-necha ketma-ket zarbalar berish rejalashtirildi [2, 95].

Ulardan biri va eng yirigi, 1944-yil iyun oxiridan avgust oxirigacha Sovet qo'shinlarining Belorussiyada o'tkazgan hujumkor operatsiyalaridir. Belorussiyani ozod etish maqsadida "Bagration" shartli nomini olgan operatsiya sovet-german frontidagi eng yirik strategik operatsiya hisoblanib, uni o'tkazish Birinchi, Ikkinchi, Uchinchi Belorussiya frontlariga va Birinchi Boltiqbo'yi frontiga topshirildi. Shuningdek operatsiyani o'tkazish uchun Uzoq aviatsiya, Dnepr daryo flotiliyasi va Belorussiyada harakatlanayotgan partizan otryadlari jalb etildi. Ko'lamining kengligi, puxta tayyorlanganligi va mohirona bajarilishi bilan bu operatsiya Ikkinchi jahon urushi tarixidagi eng yorqin, yuksak ahamiyatga ega operatsiyalardandir. "Bagration" operatsiyasining umumiy maqsadi, Belorussiyada harakatlanayotgan fashistlarning "Markaz" armiyalar guruhini tor-mor etish va fashistlarni Belorussiya tuprog'idan haydab chiqarish, urush harakatlarini dushman hududiga o'tkazishdan iborat edi [2, 96].

1944-yilning 23-iyunida "Bagration" operatsiyasi boshlandi. 1-Belorussiya fronti 65-armiyasining 17 gvardiyachi tank brigadasining 2 bataloni komandirining o'rinbosari kapitan Mamasoli Jabborovning mardligi, jasorati va qahramonligi aynan mana shu operatsiya janglarida yaqqol namoyon bo'ldi. Aynan 65-armiyaning 17-gvardiyachi tank brigadasi hujum boshida dushmanning oldingi marasiga kuchli artilleriya zarbasi berilganidan keyin uning mudofaasini yorib o'tuvchi ilg'or qo'shinlar tarkibida harakatlandi.

Ushbu hujum yo'nalishining muhimligi to'g'risida 1-Belorussiya fronti qo'mondoni marshal K.K. Rokossovskiy o'zining "Askarlik burchi" asarida shunday yozgan, "Birinchi Belorussiya fronti Poloseni shimoldan aylanib o'tib, Bobruysk, Baranovich, Varshava umumiy yo'nalishida jangovar harakatlarni olib borish vazifasini oldi.... Tez orada Oliy Bosh qo'mondonlik Stavkasining direktivasi chiqib, unga ko'ra 1-Belorussiya frontiga jangovar harakatlarni olib borish uchun 900 km li marra belgilandi... Belorussiyada mustahkam o'rmasib olish uchun dushman "Markaz" armiyalar guruhiga birlashgan bitta tank armiyasi va uchta dala armiyalarini jamladi.

Umuman Belorussiyada Sirotinodan Kovelgacha bo'lgan frontda dushmanning 63 diviziyasi va 3 brigadasi harakatlanib, ularning safida 1 mln 200 ming shaxsiy tarkibi mavjud edi. Bizning 4 ta armiyamiz, jumladan general P.I. Batov qo'mondonligidagi 65-armiyamiz hujum qilishi kerak bo'lgan Bobruysk yo'nalishida dushmanning 131 ming askar ofitseri, 5137 ta pulemyoti, 2500 ga yaqin to'p va minomyotlari, 356 ta tank va o'zi yurar artilleriya qurilmalari qarshi turgan edi. Dushman qo'shinini havodan himoya qilish uchun 700 ta samolyot ajratdi" [5, 248-250].

Front qo'mondonining bergan ma'lumotini tahlil qilsak, bo'lajak operatsiyaning ko'lamini tasavvur qilishimiz qiyin emas.

Yuqorida ta'kidlanganidek, Mamasoli Jabborov uchun Belorussiya yeri begona emas, bu joylarni u yaxshi bilardi. U urushdan oldin Belorussiyada harbiy ta'lim olib ofitser unvoniga sazovor bo'lgan.

...Ammo u vaqtda Belorussiyadagi onalarning ko'zidan simob donalari to'kilmas, go'daklarning nolasi osmonni larzaga keltirmas, balki bu yerda baxt va shodlik qo'shiqlari baralla yangrardi... [3].

Darhaqiqat Mamasoli Jabborov, hujjatlarning guvohlik berishicha 1939 yilning 29-noyabr kuni Uychi tuman harbiy komissariati tomonidan harbiy xizmatga chaqiriladi. Shu yiliyiq yuqorida ta'kidlanidek Puxovich shahridagi piyoda qo'shin komandirlari harbiy bilim yurtiga kiradi va uni 1941-yil yozida, fashistlar Germaniyasining SSSRga bosqini arafasida tugatadi. Mana fursati kelib Belorussiyani ozod qilish janglarida ishtirok etdi.

Bu haqda ma'lumot olish uchun yana "Qizil O'zbekiston" gazetasining 1944-y. 23 apreldagi № 81-soniga murojaat qilamiz. ".....Tun haddan tashqari qorong'u edi. Qalin o'rmon qorong'ulik ko'ksidan cho'yan haykaldek tikkardi. Ikki taraf botqoqliklar bilan qoplanganligi tufayli, bir qadam ham olg'a siljish uchun katta ehtiyot talab etilardi. Buning ustiga jangchilarning oldida katta jarlik yotar va jarlikning narigi tarafida 9 ta dushman zambaragi betinim o't ochib turardi. Mamasoli pahlavonlari bunday otash devorlarini ko'p ko'rganligi uchun, tap tortmay ilgarilay berdilar. Lekin jar yoqasiga kelib to'xtab qoldilar. Endi faqat birgina yo'l bor, u ham bo'lsa dushman zambaraklarini ataka qilish va shundan keyingina shaharga bostirib kirish!

Shunda Mamasoli tanklarni niqobladi va rotani uch gruppaga ajratdi. Ikki gruppaga askarlar dushman zambaraklarining har ikkala yonbosh tomoniga ketdilar. Uchinchi gruppaga esa, dushman o'tini o'ziga qaratmoq uchun, zambaraklar joylashgan yerga to'g'ri bostirib bordi. Uch tomondan baravar qilingan shturm muvaffaqiyatli chiqdi. To'piga ishongan kaltafahm dushman nogahoniy atakadan o'zini yo'qotib qo'yib, tartibsiz ravishda qocha boshladi. Shunda Mamasoli avtomatlarni ishga solishga buyruq berdi. Yov to'pchilari qirib tashlandi. Bundan bir lahza ilgari jahannam otashini yog'dirib turgan to'qqiz zambarakning hammasi bizning qo'limizga o'tdi.

Har bir sekund g'animat edi. Mamasoli niqoblab qo'yilgan tanklar tomon o'girilib buyruq berdi:

– Olg'a, mal'unlar ustiga!

Kapitanning jangchilari tanklar bilan shaharga bostirib kirdilar va Mamasoli Jabborov harbiy ta'lim olgan belorus shahri nemislar zulmi, jahannamiy azoblar, qorong'u kechalar va ko'z yoshi daryolaridan qutqarildi. Qattiq jangdan keyin otgan tong zafar sadolari va ozod odamlarning sevinch qo'shiqlari bilan kutib olindi" [3].

Mamasoli Jabborov haqida gazetada keltirilgan maqolani tahlili natijasida shunga amin bo'ldikki, o'zbek ofitseri taktika qonun-qoidalarini puxta egallagan, dushman to'plarini qo'lga kiritish uchun qo'llagan taktik hiylasi buning isbotidir, zero jangovar nizomda dushmanni aldash uchun barcha choralar ko'rilishi ta'kidlab o'tilgan. Shuningdek, uning savodli ofitser ekanligi tanklarni muhandislik munosabatida yaxshilab niqoblantirganligi va fursati yetganda ularni qo'llaganligida ham ko'rinadi.

Afsuski bu janglar kapitan Mamasoli Jabborovning oxirgi janglari edi. 17-gvardiyachi tank brigadasi 1944-yilning sentabr oyi boshlarida Narev daryosini jangovar harakatlar mobaynida kechib o'tdi va uning g'arbiy qirg'og'ida Serosk shahri (Polsha) yaqinida plasdarmnlarni egalladi. Tankchilar plasdarmda dushmanning jangovar texnikasi va jonli kuchlarini tor-mor qilib fashistlarning qarshi hujumlarini sabot bilan qaytardilar [6].

Mana shu janglar davomida 17-gvardiyachi tank brigadasi 2 bataloni komandirining o'rinbosari kapitan Mamasoli Jabborov 1944-yilning 4-sentabr kunida qattiq yaralanib, vafot etdi.

Qahramon o'zbek ofitseri vafot etgan kundan bir oy oldin 17 tank brigadasi Bobruysk shahrini dushmandan ozod etganligi uchun II-darajali Suvorov ordeni bilan taqdirlangan edi [6]. Shu o'rinda M.Jabborov tarkibida jang qilgan 17 tank brigadasining mukofotlari bilan tanishsak, Oryol shahrini ozod qilishdagi qahramonligi uchun Mudofaa Xalq Komissarining 1943-yil 9-sentabridagi № 273 son buyrug'i bilan brigadaga "Oryol" brigadasi nomi berildi, Klinkovich shahrini ozod qilganligi uchun SSSR Oliy Soveti Prezidiumining 1944-yil 15-yanvardagi Qarori bilan brigada jangovar Qizil Bayroq ordeni bilan taqdirlandi. Brigada zafarli yurishlarini davom ettirib Polshaning Gdansk (Dansig) shahar qal'asini egallashdagi jangovar harakatlari uchun 1945-yilning 15-may kunida Lenin ordeni bilan taqdirlandi [6]. Brigadaning yuqoridagi yuksak unvonlarga erishishida uning tarkibida matonat bilan jang qilgan bizning vatandoshlarimizning katta hissalari borligi Mamasoli Jabborovning jasoratidan ko'rinib turibdi.

Biz 65-armiyaning 17-gvardiyachi tank brigadasi faxriylari fotosuratini joylashtirmoqdamiz. Agarda bizning vatandoshimiz, Stalingrad jangi qahramoni kapitan Mamasoli Jabborov hayot bo'lganida u ham brigadasining mana shu sobiq jangchilar qatoridan o'rin egallagan bo'larmidi?

65-armiya qo'mondonining 1944-yil 11-sentabrdagi № 040/N sonli buyrug'i bilan 17-tank brigadasi motorlashgan avtomatchilar bataloni komandiri o'rinbosari kapitan Mamasoli Jabborovga jangovar topshiriqni a'lo darajada bajarganligi, matonati, Belorussiya yerini dushmandan tozalashdagi qahramonligi uchun vafotidan keyin I-darajali "Vatan urushi" ordeni bilan taqdirlandi.

Xulosa. Kapitan Mamasoli Jabborovning Stalingrad jangidagi ko'rsatgan jasorati haqida juda kam ma'lumotga ega edik, uning keyingi taqdiri noma'lumligicha qolgan edi. Izlanishlar davomida yoshlarga namuna sifatida namoyish qilishga arzugulik yana bir o'zbek ofitserining jasoratini ommalashtirishga muvaffaq bo'ldik, degan umiddamiz. Uning o'qchilar rotasidek kichik bir bo'linmasi kuchlar nisbati bo'yicha o'zidan 10 martadan ortiq ustun bo'lgan chekinayotgan dushmanning ikkita polkiga qarshi hujumga o'tib zafar quchganligi, harbiy san'atda kam uchraydigan hodisadir. Rota komandiri, hamyurtimiz Mamasoli Jabborovning taktika qonun-qoidalarini chuqur o'zlashtirganligi tahsinga sazovordir. Vatan ozodligi uchun jon fido etgan Mamasoli Jabborov va unga o'xshagan minglab ajdodlarimizning xotiralari xalqimizning yodida mangu yashaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Вторая мировая война. Краткая история. – Москва: «Наука» 1985.
2. Raximov Sh.M. Harbiy tarix fani bo'yicha ma'ruzalar to'plami. II-bob. Yangi tarix davri urushlari. – Chirchiq OTQMBYu. 2012
3. "Qizil O'zbekiston" gazetasi. 1944 y. 23 aprel. № 81-son
4. <http://tankfront.ru/ussr/tbr/gvtbr17.html>
5. Рокоссовский К.К. "Солдатский долг" М. ВИ. 1984 г.

SAMOLARDA QOLGAN RAZVEDKACHI PLIS KOLGELDIEVICH NURPEYSOV JASORATI

Barno Isaxova

*Shon-sharaf davlat muzeyi yetakchi ilmiy xodimi
“Ajdodlar izidan” harbiy-tarixiy jamiyati bosh mutaxassisi*

Annotatsiya. Maqolada Ikkinchi jahon urushi yillarida Uchuvchi razvedkachi Sovet ittifoqi qahramoni Plis Kolgeldievich Nurpeysovning hayot yo‘li, jang maydonlardagi qahramonliklari qiyosiy taxlillar bilan o‘rganilgan. U xizmat qilgan 47-alohida gvardiyachi razvedkachi Borisovo aviatsiya polki jangovar yo‘li ham tizimli ravishda tahlillar bilan janglar misolida dalillangan.

Kalit so‘zlar: Hujum janglari operatsiyalari, aviatsiya polki, “PE-2”, “TU-2” samoliyoti, radionavigatsiya, Ikkinchi jahon urushi.

Аннотация. В статье методом сравнительного анализа изучается жизнь и подвиги на полях сражений Героя Советского Союза Плиса Колгельдиевича Нурпеисова, летчика-разведчика в годы Второй мировой войны. Боевой путь 47-го отдельного гвардейского разведывательного Борисовского авиационного полка, где он служил.

Ключевые слова: ударные боевые действия, авиаотомный полк, самолеты «PE-2», «TU-2», радионавигация, Вторая мировая война.

Abstract: The article uses comparative analysis to study the life and battlefield exploits of Hero of the Soviet Union Plis Kolgeldievich Nurpeysov, a reconnaissance pilot during the Great Patriotic War. The combat path of the 47th separate guards reconnaissance Borisov aviation regiment, where he served, was also systematically analyzed and tested in battle.

Keywords: Attack combat operations, aviation regiment, "PE-2", "TU-2" aircraft, radio navigation, World War II.

O‘zbekiston Respublikasi mustaqil davlat maqomiga ega bo‘lgach tariximizni, xususan O‘zbekiston xalqining Ikkinchi jahon urushidagi ishtiroki ularning fashizm ustidan qozonilgan g‘alabaga qo‘shgan hissasini xolisona va adolat nuqtai nazaridan yoritish, o‘rganish tarixiy xotira hamda kelajak avlod uchun ham muhim axamiyat kasb etadi.

Ikkinchi jahon urushi xalqimiz boshiga ham qora kunlarni soldi. Hamyurtlarimiz insoniyat tarixidagi eng dahshatli, eng qonli urushda mardlarcha jang qildi, qanchadan qanchasi olovli jangohlarida halok bo‘ldi, qanchasi yurtimizga yarador, nogiron bo‘lib qaytdi. Biroq shunday qiyin damlarda ham xalqimizning qaddi bukilmadi. Urushning olovli xaxmatlariga bardosh bera oldi.

Urushlarning hech biri o‘zining ko‘lami, miqyosi, unda ishtirok etgan odam kuchi, texnika va boshqa vositalar jihatidan tariximiz sahifalarida bitilgan Ikkinchi jahon urushiga teng kelmagan. 1941-1945-yillardagi og‘ir, mashaqqatli, lekin mas‘uliyatli sinov va mardlik maktabi yillaridan muvaffaqiyatli o‘tgan g‘alabaga joriy yilda 80 yil to‘ladi. Ikkinchi jahon urushi frontlarida o‘zbek xalqining minglarcha o‘g‘il-qizlari jonajon vatanimizning ozodligi va mustaqilligi uchun nemis-fashist bosqinchilariga qarshi mardlik va jasorat ko‘rsatib kurashdilar.

Ikkinchi jahon urushda mamlakatimizning boshqa viloyatlari singari Qoraqalpog‘iston aholisining 66 ming nafari ishtirok etgan va ulardan 34 ming nafari janggohlarda halok bo‘lgan. Qoraqalpog‘istondan frontga safarbar etilgan mingdan ziyod jangchiga jangovar hizmatlari uchun davlat mukofotlari unvon, orden va medallar bilan taqdirlanganlar.

Ikkinchi jahon urushida Qoraqalpog‘istonliklardan jasorat ko‘rsatgani uchun 1942-yilda - Abdulhaq Umerkin, 1943yilda - O‘rozboy Jumaniyozov, Andrian Pishchulin, Nikolay Saraev, 1944-yilda - Maxash Balmagambetov, Jumagali Kaldikaraev, Ivan Maxorin, Inoyat Navro‘zboev, Aleksandr Simanov, 1945-yilda -O‘rinboy Abdullaev, Dmitriy Bernaskiy, Mixail Bulatov, Plis Nurpeysov, Aleksandr Troshkov, Juman Qoraqulov "**Sovet Itgifoqi Qahramoni**" unvoni bilan taqdirlangan [1,274].

Urush yillari 47-ahida gvardiyachi razvedkachi Borisovo aviatsiya polkining shaxsiy sostavi ham alohida o'rnak va mardlik namunalarini ko'rsatdi. Birinchi, ikkinchi va uchinchi Belorussiya hamda birinchi Boltiq bo'yi frontlari qo'shinlarining hujum janglari operatsiyalarida va dushmanning Orsha-Minskda markaziy gruppировkasini tor-mor qilishda va Sharqiy Prussiya chegarasiga chiqishda avia polk operativ-taktik va strategik jihatdan muhim operatsiya olib bordi. Polk Borisov, Minsk va Vilnyus shaharlarini ozod qilishda o'rnak ko'rsatdi. Shuning uchun ham Jangovar Qizil Bayroq ordeni bilan mukofotlandi. Yuqoridagi keltirilgan shaharlarda olib borilgan janglarda uchuvchi-kuzatuvchi, qoraqalpoq xalqining jasur farzandi Plis Kolgeldievich Nurpeysov alohida namuna ko'rsatdi.

Plis Nurpeysov 1919-yilda hozirgi Qoraqalpog'istonning Taxtako'pir tumanidagi Tahtako'pir qishlog'ida dehqon oilasida tug'ilgan. Taxtako'pir tumanidagi 1-son o'rta maktabni tamom qilgandan so'ng, 1935-yilda qoraqalpoq o'qituvchilar institutiga o'qishga kiradi. Institutning fizika-matematika fakultetini a'lo baholarga tamomlab, 1937-yildan 1939 yilgacha meditsina maktabida, so'ngra Taxtako'pir tumanidagi o'rta maktabda o'qituvchilik qiladi. 1939 yilda Taxtako'pir harbiy kamissarligi tomonidan Qizil armiya safiga chaqirildi. Urush boshlangan yili u Melitopoldagi aviatsiya maktabini a'lo darajada tamomlagach, qo'mondonlik uni harbiy-havo kuchlari safiga yubordi [2].

47-gvardiyachi avia polk komandiri, gvardiyachi polkovnik Trofim Romanovich Plis Nurpeysov haqida qo'mondonlikka yuborgan jangovar xarakteristikada shunday deb yozgan edi: "...Plis uchuvchi-kuzatuvchilikdan havo razvedkasining a'lochi-ustasi darajasigacha o'sib chiqdi. U, polkda eng qo'rqmas, dovyurak va tashabbuskor, razvedkachi-kuzatuvchi samolyotni mustaqil boshqarishda, shuningdek uning texnikasini yaxshi egallash, obi-havoning har qanday sharoitida xoh bulut ichida, xoh bulut ustida "PE-2", "TU-2" samolyotlarida jangovar topshiriqni bajarishda ilg'orlardan biri hisoblanadi. U havoda razvedka qilib yurgan vaqtda o'zining aql-idroki va mardligi bilan dushmanning jonli kuch va texnikasi joylashgan yerlarini aniq bilib oladi va ular to'g'risida qimmatli va muhim ma'lumotlar keltiradi" [3, 318].

Plis Nurpeysov 1944-yilning 7-sentabr kuni qo'mondonlikdan jangovar topshiriq olib, Sharqiy Prussiyaning Xailsberg-Marungan, Allenshteyn-or-telsberg rayonlaridagi temir yo'l uzellaridagi harakatlarni razvedka qilib yurgan vaqtida dushmanning "F-V-190" tipidagi uchta samolyoti Nurpeysovga hujum qildi. Kuch jixatdan barobar bo'lmagan jang ancha davom etdi, hamma o'q-dorilar sarf qilindi, mana shu havo janggi vaqtida Nurpeysov boshqarayotgan samolyotning o'ng qanoti ishdan chiqqan bo'lsa ham u, o'z samolyotini dushman qurshovidan chiqarib olib, qisqa yo'l bilan o'z tuprog'imizga eson-omon uchib keldi [4, 517].

Dushman orti hududlarga ellik marta uzoq razvedkaga borib, jangovar topshiriqni a'lo darajada bajarganligi, dushmanning harbiy ob'ektlari, aerodromlari, piyoda askarlari to'plangan kolonnalarni aniqlab, qimmatli ma'lumotlar keltirishda ko'rsatgan mardligi, jasurligi va tashabbuskorligi uchun Plis Nurpeysov ikki marta jangovar Qizil Bayroq va birinchi darajali "Vatan urushi ordeni" bilan mukofotlandi [5,168].

Berlin uchun bo'lgan hujum janglari vaqtida ham uchuvchi-kuzatuvchi Plis Nurpeysovning hissasi katta bo'ldi. Uning avia polkidagi jangovar ishi davrida 1944- yilning 10 martidan 1945-yilning birinchi apreligacha dushman orqa tomonida 106 marta uchish qilgan ekipaj safida 100 uchishni a'lo darajada bajardi [6,100]. Bu dushman istehkomlarini to'g'ri va aniq suratga olish bilan isbotlandi. U ob-havoning noqulay sharoitida ham 27 marta uchish qilib, o'z samolyotini past uchirib borib, dushman askarlari, temir yo'l eshelonlari va avtomashinalariga shturm qildi.

Avia polk komandiri Nurpeysov to'g'risida yozgan xatida shunday deb yozgan: Nurpeysov uchganda radionavigatsiya vositalaridan ustalik bilan foydalangan, u ilg'or uchuvchi-kuzatuvchi sifatida kunduz kunlari dushman ishg'ol qilgan shaharlar va temir yo'l uzellarini suratga olish uchun dadil borgan. Masalan, u Berlinga o'n marta, Kenigsbergga sakkiz marta, Dansigga olti marta, Kaunasga besh marta, Vilnyusga to'rt marta va Minskga o'n bir marta uchib borgan va u yerlardan dushman harakati haqida muhim ma'lumotlar olib, bu ma'lumotlarni qo'mondonlikka o'z vaqtida yetkazib turgan. Mana shu ma'lumotlar asosida shturmchi va bombardimonchi samolyotlarimiz dushman ustiga bir necha marta hujum qilgan.

Plis Nurpeysov jangovar xizmat davrida 78 shahar va portlarga razvedkaga borgan va ularni suratga olgan. Buning natijasida dushman askarlari qurol-aslaha, o'q-dori yuklangan 145 ming 800 vagondan iborat 3636 eshelonni va turli tipdagi 2679 samolyoti bo'lgan 148 aerodromni, 325 tank, 1735 zenit batareyasi va dushmanning boshqa turdagi qurollarini ham yuk orilgan 925 paroxodini fosh qilgan. To'xtovsiz qilingan aniq razvedkalar natijasida Dnepr Sovet Ittifoqining G'arbiy davlat chegaralarida,

Berezina daryosi bo'ylarida dushmanning inshootlarini aniqladi, shu bilan birga mudofaa hamda plasdarm joylashgan 22 ming 480 kvadrat kilometr joyni suratga oldi [7,176].

Dushman vaqtincha ishg'ol qilgan joylarda, Sharqiy Prussiya va Pomeraniya hamda Brandenburg oblastlarida hamda fashist gazandalarining uyasiga 256 soat uchish qildi. Bu uchish davrida, havoda 69 ming 600 kilometr yo'l bosdi va 800 ming varaqa tashladi [8,176]. Jangovar topshiriqni bajarishi davrida bir necha marotaba dushmanning havo hujumiga qarshi mudofaasiga duch keldi. Dovyurak uchuvchi jangovar buyruqni sharaf bilan bajarish – o'z maqsadiga erishish uchun hech narsadan qo'rqmadi, dushman qo'shinlari va texnikasi joylashgan marralarni suratga olaverdi. U faqat bir narsani, u ham bo'lsa jangovar topshiriqni ko'ngildagidek bajarib, qo'mondonlikka dushman haqida o'z vaqtida muhim ma'lumotlar olib borishni o'ylardi. Nurpeysov jangovar xizmat davrida osmonda 13 marta dushmanning qiruvchi samolyotlari razvedkachining iziga tushdi va to'rt marta ataka qildi. Dushman territoriyasida havoda uchish, havoda manyovr qilish san'atini yaxshi egallagan Nurpeysov o'z pulemyotidan o't ochib, dushman samolyotlarining yaqin masofada turib ataka qilishiga yo'l qo'ymadi [9].

U hamma xavf-xatarlarni daf etib, janglardan shikast ko'rmay chiqdi. Jangovar uchish davrida 48 marta dushmanning zenit-artilleriya o'tiga duchor bo'ldi. Uning samolyoti bir marta shikastlangan bo'lsa ham qahramon uchuvchi og'ir va xavfli sharoitda o'zini yo'qotib qo'ymay, ustalik va chaqqonlik bilan harakat qilib, dushman o'tiga chap berib o'z territoriyasiga eson-omon o'tib oldi.

Nurpeysovning ko'pgina jangovar uchishlari haqiqiy qahramonlik namunasi bo'ldi. U o'z qalbida bo'lgan jasorat va mahoratni ishga solish natijasida eng og'ir va mas'uliyatli jangovar buyruqlarni a'lo darajada bajardi. 1945-yilning fevral va mart oylarida Sharqiy Prussiya va Pomeraniya territoriyasida o'zining shaxsiy tashabbusi bilan o'qchi-radistlar bilan hamkorlikda dushmanning chekinib borayotgan 17 ta kolonnasiga dadil hujum qildi. Mana shu hujum natijasida dushmanning 500 ga yaqin soldat va ofitserini qirib tashladi, bir necha avtomashinalarini xamda ikki eshelonini yondirib yubordi.

1945-yilning 20-martida Oliy Qo'mondonlik ittifoqdoshlarning aviatsiyasi portlar, temir yo'llar, aerodromlar va shaharlarni qanday bombardimon qilayotganliklarini razvedka qilish va suratga olish vazifasini topshirdi.

Polk qo'mondonligi bu vazifani bajarishni birinchi eskadriliyaning komsomol tashkilotchisi starshiy leytenant Plis Nurpeysovga topshirdi. Nurpeysov ob-havoning noqulayligiga qaramay qo'mondonlikning bu topshirig'ini ham a'lo darajada bajardi. 1945-yilning 22-mart kuni Berlinga navbatdagi uchinchi uchish vaqtida Dushmanning zenit-artilleriyasi kuchli o't ochishiga qaramay, Berlinni 3 marta aylanib chiqdi va shaharni suratga olish to'g'risidagi topshiriqni muvaffaqiyat bilan bajardi. 1945-yilning 26-mart kuni Nurpeysovning ekipajiga Berlin rayonidagi ikki aerodromni razvedka qilish vazifasi topshirildi. U bu jangovar buyruqni ham sharaf bilan bajardi. U o'z vazifasini bajarib, orqaga qaytayotgan paytda Berlin shahri markaziga kirib keldi, zenit to'plaridan o't ochib turilishiga va u yerda turgan qiruvchi samolyotlarning ta'qibiga qaramay shaharning G'arbiy tomonini suratga oldi, oqilona taktik manyovr bilan o'z samolyotini zenit to'plari o'tidan eson-omon olib chiqdi va qo'mondonlikka muhim ma'lumotlar keltirdi. Berlinni suratga olish natijasida 10 ming 338 ta vagon ulangan 279 ta temir yo'l esheloni va platforma, 50 ta parovoz, 5 ming 796 ta avtomashina, 11 ta aerodromda turgan 422 ta samolyotni aniqladi va shu bilan bir qatorda Berlin shahri rayoniga joylashgan havo hujumiga qarshi sistemalarni aniqladi [10].

1945-yilning 5-aprel kuni polk qo'mondonligi SSSR Oliy Soveti Prezidiumiga dovyurak uchuvchi Plis Nurpeysovga Sovet Ittifoqi Qahramoni unvoni berish to'g'risida taklif yo'lladi.

Sovet Armiyasi Qurolli Kuchlari razvedka bo'yicha havo shtabi boshlig'ining o'rinbosari aviatsiya general-leytenant Grendal tomonidan yozilgan xarakteristikada quyidagilarni berilgan: "... Nurpeysov razvedka bo'yicha topshirilgan eng qiyin va eng og'ir jangovar topshiriqlarni a'lo darajada bajaradi. Samolyotni boshqarish texnikasini a'lo darajada egallagan. Jangovar topshiriqni bajarishga dadil va ishonch bilan boradi. Dushman qiruvchi samolyotlarining atakasi va zenit to'plari ustiga bir necha marta duch kelgan bo'lsa ham xavf-xatarni sezgan bo'lsa ham qo'mondonlikning jangovar topshiriqlarini sharaf bilan bajarib, dushman haqida ko'pgina muhim ma'lumotlar keltirgan. Ob-havoning yomon sharoitida ham ishonch bilan uchadi va hamma vaqt o'z aerodromini topib keladi. Dushmanning orqa tomoniga qilingan razvedka davrida 100 dan ortiq jangovar topshiriqni mohirlik bilan bajardi va bu ishda mardlik, jasurlik va qahramonlik ko'rsatdi [11].

Berlinga shturm boshlanganda gvardiyachi starshiy-leytenant Plis Nurpeysovga shahardagi harbiy ob'ektlarni suratga olish topshirildi. 1945-yilning 23-aprel kuni Nurpeysov qo'mondonlikning bu muhim buyrug'ini bajarish vaqtida bedarak yo'qoldi [12,3].

Plis Nurpeysov jangovar ishida nemis-fashist bosqinchilarga qarshi kurashda o'zining Vatanga cheksiz sodiq ekanligini ko'rsatdi. Vatanimizning va qoraqalpoq xalqining asil farzandi Nurpeysov jangovar xizmatda mardlik jasorat ko'rsatib, Ikkinchi jahon urushi tarixiga yangi sahifa ochdi.

47-ahida gvardiyachi razvedkachi Borisovo aviatsiya polkning tarixiga oltin harflar bilan qahramon uchuvchi Plis Nurpeysov haqida shunday deb yozib qo'yilgan: SSSR Oliy Soveti Prezidiumining 1945-yil 18-avgustdagi Farmoni bilan "Frontda nemis-fashist bosqinchilariga qarshi kurashda qo'mondonlikning jangovar topshiriqlarini namunali bajarganligi hamda ko'rsatgan jasorati va qahramonligi uchun" katta leytenant Plis Kolgeldievich Nurpeysovga Sovet Ittifoqi Qahramoni yuksak unvoni bilan taqdirlangan.

1950-yilda Sovet Oliy Prezidiumining raisi nomidan qahramonning onasi Alpesh Nurpeysovaga o'g'lining halok bo'lganligi hamda Oliy Sovet Prezidiumining 1945-yil 18-avgust kunidagi qarori bilan yeng oliy unvon Sovet Ittifoqi Qahramoni unvonini berilganligi to'g'risida xat yo'llangan [13].

Xulosa qiladigan bo'lsak Qahramonlar o'lmaydi ular xotirasi ko'rsatgan mardligi, jasorati xar doim xalq orasida yashaydi. Plis Nurpeysov xotirasi ham abadiylashtirildi. Fikrimizning yorqin misoli sifatida Qahramonning ismi Taxtakopir tumanidagi maktablarning biriga berilgan. Nukus davlat universiteti binosida yodgorlik taxtasi o'rnatilgan. El-yurtimizning urush yillarida ko'rsatgan mardlik va qahramonligi biz uchun ulkan jasorat maktabi, g'urur-iftixor manbai bo'lib, vaqt o'tgani sayin bu o'lmas qadriyatlarning ahamiyati tobora ortib bormoqda.

Shuning uchun har yili 9-may – G'alaba bayrami mamlakatimizda Xotira va qadrlash kuni sifatida keng nishonlanadi. Ikkinchi jahon urushida halok bo'lgan ajdodlarimiz xotirasiga chuqur hurmat bajo keltirilib, fashizmga qarshi janglarda, mehnat frontida jonbozlik ko'rsatgan faxriylarimizga alohida e'tibor va ehtirom ko'rsatish yurtimizda olijanob an'anaga aylanib qoldi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Бессмертные подвиги каракалпакских воинов. – Нукус: Каракалпакстан, 1970. – 274 с.
2. <https://shon-sharaf.uz>
3. Markaziy Osiyo xalqlari tarixi va xotirasida Ikkinchi jahon urushi: voqealar, ishtirokchilar, ramzlar mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. T-2021. B-318.
4. Книга памяти Республики Узбекистан. T-1995. C-517.
5. O'zbekiston Ikkinchi jahon urushi davrida beshinchi kitob-albom. T-2024. B-168.
6. O'zbekiston xalqining fashizm ustidan qozonilgan g'alabaga qo'shgan hissasi. Kitob-albom. Toshkent-2020. B-100
7. O'zbekiston Ikkinchi jahon urushi davrida beshinchi kitob-albom. T-2024. B-176.
8. O'zbekiston Ikkinchi jahon urushi davrida beshinchi kitob-albom. T-2024. B-177.
9. <https://Sarbaz.kz/> S.Jagiparov. Letchik Plis Nurpeysov. Zabyty podvig krylatogo razvedchika. 2016 y
10. ЦАМО. Ф-35, О-11304, Д-11119. Л-3
11. <https://moypolk.ru>

IKKINCHI JAHON URUSHI YILLARIDA O'ZBEKISTON SSR RAHBARI USMON YUSUPOVNING XIZMATLARI VA HAYOT YO'LI

Bobir Imamov

*Qarshi davlat texnika universiteti
"Ijtimoiy va gumanitar fanlar" kafedrasi dotsenti,
tarix fanlari falsafa doktori (PhD)*

Annotatsiya. Ushbu maqolada ikkinchi jahon urushi yillarida O'zbekiston SSR rahbari Usmon Yusupov rahbarlik faoliyati, uning mamlakat siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy tadbirlarni amalga oshirishda roli hamda urush yillarida o'zbek xalqini g'alabaga qo'shgan xissasi yoritib berilgan.

Maqolani tayyorlash jarayonida turli xil tadqiqot usullari qo'llanilgan, shu jumladan tarixiy va analitik usul bu davr voqealari va hujjatlari bilan bog'liq manbalarni tahlil qilishga imkon bergan.

Kalit so'zlar: Ikkinchi jahon urushi, O'zbekiston hukumati, front, davlat rahbari, fashizm, partiya, sanoat, evakuatsiya.

Аннотация. В этой статье освещается деятельность лидера Узбекской ССР Усмана Юсупова в годы Второй мировой войны, его роль в осуществлении политических, социальных и экономических мероприятий в стране, а также вклад в Победу узбекского народа в годы войны.

В процессе подготовки статьи были использованы различные методы исследования, в том числе: историко-аналитический метод, который позволил проанализировать источники, относящиеся к событиям и документам того периода.

Ключевые слова: Вторая мировая война, правительство Узбекистана, фронт, глава государства, фашизм, партия, промышленность, эвакуация.

Abstract. This article highlights the leadership activities of the head of the Uzbek SSR Usman Yusupov during the Second World War, his role in the implementation of political, social and economic activities of the country, and the victory of the Uzbek people during the war years.

During the preparation of the article, various research methods were used, including the historical and analytical method, which allowed analyzing sources related to events and documents of that period.

Key words: The Second World War, the government of Uzbekistan, the front, the head of state, fascism, the party, industry, evacuation.

KIRISH QISMI

Ikkinchi jahon urushi yillari O'zbekiston SSRda siyosiy rahbar faoliyatni boshqarishda muhim rol o'ynagan rahbarlardan biri Usmon Yusupovdir. Uning rahbarligi davri qiyinchilik yillari hamda ikkinchi jahon urush yillari O'zbekistonda muhim siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy tadbirlarni amalga oshirga to'g'ri keldi. Zero, Usmon Yusupov o'z davrining, sovet mafkurasi tuzumi ostida rahbarlik qilgan bo'lsada biroq undagi tashabbuskorlik, xalqning dardini tushuna olishi, vatanparvarlik va insonparvarlik jihatlari bu insonda mujassam bo'lishi uning siyosiy rahbar bo'lib etishishiga muhim rol o'ynadi. Bugun o'zbek xalqi juda kata qurbonlar evaziga o'z mustaqilligiga erishgan bu kunlarda Usmon Yusupovdek o'z xalqi farovonligi yo'lida astoydil kurashgan fidokor bo'lgan qahramon farzandlarini hamisha yodda saqlab kelmoqda. Ushbu maqolamiz, sovet tuzumi va bosimlari ostida o'sha zalvorli va urush yillarida rahbar bo'lgan Usmon Yusupov eng og'ir damlarda O'zbekistonni boshqargan davlat arbobidir. Uning hayoti va olib borgan faoliyatini bugun o'rganish, tarixchi olimlar tomonidan xolisona baho berish muhim ahamiyatga ega.

ASOSIY QISM

Usmon Yusupov 1900 yil Farg'ona viloyati Kaptarxona qishlog'ida oddiy dehqon oilasida dunyoga keldi. Ota-onasi uni xalifa Usmondek aqlli bo'lsin deb Usmon ismini berishdi. 1916 yil kun kechirishning og'irligi tufayli Farg'onadan Toshkentga oilaviy ko'chib kelishga majbur bo'ldi [1,4]. Uning yigitlik chog'ida Turkistonda yuz bergan 1916 yil qo'zg'olonlari va 1917 yilgi voqealar uning siyosiy qarashlarini shakllanishiga kuchli ta'sir qildi. U mehnat faoliyatini 1916 yil Qovunchi (hoz. *Yangiyo'l shahri*)dagi paxta tozalash zavodida ishchilikdan boshlagan. Toshkent binokorlar uyushmasi raisi, kasaba uyushmalari Toshkent okrugi kengashi raisi (1926-28). O'zbekiston Kompartiyasi MK kotibi (1928-31), VSSPS O'rta Osiyo byurosi raisi (1931-34). O'zbekiston SSR Oziq-ovqat sanoati xalq komissari (1936-37), *O'zbekiston Kompartiyasi MK I-kotibi* (1937-50). SSSR Paxtachilik ministri (1950-53), O'zbekiston SSR Ministrlar Soveti raisi (1953-54), Mirzacho'dagi "4-Boyovut" va "2-Boyovut" sezlari va Yangiyo'l tumanidagi «Xalqobod» agrar-sanoat birlashmasi direktori (1955-66) vazifalarida ishladi [2]. Ayniqsa uning yigitlik chog'ida Turkistonda yuz bergan 1916 yil qo'zg'olonlari va 1917 yilgi voqealar uning siyosiy qarashlarini shakllanishiga kuchli ta'sir qildi.

Usmon Yusupovning ilk siyosiy faoliyati 1926 yil boshlandi. Uning kommunistik g'oyalari shakllanishida Mavlon Vahobovning xizmatlari katta. Mavlon Vahobov urush davrda partiya a'zosi sifatida tashviqot bo'limida faol ishlagan. Usmon Yusupovga ilk marotaba kommunizm tushunchasini tushuntirishda Mavlon Vahobov ustozlik qildi. Keyinchalik, ustoz Yusupovning davlat boshqaruvida yordam berdi [3,20].

XX asning 30 yillarida Usmon Yusupov O'zbekiston SSR Kompartiyasi a'zosi sifatida turli lavozimlarda faoliyat yuritdi va partiya ichida o'z o'rnini tezda topdi. Uning shaxsiy fazilati sifatida berilgan topshiriqlarni tezlik bilan hal etish, qaror qabul qilishda tavakkalchilikdan qo'rqmaydigan hislatlari bilan ajralib turardi.

1934-yil 3 noyabrda VSSPSning O'rta Osiyo byurosi tugatiladi va Usmon Yusupov Moskvadagi partiyaning siyosiy rahbar-xodimlarni kommunistik mafkura g'oyalariga sadoqat ruhida tarbiyalashga ixtisoslashgan Marksizm-Leninizm oliy kursida o'qish uchun yuboriladi [9. – B.42]. Moskvadagi partiya institutida o'qigan yillarda Usmon Yusupov keyinchalik o'zining O'zbekiston SSR Kompartiyasi birinchi kotibi bo'lishida muhim o'rin tutgan Anastas Mikoyan, Lavrentiy Beriya, Grigoriy Malenkov singari Iosif Stalinning ishongan maslakdoshlari bilan yaxshi munosabat o'rnatishga erishgan [4,5].

Oziq-ovqat sanoati komissari lavozimida faoliyat yuritayotgan bir davrda 1937 yil 26-28 sentabrda O'zbekiston SSR Kompartiyasi MQ IV plenumida Usmon Yusupovni O'zbekiston Kompartiyasi markaziy qo'mitasining birinchi kotibi etib tayinlandi. Bu davr Sovet rahbariyati tomonidan olib borayotgan qatag'on siyosati davriga to'g'ri kelib, davlat va jamoat rahbarlari A.Ikromov, F.Xo'jayev kabi Respublika rahbari qatag'on qilinishi jamiyat va partiyada tushkunlik kayfiyatini shakllantirdi. Ammo, farg'onalik respublika Markaziy Ijroiya Qo'mitasi raisi bo'lgan Yo'ldosh Oxunboboyev 1943 yilgacha, ya'ni vafotiga qadar o'z lavozimini saqlab qolgan. O'zbekiston partiya saflaridagi tozalashlar, rahbarlar almashinuvi dastlabkisi emas edi. Birinchi marta 1930 yillarda O'zbekiston kommunistik partiyasi saflarida tozalash ishlari o'tkazilib, partiyaviy kadrlar soni nomzodlarni ham qo'shib hisoblaganda 40 ming kishiga kamayib ketgan [5,14]. Moskvadagi markaziy rahbariyat kadrlarning milliy tarkibiga, Ittifoq va avtonom respublikalarning xukmron elitasini shakllantirishga katta e'tibor qaratgan. Lekin, milliy respublikalardagi rahbarlar vaqt o'tishi bilan o'z atrofiga mahalliy millatga mansub kadrlarni yig'ib olishni boshlagach, Markaz ittifoqchi respublikalardagi jarayonlarni o'z nazoratida saqlab turish uchun, doimiy ravishda respublika partiya-davlat organlari apparatlariga ishonchli vakillarini yuborish orqali kadrlarni "ruslashtirish" siyosatini olib borgan. Misol uchun, Turkmanistonda 1930- 1940 yillarda Respublika Kompartiyasi Markaziy Qo'mitasining birinchi kotiblari (bolsheviklar), 1947-yilgacha markaz vakillari ishlagan - Y.A.Popok, J.A.Chubin, M.M.Fomin, 1937-1946 yillarda Tojikistonda Markaziy Komitetning birinchi kotibi D.Z.Protopopov bo'lgan [6,7]. Usmon Yusupov shunday og'ir vaziyatda ma'suliyatni zimmasiga olishdan cho'chimadi [7,31].

O'zbekiston SSR davlat rahbari Usmon Yusupov boshqaruvning birinchi yillaridanoq qishloq aholisining turmush faoliyatini yaxshilashda har bir oilada bittadan chorva moli bo'lishi kerak degan gapni asosiy vazifa deb bildi va bu soha rivoji uchun qo'lidan kelgancha harakat boshladi.

Respublika hukumatining aholi turmush faravonligini oshirishga qaratilgan siyosati xalqning oziq-ovqatga sanoat xom-ashyosi bo'lgan talabni qondirish uchun ishchi va dehqonlarga shaxsiy

tomorqalarni o'rni katta ekanligi ta'kidladi.

Usmon Yusupovning rejalarini birinchi qismi 1938 yil bahorida uzunligi 9 kmlik Langar kanalini qurilishi bo'ldi. Mazkur kanal qurilishida 1000 nafar Pop tumanining ilg'or kolxozchilari qo'l mehnatiga asoslanib qisqa muddatda qurib bitkazdi. Popliklar qurgan kanal 600 gektar yangi erni o'zlashtirishga sabab bo'ldi. 1939 yil O'zbekiston SSRda suv qurilishida katta burilish bo'ldi. VKP (b) hamda SSSR XKSning XVIII syezdi 1939-yil mart oyida bo'ldi. Unda O'zbekiston deligatsiyasining rahbari Usmon Yusupov qatnashib, O'zbekistonning uchinchi besh yillikdagi (1938-1942), rejaları muhokama qilinib, irrigatsiya masalasi hal etish muhim masala ekanligi ta'kidladi. Ko'pdan beri bu masalani o'ylab yurgan Usmon Yusupov buni kechiktirib bo'lmaydigan masala ekanligi tushundi. 1939 yil 12-28 mart kunlari ayni, sessiya kunlari 17 kun ichida 32 kmlik Log'on kanali xalq qurilishi bilan qurib bitkazildi [8,18]. Ushbu kanal Farg'ona viloyatining 5 ta tumanini suv bilan ta'minlardi.

Kanalni qurish uchun byudjetdan 1 million 674 ming so'm sarf qilish mo'ljallangan, amalda esa, kanal qurilishiga 274 ming so'm sarf qilingan. 1 million 400 ming so'mlik ish kolxozchilarning qo'l mehnati kuchi bilan bajarilgan [9,2]. Kanal qurilishining muvaffaqiyatli tugallanganligi respublikaning barcha viloyatlaridagi kolxozchilarni oddiy qo'l mehnati bilan katta ishlarni amalga oshirishga ishonrtirdi. Usmon Yusupov boshchiligidagi respublika rahbarlari farg'onaliklarning ana shu muhim tajribasidan unumli foydalanishga harakat qildilar. O'zbekiston davlat rahbarlari Usmon Yusupov va Abdujabbor Abdurahmonov birgalikda bundanda kattaroq qurilish ishlarini amalga oshirish mumkinligini markazga etkazdi.

Nihoyat, 1939 yil 26 mayida VKP (B) MQ va SSSR XKSning "Katta Farg'ona kanalini qurish to'g'risida"gi qarori e'lon qilindi. Usmon Yusupov rahbarligida ushbu katta loyihani amalga oshirishga puxta tayyorgarlik ko'rildi. Davlat tomonidan ushbu qurish uchun 60 traktor, 200 ta avtomashina, 20 mln rubl pul, 15 ming kubmetr taxta va boshqa xom-ashyolar ajratish belgilandi. O'zbekiston hukumati rahbari Usmon Yusupov tomonidan Katta Farg'ona kanali qurilishi Norin daryosidan boshlanib, 270 kmlik uzunlikdagi kanal 500 ming erga etadigan, 60 ming gektar yangi erlar ochildi [10,2]. Bu faqat O'zbekiston SSR uchun emas balki, Tojikistonning Konibodim tumanlarining manfaatini hisobga olib, oddiy xalq kuchi bilan 45 kun ichida qurib bitkazildi. Usmon Yusupovning davlat boshqaruvidagi 13 yilida amalga oshirgan eng katta tadbirlardan biri bugungi kunda uning nomi bilan atalib kelmoqda [11,44].

Usmon Yusupov ikkinchi jahon urushi boshlangunga qadar O'zbekiston SSRda ko'mir va neft qazib olish sanoatini vujudga keltirish uchun doimiy tashviqot va 261 amaliy harakatlarni olib bordi. 1941 yilgacha ko'mir qazib olishni 250 ming tonna, 1942 yilda 700 ming, 1943 yilda 1360 ming tonna, 1944 yilda 1870 ming tonna va nihoyat 1945 yilda 2300 ming tonnagacha oshirishimiz zarur. Shundan 2 mln. tonna Angren, 240 ming tonna Ko'hitang, 60 ming tonna Boysun ko'mir havzalarida qazib olinadi [12,74].

Ayni urush yillarida O'zbekiston SSRning butun mamlakat iqtisodiy hayotiga munosib hissa qo'shdi, juda katta ishlarni amalga oshirdi. Ikkinchi jahon urushi yillarida O'zbekiston SSRni yirik industrial-agrar mamlakatga aylantirish, frontni qurol-aslaha, oziq-ovqat, kiyim-kechak bilan ta'minlovchi markaz sifatida qayta qurish ishiga boshchilik qildi. Mingdan ortiq sanoat korxonalari, urush davrida boshpanasiz qolgan oilalar, etim bolalar O'zbekistondan panoh topdi.

Qiyinchiliklarga to'la suronli yillarda Usmon Yusupov xalqning dardi, xalq xo'jaligida mehnat qilgan barcha odamlar bilan birga nafas oldi, hamma qiyinchiliklarni birgalikda engib o'tdi. Mamlakatning g'arbiy mintaqalariga dushman bostirib kirishi munosabati bilan frontdagi askarlarga to'liq davlat ta'minotini olishda O'zbekiston SSR katta hissa qo'shdi. 1941 yil 29 iyunda markaz tomonidan belgilangan rejalarini amalga oshirishda bor kuchini safarbar etdi.

Qisqa fursatda har bir korxona uchun ishlab chiqarish maydoni topib, uskunalarni o'rnatib, front uchun mahsulot tayyorlashni yo'lga qo'yish oson bo'lmadi. Jang bo'layotgan mintaqalardan ko'chirib keltirilgan bolalarga, ishchilar, injener-texnik xodimlarga, fan, adabiyot, san'at arboblari va ularning oilalariga boshpana topish, mehnat va ijod qilish uchun shart-sharoit yaratish yanada murakkabroq bo'ldi.

Bu masalalar O'zbekiston SSR Kompartiyasi Markaziy Qo'mitasi byurosida muhokama qilinganda, barcha kishilar jumhuriyatga vaqtinchalik kelayotganlarni mehmondo'stlik bilan kutib olish lozimligini ta'kidlashdi, faqat ayrim kishilargina turar joy, oziq-ovqat etishmasligi, boshqa imkoniyatlar ham cheklanganligi haqida gapirishdi. Shunda Usmon Yusupov hamma baynalmilalchiliginini namoyish qilishi zarurligini aytib, bunday bahonalarni rad etdi.

Urush davrida evakuatsiya qilingan aholi va bolalarga har tomonlama g'amxo'rlik qilish ishlari bilan O'zbekiston Kompartiyasi Markaziy Qo'mitasining birinchi kotibi Usmon Yusupov va O'zbekiston SSR Oliy Sovet Prezidiumi raisi Yo'ldosh Oxunboboyevlarning shaxsan o'zlari shug'ullanishgan. Faqat Toshkent shahrining o'zida 1941 yil 24 noyabrdan 31 dekabrgacha 37,6 mingdan ortiq kishi, 1941-1942 yillarda qariyb 240 ming kishi joylashtirilgan va ish bilan ta'minlangan [13,17].

O'zbekiston Kompartiyasi Markaziy qo'mitasi birinchi kotibi Usmon Yusupov va uning rafiqasi Yuliya Stepanenkolar ham evakuatsiya qilingan Leningradlik Faina ismli qizni o'z tarbiyalariga olganlar. Urush yillarida ular Fainadan tashqari yana uch nafar go'dakni o'z oilalariga olib tarbiyalaganlar [14,33].

1942 yilning kuzida respublikada Bekobod metallurgiya zavodining qurilishi boshlanadi hamda uning va shu kabi yirik sanoat gigantlarining qurilishi tashabbuskori Usmon Yusupov edi. Bekobod metallurgiya zavodining 1944 yilda ishga tushirilishi mamlakatning mudofaa ishiga, shuningdek respublika sanoatining rivojlanishiga katta hissa qo'shdi [15,17]. Bu qurish ishlarni tashkillashtirishda Usmon Yusupov bilan birgalikda Xabib Abdullayev ham faol qatnashdi. O'zbekistondagi ilk metallurgiya kombinati urushning shunday qizg'in vaqtlarida davlat rahbarining tashabbusi bilan bunyod etildi.

Ikkinchi jahon urushi yillarida viloyat partiya qo'mitalari birinchi kotiblari sifatida Usmon Yusupov bilan birgalikda Malik Abdurazzoqov, Murod Jo'raboyev, Sergey Konstantinovich Yemsov, Sobir Kamoyaov, Tursun Qambarov, Abdurazzoq Mavlonov, Nosir Mahmudov, Karim Muqimboyev, Orzi Mahmudov, Mansur Mirzaahmedov, Nor Yoqubov, Nuriddin Murodov, Qayum Murtozoyev, Siroj Nuriddinov, Pirjon Seitov, Xalil Turdiyev, Konstantin Konstantynovich Shubladze va boshqalarni aytish mumkin [16,78].

Butunittifoq Oliy Sovet Prezidiumi raisi M.Kalinin 1942 yil 17 sentabrda yozgan eslatmasida Usmon Yusupovga O'zbek qizil armiya askarlari front hududlariga o'zbek tilida chop etilgan gazeta va jurnallar etib kelmayotganidan shikoyat qilgan, boshqa respublikalar ona tilida chiqadigan gazetalarni etkazgan. Ushbu masalani Yusupovdan ijobiy hal qilib berishni aytgan [17,67].

O'zbekiston matbuot materiallari frontga uzluksiz ravishda etkazib turildi. Masalan, O'zbekiston SSR XKS va O'zbekiston SSR Kompartiyasi MKning 1942 yil 17 martdagi 388-sonli qaroriga muvofiq 12-gvardiyachi o'qchi diviziyasi uchun «Pravda Vostoka» gazetasidan 500 nusxa va «Qizil O'zbekiston» gazetasidan 250 nusxa ajratish haqida ko'rsatma berildi [18,251].

1943 yildan boshlab harakatdagi armiyaga «Qizil O'zbekiston» gazetasidan yil davomida 13000 nusxa, «Pravda Vostoka» gazetasidan yil davomida 4000 nusxa gazeta bepul etkazib berildi [19,78]. 1943 yilda frontda o'zbek tilida 13 ta front va 2 ta diviziya gazetasi nashr etildi [20,47].

O'z KP(b) kotibi Usmon Yusupov va Ichki ishlar xalq komissari A.Qobulovga 1943 yil 12 mart kuni VKP (b) Siyosiy Byuro a'zolari V. Molotov va A. Mikoyan tomonidan O'zbekistonda "troyka" tuzish to'g'risida qaror qabul qilinadi. Bunga sabab NKVD tomonidan 1942-yilning ikkinchi yarmida tovarlarni talon-taroj qilish bo'yicha 2423 ta jinoiy ish ochilgan. Usmon Yusupovdan sanoat va oziq-ovqat tovarlarni o'g'irlikni kamaytirish so'ralgan. Ichki ishlar xalq komissari A.Qobulov va Bosh proktor Belyayevga 50 kishini "sud"siz otib tashlashga ruxsat bergan [21,9].

O'zbekiston xalq xo'jaligini 1937-1950 yillarda Usmon Yusupov rahbarligi ostida sanoatlashtirish ishlariga katta e'tibor qaratildi. Yangi korxonalar soni yil sayin ko'paya bordi. Umuman olganda, Usmon Yusupov respublikaga rahbar bo'lgan yillarda O'zbekistonda xali hashari yo'li bilan yirik suv inshootlari Katta farg'ona kanali, Kattaqo'rg'on suv ombori qurilgan. Ikkinchi jahon urushi davrida mamlakat g'arbidan ko'chirib keltirilgan korxonalarni ishga tushirish, yangilarini qurish, frontni oziq-ovqat, kiyim-kechak bilan muntazam ta'minlash, o'zbekistonliklarni fashizmga qarshi kurashga safarbar qilish, urush tufayli uy-joy va boshpanasiz qolgan aholi hamda etim qolgan bolalarga mehribonlik va insonparvarlik qilishda Yusupov bosh-qosh bo'lgan. U o'z siyosiy faoliyati davrida imkoniyat doirasida O'zbekiston xalqi manfaatlarini himoya qilishga intilgan bo'lishiga qaramay ommaviy qatag'on siyosatida (1937-39) Markaz farmoyishlarini bajarishga majbur bo'lgan. U 1966 yil 7-mayda vafot etadi va Toshkentdagi Chig'atoy qabristoniga dafn etiladi. Katta Farg'ona kanali, Farg'ona tumanidagi qishloq, respublikadagi bir necha maktab, ko'cha, shirkat xo'jaligiga Yusupov nomi berilgan. Yangiyo'l shahrida o'zi yashagan uy-muzeyi tashkil etilgan. O'sha davrda Sovet davlatining eng oliy partiya organlariga kim rahbarlik qilgan bo'lmasin, partiyaning Moskvadagi oliy rahbarlari uzoq hududlardagi milliy respublikalar va ularning rahbarlariga mutlaqo ishonmagan va doimiy ravishda markazdan yuborilgan ikkinchi rahbar orqali ularni har bir qadamidan hisobot olib turishgan. Qolaversa, Markazdagi Kompartiyaning oliy rahbarlari ittifoqdosh respublikalar ustidan markazlashgan tizimga bo'ysunuvchi kuchli nazorat o'rnatishgan. Shular qatori O'zbekistonda ham davlat boshqaruvi Komunistik partiya

bo'ysundirilgan bo'lib, barcha rahbarlari faqat Kompartiyaning Markazdagi yagona bosh kotibiga bo'ysungan.

XULOSA

Usmon Yusupovning qizg'in faoliyatiga baho beradigan bo'lsak, albatta, uzoq vaqt og'ir sharoitlarda ishladi. U ham kamchilik va nuqsonlardan holi emas. Urush davrining sadoqatli kommunist, halol vatanparvar, urush yillarida respublika iqtisodiyoti va madaniyatini rivojlantirishga katta hissa qo'shgan inson edi. U o'lkani o'ziga xos tomonlarini chuqur bilgan, xalq bilan aloqani o'rnatgan, katta obro'ga ega shaxs edi. Shu sababli mamlakat rahbarlari uni bejizga "front orqasidagi marshal", "partiya soldati" nomlari bilan aytishmagan. Usmon Yusupovning rahbarlik davri sovet hukumatini qabohat tegirmoni bor kuchi bilan aylanib, vatandoshlarimizni o'z domiga ajdahodek tortib turgan eng og'ir damlarda O'zbekistonni boshqargan arboblardan edi. Bizningcha, O'zbekistonning yirik davlat va partiya arbobi Usmon Yusupovning bosib o'tgan hayot yo'lini xolisona yoritib berish va bu siymoning shonli hayoti, kurashi misolida butun xalqimizni, ayniqsa, yoshlarimizni tarbiyalashda unumli foydalanishimiz zarur. Bu arbob to'g'risida badiiy va dramatik asarlar, kinofilmlar yaratish, uning nomini abadiylashtirish maqsadga muvofiqdir. Tarixni insonlar yaratadi. Xalqimiz orasidan ne-ne dono davlat arboblari, ishchi va dehqonlar ommasining ishonchli etakchilari, mehnat qahramonlari, fan, san'at va adabiyot arboblari etishib chiqdi. O'zbek xalqining buyuk o'g'lonlari Akmal Ikromov, Fayzullo Xo'jayev, Yo'ldosh Oxunboboyev, Habib Abdullayev, Hamid Olimjonlar qatori Usmon Yusupov ham ana shunday ulug' zotlardan biri edi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Pasilov. B. Usmon Yusupov- Toshkent, 2019. B.4.
2. <http://www.tarix.uz/usmon-yusupov.html> 20.12.2023.
3. Reskov B., Sedov G. Usmon Yusupov. Toshkent, "Yosh Gvardiya", 1977. B. 20.
4. Muxammadiyev R. Usmon Yusupovning 1926-1937 yillardagi siyosiy faoliyati. Muarrir/Historian/Историк. ISSN 3060-4591. №2 2024. B.5.
5. Nicklas Norling. Party Problems and Factionalism in Soviet Uzbekistan: Evidence from the Communist Party Archives. Central Asia-Caucasus Institute and Silk Road Studies Program, 2017. Pp.14.
6. Muxammadiyev R. Usmon Yusupovning 1926-1937 yillardagi siyosiy faoliyati. Muarrir/Historian/Историк. ISSN 3060-4591. №2 2024. B.7.
7. Rajabov. Q. Taniqli arbob (Usmon Yusupov haqida) // "Muhofaza" Toshkent., 2019. B.31.
8. Reskov B., Sedov G. Usmon Yusupov. Toshkent, "Yosh Gvardiya", 1977. B.18.
9. O'z MA P-837-jamg'arma, 32-ro'yxat, 1523-ish 2-varaq.
10. O'z MA P-837-jamg'arma, 32-ro'yxat, 1523-ish 2-varaq.
11. Усман Юсупов. Избранные труды. Том - II. Ташкент, «Узбекистан», 1982. Ст.44.
12. Юсупов У. Великая Отечественная война советского народа и наши задачи. Ташкент: Госиздат, 1941. Ст. 74.
13. Muxammadiyev R. O'zbekiston SSRdagi ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy jarayonlarda Usmon Yusupovni tutgan o'rni. Tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. - Toshkent, 2022. B.17.
14. Turdiyev S. Ulug' Vatan urushi yillarida O'zbekiston mehnatkashlarining ko'chirib keltirilgan bolalarga g'amxo'rliqi Toshkent: Fan, 1987. B.33.
15. Pasilov. B. Usmon Yusupov- Toshkent, 2019. B.17.
16. O'zMA, R-837-fond, 32-ro'yxat, 3735-ish, 78-varaq.
17. <http://docs.historyrussia.org/ru/nodes/320526#mode/inspect/page/1>. Ф. 631. Оп. 15. Д. 597. Л. 64-67.
18. Аберкулов Д.Н. Военные формирования Среднеазиатского военного округа в оборонительных боях под Москвой. // Россия и мир: научный диалог – печатное средство массовой информации (СМИ), журнал. ISSN 2782-3067. №3.(9) сентябрь. Москва 2023, Ст. 180.
19. O'zMA, R-837-fond, 32-ro'yxat, 3735-ish, 78-varaq.

20. Аберкулов Д.Н. // Социосфера - научно-методический и теоретический журнал. ISSN 2078-7081. Самарский государственный социально-педагогический университет. № 1, 2022. Ст. 16.
21. Pasilov. B. Usmon Yusupov - Toshkent, 2019. B.9.

СРЕДНЕАЗИАТСКИЙ ВОЕННЫЙ ОКРУГ (САВО) ВО ВРЕМЯ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ, ПОМНИМ И ЧТИМ

Дильшод Аберкулов

*Координационно-методический центр новейшей истории Узбекистана
при Академии наук Республики Узбекистан
докторант Ds.*

Аннотация. Представленная статья посвящена Среднеазиатскому военному округу (САВО) в начале Великой Отечественной войны. Рассматриваются ключевые факторы, влияющие на военную готовность округа, такие как его стратегическое положение, уровень военной инфраструктуры, численность и оснащенность войск, а также подготовка командования и личного состава. Автор предпринял попытку раскрыть проблемы, с которыми столкнулись советские войска в начале войны, включая вопросы координации с центральным командованием и обеспечения войск необходимыми ресурсами. В подготовке статьи были использованы различные методы исследования: хронологический, сравнительный и историко-аналитический метод, который позволил проанализировать источники, относящиеся к событиям и документам того периода

Ключевые слова: Память, гордость, героизм, война, снаряжение, оборона, Победа, стратегия, операция, кадры, офицеры.

Annotatsiya. Taqdim etilgan maqola Ulug 'Vatan urushi boshlanishidagi O'rta Osiyo harbiy okrugiga (SAVO) bag'ishlangan. Tumanning harbiy tayyorgarligiga ta'sir etuvchi asosiy omillar, jumladan, uning strategik holati, harbiy infratuzilma darajasi, qo'shinlar soni va jihozlanishi, qo'mondonlik va shaxsiy tarkibning tayyorgarligi ko'rib chiqiladi. Muallif urush boshida Sovet qo'shinlari duch kelgan muammolarni, shu jumladan markaziy qo'mondonlik bilan muvofiqlashtirish va qo'shinlarni zarur resurslar bilan ta'minlash masalalarini ochib berishga harakat qildi. Maqolani tayyorlashda turli tadqiqot usullaridan foydalanildi: xronologik, qiyosiy va tarixiy-tahliliy usullar o'sha davr voqealari va hujjatlariga oid manbalarni tahlil qilish imkonini berdi.

Kalit so'zlar: Xotira, g'urur, qahramonlik, urush, texnika, mudofaa, G'alaba, strategiya, operatsiya, shaxsiy tarkib, ofitserlar.

Abstract. The presented article is devoted to the Central Asian Military District (SAVO) at the beginning of the Great Patriotic War. The key factors influencing the military readiness of the district are considered, such as its strategic location, the level of military infrastructure, the number and equipment of troops, as well as the training of command and personnel. The author has attempted to uncover the problems faced by Soviet troops at the beginning of the war, including issues of coordination with the central command and providing troops with the necessary resources.

Keywords: Memory, pride, heroism, war, home front, equipment, defense, victory, strategy, operation, personnel, officers.

Мы храним в наших сердцах безграничную отвагу, стойкость и самоотверженность наших отцов и дедов, а также храбрых сыновей, отдавших свои жизни за мир и независимость Родины. 80-я годовщина Победы во Второй мировой войне и «День памяти и почестей» в нашей стране проходит под девизом - «Не будет забыт героизм во имя процветания, мира и защиты Родины».

Победа в Великой Отечественной войне, которой мы в этом году отмечаем 80 лет, досталась нашему народу огромной ценой, она стала не только крупнейшей военной победой в истории XX века, но и решающим событием, который изменил ход мировой истории и оказал глубокое воздействие на каждую союзную республику. Это событие имело не только стратегическое, но и политическое, экономическое и социальное значение для всех народов, когда-то входивших в состав СССР.

В Узбекистане стало доброй традицией и ценностью широко отмечать 9 Мая – День памяти и почестей. Вспоминать и оказывать особое внимание и глубокое уважение к ветеранам войны и труда, внесшим достойный вклад в Победу во Второй мировой войне. Это подчеркнуто и в Указе Президента Республики Узбекистан Ш.М. Мирзиёева, где четко определяется, что в целях широкого празднования в стране 9 Мая – Дня памяти и почестей в качестве общенародного праздника, увековечения памяти предков, погибших во Второй мировой войне, чествования ветеранов, которые и сегодня, находясь в наших рядах, вносят вклад в повышение авторитета Родины и духовно-нравственное воспитание молодежи, а также материального поощрения участников и инвалидов войны, каждому участнику и инвалиду Второй мировой войны в размере 10 000 (десяти тысяч) долларов США [1]. Никто не забыт - мы их помним и чтим.

Во время Великой Отечественной войны произошла мобилизация всех имеющихся на тот момент стратегических ресурсов и возможностей многонационального советского народа. Война объединила народы, стерлись этнические, культурные и религиозные различия. Союзные республики объединились как единое целое, чтобы общими усилиями принять участие в разгроме общего врага и внесли свой посильный вклад в долгожданную победу.

За годы войны из Узбекистана, Казахстана, Кыргызстана, Таджикистана и Туркменистана в состав войсковых частей были призваны свыше 4 миллионов человек. Из них погибло около полутора миллионов бойцов, более 780 тысяч человек были награждены орденами и медалями, в том числе более 1000 человек стали Героями Советского Союза, около 250 человек полными кавалерами ордена Славы [2,185].

Союзные республики, расположенные на периферии Советского Союза сыграли немалую роль в разгроме общего врага, приняли самое активное участие в боевых действиях. Свой достойный вклад в победу над фашизмом внесли и бойцы из Среднеазиатского военного округа (САВО). Узбеки, казахи, киргизы, таджики и туркмены, как и жители других уголков страны, храбро сражались против фашизма [2,186].

Изучая материалы по этой теме, можно сказать что история участия Среднеазиатского военного округа (САВО) в войне против фашизма в 1941-1945 гг. практически широко не освещалась в советской историографии, включая фундаментальные труды по истории Второй мировой войны в целом. Это можно объяснить, *во-первых*, внимание историков привлекали прежде всего события связанные с судьбой Советского Союза, *во-вторых*, нехватка и узорность документальных и научных публикаций обусловлен тем, что на протяжении многих лет использование соответствующих архивных материалов было запрещено, *в-третьих*, можно отметить, что изучение этой проблемы не было приоритетным. Причиной этого стали идеологические взаимоотношения в период холодной войны. Подобные условия и причины не вызвали научного интереса к событиям и истории участия Среднеазиатского военного округа (САВО) в войне против фашизма в 1941-1945 гг.

Среднеазиатский военный округ был одним из наиболее важных региональных военных объединений СССР, созданный еще 4 июня 1926 года, территориальное расположение которого включало такие стратегически важные регионы, как Казахстан, Узбекистан, Туркменистан, Таджикистан и Киргизия, которые обеспечивали доступ к ключевым путям связи и транспортным маршрутам, а также являлись важными зонами для обеспечения войск необходимыми ресурсами [3, с.4].

С учетом географического положения округа и его ресурсов, Среднеазиатский военный округ (САВО) оказал неоценимое содействие в снабжении армии, подготовке кадров и организации безопасности на южных рубежах страны.

В очень сложный начальный период Великой Отечественной войны (июнь – октябрь 1941 г.) Красная Армия понесла значительные людские потери. К осени 1941 года обстановка на фронтах требовала принятия незамедлительных мер по дополнительной мобилизации людских ресурсов, а также ускоренной подготовки военно-обученных контингентов [4].

Остро возникла потребность в специализированной подготовке формировавшихся в национальных республиках воинских частей и маршевого пополнения. Согласно решениям Государственного Комитета Обороны, работа по подготовке резервов и формированию национальных воинских частей для фронта должна была проводиться на местах под руководством республиканских органов и командования военных округов [4].

Образованный еще в 1926 году, Среднеазиатский военный округ со временем стал форпостом Советского государства в Средней Азии. Правительством были предприняты действенные меры по переоснащению вооруженных сил. Перед началом Великой Отечественной войны в войсках САВО насчитывался 371 танк различных типов [5; с. 535].

Накануне войны, за пятилетний период с 1935 г. по 1940 г. должность командующего войсками САВО занимали: М.Д. Великанов, И.К. Грязнов, А.Д. Локтионов, членами Военного совета (ЧВС) были: Л.Г. Петровский, И.Р. Апанасенко; Г.Г. Ястребов, Б.М. Иппо, Ф.Д. Баузер, К.Л. Пантас, М.С. Петренко, Е. П. Рыков; начальниками штаба являлись: Г.С. Замилацкий, А.К. Малышев, М.И. Казаков [6; с. 23].

Когда началась война для СССР, в передовой газете «Правда» от 16 июля 1941 г. отмечалось: «В эти исторические дни особенно ярко проявляется дружба народов нашей страны. Все народы, национальности и племена, населяющие территорию от финских хладных скал до пламенной Колхиды, от берегов Балтики до Тихого океана, встают грозной стеной на борьбу с фашистскими разбойниками. На полях сражений русские и украинцы, белорусы и узбеки, киргизы и казахи, таджики и армяне, молдаване и латыши, грузины и туркмены, азербайджанцы и карело-финны, литовцы и эстонцы – миллионы советских патриотов нашей многонациональной Родины, воодушевленные одним желанием – победить» [3].

С началом войны в состав Среднеазиатского военного округа вошли 19-я Узбекская горно-кавалерийская дивизия, 21-я Ферганская горно-кавалерийская дивизия и т.д. А уже к концу 1941 г. САВО сформировал 16 стрелковых и 21 кавалерийскую дивизию, 25 стрелковых бригад. Отметим, что изначально, Среднеазиатский военный округ (САВО), был сформирован для обеспечения безопасности и стабильности в стратегически важном регионе, а также для координации военных операций и обеспечения армии необходимыми ресурсами.

По приказу Среднеазиатского военного округа (САВО) были отправлены на фронт в июне-июле 1941 г. выпускники Ташкентского высшего общевойскового командного Краснознаменного ордена Красной Звезды училища имени В.И.Ленина (ТВОКУ им. Ленина) были направлены на различные командные должности в 310, 312, 314 и 316-ю стрелковые дивизии. В 316-ю Панфиловскую стрелковую дивизию получили назначение 170 офицеров-выпускников, а в 312 и 314-ю по 196 человек. Кроме молодых офицеров, части и соединения доукомплектовывались кадровыми боевыми офицерами - командирами и преподавателями. В училище за годы войны подготовлено для армии около 8 тысяч командиров. Командиры и выпускники училища сражались под Москвой в 1941 году, они били врага на Курском выступе, форсировали Днепр, освобождали Украину, Белоруссию, Молдову. С боями, входили и освобождали Польшу, Венгрию, Чехословакию, Румынию, участвовали в завершающих Берлинской и Пражской операциях.

В первые же месяцы войны бойцы, пограничники и курсанты САВО составили кадровое ядро, костяк для 15 вновь сформированных стрелковых дивизий, осенью 1941 г. направленных на московское направление. Среди них была и знаменитая 316-я стрелковая дивизия под командованием генерал-майора Ивана Васильевича Панфилова. Кроме того, Среднеазиатские пограничники регулярно направлялись на пополнение многих действующих на фронте частей. Например, 243-й стрелковой дивизии, 45-го кавполка и многих других соединений. Непосредственно из пограничников Средней Азии была сформирована 162-я стрелковая дивизия, особо отличившаяся в боях на северном выступе Курской дуги [7].

62-я Туркестанская стрелковая дивизия (в составе 15-го стрелкового корпуса 5-ой армии Юго-Западного фронта) принимала активное участие в боях с июня по сентябрь 1941 г.: 22-25 июня дивизия удерживала превосходящие силы врага по реке Западный Буг, 25-30 июня – по реке Стоход, в августе-сентябре – героически сражалась под Киевом, понесла большие потери, была отправлена на переформирование. Командовал дивизией опытный военачальник – полковник М.П. Тимошенко. Особо отличился в боях 306-й полк дивизии [7].

В Самарканде в 1941 г. на базе 19-й Узбекской Горнокавалерийской дивизии была сформирована 221 моторизованная дивизия (вошедшая в состав 27-го механизированного корпуса) в составе 625 и 671 мотострелковых полков, 138 танкового полка, 659 гаубичного артполка, 296 разведбата, 236 отдельного зенитного артдивизиона, 47 противотанкового дивизиона. Дивизия имела опытный, хорошо обученный личный состав, что было большой заслугой офицеров дивизии – полковник И.П. Бикжанов, майор С.У. Рахимов, капитан Х. Шукуров, капитан Х.Х. Исамутдинов и других. С 22 июня 1941 г. в дивизию стали поступать призывники, добровольцы, запасники, а с

23 июня – из народного хозяйства Узбекистана по мобилизации начинает поступать транспорт – автомобили, гусеничные тракторы, тягачи. В течение нескольких дней дивизия была полностью укомплектована личным составом, колесными и гусеничными транспортными машинами. Некомплект среднего комсостава покрыли за счет досрочного выпуска группы обучающихся - успевающих курсантов Ташкентского командного училища. В составе 17 мехкорпуса эта дивизия участвовала в боях под Ельней. Дивизия активно воевала на фронте в июле-августе 1941 г., понесла значительные потери и была отведена на переформирование [7].

В июне 1941 г. 21-я Ферганская горно-кавалерийская дивизия 4-го кавкорпуса САВО (в составе - 17-й, 67-й, 112-й горно-кавалерийский полки, 22-й конноартдивизион, 23-й бронетанковый дивизион, 13-й эскадрон связи, 14-й саперный эскадрон и другие подразделения) была отправлена на фронт. Дивизия проявила активность и воевала с июля по декабрь 1941 г., затем была на переформировании и вновь активно воевала с мая 1942 г., командовали дивизией в разное время офицеры - Туркестанцы – полковники Я.К. Кулиев и Х.Л. Харазия, генерал-майор Н.П. Якунин и другие. Только в одном из боев в августе 1941г. 17-й полк уничтожил 25 танков, 3 минометные батареи, 2 батальона пехоты противника [5].

15 октября 1941 г. 353-й полк 47-ой горно-стрелковой дивизии 38-ой армии Юго-Западного фронта вел бой за деревню Труднолюбовку (Краснокутского района Харьковской области). Боец этого полка Андиганец Кучкар Турдиев (1917-1989) [4] в бою подорвал вражеский взвод с гарнизоном, уничтожил 7 гитлеровцев, включая одного офицера, а двух захватил в плен, чем обеспечил своему подразделению возможность выполнения боевой задачи. За это был представлен к званию Героя Советского Союза, которое было присвоено ему 27 марта 1942 г. [7].

Среднеазиатский военный округ (САВО) стал основным центром подготовки и формирования новых военных частей и подразделений, которые направлялись на фронт. В этом контексте важно отметить обучение личного состава в различных областях – от командного состава до специалистов по тыловому обеспечению.

Одним из важнейших аспектов работы САВО во время Второй мировой войны было обеспечение фронта боеприпасами, вооружением и другой военной продукцией. Через территории, входящие в состав округа, проходили основные транспортные и железнодорожные маршруты, которые использовались для снабжения войск на всех фронтах. К тому же, Среднеазиатский военный округ (САВО) обеспечивал создание складов для хранения запасов и организацию эвакуации предприятий, расположенных в европейской части СССР, что позволило восстановить производство вооружений и военной техники.

Через территории САВО проходили основные транспортные и железнодорожные маршруты, которые использовались для снабжения войск на всех фронтах. Особенно важную роль сыграла Ташкентская железная дорога, как одна из основных магистралей, связывающих республики Средней Азии с Центром. Так, только за 1942–1943 годы по ней было перевезено более 17,5 тыс. вагонов оборудования эвакуированных промышленных предприятий.

Таким образом, Среднеазиатский военный округ сыграл ключевую роль в обеспечении стратегического тыла и фронта в годы Второй мировой войны. Его функции по подготовке войск, снабжению армии, организации логистики и обеспечению обороны на южных рубежах страны были неопределимы, и он оставил заметный след в истории военной стратегии страны. Знание значения такого рода военных округов в обеспечении безопасности региона по-прежнему актуально, и опыт Среднеазиатского военного округа (САВО) может быть полезным в контексте современных вызовов безопасности. Изучая историю САВО где служили наши отцы и деды, мы с гордостью вспоминаем наших героев и чтим их светлую память.

ЛИТЕРАТУРА И ИСТОЧНИКИ:

1. <https://uza.uz/posts/690137> (дата обращения 19.02.2025)
2. Аберкулов Д.Н. // «Россия и мир: научный диалог» журнал. Импакт-фактор РИНЦ – 0,075. Глобал Импакт Фактор – 1,721 СЖИФ – 6,492. Россия, Москва. 2023 й. № 3. 185,186 бет.
3. Поляков Ю.А. Борьба с басмачеством в Среднеазиатских республиках СССР. – М., 1983, с. 34.
4. Соединения в Узбекистане в борьбе против фашизма. - <https://stanradar.com/news/full/39663-soedineniya-v-uzbekistane-v-borbe-protiv-fashizma.html>

5. Мелтюхов М.И. Упущенный шанс Сталина // Издательство «Вече». – М. 2002. С.535.
6. Павлович С.Л. История национальных воинских формирований рабоче-крестьянской Красной Армии в Средней Азии (1920-1938 гг.). Автореф. дисс...канд. ист. наук. – Иркутск, 2019, с.23.
7. В Москве вспомнили о подвиге 35-й «Ташкентской» бригады. Узбекское военно-историческое общество опубликовало рассказ к.и.н. Игоря Эриковича Круговых о подвиге Ташкентских бригад под Москвой в 1941 году. - <https://uzvio.diasporauz.ru/o-podvige-35-tashkentskoj-brigady/>

O'ZBEKISTON XALQINING MA'NAVIY QAHRAMONLIGI

Dilorom Chorieva

*Kamoliddin Behzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn instituti
Ilmiy- tadqiqotlar, innovatsiyalar va ilmiy-pedagogik kadrlar tayyorlash bo'limi boshlig'i, t.f.d. (PhD)*

Annotatsiya. Mazkur maqolada Ikkinchi jahon urushi yillarida O'zbekistondagi madaniy jarayonlar va ularning ijtimoiy ahamiyati tahlil qilingan. Muallif urushning og'ir sharoitida madaniy-ma'rifiy muassasalarning faoliyati, ularning aholi ruhiyatini ko'tarish va frontga ma'naviy yordam berishda tutgan o'rnini keng yoritadi. Maqolada teatrlar, klublar, kutubxonalar, muzeylar va kino sanoatining faoliyati haqida to'liq ma'lumotlar keltirilgan. Tamaraxonim, Qutlimurod Hojiev va boshqa san'atkorlarning fidokorona mehnati misolida urush sharoitidagi ijodiy sa'y-harakatlar tasvirlangan. Shu bilan birga, qishloq joylarda klublar qurilishi, xotin-qizlar bilan madaniy-tarbiyaviy ishlarning keng yo'lga qo'yilgani va milliy-vatanparvarlik ruhining shakllanishidagi rolga alohida e'tibor qaratilgan. Ushbu maqola urush davrida madaniyatning ahamiyati, xalq birdamligi va ijodkorlarning jasoratli mehnati haqida chuqur tahliliy material sifatida xizmat qiladi. Maqolani tayyorlash jarayonida turli xil tadqiqot usullari qo'llanilgan, shu jumladan kontent analiz, tarixiy va tahliliy, beografik usul, bu davr voqealari va hujjatlari bilan bog'liq manbalarni tahlil qilishga imkon bergan.

Kalit so'zlar: Ikkinchi jahon urushi, O'zbekiston, madaniyat, ma'rifat, teatr, klublar, konsert brigadalari, vatanparvarlik, san'atkorlar, targ'ibot, ma'naviy qo'llab-quvvatlash.

Аннотация. В данной статье рассматриваются культурные процессы в Узбекистане в годы Второй мировой войны и их социальное значение. Автор подробно анализирует деятельность культурно-просветительных учреждений в условиях войны, их роль в поднятии духа населения и моральной поддержке фронта. Освещается работа театров, клубов, библиотек, музеев и киноиндустрии. На примере творчества таких деятелей искусства, как Тамараханум, Кутлимурод Ходжиев и других, раскрывается самоотверженность узбекских артистов в годы войны. Особое внимание уделено строительству клубов в сельской местности, культурно-воспитательной работе с женщинами и формированию патриотического духа. Данная статья служит аналитическим материалом о значении культуры в условиях войны, народном единстве и героическом труде творческой интеллигенции. При подготовке статьи были использованы различные исследовательские методы, включая контент-анализ, историко-аналитический и биографический методы, что позволило проанализировать источники, связанные с событиями и документами данного периода.

Ключевые слова: Вторая мировая война, Узбекистан, культура, просвещение, театр, клубы, концертные бригады, патриотизм, деятели искусства, пропаганда, моральная поддержка.

Abstract. This article explores the cultural processes in Uzbekistan during the Second World War and their social significance. The author provides a detailed analysis of the activities of cultural and educational institutions under wartime conditions, highlighting their role in uplifting public morale and providing moral support to the frontlines. The work of theaters, clubs, libraries, museums, and the film industry is thoroughly discussed. Through the examples of renowned artists such as Tamara Khanum and Qutlimurod Khojiyev, the article illustrates the dedication and bravery of Uzbek cultural figures during the war. Special attention is given to the construction of clubs in rural areas, educational efforts aimed at women, and the promotion of patriotism. This article serves as an analytical resource on the importance of culture during wartime, national unity, and the heroic efforts of creative intellectuals. In the process of preparing the article, various research methods were used, including content analysis,

historical and analytical, and biographical methods, which made it possible to analyze sources related to the events and documents of that period.

Keywords: *Second World War, Uzbekistan, culture, education, theater, clubs, concert brigades, patriotism, artists, propaganda, moral support.*

Tadqiqot mavzusining dolzarbligi va ilmiy ahamiyati. Ikkinchi jahon urushi insoniyat tarixidagi eng dahshatli va keng ko‘lamli harbiy to‘qnashuvlardan biri bo‘lib, uning ta‘siri nafaqat frontda, balki jamiyatning barcha sohalarida, jumladan madaniyat sohasida ham sezilarli bo‘lgan. Urush yillarida O‘zbekistonda madaniy-ma‘rifiy jarayonlarning faollashuvi, xalqning ruhiy ahvolini mustahkamlash, vatanparvarlik ruhini targ‘ib etish va frontga ma‘naviy yordam ko‘rsatishdagi hissasi haligacha to‘liq o‘rganilmagan muhim masalalardan biridir. Mazkur mavzuning dolzarbligi shundaki, urush sharoitida madaniyatning jamiyatda tutgan o‘rmini, ijodkorlarning jonbozligi va xalq bilan birga yelkama-yelka turib faoliyat olib borganini namoyon qiladi. Shuningdek, madaniy muassasalarning uyushuvchanligi, targ‘ibot-tashviqot ishlarining samaradorligi, teatr va kino orqali berilgan ruhiy qo‘llab-quvvatlash bugungi kunda ham vatanparvarlik tarbiyasida muhim o‘rnak bo‘lib xizmat qiladi. Ilmiy ahamiyati esa shundaki, bu tadqiqot Ikkinchi jahon urushi paytidagi madaniy hayotni tarixiy manbalar asosida o‘rganishga, hozirgi avlodni milliy g‘oya va tarixiy xotira ruhida tarbiyalashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, urush davri madaniy siyosati, ijodkorlar faoliyati va xalq bilan olib borilgan ma‘naviy ishlarni chuqur tahlil qilish imkonini beradi.

Asosiy qism. Ikkinchi jahon urushi yillarida O‘zbekistonning fashizm ustidan erishilgan g‘alabaga qo‘shgan ham iqtisodiy, ham ma‘naviy hissasi salmoqli bo‘lgan. Xususan, “O‘sha olovli yillarda O‘zbekistonda yetti yoshdan yetmish yoshgacha butun xalqimiz “Hamma narsa – front uchun, hamma narsa – g‘alaba uchun!” deb yashadi, orom va halovatdan voz kechib, tinimsiz og‘ir mehnat qildi. O‘zbekiston frontning mustahkam ta‘minot bazasiga aylandi”. “Bu dahshatli urushda shu paytgacha O‘zbekistonning 1 yarim milliondan ortiq fuqarolari ishtirok etgan deb hisoblanardi. Yangi ma‘lumotlarga ko‘ra, 1 million 951 mingga yaqin kishilar urushga safarbar etilganligi ma‘lum bo‘ldi.”

Ikkinchi jahon urushi davrida O‘zbekiston xalqi nafaqat iqtisodiy va harbiy jabhada, balki madaniy jabhada ham katta yordam ko‘rsatgan. Ushbu davrda madaniy hayot xalqning ruhiy quvvatini saqlashda, vatanparvarlik tuyg‘usini oshirishda muhim rol o‘ynadi. 1942 yilda respublikaga 100 ga yaqin sanoat korxonalari ko‘chirib keltirildi. Sanoat korxonalarida frontga xarbiy texnika, o‘q-dori, qurol-yarog‘ yetkazib berish yo‘lga qo‘yildi. Ularda 16 yoshdan 55 yoshgacha bo‘lgan erkaklar va 16 yoshdan 45 yoshgacha bo‘lgan ayollar kuniga 11 soatdan mehnat qilishgan. Ishchi kuchi yetmaganligi sababli ishga 14 yoshli bolalar ham jalb qilingan edi. Shu bilan birga, front ortida mehnat qilayotgan mehnatkashlarga madaniy xizmatlar ham yo‘lga qo‘yildi. Bu ishlarni amalga oshirishda madaniy-ma‘rifiy muassasalar faoliyati juda katta ahamiyat kasb etdi. Ular frontda ham, front ortida ham uzluksiz ravishda g‘oyat ta‘sirchan tadbirlarni yo‘lga qo‘yib bordi. Mana shu tadbirlarning hammasi fashizimga qarshi olib borilayotgan kurashga buyundirilgan bo‘lib, frontda va mamlakat ichkarisida ma‘naviy-psixologik muhitni yaratishga, kishilarimizda g‘ayrat, shijoat va tashabbuskorlikni oshirishga qaratilgan edi.

Urush mamlakatdagi mavjud madaniy-ma‘rifiy muassasalar faoliyatini nihoyatda murakkablashtirdi. Jumladan, kutubxonalar, klublar va muzeylar tarmog‘i ancha qisqardi, ularga ajratiladigan mablag‘lar kamaydi. 1941 yil oxirida O‘zbekistondagi 994 ta madaniy-ma‘rifiy muassasalardan 669 tasi ishladi va ularga ajratiladigan mablag‘lar 16 million so‘mdan 8,7 million so‘mga kamaydi.

Madaniyat va ma‘rifat bo‘yicha tajribali xodimlar siyraklashib qoldi. Kutubxonalar, klublar, qiroatxonalarning moddiy bazasi yomonlashdi. Ularning ko‘pchiligi noqulay xonalarga joylashganidan tashqari, kerakli anjomlar, kitoblar va ko‘rgazmali qo‘llanmalarga ham ega emasdi. Lekin shunday qiyinchiliklarga qaramasdan, urush davri sharoiti madaniyat va ma‘rifat xodimlaridan siyosiy-ma‘rifiy ishining mavjud shakl va metodlarini keng tus oldirish hamda yanada ommaviyaroq shakllarini topishni talab qilardi.

Mashaqqatli urush yillarida madaniy-ma‘rifiy muassasalar aholi orasida amalga oshiriladigan targ‘ibot-tashviqot ishlarining markazlariga aylandi. Bu esa o‘z navbatida, g‘oyaviy-siyosiy tarbiyada, omma oldiga qo‘yilgan xalq xo‘jaligi rejalarini to‘liq bajarishda, barcha kuchlarni birlashtirishda, dushmani tor-mor qilishga qaratilgan safarbarlik ishlarida muhim ahamiyat kasb etdi. Respublikadagi mavjud klublar, qiroatxonalar, qizil choyxonalar, kutubxonalar va muzeylarning barcha ishlari partiya va hukumatning ko‘rsatmalariga muvofiq qayta tashkil qilindi hamda urush vaziyatining qiyin talablariga

bo'ysundirildi. Ular frontdagi ahvol, xalqaro vaziyat, sovet armiyasi va floti jangchilarining qahramonliklari hamda front ortida xizmat qilayotgan mehnatkashlarning fidokorona ishlari to'g'risida aholiga muntazam axborotlar berib bordi.

Madaniyat va san'at xodimlari o'z iste'dodlari hamda qobiliyatlarini urushni faqat g'alaba bilan tugallash manfaatlariga qaratdi. O'sha davrda madaniy-ma'rifiy muassasalar, tashviqot-targ'ibot ishlarini nafaqat mazkur muassasalarning o'zida balki, kolxoz va savxozlarda, xiyobonlarda, ishlab chiqarish korxonalarida, dehqonchilik xo'jaliklarida, xalq qurilishlarida, balki harbiy qismlarda ham amalga oshirdilar. Jumladan, O'zbekiston teatr jamoalari, san'at ustalari 30 dan ortiq konsert brigadalari tarkibida frontlarda harakatdagi armiya qismlarida 35 mingdan ortiq konsert, Turkiston harbiy okrugi harbiy qismlarida, gospitallarda 26 mingta konsert berdilar. Bu konsert brigadalari tarkibida Tamaraxonim, Halima Nosirova, Sora Eshonto'raeva, Mukarrama Turg'unboeva, Abror Hidoyatov, Olim Xo'jaev, Gavhar Rahimova, Muhiddin Qori Yoqubov, Karim Zokirov, Shukur Burhonov va o'zbek san'atining boshqa arboblari ishtirok etdilar.

O'zbekistondagi teatr, konsert, badiiy jamoalari frontdagi jangchilar uchun maxsus spektakllar, konsertlar tashkil etdilar. Aktyor va aktrissalar frontga borib, jangchilar oldida chiqish qildilar. Bu esa o'z navbatida jangchilarning ruhiyatini ko'tarishda juda katta ahamiyatga ega bo'ldi. Jumladan, o'zbek aktrisasi Tamaraxonimning urush davrida olib borgan yuksak mahorati va katta san'atini alohida ta'kidlash mumkin. Tamaraxonim urushdagi jangchilarning jasoratli ruhlarini ko'tardi. Bu davrda o'zining konsertlari bilan Tinch okeandan g'arbiy Yevropagacha bordi. U shalog'i chiqqan vagonlarda hali u sostavga ulanib, hali bu sostavga ulanib frontga boruvchi esholonlarda frontga borardi. 1000dan ortiq frontlarga konsertlar berdi. Frontning oldingi qismlarida va barcha chiziqlarida alohida kemalarda, Tinch okeanda, Qora dengizda va Boltiq flotiga "Oktabr revalyusiyasi" kreyserida, "Petrovskiy" jangavor kemasida, endi ozod bo'lgan Kievda, Badenda va Venagacha borib konsert berdi. 1943 yilda Tamaraxonimga kapitan unvoni berilib, u o'zi bilan qurol olib yurish huquqiga ega bo'lgan.

Shuningdek mashhur bastakor va xonandalar urush mavzusidagi kuy qo'shiqlar yaratib, jangchilarga va xalqqa ruhiy yordam berdilar. Ushbu qo'shiqlar orqali yurtga muhabbat, g'alabaga ishonch namoyon qilindi. Xususan, o'sha davrda Xorazm viloyat milliy estradasida Matpano ota Xudoyberganov, Sheroziy Yoqubov, Hojixon Boltaev, Xo'ja Otajonov, Matyoqub Otajonov, Juma ota Xayitboev, Nazira Yusupova, Qutlimurod Xojiev kabi ustoz san'atkorlar va maqomchilar faoliyat olib borishdi. Ma'lumki, urush davrida juda qiyinchilik va ocharchilik davri edi. Shunday vaqt bo'lsa xam, san'atkorlar o'zining konsert brigadasi bilan kolxozchilarga ot-arava bilan borib konsert berib, mehnatkashlarni ruhlantirib kelgan. Xususan, Nazira Yusupova ijro dasturida «Oting ko'ksiga yovning», «Jangga ketgan dildorim», «O'lim bosqinchilarga» va boshqa shularga o'xshagan gitler boskinchilarga qarata aytilgan davr ko'shiqlari yaratildi.

Madaniyat va san'at xodimlari o'z iste'dodlari hamda qobiliyatlarini urushni faqat g'alaba bilan tugallash manfaatlariga qaratdilar. Barcha ijtimoiy tashkilotlar singari madaniy-ma'rifiy muassasalarning diqqat e'tibori ham qishloq joylarda, ayniqsa qishloq xo'jaligi qizigan paytlarda g'oyaviy-tarbiyaviy tadbirlarni kuchaytirishga qaratildi. Teatr va kino san'atida ancha salmoqli ishlar qilindi. O'zbek kinochilari front maydonlaridan evakuatsiya qilingan hamkasblari bilan birgalikda 10 ta ovoqli badiiy film yaratdilar. Ular orasida «Toxir va Zuhra», «Suxe Botir», «Ikki jangchi», «Nasriddin Buxoroda» kabi filmlar katta shuxrat qozondi.

Respublika teatrlari ish rejalarida yangi maqsad va vazifalar belgilandi. Teatrlar mard jangchilarning qahramonligi va qat'iyatligini tarannum etuvchi yangi repertuarlar bo'yicha ish olib bordi. O'zbekistonda 51 ta teatr (shundan 35 tasi mahalliy va 16 tasi evakuatsiya qilingan teatrlar edi) ishladi jumladan, Hamza nomidagi Akademik teatr, A.Navoiy nomidagi opera va balet teatri, Muqimiy nomidagi musiqali drama teatri. Jumladan, teatr sahnalarida Komil Yashinning "Qurbon Umarov" va "O'lim bosqinchilarga" kabi tarixiy pesalari qo'yildi. Teatrlarda qahramonlar faoliyat olib bordi. Ulardan biri 1941-yilda ikkinchi jahon urushiga o'z xohishi bilan ketgan va shu davrda bir necha ko'krak nishonlarini olgan Qutlimurod Hojiev edi. U 1944-yilda qo'ldan yarador bo'lib uyga qaytadi. Qutlimurod Hojiev urushdan keyin yana o'zi ishlagan Ogahiy teatrida ishlay boshladi. Shu davrda teatrdan konsert faoliyatini, qolaversa aktyorlik vazifasida ham ishladi. Umrining oxirigacha shu teatrdan 50 yil xizmat qildi. Ishlagan davrlarda o'zining bir qator asarlarini bastalab, halqqa taqdim etdi. Ulardan: "So'rang", "Na bo'ldi", "Shodmon", "Yaxshidir", "Avvalgiday", "Hech kim nazardan qolmasin", "Yolg'iz" kabilardir. Mazkur musiqiy asarlari bilan elga yaxshi tanilib bordi. Xorazmlik "chapaqay" deb butun O'zbekistonga tanilgan Qutlimurod Hojiev 1996-yil 5-fevralida vafot etdi.

Shuningdek, ikkinchi jahon urushi qahramonlaridan Matniyoz Yusupov ham 1943-yilda Vatan uchun urushga otlandi. Bir yildan so'ng urushdan nogiron bo'lib qaytadi va Ogahiy nomidagi Xorazm viloyat musiqali drama va komediya teatrida yakkaxon, keyinchalik musiqa rahbari etib tayinlandi. Bu yillarda diyor taronalari va xalq musiqasini targ'ib qilish bilan bir qatorda o'z ijrochilik mahoratini shakllantirishga alohida e'tibor berib, milliy mumtoz musiqa durdonalarini o'zlashtirishga kuch-g'ayratini safarbar etdi.

Urush davrida klublarning roli yanada ortdi, ular oliy o'quv yurtlari, maktablar, teatrlar, kino, radio, kutubxonalar va muzeylar bilan hamkorlikda ishlab tahsinga loyiq natijalarga erishdi, yuqori organlar rahbarligi ostida barcha mafkuraviy va tarbiyaviy ishlarda faol qatnashdi. Shuningdek, klublar o'z faoliyatida sanoat va qishloq xo'jalik ishlab chiqarish korxonalari bilan uzviy aloqa o'rnatib, ishchilar, kolxozchilar va ziyolilarga o'z siyosiy va madaniy saviyalarini oshirishda bevosita yordam berdi, siyosiy-ilmiy texnikaga, agronomiyaga va harbiy ishlarga doir bilimlarni muntazam targ'ib qildi. Front ortida mehnat qilayotgan mehnatkashlar uchun klublarda maxsus konsertlar tashkil qilindi. Bunda ansambllar va teatrlarning o'rni beqiyos bo'lgan. Respublikaning 35 ansambli va teatrlari 1942-1944 yillar mobaynida Farhod qurilishi klublarida 700 martadan ortiq konsert va spektakllar tashkil qildilar. Mazkur klublarda 3000 dan ortiq kinofilmlar namoyish etildi. Jumladan, Farhod qurilishida 7 ta klub, madaniyat uyi, 10 ta qizil choyxona ishladi. O'sha davrda faoliyat yuritgan Konserva sanoati kasaba uyushmasi O'rta Osiyo qo'mitasi klubida 1945 yilning o'zidagina, ommada dushmanga qarshi kurashda qat'iylik va matonat ruhini shakllantirishga xizmat qiladigan, vatanparvarlikka undaydigan 463 ta ma'ruzalar o'qildi, 955 marta qiroatxonlik va suhbatlar o'tkazildi, 23 marta turli mavzulardagi kechalar, 120 marta konsertlar va spektakllar tashkil qilingan. Shuningdek, klublarda 3000 dan ortiq kinofilmlar namoyish etilgan.

Urush qiyinchiliklariga qaramasdan, respublikada klublar qurilishiga katta e'tibor qaratildi. Aholining tashviqoti bilan klublar barpo etildi. Jumladan, Qashqadaryo viloyati Beshkent nohiyasidagi "Oktabr XIII yilligi" va "Qizil mehnat" qishloq xo'jaligining mehnatkashlari o'zlari uchun o'z kuchlari bilan har biri 250 o'rinli klub qurib oldilar. Buxoro nohiyasidagi "Qizil yo'l boshchi", "Qizil paxtakor", "Qizil askar" va boshqa kolxozlarda 200-300 o'rinli klublar qurildi. Shuningdek, Samarqand viloyatining G'allaorol nohiyasidagi 8 ta kolxoz klublarida tuzatish ishlari olib borildi.

Shu bilan birga, klublarda aholining harbiy-vatanparvarlik tarbiyasi bo'yicha katta ishlar amalga oshirildi. Jumladan, klublarda harbiy burchaklar tashkil qilinib, aholining merganlik, havo hujumi va kimyoviy hujumlardan mudofaalanish bo'yicha urush sharoitida nihoyatda zarur bo'lgan bilim va malakalarni egallashda yordam berdi. Klublar faoliyatida ko'rsatmali tashviqot katta o'rin egalladi. Respublikaning barcha klublarida tashviqot punktlari tashkil qilindi. Bu tashviqotda ular, aholiga mamlakatning xo'jalik, siyosiy va madaniy hayotidagi yutuqlar haqida, butun xalqning dushmanga qarshi qahramonona kurashi haqida jonli va tushunarli yo'sinda hikoya qilish, shuningdek respublika, viloyat, tuman, korxona, kolxoz va savxozlar oldida turgan aniq vazifalar bo'yicha tushuntirish ishlarini olib bordi. Uy bekalari tashviqotchilar bilan birga Qizil Armiya uchun issiq va ichki kiyimlar, quritilgan mevalar va kerakli oziq-ovqatlar yig'ishni tashkil qildilar.

Respublikadagi barcha madaniy-ma'rifiy muassasalarning muhim vazifalaridan biri o'sha davr taqozasiga ko'ra, xotin-qizlar bilan olib boriladigan siyosiy tarbiyaviy ishlarni keng tus oldirish va ularni barcha madaniy-ommaviy tadbirlarga jalb etishdan iborat edi. Shuning uchun ham anchagina xotin-qizlar klublarida katta tarbiyaviy ishlar amalga oshirildi. Jumladan, Toshkent shahrining Oktabr nohiyasidagi Kalinin nomli klubda xotin-qizlar bilan keng ko'lamda tarbiyaviy ishlar olib borildi. Shu nohiyadagi "Orjonikidze" nomli klubda xotin-qizlarning umumta'limiy saviyasini oshirish to'garagi, shuningdek, adabiyot, rus tili va boshqa qator fanlar bo'yicha alohida-alohida to'garaklar ishladi. Kasb-hunar to'garaklarida xotin-qizlar jun iplar yigirib, ulardan frontdagilar uchun issiq buyumlar to'qish ishlarini olib borishdi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, urush yillarida madaniy-ma'rifiy muassasalar oldida yangi maqsad va vazifalar paydo bo'ldi. Ularning ishida mazmunan va shaklan o'zgarishlar ro'y berdi. Bular vatanparvarlikni, vatanni himoya qilishga hozirlikni tarbiyalash, frontga yordamni uyushtirish, axborot byurosi ma'lumotlarini tushuntirish va hakozalardan iborat edi. Mazkur ishlarning asosiy vazifasi frontga xizmat qilishdan va g'alabani ta'minlashdan iborat bo'ldi. Urush davrining qiyinchiliklariga, xususan malakali kadrlarning yetishmasligiga qaramasdan, madaniy-ma'rifiy muassasalarning xodimlari keng xalq ommasiga dolzarb masalalarni yetkazishdagi muhim xizmatni o'tadilar. Shu bilan birga, ikkinchi jahon urushi yillarida O'zbekistonda madaniy-ma'rifiy muassasalarning faoliyati nafaqat xalqning ruhiy holatini mustahkamlash, balki frontga ma'naviy yordam ko'rsatishda ham beqiyos ahamiyat kasb etgan.

Teatr, klub, kino, kitobxonalik, konsert brigadalari va san'atkorlarning sa'y-harakatlari natijasida xalq o'rtasida vatanparvarlik, jasorat va sabr-qanoat tuyg'ulari mustahkamlandi. Madaniy jarayonlar faqat shaharlardagina emas, balki chekka qishloqlarda ham rivojlandi. Xotin-qizlar, yoshlar va mehnatkashlarni jalb etish orqali madaniyat xalq hayotining ajralmas qismiga aylandi. Bu jarayonlar jamiyatda milliy birdamlikni kuchaytirish, g'alabaga ishonchni mustahkamlash va ma'naviy muhitni saqlashga xizmat qildi. Shu sababli, mazkur davrdagi madaniy hayotni o'rganish nafaqat tarixiy ahamiyatga, balki bugungi kun uchun ham g'oyat katta ma'naviy, ma'rifiy va tarbiyaviy ahamiyatga egadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoevning xotira va qadrlash kuniga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqi. // Xalq so'zi. 2019 yil 10 may
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoevning xotira va qadrlash kuniga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqi. // Xalq so'zi. 2020 yil 10 may
3. O'zbekistonning yangi tarixi. Ikkinchi kitob. O'zbekiston sovet mustamlakachiligi davrida. – T, 2000, 443-bet.
4. Nurmuhamedova M. O'zbekistonda madaniy-ma'rifiy ishlar tarixi. –T.:“O'qituvchi”, 1993, 33-bet.
5. O'zbekistonning yangi tarixi. Ikkinchi kitob. O'zbekiston sovet mustamlakachiligi davrida. – T, 2000, 495-bet.
6. O'zbek sovet ensiklopediyasi. 10 t. – T., 1978, 531-bet.
7. Xudoynazarov M. Xojixon Boltaev. Musiqa va san'at oliy o'quv yurtlari talabalari, Kasb-hunar kollejlari hamda akademik litseylari o'quvchilari uchun o'quv qo'llanma. – T., 2014, 38-bet.
8. Shamsutdinov R. Tarixiy merosimizga bir nazar. – A., 1994, -B.143.
9. Bu teatrning yangi binosi urush yillarida ya'ni 1943 yilda qurilgan edi.
10. Xudoynazarov M. Xojixon Boltaev. Musiqa va san'at oliy o'quv yurtlari talabalari, Kasb-hunar kollejlari hamda akademik litseylari o'quvchilari uchun o'quv qo'llanma. – T., 2014, 11-bet.
11. Matniyoz Yusupov hayoti va ijodi. Qarang: <http://www.matniyozyusupov.uz/uz/content/uzbekistonda-hizmat-kursatgan-sanat-arbobi-davlat-mukofoti-sovrindori-professorkompozitor> 03.06.2020.
12. Nurmamedova M. O'zbekistonda madaniy-ma'rifiy ishlar tarixi. –T.:“O'qituvchi”, 1993, 35-bet.
13. Ushbu kitob, 42-bet.
14. Nurmuhamedova M. O'zbekistonda madaniy-ma'rifiy ishlar tarixi. –T.:“O'qituvchi”, 1993, 42-bet.

ITALIYA QARSHILIK KO'RSATISH HARAKATIDA O'ZBEKISTONLIK LAR NING ISHTIROKI

Mohina Nursaidova

*O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi huzuridagi
O'zbekistonning eng yangi tarixi masalalarini
Muvofiqlashtiruvchi-metodik markaz doktoranti*

Annotatsiya. Ushbu maqolada Ikkinchi jahon urushida Italiyadagi Qarshilik ko'rsatish harakati va Ozodlik harakatining o'zbek ishtirokchilari tahlil qilinadi hamda ularning partizanlikdagi yangi arxiv hujjati taqdim etiladi. Italiyada bo'lib o'tgan Qarshilik harakati nafaqat Gitler germaniyasiga qarshi kurashgan, balki italyan xalqini ozod qilgan. Xususan, ozodlik yo'lida o'zbekistonliklarning qahramonona qatnashuvi maqolada xronologik keltiriladi. Tadqiqot metodikasi. Ushbu maqola tadqiqoti mobaynida turli metodlardan foydalanildi. Jumladan, tarixiy-tahliliy metod ayni maqolada keltirilgan vaqt va undan keyingi hujjatlar manbayi ko'rib chiqildi. Shuningdek, qahramonlarning qo'lyozma esdaliklari arxiv hujjatlari bilan qiyoslandi.

Kalit so'zlar: Qarshilik ko'rsatish harakati, partizan, Italiya, Ikkinchi jahon urushi, Gitler germaniyasi.

Аннотация. В данной статье анализируются узбекские участники Движения Сопротивления и Движения за Освобождение Италии во время Второй мировой войны, а также представлен новый архивный документ об их партизанской деятельности. Движение Сопротивления в Италии не только боролось против гитлеровской Германии, но и освободило итальянский народ. В частности, героическое участие узбекистанцев на пути к свободе представлено в статье в хронологическом порядке. В ходе исследования в данной статье использовались различные методы. Историко-аналитическим методом были рассмотрены источники документов, приведенные в этой статье. Также были сопоставлены рукописные воспоминания героев с архивными документами.

Ключевые слова: Движение Сопротивления, партизаны, Италия, Вторая мировая война, гитлеровская Германия.

Abstract. This article analyzes the Uzbek participants of the Resistance Movement and the Liberation Movement in Italy during World War II and presents a new archival document on their partisan activities. The Resistance movement in Italy not only fought against Hitler's Germany, but also liberated the Italian people. In particular, the heroic participation of Uzbeks on the path to freedom is presented chronologically in the article. Research methodology. Various methods were used during the study of this article. In particular, the historical-analytical method examined the sources of documents cited in this article at the time and after. Also, the manuscript memoirs of the heroes were compared with archival documents.

Keywords: Resistance movement, partisan, Italy, World War II, Hitler's Germany.

Ikkinchi jahon urushida o'zbekistonliklar fashistlar tomonidan bosib olingan Yevropa mamlakatlarini ozod etishda o'z hissalarini qo'shdilar. Bu faqatgina Harakatdagi Armiya safidagi jangovar faoliyat bilan cheklanmadi. Balki, maqsadi okkupatsiya hududlarida Gitler Germaniyasi va unga ittifoqdosh mamlakatlarning o'rnatgan bosqinchilik hokimiyatiga qarshilik ko'rsatish hamda fashist qurolli kuchlarini tor-mor keltirish bo'lgan harakatda ham ishtirok etish bilan ham belgilanadi.

Qarshilik ko'rsatish harakatida okkupatsiya hududlarida yashayotgan tub aholi vakillari bilan birga asirlikdan qochishga muvaffaq bo'lgan, yarador holda qutqarilgan boshqa millatga mansub shaxslar ham ishtirok etishi, shuningdek, urush sharoitida gitlerchilar bosib olgan mamlakatlar geografiyasi kengayishi uning miqyos jihatidan fashizmga qarshi xalqaro ozodlik harakati sifatida qaror topishiga zamin bo'ldi.

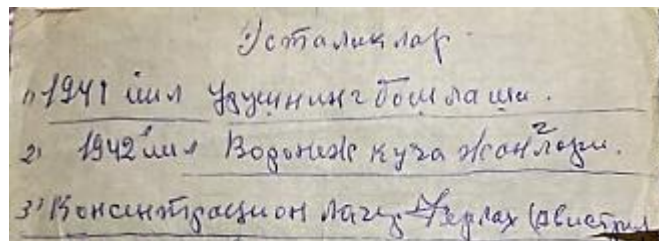
Qarshilik ko'rsatish harakati qatnashchilari fashizmga qarshi targ'ibot va tashviqot ishlarini olib borishardi, bu borada yashirin tarzda adabiyotlar chop etib tarqatishardi, okkupantlar manfaati uchun mahsulot ishlab chiqaradigan korxonalarga zarba berish, qo'poruvchilik va ish tashlashlarni tashkil etishardi. Shuningdek, ular transport vositalariga qurolli hujumlar uyushtirishardi, aksilgitlerchi koalitsiya mamlakatlari armiyalari uchun razvedka ma'lumotlarini to'plashardi hamda qochib o'tishga muvaffaq bo'lgan harbiy asirlar va uchuvchilar tomonidan yarador qilingan jangchilarga yordam berishardi.

Italiya Qarshilik ko'rsatish harakatida O'zbekistonliklarning ishtiroki hamda qo'shgan hissasi sezilarli darajada bo'lib, ma'lumotlarga qaraganda, partizan otryadlarida 50 dan ortiq o'zbekistonliklar birlashib, 336 fashist askar va ofiserlarini yo'q qilishgan, 13 mashina va dushmanning o'n beshga yaqin o't ochish joylarini portlatishgan[1]. Maqolada Italiyadagi Qarshilik va Ozodlik harakatlarida faol ishtirok etgan hamda mardonavor jang qilgan yurtdoshlarni tahlil qilinadi.

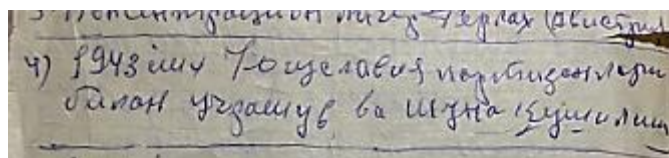
Italiya Qarshilik ko'rsatish harakati "Ozodlik" ko'ngillilar korpusida faoliyat yuritgan yurtdoshimiz partizan Sharif Samatov "Alessandro" nomi bilan mashhur bo'lgan. Sharif Samatov 1939-yil armiyaga chaqiriladi. U avvaliga Ukrainada xizmat qiladi, keyin esa fin urushida qatnashadi[2,44]. So'ng Samatov Odessaga o'qishga jo'natiladi. Leytenant unvonida U Bessarabiyaning ozod qilishda ishtirok etadi va aynan Dnestr sohillarida 2-jahon urushiga safarbar etiladi.

1942-yil yoz oylarida Sovet Armiyasining 149-tank desanti brigadasi Voronej shahri janubida Don daryosi sohillarida turibdi. Mahkam qurollangan dushman tomonning hujumidan keyin Sovet armiyasi chekinishga majbur bo'ladi. Ammo, yana bor kuchini to'plab jangga kirishadi. Mudofaadagilarning ahvoli surunkali janglardan charchagan, ochlik va kuchlarning teng emasligi o'z kuchini ko'rsatgan. Sovet armiyasi yana jangga kirib, dushmanni yer tishlatdik deb turishgan bir paytda bombalar ostida qolishadi va jangchilar har tomonga uchib ketadi. Ular ichida Sharif Samatov ham bor edi. U og'ir kontuziya holatida asirga tushadi. Oyog'idan yaralangan Samatov va ikki jangdoshi – Nikolay hamda Vasiliy bilan nemislar asiri sifatida olib ketiladi. Ularni bostirmaga yig'ishadi, u yerda gruzin yigitlar ham bor edi. Bostirmada nemislar Samatovdan musulmonligini so'raydi, tasdiq javobidan keyin oldiga bir to'la kishi yaqin kelib sof rus tilida "Turkiston legioni"ga qo'shilishga chaqiradi [3,12]. U esa rad etadi.

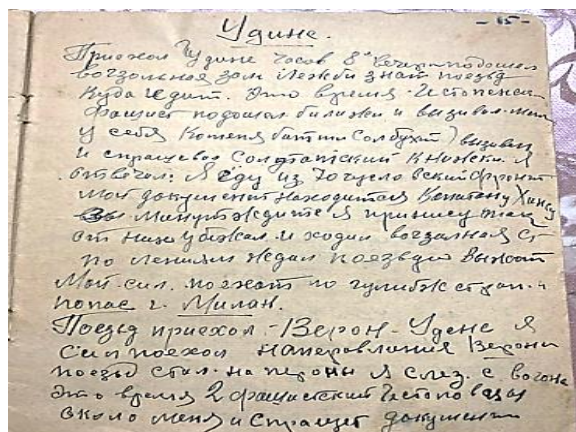
Samatov va uning ikki sherigini poyezda Polshaning Krakov shahri atrofida joylashgan maxbuslar lageriga jo'natishadi. U yerdan esa ularni Bratislavada joylashgan qattiq rejimli mehnat lageriga jo'natishadi. Lagerda qochishga ko'p bora urinishgani sababli ularni Avstriyaning Klagenfurt viloyatidagi Ferlax shahri atrofida joylashgan siyosiy mahbuslar saqlanadigan maxsus lagerga olib kelinadi [4]

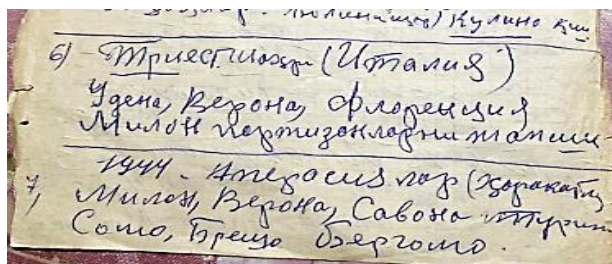
Sharif, Nikolay, Vasiliy bu yerda 1 yilga yaqin qolib ketishadi. Og'ir mehnat, ochlik ularni kundan-kun yemira boshlaydi va ilojisiz ko'rinsa-da ular yana qochishga reja tuza boshlaydilar. Bu safar ular rejani puxta tuzishgan, agar qocha olishmasa o'lim muvaffaq ekanini bilishardi. 1943-yil bahorining aprel yomg'irlarida tog'da ishlashayotganda ular qochishga muvaffaq bo'lishadi. To'xtovsiz yugurib, och-yupun ahvolda o'rmon ichida bir uyga ko'zi tushadi. Uy egasi partizanlarni yetalab keladi. Partizanlardan biri Samatovdan ismini so'raydi, u "Sharif Samatov", deb javob beradi. Partizan unga qarab "Sharip, demak Alessandro Samatov", deydi va Shu tariqa ular Yugoslaviya partizanlariga qo'shiladi. Partizanlik otryadi nomi "Tito" bo'lib, "Internatsional" guruhi boshlig'i Aleksey Dubich ularni olib ketadi [5,28]. Guruh nomiga xos bo'lib otryad turli millat vakillarini qamrab olgandi. Ammo Samatovning esdalik qo'lyozmasida Yugoslaviya partizanlarini izlab topgani haqida yozadi [6]

“Mana Slovakiyada tor-mor bo‘la boshlagan nemislar chekina boshladi. Partizanlar zarbasiga chiday olmagan nemis va italyan fashistlari tinch yashagan shahar va qishloq xalqiga hujum qilib, hamma yoqqa o‘t qo‘ya boshladi. Fashistlar alamini keksalarga va yosh go‘dak bolalarga qaratdi”, deb xotirlaydi Sh.Samatov xotira kundaligida [7,3]. Ushbu gaplar Lyublyana shahri, 1943-yil, 15-may xotiralari. U partizanlar razvedkachisi vazifasida edi, avvaliga Rebnik shahri tog‘larida, keyin Pamenno, Kulino qishloqlarida razvedka ishlarini olib boradi. Uning asosiy vazifasi qishloqlarda nemis, italyan fashistlari soni, quroq-yarog‘lari haqida ma‘lumot to‘plashdan iborat edi. “Internatsional” guruhi katta to‘qnashuv operatsiyasiga tayyorlanishadi. Ushbu to‘qnashuv Lyublyana provinsiyasini ozod qilishni reja qilgandi. To‘qnashuvlar paytida Samatovning ko‘plab sheriklari halok bo‘lishadi. Kunlarning birida u og‘ir vaziyatga tushadi, nemislar yo‘llarni kesib tashlashgandi. U qorong‘u tushishini kutib berkinadi. Shunda nemis armiyasining serjanti velosiped bilan o‘tib qoldi. Serjant velosipedi kamerasini sozlash uchun to‘xtaydi. Samatov katta yo‘lga chiqib serjantni gumdon qiladi va ust-boshi hamda velosipedini oladi. Vaziyat unga Shimoliy Italiya partizanlariga borib qo‘shilishni taqozo qiladi. U Yugoslaviya partizanlari bilan jang qilib yurganida qo‘liga tushgan italyan, nemis kitoblarini o‘qib yurgandi. Maktabda hamda Yugoslaviyada doimiy ravishda nemis tilini o‘rgangani sababli, u nemis tilida bemalol so‘zlasha olardi. Samatov nemis formasini kiygancha Triestgacha borishga muvaffaq bo‘ladi. Udena, Verona, Florensiyalilar orqali Milanga yetib keladi. Milangacha bosib o‘tgan yo‘lida u bir necha bora gestapolar qo‘liga tushadi, komendant huzuriga olib boriladi hamda so‘roq qilinadi. Samatov Udinada gestapolar ushlaganida o‘zini 70-Bogoslovkiy frontidan kelyapman, u Xinsuv kapitani qo‘lidan, agar istasangiz hozir hujjatlarimni olib kelaman [8,15], deydi.

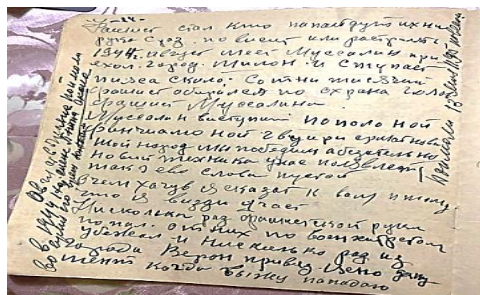

Yana boshqa gestapolarga esa “Men rus ozodlik guruhidanman. Bu yerga ish bilan jo‘natishdi. Hujjatlarimni esa o‘g‘irlatdim”, deya vaziyatdan chiqadi. Shu bilan turli peresadkalar, poyezdma-poyezd chiqishlar bilan Milanga yetib keladi. Milan maydonida uni tutib olishadi va komendaturaga hujjatlarini so‘ragani olib ketishadi hamda ishchi batalyonga jo‘natib yuborishadi. Batalyonda turli millat vakillari, jumladan nemis, italyan, arman va boshqalar bor edi. Ular vaqt o‘tib erkin gaplasha boshlashadi. Samatov ayniqsa italyanlar bilan tezda til topishib ketadi.

1944-yil mart oyida Sharif Samatov yana qochadi va italyan partizanlarini topib “Ko‘ngilli ozodlik korpus”ning operativ guruhi a‘zosiga aylanadi[9,45]. U Sovet armiyasidan bo‘lgani sababli, rus hisoblashib “Aleksandr”, deb atashadi. Razvedka paytida u nemislar formasini, uning sheriklari esa italyan fashistlar kiyishardi. Veronada ular kazarmani ovozsiz portlatishadi. O‘z lagerlariga muhim hujjatlar bilan qaytishadi.

Keyingi operatsiya yanada omadli kechadi: Milanga yaqin joydagi harbiy skladni yoqishadi, lagerga qaytishda harbiy eshelonni izidan chiqarib esa ko'prikn portlatishdi. Bir kun ularga yetib kelgan ma'lumotlarga ko'ra Milan stansiyasida harbiy qurollar ortilgan eshelon turgani aytiladi. Partizanlarga doim qurol yetmagani sababli, qurol uchun har qanday xavfga tayyor turishardi. Shu kuni kechqurun Samatov do'stlari bilan qo'riqchilarni tinchitishadi va stansiyadan avtomatlarni tashiy boshlashadi. Tong yorisha boshlaydi, operatsiya yakuniga yetayotgan mahal esseschilar sezib qolishadi va guruhni o'rab olishadi. U yana asir tushadi. Uni Italiyaning ko'plab patriotlari halok bolgan qamoqxona "San-Vittore"ga qamashgandi. U yerda Samatovni so'roq qilishadi, tish, jag'ini sindirishadi. Fashistlar partizanlar qayerga yashirinishgani, ularning soni, qurolni qayerdan olishlari va boshqa maxfiy ma'lumotlarga ega bo'lishni istashardi. Ammo u hech qaysi maxfiy ma'lumotni aytmaydi, shu sabab Sharif Samatov 1945-yil 1-may kuni otib o'ldirilishga hukm qilinadi. Ammo 25-aprel kuni Shimoliy Italiyada partizanlar va xalq qo'zg'oloni sodir bo'ladi. Italiyaning shimoli ozod etiladi, qamoqxonadagilar ozod etiladi. Sharif Samatovning to'ng'ich qizi Adolat Samatovaning aytishiga ko'rsa Samatov Benito Mussolini o'ldirilishida faol ishtirok etgan. Tadqiqot davomida ushbu ma'lumotning fakt jihatidan asliga to'g'ri ekanini izlanganida, Musollinining o'ldirilishi jarayonidagi familiyalar ro'yxatida yo'q. Taxminimga ko'rsa Musollinini otib o'ldirilgandan so'ng, dorga osilganida Shimoliy Italiya xalqi hamda Ozodlik harakati qatnashchilari yig'ilgan. Aynan shu yerda Sharif Samatov ham ishtirok etgan [10]

Sharif Samatov haqida "Samarqand tarixi sahifalari" kitobida bir hujjat keltirilgan. Quyida kitob sahifasidan tarjima keltiraman.

Bu haqida italyan tilida faqat bitta hujjat mavjud:

Ozodlik ko'ngillilar korpusi qo'mondoni Befiskorelli "O'rtoq Aleksandr Samadov 1943- yil aprel oyida nemis konslagerlaridan qochib, Yugoslaviyada Tito armiyasida xizmat qilgan. Ko'p sinovlar va reydlardan o'tib, 1944-yil yanvarda Milanga yetib keldi. Partizanlarimiz bilan hamkorlik qilib, ishchi guruh uchun qurol-yarog' olish, shuningdek, italyan fashistlari va nemislarni qurolsizlantirish operatsiyalarida qatnashgan. Ushbu operatsiyalardan birida u nemis SS askarlari tomonidan hibsga olingan, San-Vittore qamoqxonasiga joylashtirilgan va 1945 yil 1-mayda otib tashlashi kerak bo'lgan hibsdan saqlanayotganlar orasida edi. So'roq paytida u o'zini chinakam havas qiladigan tarzda tutdi. Ozodlikka chiqqach, ozodlik harakatida faol qatnashdi" [11,254].

Sharif Samatov 1945-yil 28-dekabrda uyiga qaytganini o'z esdaliklarida keltirib o'tadi. Ammo, men Samarqand shahriga Samatov avlodlari bilan uchrashgani borganimda, ularning aytishicha otalari Italiyadan vatanga qaytayotganda Ukrainada so'roqqa tutilib, uch yilga qamalgan. Bu voqeani jurnalist Bakman aniqlashtirgan. Bakmanning rasmiy xatiga yozilgan javobda Sharif Shamatov haqiqatda 1946-yil 9-mart kuni Ujgorod Lvov temir yo'llarida qo'lgan olinadi va 1946-yil 25-oktabrda 3 yil ozodlikdan mahrum etiladi.

Samatov vatanga qaytganidan keyin uylandi va uch qizning otasi bo'ldi. U maktabda nemis tilidan dars berdi va keyinroq ushbu maktab direktoriga aylandi. Katta farzandi Adolat Samatovaning xotiralari ko'ra, Sharif Samatovning oldiga ko'plab korrespondentlar kelishar, suhbatlar o'tkazishardi. Uning ko'plab tillarda bemalol so'zlay olishi, Yevropa Qarshilik ko'rsatish harakatida ko'rsatgan qahramonliklari barchani o'ziga jalb etardi. Uning suhbatdoshlari, Bakman va boshqa jurnalistlar bo'lib, kunining ko'p qismi ularning uyida o'tardi. Adolat Samatovaning aytishicha Samatovga Italiyadagi partizan do'sti 20 dan ortiq rasmlar jo'natgan, ammo uylarida bo'ladigan yig'in, suhbatlarning birida rasmlar izsiz yo'qolgan. To'ng'ich qizining gaplariga qaraganda, kunlardan-bir kun yozuvchi Said Ahmad ularning uyiga tashrif buyuradi va Sharif Samatov haqida kitob yozmoqchi ekanligini aytadi. Uzoq vaqt ularning uyiga serqatnov bo'ladi, ana shu qatnovlar birida ham rasmlar yo'qolgan bo'lishi

mumkin, deydi. Biroq, mening izlanishlarimga qaraganda Said Ahmad Sharif Samatov haqida kitob yozmagan, balki yozuvchi Sami Abduqahhor Italiyaga tashrif buyurgan, partizanlar haqida eshitgan va qiziqish uygʻonib partizan Sharif Samatov haqida kitob yozgan. Ammo, kitob nashrdan chiqishga ulgurmasidan yozuvchi vafot etgan.

1983-yil Sharif Samatov 63-yoshida vafot etdi. Uning oʻlimidan soʻng Samarqand shahrida bir koʻchaga uning nomi berildi. Oʻzbekistonlik partizanlar safida toshkentlik Karim Bekovich Toʻrabekov ham boʻlib, uning ham Italiyaga yoʻli asirlikka tushishdan boshlangan. 1941-yilning oktyabrida K.Toʻrabekov xizmat qilayotgan 406-oʻqchi polk Bryanskda ortga chekinishga majbur boʻladi va oy oxirlariga borib qurshovda qoladi.

Komandirlar jangchilarga qaysi yoʻl bilan boʻlsa ham qurshovdan chiqish topshirigʻini beradi. Shunda rota komandiri, leytenant Yegorov boshchiligidagi 13 kishi guruh boʻlib qurshovdan chiqishga harakat qilishadi. Guruh kunduzi uxlab, tunda harakatlanadi. Keyinchalik K.Toʻrabekov qurshovga olinishini shunday yodga olgan edi: “Biz Kaluga atrofida edik. Koʻpchilik holdan toygan va shu sababli ikkinchi kuni ham tunashga qaror qildik.

Xotiramda 28-oktyabr bir umrga qoldi. Ertalab uygʻonganimizda qurshovdaligimizni bildik (biz kolxoz saroyidagi poxolda uxlagan edik). Jangga kirishdik. Och, sovuq, oyoq yalang va yozgi kiyimlarda edik. Janglar ayovsiz boʻldi. Fashistlar 100 kishi boʻlib, ularning koʻpini avtomatlar olovi bilan yer tishlatdik. Lekin bizda ham yoʻqotishlar ogʻir edi. Ikkimiz qoldik: men va Yegorov. Oʻq-dorilar qolmagan edi.

Nemislar saroyga granata tashladi...

Yegorovda ikki granata, menda bir granata va tangga qarshi yoqilgʻi solingan bir butilka bor.

Shu onda Yegorov baqirdi:

– Toʻrabekov, granatani tashla!

Men granatani koʻtardim. Ammo, yarador va kontuziya boʻlganim uchun hushimdan ketdim...”

Shu tariqa Karim Toʻrabekov va leytenant Yegorov dushmanga asir tushishadi. Jami 15 nafar asirni 10 kun davomida bir saroyda ushlab turishadi. Keyin forma kiyganligi uchun Yegorovni ajratib olib (ofitserligini nazarda tutgan holda), qolganlarni Kalugadagi harbiy asirlar lageriga haydab ketishadi. Asirlar yertoʻlaga joylashtiriladi.

Lagerda 5-6 ming kishi boʻlib, u liq toʻla edi. K.Toʻrabekov lager haqida oʻz xotiralarida shunday degan: “10 kun davomida na oʻtira olardik, na yota olardik. Odamlar turib uxlardi, turib oʻlardi. Oh-vohlar, hidlar.. Birinchi kunlari bizni deyarli boqishmadi. Keyin konserva idishlarda yovgʻon shoʻrva, 2 kichkina bodring boʻlaklari va suv bera boshlashdi... [12,3].” Sovet qoʻshinlari hujum boshlaganida asirlarni Kalugadan Yuxni shahriga lagerga yuborishadi. Bu paytga kelib, 6 000 asirdan 500 dan kamroq kishi hayot edi. Kimdir holdan toyib oʻtirib olsa otib tashlanardi.

Yuxnidagi lagerda asirlardan 50 tasini saralab vagonlarga joylashtirib, nomaʼlum joyga yuborishadi. Shu tarzda 1942-yilning oktyabrida Karim Toʻrabekov boshqa asirlar bilan Italiyaning shimoliga kelib qoladi. Ular bu yerda vagonlardan unlarni tushirishar, oʻtin yorishar, nemis askarlariga suv va non tashishardi.

Fashistlar “ruslar” bu yerdan hech qayerga qocholmaydi, deb hisoblashar, shu sababdan, ularni qattiq qoʻriqlash emas edi. Chunki, bu joylar asirlar uchun notanish va til ham begona. Biroq, ular italiyaliklar bilan avvaliga imo-ishora oqali muloqotga kirishishdi, keyin, oʻzlariga kerakli soʻzlarni oʻrganib olishdi. Karim Toʻrabekov oz fursatda tilni oʻrganib, suhbatlasha oladigan boʻldi.

Italiyaliklar qir-adirlarda, togʻlarda partizanlar borligini, ular safiga qoʻshilish mumkinligini aytishadi. Partizanlar togʻlardan tushib, yashirin holda fashistlarning omborlarini yoʻq qilish, poyezdlarni qulatish, aloqa simlarini uzish, transport vositalarini yakson etish uchun pistirmalar qilish kabi ishlar bilan shugʻullanardi.

Bu orada K.Toʻrabekov asirlikda boʻlgan fashistlarning harbiy qismi Rimdan 20 kilometr uzoqlikdagi qalʼaga oʻxshash joyga oʻtkaziladi. Asirlar qochish uchun bu yerda italiyaliklar bilan aloqa oʻrnatishadi. Bir italiyalik Karim Toʻrabekovga xat tutqazib, “– Qaysi italiyalikning xonadoniga borib buni koʻrsatsang, partizanlarga olib boradi” – [13,4] deydi.

Old pozitsiyalardagi fashistlarga non olib ketishayotgan mashinalar kolonnasi chekish uchun toʻxtaydi. Shunda Karim Toʻrabekov shu atrofda suv joʻmrakni soqchilarga koʻrsatib, yuvinishga oʻzi va doʻstlari uchun ruxsat oladi. Yuvinishga borgan toʻrt asir yon koʻchaga oʻtib qochishga muvaffaq boʻladi. Bunga ularni qoʻriqlayotgan soqchilar qari, yaqindagina frontdan yarador boʻlib qaytganlar boʻlganligi qoʻl keladi.

Birinchi taqillatgan eshiklarini o'rta bo'yli, oriqdan kelgan italiyalik ochadi. U ayoli va bolalari bilan yirtiq nemis shinellardagi to'rt kishini hayron bo'lib kuzatib turardi. Nafasini rostdab olganidan keyin K.To'rabekov xat uzatadi. Uni o'qigan erkak baqirib yuboradi va shu zahoti oila asirlarni quchoqlab, xursandligini bildirishadi. Bir zumda ularga ovqat berishadi. Erkak qo'shnilaridan ularga mos kiyim to'plab keladi.

Ertasiga Karim To'rabekov asirlikda uchrashgan italiyalik kelib, ularni tog'ga olib chiqib ketadi. Shu tarzda starshina Karim To'rabekov kapitan Primoning partizanlik otryadiga qo'shildi. Otryad tog' darasida joylashgan bo'lib, partizanlar chodirlarda yashashardi. Uch kun o'tib, ularni qo'lga avtomatlar berishdi va fashistlarga qarshi partizanlik janglarida ishtirok eta boshlashdi. Endi To'rabekovni partizanlar italyancha talaffuzda Karlo deb chaqirishardi [14,1].

Tez orada yana 15 kishi asirlikdan qochib partizanlikka kelib qo'shildi. Ular safida ruslar bilan birga qozoq Olтинbek, boshqird Mustafo ham bor edi. Italyan tilini nisbatan yaxshi bilganligi uchun Italiya armiyasining sobiq kapitani Primo bu guruhga boshchilik qilishni Karloga topshiradi.

Endi Karim To'rabekov boshchiligidagi guruh ham fashistlarni yo'q qilish, granatalar bilan portlatish, dushmanning qurollari va oziq-ovqat mahsulotlarini o'lja olish kabi ishlarda faol ishtirok etardi. Keyinroq Karlo – K. To'rabekov Primoga o'rinbosar bo'ldi.

Kunlardan birida italiyalik qiz qishloqlardan birida nemis generali odamlar ustidan zulm qilayotganligi, ayniqsa, ayollarni zo'rlayotganligini aytdi. Shunda Primo uni tutib kelish uchun Karlo boshchiligidagi guruh tuzib yuboradi. Guruh tarkibida undan tashqari 15 italiyalik va 5 rus bor edi. K.To'rabekov guruh bilan general joylashgan uyga tun qorong'usida yaqinlashadi va shovqinsiz 4 avtomatchini yo'q qiladi. Ular generalni hujjatlar bilan olib hududdan chiqa boshlashadi. Qayerdadir otishuv boshlanadi va harbiy qismdagi askarlar yetib kelishadi. Lekin partizanlar tezkorlik bilan harakat qilganligi uchun tog'ga chiqib ketishga muvaffaq bo'lishadi.

Boshqa safar nemislarning mexanizatsiyalashgan kolonnasi kelayotgani, ular o'z qismlariga qurol olib kelayotgani ma'lum bo'ladi. Tunda harakatlanishdan hayiqqan fashistlar dovonda to'xtashadi. Shunda K.To'rabekov boshchiligidagi guruh hujumga o'tib, qurollarni qo'lga kiritadi.

Doim ham bari silliq kechmagan. Bir safar Rim shahrida, tramvayda Karlo rus tilida gaplashib qolganligi uchun nemis ofitserlari diqqatini jalb qiladi. Shunda ruhoniy Doroteo yaqinlashib, ularni nemislar kuzatayotganini, tramvaydan tushib ortidan borishligini aytadi. Ular ruhoniy aytganidek qilishadi. Shunda u Nomentano ko'chasidagi Tay villasiga (dastlab, Tayland elchixonasiga taalluqli villa bo'lgan) birinchi bor keladi.

Ruhoniy aslida Alessio nomi bilan mashhur bo'lgan partizan, emigrant Aleksey Nikolayevich Fleysher (bo'lib, Tay villasida uning boshchiligidagi shtab joylashgan edi.

K.To'rabekov bu 2 qavatli villaga kirganida Toshkent bog'lari, Samarqanddagi Go'ri Amir suratlarini ko'rib hayratlanadi. Villaning egasi bo'lgan rassom Aleksey Isupov bir vaqtlar O'rta Osiyoda bo'lib, shahar manzaralarini chizgan edi.

Garchi, Primo Karloning Rimga borishiga ro'yxushlik bermasa-da, u doim bu shaharga intilardi. Sababi, Kalugadagi lagerdaligida K.To'rabekov kuchdan qolgan paytida, oyoqlari shishgan bir holda bo'lganida uni qo'llab-quvvatlagan va lager oshxonasida yuk tashuvchi bo'lib xizmat qilgan toshkentlik Sasha Savranskiy hanuz asirlikda edi.

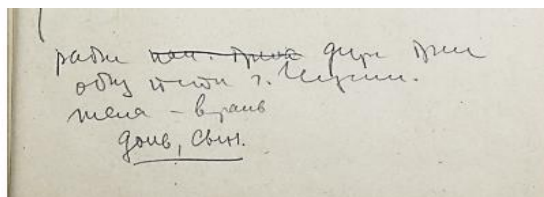
Karlo asirligi paytida holsizligidan Sashaga tayanib yurardi. Shuningdek, Sasha mahalliy aholi o'ziga bergan kartoshkadan ovqat qilib K.To'rabekov bilan birga baham ko'rardi. Ammo, Sasha kasalligi sababli Karim To'rabekov bilan birga asirlikdan qocha olmagan edi.

Nihoyat, yangi tanishgan partizanlar ko'magi bilan Sasha ozod qilindi. 1944-yil iyun oyi boshida Buyuk Britaniya – AQSH qo'shinlari hujumga o'tganida partizanlar 4-iyun kuni aynan shu villaga bayroq ilishadi.

Aynan 4-iyunda ko'chadagi to'qnashuvlardan birida Sashani otib qo'yishadi va u Karloning qo'lida jon beradi. 5-iyunda esa, kapitan Primo partizanlari ham shu villaga kelib joylashadi. To'rabekov Tay villasida 1 oy davomida bo'ladi. U aynan shu villada Allesio va padre Doroteo bilan qalin do'stlashadi. Qizil armiya askarlari To'rabekovga vatan uni kutayotganini aytadi va mashinada olib ketishadi. U ingliz askarlari formasida Bokugacha yetib oladi, Bokudan esa Gruziyaga borib, urush so'ngiga qadar o'sha yerda qoladi [15,21].

Aleksey Fleysher SSSRga 1956-yilda qaytganidan keyin, Toshkentda xaritachi bo'lib ishladi va partizanlik hayoti haqida o'z xotiralarini yozib qoldirdi. Karim To'rabekov yurtiga qaytganidan keyin uylandi va Chirchiq shahrida yashab, ishlay boshladi. Sababi unga shaharda yashash taqiqlangandi. Rus

yozuvchisi Smirnov shaxsan o'zi Karim To'rabekovni qidirib keladi va undan intervyu oladi. 2024-yil sentabrda Karim To'rabekovning jiyani bilan uchrashib, suhbatlashganimizda jiyani To'rabekovning 2 nafar qiz farzandi borligi va hozirgi kunda faqat bittasi hayot ekanini, u ham Aqshda istiqomat qilishini aytdi. Ammo, arxiv hujjatlarida Karim To'rabekov qizi va o'g'li borligini yozgan.

Uning xotirlashicha tog'asi Karim To'rabekovni maxbuslar lagerida osib o'ldirmoqchi bo'lishgan bir paytda uni uzoqda Turkiston legion sardori Vali Qayumxon ko'rib qoladi va To'rabekovni tanishini, bir mahalladan ekanini aytdi. Shu tariqa Karim Bekovich yana bir bor o'limdan qoladi.

1965-yili SSSR Oliy Soveti Prezidiumi Karlo – Karim To'rabekovni Italiya Qarshilik ko'rsatish harakatidagi ishtirokini inobatga olib, "Jasurligi uchun" medali bilan taqdirladi.

Ikkinchi Jahon urushi yillarida Yevropa davlatlarida fashizmga qarshi qarshilik harakati kuchli ahamiyat kasb etdi. Ushbu harakatda o'zbekistonliklar, jumladan, urushda asir tushib, nemis konslagerlariga olib ketilgan va keyinchalik qochib, partizan guruhlariga qo'shilgan jangchilar alohida rol o'ynadi. Ularning faoliyati xalqaro hamjihatlik va fashizmga qarshi kurashdagi millatlararo birdamlikning yorqin namunasi bo'ldi.

Italiya va Fransiya qarshilik harakatlarida ham o'zbekistonliklarning hissasi sezilarli edi. Ular nemis harbiy qismlariga qarshi janglarda qatnashib, mahalliy aholini ozod qilishga ko'maklashgan. Ayrim o'zbek jangchilari mahalliy partizan harakatlarida rahbarlik darajasiga ko'tarilgan va ko'plab qahramonlik ko'rsatgan. Bu esa o'zbek xalqining xalqaro hamjamiyat oldida obro'-e'tiborini oshirgan.

Shuningdek, o'zbekistonliklarning qarshilik harakatidagi ishtiroki ularning ma'naviy jasoratini ham aks ettirdi. Ular o'z ona yurti chegaralaridan uzoqda, begona yurtlarda fashizmga qarshi kurashib, erkinlik va tinchlik uchun jon fido qilganlar. Bu jarayon o'z navbatida ularning milliy va insoniy qadriyatlarini dunyo miqyosida namoyish etdi.

Qarshilik harakatida o'zbekistonliklarning ishtiroki bugungi kunda ham xalqimiz tarixidagi faxrli sahifa sifatida eslanadi. Ularning qahramonliklari tinchlik, ozodlik va adolat uchun olib borilgan global kurashning muhim qismi bo'lib qolmoqda. Bu tajriba nafaqat o'tmishni anglashda, balki bugungi avlodning vatanparvarlik ruhini shakllantirishda ham muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Полонский Илья. Советские герои освобождали «вечный город». Римское подполье. 29 Июня 2015 г. //https://www.liveinternet.ru.
2. Бакман Яков. Сыны Отечества, Ташкент-1984, 44-с.
3. Muxtorov Ahmadjon, Sayfiddinov Normuhammad. Mangulikka daxldor. Toshkent-1985, 12-24-bet.
4. Partizan Sharif Samatovning o'z qo'li bilan yozgan esdaligidan parcha.
5. Partizan Sharif Samatovning o'z qo'li bilan yozgan esdaligidan parcha.
6. Sharif Samatovning ikkinchi qizi Adolat Samatova "Dadam haqidagi qo'lyozmalar" 3-bet.
7. Sharif Samatovning qo'lyozma esdaliklari, 15-bet.
8. Алексеров Ю.Н. Годы, равные векам. Страницы истории Самарканда. "Узбекистан", Ташкент, 1973 г, 254 с.
9. O'zbekiston Milliy arxivi, R2657-fond, 1-ro'yxat, 27-yig'majild, 3-varaq.
10. O'zbekiston Milliy arxivi, R2657-fond, 1-ro'yxat, 7-yig'majild, 4-8-varaq.
11. Бережных Л., Лапина В. Ташкентские мальчишки, Ташкент-1978, 18.

IKKINCHI JAHON URUSHI YILLARIDA FAN VA MADANIYAT XODIMLARINING IJTIMOIIY TA'MINOTI

Mirshod Siddiqov

*O'zbekiston Fanlar akademiyasi Tarix instituti
tayanch doktorant*

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'zbekiston SSR Fanlar akademiyasining shakllanish jarayoni, urush yillarida ta'lim sohasiga yetarli darajada mablag'larning ajratilmasligi, buning oqibatida yuzaga kelgan moliyaviy qiyinchiliklar hamda ilm-fan xodimlariga oziq-ovqat mahsulotlarning taqsimlab berishdagi kamchiliklar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Ikkinchi jahon urushi, O'zbekiston SSR Fanlar akademiyasi, fan va madaniyat xodimlari, oziq-ovqat, pensiya, kartochka tizimi.

Аннотация. В статье анализируется процесс становления Академии наук Узбекской ССР, недостаточное выделение средств на сферу образования в годы войны, возникшие в связи с этим финансовые трудности, недостатки в распределении продуктов питания среди работников науки и образования.

Ключевые слова: Вторая мировая война, Академия наук Узбекской ССР, работники науки и культуры, продовольствие, пенсии, карточная система.

Abstract. This article analyzes the process of formation of the Academy of Sciences of the Uzbek SSR, the insufficient allocation of funds to the education sector during the war years, the resulting financial difficulties, and the shortcomings in the distribution of food products to scientists.

Key words: World War II, Academy of Sciences of the Uzbek SSR, science and culture, food, pensions, card system.

Og'ir kechgan urush yillarida ilm-fanning ishlab chiqarish bilan aloqasi yanada mustahkamlanib, butun faoliyati front ehtiyojlariga bo'ysundirildi. O'zbek olimlari armiyani harbiy texnika, qurol-yarog' va o'q-dorilar bilan ta'minlash mehnat unumdorligini oshirish, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishda faol ishtirok etganlar. Biroq bu katta yo'qotishlar evaziga sodir bo'lgan. Urush davrida fan xodimlari uchun ijtimoiy vaziyat murakkab kechdi. Paydo bo'lgan turli xil qiyinchiliklar ilmiy muassasalar va oliy o'quv yurtlari ishiga ta'sir ko'rsatmay qolmadi.

Respublikadagi oliy o'quv yurtlar orasida Turkiston (*keyinchalik O'rta Osiyo, hozir Toshkent davlat universiteti*) negizida boshqa oliy o'quv yurtlari barpo etila boshlangan edi [1; 29]. Ilmiy-tadqiqot muassasalarining rivojlanishi munosabati bilan ularni boshqarish bo'yicha yagona markaz tashkil etish zarur bo'lgan. 1932-yil Leningradda bo'lib o'tgan konferensiyada O'zbekiston SSR Fanlar akademiyasini tashkil etish haqidagi masala ma'qullanadi. 1932-yil 11-oktabrda O'zbekiston SSR Markaziy ijroiya komiteti huzuridagi "nazariy fanlarning barcha tarmoqlarida ish olib boruvchi va ilmiy tadqiqot ishlarining rivojlanishida har tomonlama ko'maklashuvchi respublikaning oliy ilmiy markazi" sifatida O'zbekiston ilmiy tadqiqot muassasalariga rahbarlik qiluvchi Respublika komiteti tuzilganligi Respublika Fanlar akademiyasi tashkil etish yo'lidagi navbatdagi muhim qadam bo'ldi [11; 8]. Biroq 1934-yildan boshlab har yili Komitetning rejasi bajarilmasdan kelgan va bajarilgan qismi 25 – 30 % dan oshmagan [8; 194]. Natijada 1940-yil 9-yanvarga kelib, Fanlar komiteti O'zFANga aylantirildi [23; 34]. O'zFAN qoshidagi barcha ilmiy tadqiqot institutlarining faoliyati mamlakat mudofaa qobiliyatini mustahkamlash yo'lida qayta tashkil etildi. Urush ilmiy-tekshirish muassasalarining faoliyatini tubdan o'zgartirib yubordi. Urushning dastlabki kunlaridan boshlab olim va mutaxassislar armiya chaqiruvidan chetda qolishmagan. Bular orasida keyinchalik yirik fan arboblari bo'lib yetishgan olimlar, akademiklar va boshqa ko'plab sohibi ilmlar bor edi. "Jangchilarning she'rlari" kitobida kirish so'z yozgan Uyg'un (1943) "*Bularning bir qo'lida qalam, bir qo'lida qurol. Bular ham so'z bilan, ham qurol bilan yovni urgan shoirlar*" – deb ta'kidlagan [4; 243].

1941-yil 23-iyunda SSSR FA olimlar “O‘zining butun bilimni dushman ustidan g‘alabaga sarflash” to‘g‘risidagi qarorini e‘lon qilgan edi [11; 11]. Ilmiy tadqiqot institutlarida, oliy o‘quv yurtlari va laboratoriyalarda qolgan olimlardan Toshmuhammad Qori-Niyoziy, Toshmuhammad Sarimsoqov, Vsevolod Romanovskiy, Obid Sodiqov, Tesha Zohidov, Habib Abdullayev va boshqalar xalq xo‘jaligi, mudofaa ahamiyatiga molik muhim muammolar ustida ish olib bordilar. Respublika iqtisodiyoti va madaniyatini yanada rivojlantirishga barcha moddiy va ma‘naviy kuchlarini safarbar etishga faol hissa qo‘shdilar.

Qori-Niyoziyning esdaliklariga ko‘ra, O‘zFANning tashkiliy davri va uning keyingi hayoti urushning eng og‘ir yillariga to‘g‘ri kelgan. Har bir gramm oziq-ovqat va har bir gramm mahsulot qattiq nazoratda bo‘lib, davlat fondi sanalgan. Muassasaning qisqa faoliyati davrida (1940 – 1943) ilmiy muammolar bo‘yicha muhim ishlar olib borilgan, tadqiqotlar ko‘lami kengaytirilib, yangi ilmiy muassasalar tashkil etilgan [1; 30]. Urush yillarida ilmiy tadqiqotlarni qo‘llab-quvvatlashdan ko‘zlangan maqsad–mudofaani mustahkamlash yo‘lida yangi ixtirolar amalga oshirish hisoblangan.

Urush yillariga qaramay O‘zFAN olimlari olib borgan ilmiy ishlarning salmog‘i, tadqiqotlar ko‘lami O‘zbekiston Fanlar akademiyasining vujudga keltirilishini taqozo etgan. Natijada 1943-yil 4-noyabr kuni O‘zbekiston SSR Fanlar Akademiyasi ochildi [14; 66]. Qori-Niyoziy akademiyaning birinchi prezident etib saylangan. Bu tarixiy voqea bilan respublikada fanni yanada rivojlantirish uchun muhim poydevor qo‘yildi.

O‘zbekiston SSR Oliy Soveti chiqargan qarorlarida O‘zFA birinchi galdagi vazifasi front ehtiyojlari uchun yangi resurslarni qidirib topish zarurligi aytili. Akademiya tizimida ilmiy muassasalar, kadrlar soni ortib bordi. 1943 – 1945-yillarda qo‘lga kiritilgan muvaffaqiyatlar bilan O‘zbekiston FA Ittifoqda tanilgan ilmiy markazga aylandi. Nazariy ahamiyatga ega bo‘lmagan ilmiy mavzular vaqtincha kun tartibidan olinib, ilmiy xodimlarning bilimi, kuch-g‘ayrati mudofaa ehtiyojlarini qondiradigan mavzularni tadqiq etishga qaratildi. Urush yillarida qishloq xo‘jalik mahsulotlari yetishtirishning yaxshilanishiga doir ko‘plab ishlar amalga oshirilgan. Yangi ekinlarni O‘zbekiston sharoitiga moslash tadbirlari, paxta va boshqa ekinlarning zararkunandalarga qarshi kurashishning yangi usullari ishlab chiqilgan.

O‘zbekiston SSR XKS raisi – A. Abdurahmonov 1943-yil 17-dekabrda “O‘zbekiston SSR Fanlar akademiyasi xodimlarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash va turmush sharoitini yaxshilash to‘g‘risida” 1836-sonli qarorida ilmiy xodimlarining maishiy ta‘minotini yaxshilash borasida O‘zbekiston SSR Savdo xalq komissarligiga bir nechta majburiyatlar yuklandi. Ular quyidagilardan iborat: *birinchidan*, O‘zbekiston SSR Fanlar akademiyasida ilmiy xodimlar uchun oziq-ovqat va sanoat tovarlari bilan ta‘minlovchi do‘kon tashkil etish; *ikkinchidan*, ilmiy xodimlar uchun mavjud me‘yorlar bo‘yicha oziq-ovqat mahsulotlarini ajratish; *uchinchidan*, umumiy ovqatlanishni yaxshilash va armiya safiga chaqirilgan xodimlarining oilalarini moddiy jihatdan ta‘minlash. Shuningdek, O‘zbekiston SSR Sog‘liqni saqlash xalq komissarligi (*Atabekova*)ga 1944-yilda O‘zbekiston SSR Fanlar akademiyasi ilmiy xodimlari va ularning oila a‘zolari uchun sanatoriylar va dam olish uylariga 70 ta yo‘llanma ajratish; ilmiy xodimlarining farzandlarini yozgi sog‘lomlashtirish lagerlarga yuborishni ta‘minlash; O‘zbekiston SSR Maorif Xalq Komissarligi (*Razzoqov*)ga esa 1944-yil 1-yanvarga qadar ilmiy xodimlarining farzandlari uchun 150 o‘rinli bolalar bog‘chasi tashkil etish majburiyati yuklatilgan. Shuningdek, ilmiy xodimlar va ularning oila a‘zolari uchun poyabzal ta‘mirlash va kiyim-kechaklarni tikish bo‘yicha ustaxonalar ochish, akademiyaning haqiqiy a‘zolari, muxbir a‘zolari, professorlar, fan doktorlari, institut direktorlari va ularning o‘rinbosarlarini yoqilg‘i bilan ta‘minlash kabi muhim chora-tadbirlar ko‘rilishi ta‘kidlangan edi. O‘zbekiston Savdo xalq komissarligining 1942-yil 30-martdagi 321-sonli “Fan, san‘at va adabiyot xodimlariga savdo xizmatlari to‘g‘risi”dagi buyrug‘i qabul qilinib, fan, san‘at va adabiyot xodimlarining quyidagi toifalariga oziq-ovqat mahsulotlarini taqsimlash joriy qilingan [15; 151]. Unga ko‘ra, SSSR Fanlar akademiyasi, Ittifoq respublikalari Fanlar akademiyasi, Lenin nomidagi Qishloq xo‘jaligi fanlari akademiyasi va SSSR Arxitektura akademiyasi akademiklari va muxbir a‘zolari, Stalin mukofoti laureatlari, O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan fan, texnika va san‘at xodimlar, SSSR va ittifoq respublikalari xalq artistlari oyiga 1 kishi uchun quyidagi me‘yorlar asosida mahsulotlar ajratilgan: go‘sht va baliq – 2200 gramm, yog‘ – 600 gramm, don va makaron mahsulotlari – 1500 gramm, shokolad – 300 gramm hamda kakao va qahva esa 500 gramm.

Universitet professorlari, fan doktorlari, dotsentlari, kafedra mudirlari, oliy o‘quv yurtlari va ilmiy-tadqiqot institutlari direktorlari, katta ilmiy xodimlar, ilmiy-tadqiqot institutlari va oliy o‘quv yurtlari, ilmiy xodimlar, shuningdek, SSSR Fanlar akademiyasi, Ittifoq respublikalari Fanlar akademiyasi,

Lenin nomidagi Qishloq xo'jaligi fanlari akademiyasi, SSSR Arxitektura akademiyasi, xizmat ko'rsatgan artistlar, sirk va balet artistlari, sovet yozuvchilar uyushmasi a'zolari, Sovet rassomlari, me'morlari va bastakorlari oyiga 1 kishi uchun yuqorida ko'rsatilgan me'yordan biroz kamroq ya'ni go'sht va baliq – 1800 gramm, yog' – 400 gramm, don va makaron mahsulotlari esa 1200 gramm miqdorda berilgan.

Olimlar uchun oziq-ovqat mahsulotlari yuqorida belgilangan miqdor bo'yicha maxsus do'kon hamda oshxonalarda biriktirilgan holda taqsimlangan. Tegishli oshxona va do'konlarga biriktirish uchun fan, san'at va adabiyot sohalari xodimlarining ro'yxatlari ushbu xodimlar ishlayotgan muassasalar va jamoat tashkilotlarining taklifiga binoan hududiy savdo boshqarmalari tomonidan tasdiqlangan. Olimlar uchun belgilangan quyidagi miqdorlar ko'pday tuyulishi mumkin. Go'sht va baliq mahsuloti 1 kishi uchun oylik miqdorda – 2200 gramm, shunda kuniga 73 grammdan to'g'ri keladi. Vaholanki, urushning dastlabki davrida, SSSR Mudofaa xalq komissarining 1941-yil 12-iyuldagi 232-sonli buyrug'i bilan harbiy asirlar uchun kunlik miqdori bilan solishtirganda (*1 kishi uchun baliqning miqdori 100 gramm*) kam bo'lganligini ko'rish mumkin [3; 96].

Oziq-ovqat mahsulotlari egallangan mansabiga qarab, turli xil darajada taqsimlangan. Mahsulotlar xodimlarning soniga qarab belgilangan. O'zbekiston Savdo xalq komissarligi fan, san'at va adabiyot xodimlari miqdorini aniqlaganda, 1942-yil 29-aprel holatiga ko'ra, 1-toifali xodimlar 160 kishini, 2-toifali xodimlar esa 2621 kishini tashkil qilgan [15; 1]. Olimlar uchun ajratilgan oziq-ovqatlarning taqsimlanishi ustidan nazorat yo'lga qo'yilmaganli natijasida, oshxonalarda ovqatlanish huquqiga ega bo'lmagan shaxslar sonining oshishi, rahbarlarning o'zboshimchalik bilan mahsulotlarni o'zlashtirishi holatlari yuz bergan.

Urush yillarida O'zbekiston KP(b) MK yozuvchilar uchun maxsus oshxona tashkil etgan edi. SSSR Savdo xalq komissarligining 1942-yil 2-iyuldagi 170-sonli buyrug'i bo'yicha ziyolilarga qo'shimcha kunlik 200 gramm non me'yori belgilagan [3; 51]. O'zbekiston SSR adabiy fondining yozuvchilarga moddiy va maishiy xizmat ko'rsatish borasidagi faoliyatini o'rganish, yozuvchilarga ajratilgan oziq-ovqat mahsulotlarini (*go'sht, quritilgan meva va sabzavotlar*) ishlab chiqarish va taqsimlash ishlari tekshirildi. Tekshiruvlar natijasida shu narsa aniq bo'ldiki, adabiy jamg'arma direktori Efros o'zining ikki yarim oylik rahbarligi davomida o'z ish faoliyatiga yuzaki yondashgan [21; 9]. Yozuvchilar hisobidan ovqatlanish huquqiga ega bo'lmagan shaxslarning ovqatlanishi, tartibsizlik, mas'uliyatsizlik, o'g'rilik, isrofgarchilik va oziq-ovqat mahsulotlarining buzilishi, narxlarni oshirib yuborish kabi qonunga xilof harakatlar aniqlangan. Misol uchun, oshxonada (*do'kon egasi Ryabov*) hisob-kitobning to'g'ri olib borilmasligi, oziq-ovqat mahsulotlarini qabul qilish va o'tkazishni rasmiylashtirmaslik kabi tartibsizliklar natijasida 1942-yilning iyul oyida oshxonada 34,6 kilogramm sariyog', 16 kilogramm murabbo, 17,49 kilogramm shakar, 50 kilogramm tuzlangan pomidor, 2 kilogramm quyultirilgan sut, 4,7 kilogramm go'sht, shuningdek, har xil miqdorda quritilgan mevalar, un, qahva, pishloq va boshqalar mahsulotlarning tanqisligi aniqlangan. 1943-yil 13-mart holatiga ko'ra, mahsulotlarni taqqoslash ro'yxatida ko'p miqdorda sabzavot yetishmasligi ko'rsatilgan (*345 kilogramm sabzi, 803 kilogramm lavlagi, 77 kilogramm sholg'om, 4 kilogramm cho'chqa yog'i*). Kolxoz hisobidan ajratilgan go'sht, quruq mevalarni ham hisob-kitob qilish, ulardan o'zboshimchalik bilan foydalanish holatlari ham yuz bergan. Bundan tashqari, ajratilgan oziq-ovqatlar yetmaganligi natijasida bozordan qo'shimcha oziq-ovqat sotib olingan va ularning narxi barcha ovqatlanuvchilar o'rtasida taqsimlangan. Natijada, tushlik uchun narxlar oshib bordi (*odatda 5 – 7 rubl, lekin u 20 rublga yetgan*). Ajratilgan oziq-ovqat kam miqdorda taqsimlangan. Bunga asosiy sabab sifatida, *birinchidan*, xodimlar sonining ko'pligi; *ikkinchidan*, me'zonda ko'rsatilmagan kishilarning yozuvchilar hisobidan ovqatlananganligi bilan izohlash mumkin.

Oshxonalarda foydalanish uchun odatda ikki rangdagi tushlik kartalari (*oq – yozuvchilar, ko'k – boshqalar*) dan foydalanganlar [21; 11]. Savdo Xalq Komissarligining har qanday me'yorlaridan tashqari, yozuvchilar qisqartirilgan miqdorda va oxirgi o'rinda foydalanilganligi tekshiruvlar natijasida aniqlangan. Komissiya tomonidan 1943-yilning ikki yarim oyidagi oshxona ishini va yozuvchilarga savdo tashkilotlaridan va kolxoz sovg'alaridan ajratilgan oziq-ovqat (*go'sht, quritilgan meva va sabzavot*) larni taqsimlash borasidagi ishlarni tekshirganda rahbarlarning o'z ishiga mas'uliyatsizligi, buxgalteriya hisobi yuritilmasligi o'g'rilik va boshqa noqonuniy harakatlar uchun keng imkoniyatlar yaratdi. Natijada davlat mablag'larining hisobsiz isrof qilganlar, yozuvchilarga berilgan mahsulotlarning o'g'irlanish uchun javobgar bo'lgan shaxslar lavozimidan ozod etilgan.

O'zbekiston SSR XKSning 1945-yil 30-apreldagi 638-sonli qaroriga muvofiq O'zbekiston SSR Savdo Xalq Komissarligi 1945-yil 10-maygacha "Olimlar uyida oshxona ochish va kerakli idish-tovoq hamda oshxona anjomlarini ajratish to'g'risida" qaror qabul qilgan bo'lishiga qaramay, oshxona o'z vaq-

tida ochilmagan, oshxonalaridagi idish-tovoqlar soni esa yetarli bo'lmagan [13; 218]. Olimlarni moddiy jihatdan qo'llab-quvvatlash borasida qarorlar qabul qilingan bo'lsada, ularning ijrosi borasida nazorat o'rnatilmagan.

Ilmiy xodimlarni pensiya va nafaqalar bilan ta'minlash borasida ham hukumat tomonidan qonunlar qabul qilingan. Jumladan, O'zbekiston SSR XKS 1945-yil 19-fevral 189-sonli "O'zbekiston SSRdagi oliy o'quv yurtlari va ilmiy muassasalar xodimlarini pensiya bilan ta'minlash" haqidagi nizomni tasdiqlash to'g'risida qarori qabul qilingan edi [16; 34]. Ushbu nizomga muvofiq quyidagi kishilar pensiya olish huquqiga ega edilar: O'zbekiston FA haqiqiy va muxbir a'zolari; xizmat ko'rsatgan fan arboblari; oliy o'quv yurtlarining professorlari, dotsentlari hamda bosh o'qituvchilar; ilmiy tekshirish muassasalarining professorlari, bosh va kichik ilmiy xodimalari. Agar ushbu nizomga muvofiq pensiya olishga huquqi bor kishilar vafot etsa, u vaqtda ularning qaramog'ida bo'lgan oila a'zolari pensiya olishga haqli bo'lgan.

Pensiya tayinlash shartlariga ko'ra yuqoridagi ilmiy xodimlar kamida 25 yil xizmat qilgan bo'lishi, erkaklar – 60 yosh, ayollar – 55 yoshga yetgan bo'lishi ko'rsatib o'tilgan. Pensiya yoshiga yetmasdan to'satdan nogiron bo'lib qolish holatlari yuz bersa, unday vaqtda xizmat qilish muddati 10 yilga kamaytirilgan. Shuningdek, nizomda pensiya miqdorlari aniq ko'rsatilgan. Unga ko'ra, a) O'zbekiston SSR FA haqiqiy va muxbir a'zolari, oliy o'quv yurtlari va ilmiy tekshirish muassasalarining fan doktori ilmiy darajaga ega bo'lgan professorlari 600 so'm; b) xizmat ko'rsatgan fan arboblari, oliy o'quv yurtlari va ilmiy tekshirish muassasalarining fan doktori ilmiy darajasi bo'lgan professorlarga, shuningdek, fan doktori ilmiy darajasiga ega bo'lgan bosh ilmiy xodimlarga 500 so'm; c) fan nomzodi darajasiga ega bo'lgan kafedra dotsentlariga 400 so'm; d) ilmiy darajaga ega bo'lmagan kafedra mudirlariga 350 so'm; e) ilmiy darajaga ega bo'lmagan assistentlar, o'qituvchilar va kichik ilmiy xodimlarga 300 so'm miqdorda to'langan [16; 34]. Pensiya oluvchilar agar boshqa daromad keltiruvchi ishlarga ishlamasalar to'la miqdorda pensiya olganlar. Agarda doimiy ish haqi yoki boshqa manbalardan daromad oladigan bo'lsalar, u vaqtda ularga pensiyaning yarmi to'langan. Pensiya ushbu nizomga muvofiq O'zbekiston SSR davlat budjeti mablag'laridan to'langan.

Urushda qatnashib vafot etgan, shuningdek, ko'p yillik o'zining mehnati bilan ilm-fan rivojiga hissa qo'shgan ilmiy xodimlarning oila a'zolariga ham bir martalik nafaqa pullari, shuningdek, shaxsiy pensiyalar ham belgilangan. Misol tariqasida, O'zbekiston SSR Maorif xalq komissari – I. Razzoqov 1943-yil 26-sentabrda urushda qahramonliklari hamda ta'limni tashkil etishdagi ulkan xizmatlari uchun Aziz Valiyevning oila a'zolariga (*Valiyevning rafiqasi M. Sharipovaga 3000 rubl miqdorida bir martalik nafaqa, farzandlari Umid va Baxtiyor Valievlariga voyaga yetgunlariga qadar 100 rubl miqdorida*) shaxsiy pensiya belgilash haqida qaror qabul qilgan edi. 1943-yil noyabrda vafot etgan O'zbekiston SSRda 35 yil mehnat qilgan, rus tili bo'yicha qator darsliklar va o'quv qo'llanmalar muallifi, Toshkent davlat pedagogika instituti dotsenti Mixail Ivanovich Topolskiyning beva ayoliga 300 rubl miqdorida shaxsiy pensiya belgilangan. Samarqand viloyat ijroiya qo'mitasi 1945-yil 7-iyun 15/387-sonli qaroriga binoan, urush nogironi Abdulla Rahimovga moddiy yordam tariqasida bitta kostyum, bir juft oyoq kiyimi, 500 rubl miqdorida bir martalik naqd pul nafaqasi berilgan [20; 43]. O'zbekiston SSR XKS raisi – A. Abduraxmonov 1945-yil 24-may 790-sonli "O'zbekistonda SSRda xizmat ko'rsatgan fan arbobi, O'zbekiston SSR Fanlar akademiyasi muxbir a'zosi Moisey Ilich Slonimning oilasini ta'minlash to'g'risida"gi qarorida uning oilasiga 1000 rubl miqdorida bir martalik nafaqa berilgan. Slonimning rafiqasi Mariya Slonim uchun oyiga 1000 rubl miqdorida umrbod nafaqa belgilangan [13; 93].

O'zbekiston SSR Sovetlar MIK va XKS ning 1933-yil 14-maydagi 43/235-sonli qarori, bunga 1945-yil 31-dekabrda ko'rsatilgan ba'zi o'zgarishlar natijasida ilmiy xodimlarga quyidagi imtiyozlar berilgan: [13; 598]. *birinchidan*, ilmiy xodimlar tomonidan band qilingan turar joy maydonining haqi (*asosiy va qo'shimcha*) uning katta-kichikligiga qaramasdan oddiy miqdorda to'lash; *ikkinchidan*, ilmiy xodim vafotidan keyin uning oilasi 3 oy davomida butun turar joy maydoniga o'z huquqini saqlab qoladi va shu muddat davomida bu maydon uchun oddiy miqdorda haq to'laydi; *uchinchidan*, prokuratura idoralariga ilmiy xodimlarning turar joy huquqlarini himoya qilish uchun zarur bo'lgan hamma choralarni ko'rish yuklatildi. Shu qarorda ko'rsatilgan yengiliklar faqat oliy o'quv yurtlari va ilmiy muassasalar xodimlari kengashining hisobida turgan ilmiy xodimlar uchun joriy qilingan.

SSSR Xalq Komissarlari Kengashining 1942-yil 13-sentyabrdagi 1532-sonli qaroriga muvofiq, O'zFAN xodimlariga quyidagi miqdorda ish haqi vaqtincha belgilangan: a) institut direktorlariga – 2000 rubldan 2500 rublgacha; b) laboratoriyalar va bo'lim rahbarlari (*tasdiqlangan tuzilma va shtat jadvaliga muvofiq*) oyiga 2000 rubl; c) doktorlik darajasiga yoki professor unvoniga ega bo'lganlar – oyiga 1700

rubl; d) fan nomzodi ilmiy darajasi bilan 1300 rubl; e) ilmiy darajasiz, lekin Fanlar akademiyasi Prezidiumi tomonidan katta ilmiy xodim sifatida tasdiqlangan kishilarga – 1300 rubl; f) ilmiy darajaga ega bo'lgan kichik tadqiqotchilar – oyiga 900 rubl miqdorda oylik maosh olganlar. Ta'kidlash lozimki, kartochka bo'yicha va tijorat savdo tizimida mahsulotlar narxi o'rtasidagi farq sezilarli bo'lgan. Masalan, 1945-yil oxirida 2-navli bug'doy narxi 1,7 rubl, tijorat do'konlarida esa 30 rubl bo'lgan (*narxlar o'rtasidagi farq deyarli 27 barobar*) [3; 64]. Mehnat faxriysi U. Tleubergenov urush yillarida bozorlarda jo'xorining bir botmoni (20 kg) 1500 – 1600 rublga yetganligi, ko'pchilik sotib olish imkoniyati bo'lmaganligi ta'kidlagan [2; 22]. Agar shundan kelib chiqib xulosa qilsak, doktorlik darajasiga yoki professor unvoniga ega bo'lgan olimlarning bir oylik maoshiga faqatgina 20 kg jo'xori olish imkoniga ega bo'lgan. Oddiy qishloq aholisining esa oziq-ovqat mahsulotlarni sotib olishga sharoiti yetmagan.

Urushga qatnashib o'qishni davom ettirishni istagan kishilarga bu sohada yordam berilgan. Yuqori kurslarda o'qib, keyinchalik armiyada xizmat qilib bo'shab kelgan talabalar armiya safiga chaqirilishidan avval o'qigan oliy o'quv yurtlaridan yoki boshqa oliy o'quv yurtlariga kirgan vaqtlarida imtihonsiz qabul qilingan. Urush qatnashchilari oliy o'quv yurtlarida kirishda boshqa ba'zi yengiliklardan ham foydalanilgan. Ular o'rta maktabni qaysi yili tamomlaganlariga qaramay imtihonsiz qabul qilingan. Shuningdek, urushdan qaytgan ilmiy xodimlar va talabalarga davlat va jamoatchilikdan tomonidan g'amxo'rlik ko'rsatilib, moddiy jihatdan yordam berilgan. Masalan, Moliya-iqtisodiyot instituti direktori – Qorakozov ma'lumot berishicha, institutda talabalardan – 32 nafari urush nogironi ekanligi, ularning barchasi katta moliyaviy yordamga muhtojligi ta'kidlangan. Shuning uchun u O'zbekiston SSR Ijtimoiy ta'minot xalq komissarligi orqali AQShdan Toshkentga kelgan sovg'alarning bir qismini (*kostyum va paltolar*) urush nogironi bo'lgan talabalar uchun topshirishni so'ragan [19; 15]. Toshkent aviatsiya instituti direktori – Lyukevich bergan ma'lumotiga ko'ra, 1945-yil 1-may holatiga ko'ra, institutda harbiy oilalar uchun to'lovdan ozod qilingan talabalar – 78 kishi, urushda nogiron bo'lgan talabalar – 45 kishi, nogiron bo'lgan o'qituvchilar yo'qligi qayd etilgan [18; 75].

1941-yil 8-iyulda O'zbekiston Kompartiyasi Markaziy Komiteti “Urush davri sharoitida respublikada siyosiy targ'ibot va tashviqotni kuchaytirish to'g'risidagi” qarori qabul qilingan [6; 4]. Yozuvchilar, artistlar, kompozitorlar, rassomlar va boshqalar o'zlarining asarlari bilan urushda g'alaba qozonish uchun faol ishtirok etdilar. Garchi o'sha davr nuqtai nazaridan olib qaraganda yaratilgan asarlar siyosatdan, markaz chizib bergan kommunistik qolipdan chetda qolib ketmagan bo'lsada, biroq shu narsani unutmazlik lozimki, ba'zi asarlarda xalqning mardonavor kurashi, urushdagi qahramonliklari madh etilganligi bilan ham qimmatlidir. Shuningdek, bir qator ijodkorlarga san'at va adabiyot sohasidagi asarlari uchun mukofot va faxriy yorliqlar berilib, ma'lum miqdorda pul mablag'lari ajratilgan. Biroq o'zbek xalqining ilg'or vakillari bu pullarni mudofaa fondiga topshirib, g'alaba yo'lida o'z hissalarini qo'shganlar. Misol uchun, 1942-yil urush qahramonlariga bag'ishlangan “Qahramon simfoniyasi” yaratilganligi uchun Muxtor Ashrafiyga 50 ming rubl miqdorida mukofot berilgan. Keyinchalik uning o'zi aytganidek “Stalin mukofoti laureatlari” deb nomlangan tank kolonasini qurish jamg'armasiga topshirgan [7].

Urush yillarida respublika hukumati va jamoatchilik a'zolari fan, madaniyat va san'at xodimlariga g'amxo'rlik ko'rsatdi. Respublika hukumati qabul qilgan qarorlarda fan, madaniyat va san'at xodimlarining moddiy sharoitini yaxshilash tadbirlari belgilandi. Masalan: 1942-yil 10-aprelda O'zbekiston SSR XKS tomonidan “Toshkent shahridagi san'at xodimlarining turmush sharoitini yaxshilash to'g'risida”, 1942-yil 2 va 9-mayda “Fan, adabiyot va san'at xodimlari ta'minotini tashkil etish to'g'risida”, 1942-yil 1-iyundagi “Fan, adabiyot va san'at xodimlari oilalarini yozgi davrda joylashtirish to'g'risida”, 1942-yil iyul “Rassomlarning turmush sharoitini yaxshilash to'g'risida” gi qarorlar shular jumlasidandir [5; 131]. Biroq qabul qilingan qarorlar to'la o'zini oqladi deb bo'lmaydi. Chunki barcha narsa mablag'ga borib taqalardi. Markaz tomonidan esa ta'lim sohasiga yetarli pul mablag'lari ajratilmagan.

Yozuvchilar uyushmasida yuzaga kelgan moliyaviy qiyinchiliklar muhim tadbirlarni amalga oshirish, yozuvchilarni moddiy jihatdan qo'llab-quvvatlash, ularning oilasiga g'amxo'rlik qilish kabi ishlarni amalga oshirishni qiyinlashtirdi. Biroq shunga qaramasdan fan va san'at xodimlariga imkon boricha yordam berishga harakat qilindi. O'zbekiston SSR XKSning 1940-yil 14-yanvarda qabul qilgan “O'zbekiston SSRning xalq shoirlari, baxshilari, qo'shiqchilari haqida”gi maxsus qarori hukumatning xalq ijodiga, xususan so'z san'atkorlariga bo'lgan e'tiborni oshirdi. Qarorda xalq shoirlarining ijodiy o'sishini ta'minlash va ularni rag'batlantirishga doir aniq tadbirlar belgilandi. Fozil Yo'ldosh o'g'li va Po'ltan shoirga belgilangan doimiy pensiya tayinlanib, ularning ijodini yozib olish uchun maxsus

kotiblar tayinlangan. Yozuvchilarning ko'p qismi Toshkentda bo'lganligi bois, ular uchun turar joy va maxsus oshxona tashkil etilgan. Biroq boshqa hududlardagi yozuvchi va shoirlar moddiy jihatdan qiyin ahvolda qolgan. Ular uchun imtiyozlar deyarli amal qilmagan, ular uchun sharoit yaratilmagan. Misol uchun, O'zbekiston SSR Yozuvchilar uyushmasi rahbari Hamid Olimjon 50 ga yaqin moddiy jihatdan qiynalgan yozuvchilar borligini ta'kidlab o'tgan. Birgina Samarqandning o'zida 35 kishi moddiy qiyinchilikdan aziyat chekkan. Hamid Olimjonning muntazam Toshkentda bo'lishi, boshqa shaharlardagi yozuvchilarning kundalik hayotini tartibga solishga yetarlicha e'tibor berilmasligiga sabab bo'lgan. Yozuvchilarga moddiy jihatdan yordam berish borasida ijtimoiy ta'minot bo'limlariga va boshqa tashkilotlarga murojaat qilingan. Masalan, 1942-yil 25-iyunda Narpay okrugi kotibiga yo'llagan maktubida Islom Shoir Narpayda istiqomat qilayotgani uchun uning moddiy-maishiy sharoitini yaxshilashga yordam berish imkoniyatidan mahrumligini bildirib, unga va uning adabiy kotibi Quddus Muhamedovga yordam berish hamda O'zbekiston Sovet Yozuvchilar uyushmasi a'zosi O'tkur Rashidovga eski shaharda og'ir turmush sharoitida yashab kelganligi bois unga kvartira olishga order berishni so'rab murojaat qilingan.

Bevaqt vafot etgan yozuvchi, shoirlarning oilalari moddiy jihatdan ta'minlab turilgan. Jumladan, Shoir Zafar Diyorov oilasiga ham moddiy jihatdan yordam berilgan [22; 13]. Shuningdek bevaqt vafot etgan talantli shoir Amin Umariyning onasi Nisobibi O'zbekboyevaga qariligi e'tiborga olinib, O'zbekiston SSR XKSning 1942-yil 22-dekabrida chiqargan 1597-sonli qaror asosida har oyda 150 so'm miqdorda pensiya tayinlangan. Yozuvchilar uyushmasi kotibi Hamid Olimjonning 1945-yil 3-iyulda vafot etgani munosabati bilan Yozuvchilar uyushmasi tomonidan uning oilasiga quyidagi miqdorda yordam ko'rsatilgan: Guruch – 16 kg, un – 32 kg, yog' – 10, go'sht – 16 kg, shakar – 5 kg. Shuningdek, shoirning oila a'zolariga (*onasi Komila Azimovaga har oy 300 so'mdan; 1936-yilda tug'ilgan qizi Hulkar Olimjonovaga hamda 1939-yilda tug'ilgan o'g'li Omon Olimjonovga voyaga yetgunlariga qadar har oy 150 so'mdan*) shaxsiy pensiya belgilangan [17; 72].

Xulosa qilib aytganda, *birinchidan*, oziq-ovqat mahsulotlarini ajratish, umumiy ovqatlanish, ilmiy xodimlarining oilalarini moddiy ta'minlash ular uchun poyabzal va kiyim-kechaklar ajratish kabi vazifalar qoniqarsiz tarzida bajarilgan. *Ikkinchidan*, hukumatning ilm-fan xodimlariga oziq-ovqat mahsulotlarning taqsimlab berishdagi yagona tizimning mavjud emasligi natijasida yozuvchilar hisobidan ovqatlanish huquqiga ega bo'lmagan shaxslarning ovqatlanishi, tartibsizlik, mas'uliyatsizlik, o'g'rilik, isrofgarchilik va oziq-ovqat mahsulotlarining buzilishi, narxlarni oshirib yuborish kabi qonunga xilof harakatlar yuz bergan. *Uchinchidan*, ta'lim sohasiga yetarli darajada mablag'larning ajratilmasligi, buning oqibatida yuzaga kelgan moliyaviy qiyinchiliklar yozuvchilar uyushmasida muhim tadbirlarni amalga oshirish, yozuvchilarni moddiy jihatdan qo'llab-quvvatlash, ularning oilasiga g'amxo'rlik qilish kabi ishlarni amalga oshirishni qiyinlashtirgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Академия наук Узбекской ССР. Справочник (под редакцией Академика АН УзССР Х.Ф. Фазилова). – Ташкент. 1958.
2. Allamuratov G. Qoraqalpog'istonning kundalik hayot tarzi tarixi (1941 – 1945 yillar). T.f.n. ilmiy darajasini olish uchun yozilgan diss. avtoreferati. – Nukus, 2022.
3. Babadjanov X. Ikkinchi jahon urushi yillarida O'zbekistonda oziq-ovqat siyosatining amalga oshirilishi. – Toshkent. 2022.
4. Fashizm ustidan qozonilgan g'alabada O'zbekistonning tarixiy hissasi (ilmiy – nazariy konferensiya materiallari). – Toshkent: Fan, 1996.
5. Государственное строительство и право в Узбекской ССР. – Ташкент, 1974.
6. Karimov M. Sovet O'zbekistoni sana'ti Ulug' Vatan urushi yillarida. – Toshkent. 1970.
7. Pravda. 1943 25 marta.
8. Qori-Niyoziy T.N. Hayot maktabi (esdalik lavhalar). – Toshkent. 1966.
9. O'zbekiston SSR amaldagi qonunlarining sistematik yig'indisi, 1938-yil nashri. – Toshkent. 1939.
10. O'zbekiston Sovet Sotsialistik Respublikasi Qonunlar Oliy Sovet Prezidiumi farmonlari va hukumat qarorlari yig'indisi (Birinci tom). – Toshkent. 1947.
11. O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi 50 yil. – Toshkent. 1993.
12. O'zFA MA. 1- jamg'arma, 1-ro'yxat, 97-yig'ma jild

13. O'z FA MA. 1-jamg'arma, 1-ro'yxat, 113-yig'ma jild
14. O'z FA MA. 1- jamg'arma, 1-ro'yxat, 97-yig'ma jild
15. O'zbekiston PAA. 58-fond, 18-ro'yxat, 847-yig'ma jild
16. O'zMA. R-96-jamg'arma, 2-ro'yxat, 507-yig'ma jild
17. O'zMA. R-96-jamg'arma, 2-ro'yxat, 445-yig'ma jild
18. O'zMA. R-837-jamg'arma, 32-ro'yxat, 5009-yig'ma jild
19. O'zMA. R-837-jamg'arma, 32-ro'yxat, 5010-yig'ma jild
20. O'zMA. R-837-jamg'arma, 32-ro'yxat, 5025-yig'ma jild
21. O'zMA. R-2356-jamg'arma, 1-ro'yxat, 98-yig'ma jild
22. O'zMA. R-2356-jamg'arma, 1-ro'yxat, 105-yig'ma jild
23. Shapovalenko V.I. O'zbekiston Sovet sotsialistik respublikasi tarixidagi muhim sanalar (1924 – 1957 yillar). – Toshkent. 1968.

УЗБЕКИСТАН ВО ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЕ: МУЖЕСТВО НА ФРОНТЕ И В ТЫЛУ

Наим Обломуратов

Ташкентский государственный экономический университет
профессор, доктор исторических наук

Тулкин Алиев

Координационно-методический центр Новейшей истории Узбекистана
при Академии наук Республики Узбекистан
докторант

Аннотация: В статье научно и исторически освещается тот факт, что в годы Второй мировой войны народ Узбекистана проявил беспрецедентное мужество и стойкость на полях сражений и в тылу, внося достойный вклад в обеспечение победы. Исследуется вклад Узбекистана в Победу над фашизмом в 1941-1945 годах, а также основные направления трудового фронта, достижения и актуальные проблемы. Исторический героизм узбекского народа в исследуемый период, значение его мужества и отваги анализировались с использованием ретроспективного метода.

Ключевые слова: Великая Отечественная война, 80-летие Победы, трудовой фронт, эвакуированные предприятия, «Всё для фронта, всё для победы!», Шоахмат Шоахмудов.

Annotatsiya. Maqolada ikkinchi jahon urushi yillarida O'zbekiston xalqi jang maydonlarida va orqada mislsiz jasorat va matonat ko'rsatib, g'alabani ta'minlashga munosib hissa qo'shgani ilmiy va tarixiy jihatdan yoritilgan. O'zbekistonning 1941-1945 yillarda fashizm ustidan qozonilgan g'alabaga qo'shgan hissasi, shuningdek, mehnat frontining asosiy yo'nalishlari, yutuqlari va dolzarb muammolari tahlil qilinadi. O'rganilayotgan davrda o'zbek xalqining tarixiy qahramonligi, uning jasorati va jasoratining ahamiyati retrospektiv usul yordamida tahlil qilindi.

Kalit so'zlar: Ulug' Vatan urushi, G'alabaning 80 yilligi, mehnat fronti, evakuatsiya qilingan korxonalar, "hammasi front uchun, hammasi g'alaba uchun!", Shoahmad Shomahmudov.

Abstract. The article scientifically and historically highlights the fact that during the Second World War, the people of Uzbekistan showed unparalleled courage and perseverance on the battlefields and in the rear, making a worthy contribution to ensuring victory. The article analyzes Uzbekistan's contribution to the victory over fascism in 1941-1945, as well as the main directions of the labor front, achievements and current problems. The historical heroism of the Uzbek people in the period under study, the significance of their courage and bravery were analyzed using a retrospective method.

Keywords: The Great Patriotic War, the 80th anniversary of Victory, labor front, evacuated enterprises, "everything for the front, everything for victory!", Shoahmad Shomahmudov.

Как мы все знаем, война всегда была ужасным событием, приносящая человечеству бесконечные травмы и огромные потери. В ней кто-то теряет свободу, кто-то теряет родину, а кто-то теряет семью и детей. Из всех войн, произошедших в истории человечества за последние несколько столетий, наибольшие жертвы, конечно же, принесли Первая и Вторая мировые войны. В частности, раны, нанесенные Второй мировой войной, еще не зажили в сердцах миллионов. Сколько семей и сколько людей все еще переживают тяжелые испытания в результате этой ужасной войны.

Вторая мировая война велась в основном на территории 12 стран мира, в ней участвовало около 60 стран. Таким образом, привлечено было почти 80 процентов населения мира, или 1,7 миллиарда человек. Многонациональный народ Узбекистана вместе со всем прогрессивным человечеством принимал активное участие во Второй мировой войне 1941-1945 годов, внося достойный

вклад в обеспечение великой Победы над фашизмом. Мужество и героизм, проявленные нашим народом в годы войны, являются для нас великой школой мужества и источником гордости, и с течением времени значимость этих бессмертных ценностей возрастает. Именно поэтому каждый год 9 мая широко отмечается в нашей стране как День памяти и почестей. Глубокое почтение памяти предков, погибших во Второй мировой войне, особое внимание и уважение к ветеранам, участвовавшим в боях с фашизмом и на трудовом фронте, стало в нашей стране благородной традицией.

В соответствии с постановлением Президента Республики Узбекистан - в целях всесторонней подготовки к 80-летию Победы во Второй мировой войне и Дня памяти и почестей. Проведения его на высоком уровне, прославления исторического героизма и самоотверженного труда народа Узбекистана, воспитания молодого поколения, преданных Родине, способных сохранить сегодняшнюю мирную, спокойную жизнь. Решено 80-летие Победы во Второй мировой войне и 9 мая – День памяти и почестей провести под лозунгом «Героизм в деле процветания, мира и защиты Родины не будет забыт» [1].

До недавнего времени считалось, что общая численность населения Узбекистана в 1941 году составляла 6 миллионов 551 тысяч человек, из них около 1 миллиона 500 тысяч участвовали в войне. Как отмечено в «Праздничном поздравлении народу Узбекистана» Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева 9 мая – Дню памяти и почестей и 79-й годовщины Великой Победы в Великой Отечественной войне, «Тот факт, что из более чем 1 миллиона 950 тысяч узбекских воинов, мобилизованных на фронт в те трудные годы, более 538 тысяч погибли, более 158 тысяч пропали без вести, более 870 тысяч получили различные ранения, а более 60 тысяч вернулись инвалидами, наглядно показывает, насколько дорогой ценой досталась нам эта победа. Та неизгладимая рана, которую оставила в сердцах нашего народа эта разрушительная война, даже по прошествии стольких лет не может быть забыта» [2].

В новом Узбекистане считается ценностью свято чтить память наших соотечественников, которые своим мужеством, самоотверженным трудом, сильной волей и гуманизмом спасли человечество от бедствий фашизма и внесли вклад в установление мира во всем мире. По инициативе нашего уважаемого Президента Шавката Мирзиёева в нашей столице создан Парк Победы с целью оказать высокое уважение и почет всем нашим соотечественникам, проявившим мужество и отвагу на полях сражений Второй мировой войны и на фронтах тяжелого труда, увековечить их имена, широко продемонстрировать огромный вклад узбекского народа в великую Победу, воспитать подрастающее поколение в духе патриотизма, призвать никогда не забывать последствия войны.

Особо значимыми стали серии книг и альбомов «Вклад народа Узбекистана в Победу над фашизмом» и «Узбекистан в годы Второй мировой войны», подготовленные и изданные по инициативе и предложениям Президента. Были опубликованы уникальные документы и фотографии, хранящиеся в архивах, музейных фондах в Узбекистане и за рубежом, в семьях участников войны. При сборе информации о книге были проведены дополнительные опросы и целевые исследования. Также сайт www.warheroes.uz создан с целью увековечения имен наших отцов, участвовавших в войне, чтобы всегда помнить об их героизме и мужестве, а также предоставить информацию о наших соотечественниках, удостоенных званий и орденов за проявленный героизм в годы Второй мировой войны.

Были эвакуированы тысячи жителей, промышленные предприятия, учебные заведения, научные учреждения и другие материальные ценности из прифронтовых районов вглубь страны. Среди них были Ленинградский завод текстильного машиностроения, Красный Аксай, Россельмаш, Сумский компрессорный и Днепропетровский карборундовый заводы, заводы «Электрокабель» и «Подъемник» в Москве, авиационный завод имени Чкалова, завод «Красный путь», завод «Трансигнал» в Киеве, Сталинградский химический завод и многие другие предприятия [3].

Военное машиностроение развивалось на базе местных и эвакуированных предприятий, и в 1943 году эта отрасль выросла в четыре раза. Строительство малых и средних гидроэлектростанций также обеспечивало бесперебойную работу эвакуированных предприятий. В Узбекистане производство электроэнергии за период с 1942 по 1943 год увеличилось в четыре раза [4].

В первые дни войны около 20 тысяч женщин из Ташкента отправились на работу на промышленные предприятия и строительство, а около 1700 женщин республики – на угольные шахты. Были приняты меры по обеспечению производства рабочими и специалистами [5]. Каждый работ-

ник самоотверженно трудился, чтобы выполнить две-три нормы выработки. Начаты работы по срочному перебазированию и перемещению в Узбекистан важных промышленных предприятий из районов, где бушует война и приближается враг.

В самые трудные и трагические моменты войны узбекские железнодорожники одними из первых протянули руку помощи освобожденному Сталинграду. Для освобождения города на Волге от фашистских захватчиков и восстановления освобожденного города Ташкентская железная дорога направила 33 вагона с различными медицинскими принадлежностями, койками для военных госпиталей, телефонными проводами, спецодеждой и хозяйственными принадлежностями.

Строительно-ремонтные бригады республики, состоящие из молодежи и подростков, отремонтировали и отправили в город 93 паровоза, в Харьков – 40, в Донбасс – 30, а также различную технику [6]. За такой героизм Народный комиссариат путей сообщения и дорог Союза объявил особую благодарность молодежи администрации Ташкентского железнодорожного предприятия, а известие о таком героизме было опубликовано во всех газетах и журналах Союза [7].

В качестве примера высокого уровня доброты и толерантности, присущих узбекистанцам, выступавшие на массовом митинге в Бухаре приняли решение о том, что работники предприятий города будут добровольно работать сверхурочно по воскресеньям и жертвовать однодневную зарплату в фонд обороны Харькова. Тот факт, что они решили отправить 100 матрасов, 100 одеял и стеганых покрывал за один день в детский сад в Харькове, является ярким свидетельством щедрости и трудолюбия наших людей.

К 17 марта узбекские рабочие на собственные средства закупили для освобожденных районов 122 147 голов скота и отправили их в качестве безвозмездной помощи [8].

Помимо перемещенных предприятий, в Узбекистане было создано 280 новых промышленных предприятий [9]. В период с 1941 по 1945 год добыча нефти в Узбекистане увеличилась в 4 раза, добыча угля – в 30 раз, производство электроэнергии – в 2,42 раза, выплавка стали – в 2 раза. Также мощности металлообрабатывающей промышленности республики увеличились в 4,8 раза, а производственные мощности машиностроения – в 13,4 раза [10].

В Узбекистане также растет значение промышленности в валовом внутреннем продукте. Доля промышленности в валовом внутреннем продукте увеличилась с 69,4% в 1938 году до 80% в 1945 году [11]. Резкое изменение баланса между промышленностью и сельским хозяйством было обусловлено выделением значительных экономических ресурсов в военную промышленность.

Победа в войне была связана с транспортом. 25 января 1943 года было принято специальное постановление «О работе Ташкентской железной дороги». На железной дороге было введено военное положение, рабочие считались мобилизованными и были обязаны соблюдать строгую дисциплину, как военнослужащие. Был введен военный график, предусматривавший приоритет движения поездов с войсками и воинскими грузами. Транспортники Ташкентской железной дороги своевременно и бесперебойно выполнили задачу по перевозке оборудования передислоцированных предприятий и миллионов людей с Запада на Восток, а также военной техники и вооружения с Востока на Запад [12].

В города Воронеж и Курск было перевезено 275 голов крупного рогатого скота, 72 тонны зерна и 24 тонны сухофруктов. Кроме того, из республики отправлено 300 тонн зерна, 180 тонн сухофруктов, 10 тысяч пар обуви, 200 тысяч метров ткани, 2 миллиона 600 тысяч сумов наличными, грузовой автомобиль и телефонная станция. Для Украины было поставлено 350 тракторов, 200 автомобилей, 50 комбайнов и 1500 плугов. В Ставропольский край направлено 1142 трактора, 400 сеялок, 1142 агронома и водителя. Сурхандарьинская, Кашкадарьинская и Бухарская области отправили в освобожденные районы 50 тысяч овец и 190 тысяч крупного рогатого скота. Также 100 000 книг были переданы в дар республикам и областям, освобожденным от нацистской Германии в 1944 году [13].

Фонд обороны военных лет получил 17,6 млрд. рублей наличными, 13,2 кг платина, 131,4 кг золота, 9 519 кг серебра и драгоценных ювелирных изделий на сумму 1,7 млрд. рублей. В Узбекистане с первых дней войны рабочие, колхозники и интеллигенция жертвовали в фонд обороны поденные заработки, деньги, заработанные на коммунистических каникулах, личные сбережения граждан, ценности, государственные облигации, товары и продукты питания [14].

Настоящие образцы мужества показали в годы войны и труженики сельского хозяйства республики. За годы войны крестьяне республики пожертвовали государству 4 миллиона рублей. Было доставлено 148 тысяч тонн хлопка, 82 миллиона фунтов зерна, 54 067 тонн коконов, 195 000

тонн риса, 57 444 тонн фруктов, 36 000 тонн сухофруктов, 159 300 тонн мяса, 22 300 тонн шерсти и много другой продукции [15].

В результате геологоразведочных работ открыты многочисленные месторождения черных и цветных металлов. Еще в годы войны разрабатывались месторождения цветных металлов Лангар, Ингичка, Койташ, Коратепа, Алмалык, Акташское месторождение бокситов. Были построены предприятия по переработке извлекаемых из них волфрама, молибдена, меди, алюминия и других продуктов. Принимались меры по развитию химической, стройматериалов, текстильной, обувной, пищевой промышленности, а также местной промышленности. Только в 1943 году было построено и введено в эксплуатацию 12 нефтеперерабатывающих, 3 хлопкоочистительных, 4 сахарных и 4 консервных завода [16].

Большую роль в достижении военных успехов сыграли созданные в Туркестане, и в частности в самом Узбекистане, военные структуры. В частности, 316-я стрелковая дивизия под командованием генерал-майора И.В. Панфиловцы героически сражались в боях под Волоколамском, Дубосеково, Ново-Петровском. Особого упоминания заслуживает храбрость узбекских бойцов во главе с Абдуллою Тогаевым, Мамадали Мадаминовым и лейтенантом Пилюгиным. Зебо Ганиева, проявившая пример мужества как героическая дочь узбекского народа в боях за Москву, награждена орденом Красного Знамени. За мужество, проявленное при разгроме немецко-фашистских войск на подступах к Москве, 1753 воина-узбекистанца были награждены медалью «За оборону Москвы». С. Касымходжаеву присвоено звание «Герой» [17].

Прорыв обороны Сталинграда и победа над врагом ознаменовали коренной перелом в ходе войны. За проявленную отвагу в этих боях 2733 узбекских воина были награждены медалью «За оборону Сталинграда». Узбекские воины также славились своей храбростью, решимостью, силой воли и искусной стрельбой. Это наглядно продемонстрировали опустошительные бои на подступах к Москве. Узбекский снайпер Исхаков уничтожил 354 фашиста, Абубеков – 229, Юсупов – 132, Мадаминов – 123. Этот подвиг передавался из взвода во взвод и из уст в уста, как легенда, на фронтах Великой Отечественной войны.

Всего за годы войны в Узбекистан прибыло более миллиона человек из оккупированных регионов России, Украины и Белоруссии [18]. 200 000 из них были детьми. Жители городов и сел республики тепло встретили прибывших сюда граждан. Местные жители дали им приют и жили в стесненных условиях, делясь последним куском хлеба, чтобы накормить переселенцев, и собирая для них обувь и одежду. Сама Андижанская область, не очень большая по площади и имевшая в годы войны население в 653 тыс. человек, приняла около 100 тыс. эвакуированных жителей [19]. По состоянию на 25 ноября 1941 года в Узбекистан было эвакуировано около 500 тысяч человек [20].

Вместе с детьми в республику начали переселять и детские дома. В 1941-1942 годах в Узбекистан из прифронтовых городов было эвакуировано 78 детских домов, 50 перемещенных детских домов были сохранены самостоятельно.

Несмотря на трудности военных лет, деятельность высших и средних специальных учебных заведений Узбекистана не прекращалась. В Узбекистане функционировало 29 высших учебных заведений и 52 средних специальных учебных заведения. Их число еще больше возросло за счет перевода из центра 31 высшего учебного заведения и 7 военных академий. За годы войны эти учебные заведения подготовили 11 750 высококвалифицированных специалистов и 6 673 человека личного состава [22].

За годы войны в Ташкент переехало более 370 видных ученых [23]. Среди них были академики и члены-корреспонденты АН СССР, доктора наук, профессора Борис Греков, Генрих Графтио, Михаил Костенко, Леонид Прасолов, Сергей Бахрушин, Виктор Ковда, Евгений Бертельс и другие. Если к ноябрю 1941 года в Узбекистан с территорий России, Белоруссии и Украины было эвакуировано 22 научно-исследовательских института, 16 высших учебных заведений и 2 библиотеки, то к 1943 году было эвакуировано более 40 научно-исследовательских учреждений. Из них 25 размещены в Ташкенте, 8 – в Самарканде и 5 – в Ферганской области. Также в годы войны в Узбекистан было эвакуировано 53 высших учебных заведения и около 300 творческих организаций [24].

Узбекская литература также внесла свой достойный вклад в годы борьбы нашего народа со злым врагом. Поэты и писатели, такие как Ойбек, Хамид Олимжон, Шайхзода, Гафур Гулом, Уйгун, Сабир Абдулла, Зульфия и Темур Фаттах, вдохновляли народ на победу своими стихами и

статьями, которые мобилизовали его на поля сражений. Такие писатели и журналисты, как М. Исмаили, Ильяс Муслим, Назармат, Адхам Рахмат, Н. Сафаров, Иброхим Рахим, З. Фатхуллин, Адхам Хамдам участвовали на фронте и работали во фронтовых газетах, таких как «Красная Армия», «Фронтовая правда», «Красносолдатская правда», «Суворовцы», «За честь Родины». Хамид Олимжон, Ойбек, А. Умари, Гафур Гулом, Рано Узокова и другие поэты и писатели в составе правительственных делегаций побывали на передовой, познакомились со своими героями, восхваляли мужество своих соотечественников.

В годы Великой Отечественной войны в нашей республике было организовано более 30 концертных бригад, которые дали более 35 тысяч концертов в армейских частях на марше, а также 26 тысяч концертов для частей Туркестанского военного округа и инвалидов в госпиталях, воодушевляя бойцов и воодушевляя их на победу над фашизмом. В частности, большую радость сердцам бойцов и зрителей принесли концерты и выступления с участием таких артистов, как Тамара-хоним, Халима Носирова, Мукаррама Тургунбоева, Сора Эшонтораева, Аброр Хидоятов и Шукур Бурхонов.

Глава нашего государства подчеркнул, что «подрастающее молодое поколение никогда не должно забывать мужество и стойкость, проявленные нашими отважными предками в борьбе со злом фашизма» [26]. Президент также выразил уверенность, что все соответствующие организации, наши ученые, творческая интеллигенция примут активное участие в полноценном донесении этой исторической истины до подрастающего поколения, воспитании молодежи в духе патриотизма.

Сегодня наш народ под руководством нашего Президента строит новый Узбекистан. Новая жизнь, беспрецедентные перемены требуют от каждого из нас самоотверженности и креативности, а также большей мобилизации. Как отметил глава нашего государства, «Мы считаем своей важнейшей задачей сохранение мира и спокойствия в этом процессе, укрепление дружбы и сотрудничества с мировым сообществом, и в первую очередь с соседними странами» [27].

Как отмечено в «Праздничном поздравлении народу Узбекистана» Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева к 9 мая – Дню памяти и почестей и 79-й годовщине Великой Победы во Второй мировой войне, «В эти исключительно трудные и опасные времена мужество и славные традиции наших героических ветеранов всегда будут служить для нас школой примера в выполнении чрезвычайно важных задач по воспитанию нашей молодежи в духе патриотизма, ограждению наших детей от различных вредных влияний, сохранению нашего бесценного богатства – мира и стабильности, дружбы и согласия между народами и религиями» [28].

ИСПОЛЬЗОВАННЫЕ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. <https://president.uz/uz/lists/view/7893>
2. Шавкат Мирзиёев. Поздравления с праздником народа Узбекистана. 8 мая 2024 г.- <https://president.uz/uz/lists/view/7219>.
3. ЦГА УзССР, ф.90, оп.8, д.6117, л.31.
4. Узбекская ССР в годы Великой Отечественной войны. Т. 1. – Ташкент: Фан, 1981. – С. 59.
5. Аберкулов Д.Н. Военные формирования Среднеазиатского военного округа в оборонительных боях под Москвой. // Россия и мир: научный диалог. Москва. 2023 г. <https://www.russia-world.ru/jour>.
6. Холикулова М. История передислокации промышленных предприятий Узбекистана в первые годы Великой Отечественной войны. Международная научно-практическая конференция «Современные перспективы развития науки: проблемы и решения». <http://conf.sciencebox.uz/>
7. История Узбекской ССР, т. IV. Ташкент. “Фан”, 1968, с. 114.
8. Белоруссия и Узбекистан (Из истории развития межнациональных отношений белорусского и узбекского народов). Минск, Изд-во им. В.И.Ленина.1970, с. 125.
9. ЦГА УзССР, ф.Р-837, оп.32, д.4085, л.33.
10. Голованов А., Саидов Н. Вклад Узбекистана в победу над фашизмом. Часть II. – Самарканд: СамДУ, 2006. – С. 16.
11. Вклад трудящихся Узбекистана в победу в Великой Отечественной войне. – Ташкент: Фан, 1975. – С. 86.

12. Советская экономика в период Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. – Москва: Наука, 1970. – С. 177.
13. <https://yuz.uz/news/> в годы Великой Отечественной войны 300 промышленных предприятий Узбекистана выпускали только военную продукцию.
14. История Узбекской ССР, т. IV. Ташкент. “Фан”, 1968, с.114.
15. Теория и история налогообложения. Учебник / И.М. Ниязметов, С.А. Гиясов, Ф.А. Файзиев, Р.Р. Душанов – Т.: «Растительный налог высок». 2022. 340 с.
16. Новейшая история Узбекистана. Вторая книга. Узбекистан в советский колониальный период. - Ташкент, 2000. - Б. 450.
17. Красный Узбекистан. 6 февраля 1944 года.
18. Воскобойников Э.Л. Узбекский народ в годы Великой Отечественной войны. Ташкент. Политиздат УзССР. 1947, С.40.
19. Новейшая история Узбекистана. Вторая книга. Узбекистан в советский колониальный период. - Ташкент, 2000. - Б. 454.
20. Ли Д. Укрепление сплоченности народа Узбекистана в период войны с Германским фашизмом. Автореф. дисс. канд. ист. наук – Андижан, 1997. – С. 23.
21. ЦГА Узбекистана. Фонд Р-837, оп. 32, сводный том 2787, л. 31.
22. Хлебушкина А. Роль узбекского народа в воспитании детей-сирот в годы войны // Исторический вклад Узбекистана в победу над фашизмом (Материалы научно-теоретической конференции). – Ташкент: Фан, 1995. – С. 238.
23. Шамуратова М. Творческое сотрудничество интеллигенции Узбекистана с эвакуированными в республику представителями науки и культуры (1941–1945 гг.): Автореф. дисс. канд. ист. наук. – Ташкент, 1991. – С. 10.
24. Узбекская ССР в годы Великой Отечественной войны. Том I. – Ташкент: Фан, 1981. – С. 188.
25. Узбекская ССР в годы Великой Отечественной войны. Том I. – Ташкент: Фан, 1981. – С. 209.
26. Кары-Ниязов Т.Н. Избранные труды. Том 5. Очерки истории культуры и науки советского Узбекистана 1917–1953. – Ташкент, 1967. – С. 215.
27. <https://president.uz/uz/lists/view/1706>
28. <https://uza.uz/oz/posts/o-zbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyoyevning-b-09-05-2020>

IKKINCHI JAHON URUSHI YILLARIDA JIZZAXLIK QAHRAMONLAR

Saydullo Oxunov

*Oriental Universiteti
O'zbekiston tarixi kafedrasida mustaqil tadqiqotchisi*

Annotatsiya. Maqolada Ikkinchi jahon urushi yillarida O'zbekiston aholisining urushdagi ishtirokiga oid umumiy ma'lumotlar keltiriladi. Shu bilan birga urush yillarida Mirzacho'l hududlari bo'lgan bugungi Jizzax va Sirdaryo viloyatlari hududidan urushga chaqirilgan va qilgan xizmatlari va amalga oshirgan jasoratlari uchun Sovet Ittifoqi qahramoni unvonini olgan kishilarning faoliyati atroflicha yoritilgan.

Kalit so'zlar: Ikkinchi jahon urushi, Harbiy komissarlik, Milliy harbiy qo'shilmalar, Qarorlar, Jizzax, Sirdaryo, Sovet Ittifoqi qahramoni.

Аннотация. В статье приведены сведения об участии населения Узбекистана в военных действиях в годы Великой Отечественной войны. В то же время подробно освещается деятельность призванных на войну в годы войны с территорий нынешних Джизакской и Сырдарьинской областей, ныне Мирзачульского района, которым за заслуги и мужество было присвоено звание Героя Советского Союза.

Ключевые слова: Вторая Мировая война, военный комиссариат, национальные воинские части, постановления, Джизак, Сырдарья, Герой Советского Союза.

Abstract. The article provides general information about the participation of the population of Uzbekistan in military actions during the Great Patriotic War. At the same time, it covers in detail the activities of those called up to fight during the war from the territories of the current Jizzakh and Syrdarya regions, now the Mirzachul district, who were awarded the title of Hero of the Soviet Union for their services and courage.

Key words: Tashkent, Great Patriotic War, Military Commissariat, National military units, Resolutions, Jizzakh, Syrdar, Hero of the Soviet Union.

Ikkinchi jahon urushi yillarida O'zbekiston xalqi jang maydonlarida, front ortida tengsiz jasorat va matonat namunalari ko'rsatib, g'alabani ta'minlashga munosib hissa qo'shdi. Shu bilan birga O'zbekiston urush tufayli uy-joyi va yaqinlaridan ajralgan insonlarni o'z bag'riga oldi. Turli millat bolalarini asrab olgan oilalar – xalqimiz insoniyligining ramziga aylandi. Ikkinchi jahon urushi haqida so'z borganda avvalo, xalqimiz uchun o'rnini to'ldirib bo'lmaydigan yo'qotishlar g'aydalanadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning 9 may – Xotira va qadrlash kuni hamda Ikkinchi jahon urushida qozonilgan buyuk g'alabaning 79 yilligi munosabati bilan "O'zbekiston xalqiga bayram tabrigi"da qayd etilganidek, "O'sha og'ir yillarda frontga safarbar etilgan 1 million 950 mingdan ziyod o'zbekistonlik jangchilardan 538 mingdan ko'prog'i halok bo'lgani, 158 mingdan ortig'i bedarak yo'qolgani, 870 mingdan oshig'i turli jarohatlar olgani, 60 ming nafardan ziyodi esa nogiron bo'lib qaytgani bu g'alaba biz uchun naqadar qimmatga tushganini yaqqol ko'rsatib turibdi [4].

Ana shu qirg'inbarot urush xalqimiz qalbida qoldirgan bitmas jarohatni, oradan shuncha vaqt o'tgan bo'lsada, hamon unutib bo'lmaydi". Yangi O'zbekistonda jasorati, mardona mehnati, metin irodasi va insoniyligi bilan bashariyatni fashizm balosidan saqlab qolib, dunyoda tinchlik o'rnatilishiga hissa qo'shgan yurtdoshlarimizning muqaddas xotirasiga hurmat bilan munosabatda bo'lish qadriyat hisoblanadi. Ayniqsa, Prezident boshchiligida O'zbekistonning Ikkinchi jahon urushidagi buyuk G'alabaga qo'shgan hissasini tarixga muhrlab qo'yish, yosh avlodlarga yetkazish yo'lida "G'alaba bog'i" yodgorlik majmuasi va uning tarkibida "Shon-sharaf" davlat muzeyi tashkil etildi [2,48].

Shu bilan birga har yili "O'zbekiston Ikkinchi jahon urushi davrida" turkumidan alohida kitob-albom chop etilishi yo'lga qo'yildi. Mazkur kitob-albomlar, mavzuga oid tadqiqotlar so'nggi vaqtlarda maxfiylikdan chiqarilayotgan arxiv hujjatlarini, xorij muzeylari va arxivlari bilan ilmiy hamkorlik hamda urush qatnashchilari oilalarida saqlanayotgan materiallarni o'rganish jarayonida aniqlanayotgan yangi ma'lumotlarni jamoatchilikka yetkazayotgani va ilmiy muomalaga olib kirayotgani bilan e'tiborli.

O'zbekiston xalqi tarixiy xotirasida Ikkinchi jahon urushi Xotira, avvalo, ajdodlarga yuksak hurmat va ehtirom ifodasidir. "Moziy istiqbolning tarozisidir", deya xitob qilgan Mahmudxo'ja Behbudiy millat taqdiri uchun o'z tarixini bilish naqadar muhimligi haqida shunday yozgan edi: "Tarix ko'p ahamiyatli va foydali bir narsadur. Tarixning foydalaridan ba'zisi ushbudurki, bir millatning na tariqada, qaysi yo'l ila taraqqiy etganin o'qib, ibrat olmoq yoki bir millatning na sabablardan tanazzul etib, oxiri munqariz bo'lub ketganini o'qub ham mundan ham istifoda etmak mumkindur" [1,18].

1941 yil 22 iyun yakshanba kuni tongotarida "hujum qilmaslik haqida" gi avgust shartnomasini buzib, fashistlar Germaniyasi SSSRga hujum boshladi. O'rta Osiyo harbiy okrugi front uchun 1941 yil iyundan 1942 yil oxirigacha harbiy safarbarlik asosida 109 ta harbiy qo'shilma tuzdi, harakatdagi armiyaga va Oliy Bosh qo'mondoklik qarorgohi rezerviga 86 ta diviziya va brigada jo'natdi. 26 iyundan oq mamlakatda ishchilar va xizmatchilar uchun ishdan tashqari vaqtda majburiy ishlab berish joriy etildi. Katta yoshdagilar uchun ish kuni 6 kunlik ish haftasida 11 soatgacha uzaytirildi [1,20].

Kadrlar, xom ashyo, ishlab chiqarish vositalari tanqisligiga qaramasdan 1941 yil dekabrdayoq respublikadagi 30 ga yaqin korxona mudofaa uchun mahsulot mahsulot bera boshladi boshladi. O'zbekiston aholisi urush yillarida mudofaa jamg'armasiga jami 649,9 mln. so'm pul va 55 kg.ga yaqin oltin, kumush va boshqa qimmatbaho metallar topshirdi. O'zbek xalqi urush olovida olovida qolgan minglab minglab yetim va muhtojlarni o'z bag'riga oldi. Toshkentlik Shomahmudovlar oilasi bunga yorqin misoldir.

O'rta Osiyo respublikalariga evakuatsiya qilingan 308 korxonaning 104 tasi O'zbekistonga va ulardan 55 ta korxona Toshkent va Toshkent viloyatiga, 14 ta zavod va fabrika Samarqandga, 22 tasi Farg'ona vodiysiga, 2 tasi Buxoro viloyatiga joylashtirildi [1,22].

Urush yillarida Jizzaxlik yigit qizlar ham urushning barcha jabhalarida faol ishtirok etishgan. Turli millat va elatlarga mansub mintqa aholisining front va frontortidagi jasoratlari tahsinga sazovordir. Jizzax viloyati 1973 yilning 28 dekabr kuni tashkil etilgan [5] bo'lsa, Sirdaryo viloyati 1963 yilning 16 fevralida tashkil etilgan [6]. Mazkur ma'lumotlar ikkinchi jahon urushi yillari umumiy Mirzacho'l hududlaridan armiya saflariga chaqirilgan va Qahramon unvoniga ega bo'lgan kishilar haqida jamlangan.

ESHONQUL ISMOILOV. 1902 yil 1 mart kuni Jizzax viloyati G'allaorol tumani Turk qishlog'ida tug'ilgan. 1942 yil oktabr oyida harbiy xizmatga chaqirilgan. 1943 yil fevral oyidan boshlab urushda qatnashgan. 1945 yilning fevral oylaridan 1-Belorussiya fronti 8-armiya 74-o'qchi diviziyasi 240-o'qchi polkining avtomatchisi bo'lgan. Poznan shahri mudofaasi chog'ida Ismoilov shaxsan o'zi dushmanning yirik kalibrli pulemyoti va zenit qurolini yakson qilgan, shundan so'ng batalon hujumini muvaffaqiyatli tugatgan. 1945 yilning 31 mayida "Sovet Ittifoqi Qahramoni" unvoni berilgan. Urush tugagach Ismoilov harbiy xizmatdan bo'shatilgan. O'z qishlog'iga qaytib, kolxozda brigadir, ferma mudiri, ombor mudiri, kolxoz raisi, qishloq soveti raisi kabi vazifalarda ishlagan. 1990 yil 20 iyul kuni vafot etgan. Jizzax viloyati G'allaorol tumani Turk qishlog'i qabristonida dafn etilgan [3,138].

TOGANBAY KAUMBAEV. 1922 yil Camarqand viloyatining Forish tumani Chimqo'rg'on qishlog'ida tug'ilgan. U 1941 yilda Forish tumani harbiy komissariati tomonidan harbiy xizmatga chaqirilgan. Cerjant Toganbay Kaumbaev 1942 yil aprel oyidan markaziy front 65-armiyasi 69-sevsk o'qchi diviziyasi 20-alohida razvedka rotasida bo'linma komandiri bo'lib xizmat qilgan. 1943 yil 15 oktabr kuni bir guruh razvedkachilar bilan Dnepr daryosidan o'tib, Belorussiyaning Gomel viloyati Loev tumani Loev shahridan janubroqda joylashgan hududni egallashgan va u yerga desant tushishini ta'minlashgan. 1943 yil 30 oktabrda "Sovet Ittifoqi Qahramoni" unvoni berilgan. 1946 yilda katta leytenant unvonida zaxiraga bo'shatilgan. 1948 yilda Olma-ota yuridik maktabini, 1962 yilda partiya maktabini tamomlagan. Qozog'istonning Chimkent viloyati "Shardara" sovxozida gidrotexnik bo'lib ishlagan. 2014 yilning 11 iyul kuni Chimkent shahrida vafot etgan [3,149].

JO'RAXON USMONOV. 1923 yil 12 fevral kuni Sirdaryo viloyati Xovos tumani Savat qishlog'ida tug'ilgan. 1942 yilda harbiy xizmatga chaqirilgan. 1942 yil mart oyida harakatdagi armiyaga yuborilgan. 237-o'qchi polkining vzvod komandiri yordamchisi lavozimida xizmat qilgan. J. Usmonov Belorussiyaning Gomel viloyati Loev tumani Karpovka qishlog'ida bo'lib o'tgan janglarda qahramonlik ko'rsatgan. 1944 yil 15 yanvarda "Sovet Ittifoqi Qahramoni" unvoni berilgan. 1944 yil oxirlarida ley-

tenant J.Usmonov og'ir yarador bo'lib, Toshkent shahridagi 1264-raqamli evakuatsiya harbiy kasalxonasiga yuborilgan va jarohatlari og'irlashgani sababli 1945 yil 14 fevral kuni vafot etgan. Tug'ilib o'sgan qishlog'ida dafn etilgan [3,288].

ISLOM USMONOV. 1922 yili Sirdaryo viloyati Qatortol qishlog'ida tug'ilgan. 1942 yilda harbiy xizmatga chaqirilgan. Shu yili mart oyidan boshlab urush qatnashchisi bo'lgan. 1943 yil noyabr oyiga kelib kichik serjant I.Usmonov 3-Ukraina fronti 6-armiya 333-o'qchi diviziyasi 1118-o'qchi polkining bo'linmasiga komandirlik qilgan. Dnepr uchun bo'lgan janglarda jonbozlik ko'rsatgan. 1943 yil 25 noyabrdan 26 noyabrga o'tar kechasi I.Usmonovning bo'linmasi Ukrainaning Zaporozhe viloyati Zaporozhe tumanidagi Kanevskoe qishlog'i yaqinida Dnepr daryosidan o'tish chog'ida uning g'arbiy sohilini zabt etish va plasdarmni ushlab qolish jangida ishtirok etgan va bo'lib o'tgan janglarda I.Usmonov shaxsan o'zi dushmanning pulemyot raschotini, 8 nafar askarlarini yo'q qilib, bir nafar unter-ofitserini asirga olgan. Kanevskoe uchun bo'lgan jangda u dushmanning o'q otish nuqtasiga granatalar otib, o'z birodarlarini hujumga chorlagan. Keyingi tunda esa I.Usmonov boshchiligidagi bo'linma dushmanlarning 5 ta hujumini qaytarishga muvaffaq bo'lgan. I.Usmonovning o'zi esa dushmanning 15 nafar askar va ofitserlarini yo'q qilgan. 1944 yili 13 yanvar kungi jangda vafot etgan. Zaporozhedda dafn etilgan. 1944 yil 22 fevralda "Sovet Ittifoqi Qahramoni" unvoni berilgan [3,289].

IVAN IVANOVICH BATLYAEV. General-mayor (1945). 1903 yilda hozirgi Sirdaryo viloyati Mirzacho'l tumanidagi Nadejdenskiy qishlog'ida tug'ilgan. Armiyaga 1925 yil Mirzacho'l tumani harbiy komissariati tomonidan chaqirilgan. U O'rta Osiyo harbiy okrugida vzvod, artilleriya batareyasi va artilleriya divizioni komandiri bo'lib xizmat qilgan. 1941–1945 yillari 174-o'qchi diviziyaning 598-yengil artilleriya polki komandiri, 2-gvardiyachi o'qchi artilleriya boshlig'i, 3-Ukraina frontining 46-armiyasi 34-o'qchi korpusi komandiri bo'lgan. Ukraina, Chexoslovakiya, Vengriya va Avstriyani ozod qilishda ishtirok etgan. 1982 yilda Moskvada (Rossiya) vafot etgan. "Nikolo-Arxangelsk" qabristonida dafn etilgan [3,8].

GRIGORIY MAKSIMOVICH GUBARKOV. 1926 yil 1 fevralda Rossiyaning Petropavlovsk viloyati Kachalovka qishlog'ida tug'ilgan. 2-Jizzax mashina-traktor stansiyasining haydovchisi bo'lib ishlagan. 1943 yilda Jizzax tumani harbiy komissariati tomonidan harbiy xizmatga chaqirilgan. 1944 yil iyuldan urushda qatnashgan. 1945 yil yanvarga kelib G.M.Gubarkov 1-Belorussiya fronti 2-tank armiyasi 12-tank korpusi 34-motoo'qchi brigadasi pulemyotchisi sifatida Polshani ozod qilish uchun olib borilgan janglarda jonbozlik ko'rsatgan. 1945 yil 21 yanvarda birinchilar qatorida, dushman yalpi o'q uzib turishiga qaramay, Inovorslav shahriga yorib kirdi. dushmanlar hujumini qaytarish paytida yaralandi, ammo safni tark etmay, jangni davom ettirdi. 1945 yil 27 fevralda "Sovet Ittifoqi Qahramoni" unvoni berilgan. 1951 yilda harbiy xizmatdan bo'shatilgan. Jizzaxga qaytib kelib, kolxozda, sovxozda ishlagan, keyinchalik 1975 yilda Zaporozhe (Ukraina)ga ko'chib ketgan. 2008 yilda 11 dekabrda vafot etgan [3,107].

YEGOR IVANOVICH IVANIN. 1918 yilda Rossiyaning Tyumen viloyati Pokrovka qishlog'ida tug'ilgan. Armiya saflariga 1938 yil Jizzax harbiy komissariati tomonidan chaqirilgan. Shimoliy Kavkazdagi janglarda qahramonona qatnashgan, armiyamiz mamlakatni fashist bosqinchilaridan tozalayotgan bir paytda eng og'ir janglarda matonat bilan kurashgan. Ivaninning jangovar xizmatlari oliy mukofotlarga sazovor bo'lgan, ammo 1944 yilning yozida Litva hududidagi janglarning birida u alohida qahramonlik ko'rsatgan. Uning snaryadlari ostida fashistlar rotasi yo'q qilingan. U matonat bilan fashistlar hujumini qaytarib turgan, bu vaqtda piyodalarimiz qayta guruhlarga to'planishga ulgurgan. Dushmanning tanklar bilan amalga oshirgan hujumi mag'lubiyatga uchragan. 1945 yil 24 martda "Sovet Ittifoqi Qahramoni" unvoni berilgan. Urushdan keyin Jizzaxda yashagan va ishlagan. 1979 yilda 8 iyulda vafot etgan. Shahar qabristonida dafn etilgan [3,132].

IVAN YAKOVLEVICH KONDRAT'EV. 1919 yilda Ukrainaning Chernigov viloyati Priluki shahrida tug'ilgan. 1943 yilda Samarqand viloyatining Jizzax tumani harbiy komissariati tomonidan harbiy xizmatga chaqirilgan. 62-o'qchi diviziyasining 184-o'qchi polki bo'linma komandiri kondrates Dnepr o'ng qirg'og'idagi hujum paytida askarlarimizga yaqinlashib kelayotgan bir guruh dushmanlarni yo'q qilgan. Jang davomida o'qchi vzvodi komandiri safdan chiqqan vaqtda askarlar orasidan eng tajribali bo'lgan I.Ya.Kondrates vzvod komandirligini o'z zimmasiga olgan va jasorati bilan jangchilarga ibrat ko'rsatgan. 1943 yil 28 sentabrda Dneprning g'arbiy qirg'og'ida plasdarmni kengaytirish uchun olib borilgan janglarda kondrates ikki nafar dushman askarini yer tishlatib, ofitserni asirga olgan va o'lja sifatida ularning qurollarini qo'lga kiritgan. 1944 yil 22 fevralda "Sovet Ittifoqi Qahramoni" unvoni berilgan. U 2003 yil 24 oktabrda vafot etgan. Chernigov viloyati Varva qishlog'ida dafn etilgan [3,158].

VASILIIY XARITONOVICH KORNEYKO. 1924 yil Ukrainaning Xarkov viloyati Chuguev tumani Yurchenkovo qishlog'ida tug'ilgan. 1942 yil iyul oyida O'zbekistonga evakuatsiya qilingan. Shu yilning oktabr oyida Sirdaryo tumani harbiy komissariati tomonidan harbiy xizmatga chaqirilgan va o'sha vaqtdan boshlab urushda qatnashgan. 1943 yilda Xarkov ostonasida yarador bo'lgan. 1944 yil mart oyiga kelib kichik leytenant V.Korneyko 3-Ukraina frontining 37-armiyasi 20-o'qchi diviziyasi 60-o'qchi polkining pulemyot vzvodiga komandirlik qilgan. Janubiy Bugni kechib o'tishda qahramonlik ko'rsatgan. 1944 yilning 25 martidan 26 martiga o'tar kechasi Korneyko Ukrainaning Nikolaev viloyati Voznesensk tumani Natyagaylovka qishlog'i yaqinida Janubiy Bugdan o'tib, plasdarmni egallashda faol ishtirok etgan va ikki kun davomida u mudofaani ushlab turgan. Bu vaqt davomida dushmanning askar va ofitserlarini yo'q qilgan. korneyko 1944 yilning 27 mart kuni jangda halok bo'lgan va 1 may kuni Voznesensk maydonidagi "birodarlik" qabristonida dafn etilgan. 1944 yilning 13 sentabrida "Sovet Ittifoqi Qahramoni" unvoni berilgan [3,160].

FILIPP TROFIMOVICH NIJURIN. 1913 yilda Qozog'istonning Akmola viloyati Yefremovka qishlog'ida tug'ilgan. 1941 yilda Toshkent viloyati Sirdaryo shahri harbiy komissariati tomonidan harbiy xizmatga chaqirilgan. Leningrad, Belorussiya va 1-Ukraina frontlarida jang olib borgan. 1945 yilning 3 martida jangda halok bo'lgan. Polshaning Jagan shahrida dafn etilgan. 1945 yilning 10 aprelida "Sovet Ittifoqi Qahramoni" unvoni berilgan [3,210].

JO'RAQUL TO'RAEV. 1922 yil 20 martida Jizzax viloyati Jizzax tumani Qaliya qishlog'ida tug'ilgan. 1941 yilda harbiy xizmatga chaqirilgan. shu yildan boshlab urushda qatnasha boshlagan. 1943 yil dekabrda kichik serjant J.To'raev 46-yengil artilleriya brigadasi 1007-yengil artilleriya polki orudiya mo'ljalga oluvchisi bo'lgan (Belorussiya fronti 65-armiyasi 4-zarbdor artilleriya korpusining 12-zarbdor artilleriya diviziyasi). Belorussiyaning Gomel viloyatini ozod qilishda qahramonlik ko'rsatgan. 1943 yil 21 dekabrda J.To'raev raschoti Goroxovshina qishlog'i oldidagi janglarda qatnashgan va 5 ta tankni yakson qilgan. shu janglarda J.To'raev yaralangan bo'lsada, o't ochishni davom ettirgan. 1944 yil 29 martda "Sovet Ittifoqi Qahramoni" unvoni berilgan. Urush tugaganidan so'ng J.To'raev xizmatni davom ettirib, Podolsk artilleriya bilim yurtini tamomlagan. 1953 yilda mayor unvonida zaxiraga bo'shatilgan. Xizmatidan keyingi davrda Jizzax shahrida yashagan. 1998 yilda vafot etgan. Jizzax shahridagi "Qaliya" qabristoniga dafn etilgan [3, 281].

Umuman olganda, tarixiy voqea-hodisalarga, jarayonlarga nisbatan qarashlar, ularga berilgan baho vaqt o'tishi bilan transformatsiyaga uchraydi, o'zgaradi. Ba'zi holatlarda esa tarixni soxtalashtirish, ya'ni tarixiy faktlarni atayin buzib ko'rsatish yoki ularni afsonalashtirish ham sodir bo'lishi mumkin. Bunga, ayniqsa so'nggi yillarda g'arb olimlari orasida faollashgan tarixiy voqealarni sub'ektiv aks ettirish, jumladan, Ikkinchi jahon urushi tarixini qayta ko'rib chiqish, natijalarini soxtalashtirish va afsonalashtirish, uni noto'g'ri talqin etish harakatlari misolida ham ko'rish mumkin. Qolaversa, axborot maydonida davlatlar hozirgi manfaatlarini nuqtai nazarida Ikkinchi jahon urushidan, u haqdagi tarixiy xotiradan siyosiy instrument sifatida foydalanayotgani ham kuzatilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ikkinchi jahon urushi yillarida O'zbekiston (1941–1945). Tuzuvchilar: M. Hidoyatova, D. Mo'minova. Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, Toshkent – 2021
2. Ikkinchi jahon urushi yillarida O'zbekiston. *Monografiya. Saidxon Saidolimov va boshkalar....* Zamin Nashr, Toshkent – 2024
3. O'zbekistonlik Ikkinchi jahon urushi qahramonlari. / Tahrir hay'ati: A. Ahmedov, A. Jo'raboiev, M. Yuldashev, A. Ziyoy, H. Qarshiev, A. Kan – Toshkent: Sharq, 2020. – 416 b.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning buyuk G'alabani 79 yilligi hamda Xotira va qadrlash kuniga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqi – <https://president.uz/uz/lists/view/3564>
5. Jizzax viloyati https://uz.wikipedia.org/wiki/Jizzax_viloyati
6. Sirdaryo viloyati [https://uz.wikipedia.org/wiki/Sirdaryo_\(viloyat\)](https://uz.wikipedia.org/wiki/Sirdaryo_(viloyat))

JANG MAYDONINING TIRIK AFSONASI

Iroda Imonqulova

*O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi huzuridagi
O'zbekistonning eng yangi tarixi masalalari bo'yicha Muvofiqlashtiruvchi-metodik markaz
tayanch doktorant*

Annotatsiya. Ushbu maqolada ikkinchi jahon urushida qahramonlik ko'rsatgan Mamasharif Sodiqov o'zbek o'g'lonining kechinmalari va hayotdan olgan saboqlari haqida so'z yuritiladi. Bugungi kunda urush daxshatlarini ko'rgan, o'q yomg'irlari ostida jang qilgan yurtdoshlarimizning ko'pchiligi olamdan o'tib, janggohlardan omon qaytganlarning safi tobora kamayib borayapti. Ularning har birini tom ma'noda qahramon, desak mubolag'a bo'lmaydi. Ilmiy maqolada tarixiylik va so'rov intervyu uslublaridan foydalanildi.

Kalit so'zlar: urush, qahramonlik, himoya, Vatan, fashistlar, ona-yurt, mehribonlik, g'alaba.

Аннотация. В данной статье рассказывается о жизненном опыте и подвигах Мамашарифа Садыкова, проявившего героизм во Второй мировой войне. Сегодня многие из наших соотечественников, ставших свидетелями ужасов войны и сражавшихся под градом пуль, ушли из жизни, а число тех, кто вернулся с полей сражений живыми, сокращается. Не будет преувеличением сказать, что каждый из них – герой в прямом смысле этого слова. В статье использованы методы историзма и интервью.

Ключевые слова: война, героизм, оборона, Родина, фашисты, доброта, победа.

Abstract. This scientific article tells about the life experience and exploits of Mamasharif Sadykov, who showed heroism in World War II. Today, many of our compatriots who witnessed the horrors of war and fought under a hail of bullets have passed away, and the number of those who returned from the battlefields alive is decreasing. It would not be an exaggeration to say that each of them is a hero in the truest sense of the word. The scientific article uses historicism and interview methods.

Keywords: war, heroism, defense, fascists, homeland, kindness, victory.

Yurtimizda 9 may 2025 yil tarixiy sana, xalqimiz Ikkinchi jahon urushida fashizm ustidan qozonilgan G'alabani 80 yilligini nishonlamoqda. Ikkinchi jahon urushi insoniyat tarixidagi eng daxshatli va vayronkor voqealardan biri bo'lib, u nafaqat jang maydonlarida, balki millionlab oddiy insonlarning taqdirida ham chuqur iz qoldirdi. Minglab o'zbek yigitlari frontga jo'nab ketdi, orqada qolganlar esa g'alaba uchun jonbozlik bilan mehnat qildilar [1]. Urush yillaridagi qahramonlik, fidoyilik, yo'qotishlar va sabr-toqat o'zbek xalqining matonatini, vatanparvarlik tuyg'usini yanada yuksak bosqichga olib chiqdi. Ushbu yillardagi qahramonlik, fidoyilik, yo'qotishlar va sabr-toqat o'zbek xalqining matonatini, vatanparvarlik tuyg'usini yanada yuksak bosqichga olib chiqdi.

Ikkinchi jahon urushida halok bo'lgan minglab yurtdoshlarimiz xotirasini yod etish, jang maydonlaridan omon qaytgan bobolarimizga, front ortida og'ir kunlarni sabr-bardosh bilan yenggan ajdodlarimizga mehr-oqibat ko'rsatish tom ma'noda milliy an'anaga aylangan.

Urush yillarida ko'p millatli O'zbekiston xalqi ham haqiqiy jasorat va fidoyilik ko'rsatib, fashizm ustidan qozonilgan g'alabaga ulkan hissa qo'shdi. Xalqimizning Vatan himoyasi yo'lidagi yuksak mardlik va qahramonliklari barcha avlodlar uchun namuna va ibrat maktabi vazifasini bajarib kelmoqda. Xususan, Ikkinchi jahon urushiga o'zbekistonliklarning 2 millionga yaqini safarbar etilib, shundan 538 ming nafardan ortig'i jang maydonlarida qahramonlarcha halok bo'lgan, 158 ming nafardan ortig'i bedarak yo'qolgan, mustaqillik yillarida 200 nafarga yaqin harbiy xizmatchilar va huquqni muhofaza qiluvchi organlar xodimlari mamlakatimizning tinchligi va osoyishtaligi yo'lida o'z jonini fido qilganlar [2].

Ushbu maqolada ikkinchi jahon urushida qahramonlik ko'rsatgan Mamasharif Sodiqov o'zbek o'g'lonining kechinmalari va hayotdan olgan saboqlari haqida so'z yuritiladi. Bugungi kunda urush

daxshatlarini ko'rgan, o'q yomg'irlari ostida jang qilgan yurtdoshlarimizning ko'pchiligi olamdan o'tib, janggohlardan omon qaytganlarning safi tobora kamayib borayapti. Ularning har birini tom ma'noda qahramon, desak mubolag'a bo'lmaydi. Minglab vatandoshlarimiz urushda mardlarcha halok bo'lishdi. Ona yurtiga eson-omon qaytib kelganlarning aksariyati esa nogiron bo'lib qolgan edi.

Ikkinchi jahon urushi qatnashchisi Mamasharif Sodiqov ham bir necha marta yarador bo'lgan, sog'ligini tiklab yana urushga otlangan. Vatan ozodligi uchun uchun, xalqining farovonligi uchun jang qilgan otaxon bu yil 103 bahorni qarshi oldi.

Jizzax viloyati Jizzax shahri Sharof Rashidov tumani Qo'shko'prik mahallasida yashovchi Sodiqov Mamasharif bilan suhbatlashish va intervyu olish hamda yaqinlashib kelayotgan bayram bilan tabriklash maqsadida xonadonlariga tashrib buyurdik. Bu uchrashuv barchamizda o'zgacha taassurot qoldirdi. 103 bahorni qarshilagan otaxonning suhbatini olish odamning kayfiyatini ko'taribgina qolmay, elu-yurt uchun urushda qon kechganlarni yodga solar, ularning qahramonliklarini ko'z oldimizda gavdalantirar ekan. Ko'ksini orden va medallar bezagan Mamasharif boboning xotiralari uzoq o'tmishga, odamzod boshiga og'ir tashvish tushgan o'sha suronli yillar haqida bo'ldi. Ular voqealarni kechagidek esga oldilar.

Avvalombor, ushbu suhbatni amalga oshirishda menga yaqindan yordam bergan Qo'shko'prik mahalla fuqarolari yig'ini raisi lavozimida ishlab kelayotgan Botirov Zohid akani o'rni katta bo'ldi. Bugungi kunda ushbu mahallada 5860 nafar fuqaro, 1060 ta xonadon va 1650 dan oshiq oila istiqomat qilmoqda deydi mahalla raisi. Ularning orasida namunali oilalar juda ko'p bo'lib, ayniqsa Mamasharif bobo Sodiqovlarning xonadoni va oila a'zolarini alohida ta'kidlab o'tdilar. Davlatimiz tomonidan yaratilayotgan imkoniyatlardan unumli foydalanib, qo'ni- qo'shniga va mahallaga ko'plab yordamlarni amalga oshirmoqdalar deydi. Shu jumladan mahalla ham nuroniy otaxonlarga, onaxonlarga hukumatimiz tomonidan yaratib berilayotgan imkoniyatlardan keng foydalanishga yordam bermoqdalar. Bir qancha tadbirlar tashkil etilib qariyalarning mahallaga va aholi bilan uzviy bog'langan uchrashuvlar yo'lga qo'yilgan ekan. Jumladan, "Uch avlod uchrashuvi" mahalla va maktablarda tashkil etiladigan bu tadbir yil davomida olib borilar ekan [3].

Mamasharif Sodiqov bilan suhbat qilar ekanmiz, yoshlik davrlarini esga oldilar: 1922-yilda Jizzax (hozirgi Sharof Rashidov) tumanidagi Navoiy nomli xo'jalikning Qo'shko'prik mahallasida tug'ilganman. Odamlar dalaga chiqib, dehqonchilik qilardi. Men ham dalaga chiqardim. Maktabni faqat 6-sinfgacha o'qiganman, chunki ocharchilik yillariga to'g'ri kelib qolgan va maktabga kech ya'ni 12 yoshimdan borganman va 18 yoshimda xat savodim ancha yaxshi bo'lib barcha fanlarni o'zlashtirib bo'lganimdan so'ng 1941-yili urush boshlanib qoldi. Hamma yigitlar qatori men ham urushga otlanganimda 19 yoshda edim, - deydi otaxon chuqur o'yga tolib.

Urush yillarini kechagidek eslab, "Dastlab Saratov viloyatida harbiy tayyorgarlikda bo'ldim. So'ngra Stalingrad shahrini himoyasiga yuborishdi. O'shanda urushning eng qizg'in nuqtasi bo'lgan Stalingradni ozod qilish uchun janglarda qatnashdim. Qirg'inbarot jang bo'lgandi o'shanda. Nemislar tish tirnog'igacha qurollanib olgan edi. Ming-minglab o'zbek yigitlari mardonavor jang qildi. 1943-yilda fashistlarni quva boshladik. 2- Ukraina frontida Kiyev, Odessa, Dnepropetrovsk, Livov, Poltava, Kishinyov shaharlarini ozod qildik. Avstriya poytaxti Vena shahrini ozod etishda qatnashdim. Bir necha bor yarador bo'lishimga qaramay, Berlingacha borganman" [4].

O'sha davrlardagi qiyinchiliklar haqida gapirib bersangiz ?

"Front ortidagi xalq bir burda non bo'lsa ham o'zi yemay jang qilayotganlarga yuborardi-da, bolar. O'zbekistonliklar ham, xususan jizzaxliklar ham faqat front uchun ishlagan. Odamlar o'zlari och-yupun bo'lsa ham o'zlarining oziq-ovqatlaridan salkam 90 foizini askarlarga deb jo'natgan o'sha paytlarda. Eng katta qiyinchiliklardan biri bu sog'inch bo'lgan onalar farzandlarini, ayollar turmush o'rtoqlarini va farzandlar bo'lsa urush ostonalarida jang qilayotgan otalarini uyga sog' omon qaytishlarini uzoq yillar umid qilib kutishgan, hamda buning uchun ular ayol bo'lishiga qaramay har qanday og'ir yurmushlarni bajarishgan. Men urushdan keyin Novosibirskiy viloyatida tilla konida portlatuvchi bo'lib ishlaganman va 1955-yili vatanga qaytganman".

Mamasharif Sodiqov boshidan kechirganlarini so'zlar ekan ora-orada to'xtab chuqur tin olar, uning ko'zlari beixtiyor namlandi. Urushni mudhish onlarini eslash oson emas ... Shu bois u bugungidek tinch va osoyishta kunlarga shukronalar aytib shunday dedi:

"Alloxga shukurlar aytaman, bolam. Ilgari odamlar bitta non uchun ertadan kechgacha ishlar edi. Bugun esa dasturxonlarimiz to'kin-sochin, to'qchilik. Shu kunlarga yetkazganiga shukur. Mustaqillik yillarida O'zbekiston rivojlanish yo'lga kirdi. Ayniqsa, Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev boshchiligidan

juda katta islohotlar amalga oshirilmoqda, Yangi O‘zbekiston taraqqiyot sari dadil odimlayapti. Bunday o‘zgarishlar tarixda bo‘lmagan. Urush faxriysi sifatida muxtaram Yurtboshimizga chin dildan minnatdorchilik bildiraman. Yurtimiz tinch, osmonimiz musaffo bo‘lsin! Yurtimizga ko‘z tegmasin, Yangi O‘zbekiston gullab yashnayversin” [5].

Farzandlari, nevarayu-evaralari ardog‘ida umrguzuronlik qilayotgan otaxon bilan xayrlashar ekanman, u kishini yaqinlashib kelayotgan Xotira va qadrlash kuni bilan samimiy muborakbod etib, esdalik uchun suratga ham tushdik.

Yuqoridagi fikrlardan xulosa qilar ekanmiz, yurtimizda 9 may – Xotira va qadrlash kunini keng nishonlash, Ikkinchi jahon urushida qozonilgan g‘alabaga hissa qo‘shgan urush va mehnat faxriylariga hamda Vatan ravnaqi, taraqqiyoti va uning himoyasi uchun kurashgan buyuk ajdodlarimizga alohida e‘tibor va chuqur ehtirom ko‘rsatish, shuningdek mustaqillik yillarida xizmat burchini bajarish chog‘ida halok bo‘lgan harbiy xizmatchilar va huquqni muhofaza qiluvchi organlar xodimlari xotirasini ulug‘lash yurtimizda oliyjanob qadriyatga aylangan. Bu esa o‘z navbatida o‘stib unib kelayotgan yosh avlodni vatanparvarlik, bag‘rikenglik va insonparvarlik ruhiyatida tarbiyalashda katta ahamiyatga egadir. Biz tinchlik va mustaqillik uchun o‘z jonini ayamagan ota-bobolarimiz va mard o‘g‘lonlarimizning ulkan jasorati, matonati hamda fidoyiliklarini yuragimizda abadiy saqlaymiz [6].

Haqiqatan ham, bugun dunyodagi barcha mamlakatlarda Ikkinchi jahon urushi va uning asoratlari xususida gap ketganda, O‘zbekistonliklarning bag‘rikengligi ham tilga olinadi. Bugungi osuda kunlarimizda har yili 9 may kuni-Xotira va qadrlash kunida Ikkinchi jahon urushida jon fido qilgan yurtdoshlarimizni yod etish, urush maydonlaridan qaytmagan, musaffo osmonimiz, xalqimizning farovon hayoti uchun jon bergan vatandoshlarimiz xotirasiga hurmat bajo keltirish go‘zal an‘anaga aylangan [7].

Bu borada Prezident Sh.Mirziyoev: “Xalqimiz asrlar davomida og‘ir sinovlarda, bosqinchi va yovuz kuchlarga qarshi mashaqqatli kurashlarda bukilmaz iroda va jasorat namunasini amalda namoyon etib kelgan. O‘z ozodligi, erkinligi yo‘lida kurashib, behisob qurbonlar bergan ota-bobolarimiz jasorati xotiramizdan hech qachon o‘chmaydi [8].

Bugungi kunda tarixchi olimlar oldida g‘alaba uchun Ikkinchi jahon urushida jang qilgan har bir askarning nomini aniqlash, uning nomi bilan bog‘liq matonati va jasoratini abadiylashtirish muhim vazifadir. Bu borada xorij manbalari va adabiyotlari bilan bir qatorda arxiv hujjatlari, uy arxivlarini, urushda qatnashgan askarlarning hujjatlarini ham tizimli o‘rganish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Ayniqsa, hozirgi kunda hayot bo‘lgan jangchi-askarlar bilan yuzma-yuz suhbatlar olib borib, intervyular olish, ovozlarini yozib olish muhim vazifa hisoblanadi.

ADABIYOTLAR RO‘YHATI:

1. O‘zbekiston Ikkinchi jahon urushi davrida. “O‘zbekiston”, 2024 yil. Beshinchi kitob-albom. 13 bet.
2. Ikkinchi jahon urushida qozonilgan g‘alabaning 80 yilligi hamda Xotira va qadrlash kuniga tayyorgarlik ko‘rish va munosib nishonlash to‘g‘risida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori 19.02.2025//<https://prezident.uz>
3. Tadqiqotchining Jizzax shahri Sharof Rashidov tumani Qo‘shko‘prik mahallasida olib borgan og‘zaki suhbat 25 mart 2025 yil
4. Mamasharif Sodiqov bilan suhbat-intervyu. 28-mart 2025 yil

5. O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi huzuridagi O'zbekistonning eng yangi tarixi masalalari bo'yicha Muvofiqlashtiruvchi-metodik markaz tayanch doktoranti Imonqulova Irodaning Ikkinchi jahon urushi qatnashchisi Mamasharif Sodiqov bilan suhbat 28 mart 2025 yil.
6. Tadqiqotchining Jizzax shahri Sharof Rashidov tumani Qo'shko'prik mahallasida olib borgan og'zaki suhbat 26 mart 2025 yil.
7. Aberkulov D., Mannanova N. Ikkinchi jahon urushidagi o'zbek ma'naviyatiga chizgilar. Toshkent.O'zMU xabarlari.2022.1/7.37-bet
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 9 may – xotira va qadrlash kuniga tayyorgarlik ko'rish va uni o'tkazish chora-tadbirlari to'g'risidagi 2023 yil 2 maydagi PQ-143-sonli qarori.

IKKINCHI JAHON URUSHI QATNASHCHISI, ADIB – SHUHRATNING URUSH XOTIRALARI

Nargiza Abdusattarova

*O'zbekistonning eng yangi tarixini
Muvofiqlashtiruvchi metodik-markaz bo'limi mudiri*

Zokirjon Ne'matov

*O'zbekiston Milliy Universiteti
"Falsafa (tizimli tahlil va mantiq)"
magistratura yo'nalishi talabasi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada ikkinchi jahon urushi yillarida janglarda bevosita ishtirok etgan adib Shuhrat - Alimov G'ulom Aminjonovichning urush xotiralari urushning salbiy oqibatlari, urushda xalqimizning mardonovor fidokorligi, vatanparvarlik harakatlari asar qahramonlari hayotiga ko'chgan holda yoritib berilgan.

Maqolani tayyorlash jarayonida bir nechta ilmiy-uslubiy yondashuvlardan foydalanildi. Xususan, tarixiy, tahliliy (analitik), solishtirma hamda adabiy yoritish metodlari qo'llanildi. Tarixiy usul tadqiq qilinayotgan davr voqealarini manbalar asosida o'rganishga xizmat qilgan bo'lsa, analitik yondashuv mavjud fakt va hujjatlarni chuqur tahlil qilish imkonini berdi. Solishtirma metod yordamida turli manbalar o'rtasidagi o'xshashlik va tafovutlar aniqlashtirildi, adabiy yoritish usuli esa mavzuni badiiy va ta'sirchan tarzda bayon qilishga imkon yaratdi. Bu yondashuvlar maqola mazmunining ilmiy asoslangan bo'lishiga xizmat qildi.

Kalit so'zlar: Ikkinchi jahon urushi, front, fashizm, operatsiya, vatanparvarlik, jasorat.

Аннотация. В данной статье освещены воспоминания о войне писателя Шухрата – Алимова Гулома Аминджановича, который непосредственно участвовал в боях во время Второй мировой войны. Через переживания героев его произведений раскрываются пагубные последствия войны, самоотверженность и героизм нашего народа, проявления патриотизма.

В процессе подготовки статьи были использованы различные научно-методические подходы. В частности, применялись исторический, аналитический, сравнительный, а также литературно-художественный методы. Исторический метод способствовал изучению событий того периода на основе источников, аналитический – позволил глубоко проанализировать имеющиеся факты и документы. Сравнительный метод помог выявить сходства и различия между различными источниками, а литературный подход дал возможность выразительно и образно раскрыть тему. Эти методы обеспечили научную обоснованность и содержательную глубину статьи.

Ключевые слова: Вторая мировая война, фронт, фашизм, операция, патриотизм, мужество.

Abstract. This article highlights the war memoirs of the writer Shuhrat – Alimov Ghulom Aminjonovich, who directly participated in battles during the Second World War. The destructive consequences of the war, the selflessness and heroism of our people, and patriotic efforts are vividly reflected through the lives of the characters in his literary works.

During the preparation of this article, several scientific and methodological approaches were employed. In particular, historical, analytical, comparative, and literary-descriptive methods were applied. The historical method contributed to studying the events of the period based on relevant sources, while the analytical approach enabled an in-depth examination of existing facts and documents. The comparative method helped to identify similarities and differences among various sources, and the literary-descriptive method made it possible to present the topic in an expressive and

impactful manner. These approaches ensured the scientific credibility and thematic richness of the article.

Keywords: *Second World War, front, fascism, operation, patriotism, bravery.*

Ikkinchi jahon urushi qatnashchisi adib – Shuhratning urush yillaridagi ruhiy holati, ijtimoiy kurashi va ma'naviy jasoratini ifodalovchi badiiy hujjat sifatida adabiyotimiz tarixida muhim o'rin egallaydi. Urush qahramoni nafaqat urush maydonlaridagi voqealarni aks ettiradi, balki xalqimizning irodasi, sabr-toqati va yuksak insoniy fazilatlarini ham teran yoritadi. Uning asarlarida nafaqat urushning yovuzligi, balki uning inson qalbi va tafakkuriga yetkazgan jarohatlari ham chuqur aks ettirilgan.

Shuhratning urush xotiralarining asarlarida aks etishi o'zbek adabiyotida urush haqidagi badiiy tasvirlar ichida chinakam realizm, ruhiy chuqurlik va milliy ong uyg'unligi bilan ajralib turadi. Unda urush faqat tarixiy faktlar emas, balki shaxsiy iztirob, muhabbat, sadoqat va Vatanga bo'lgan cheksiz muhabbat timsoli sifatida talqin qilingan.

Ikkinchi jahon urushi qatnashchilaridan biri Alimov G'ulom Aminjonovich (Shuhrat) 1918-yil Toshkentning Hazrati imom mahallasida hunarmand oilasida tug'ilgan. Dastlabki ta'limni eskicha va so'ngra yangicha maktabda olgach 1932-1933-yillarda Transport texnikumi, 1934-1936-yillarda O'rta Osiyo transport injenerlari tayyorlash instituti va keyinchalik 1936-1940-yillarda Nizomiy nomidagi Toshkent pedagogika institutida tahsil oldi.

Adib hayotiga nazar tashlar ekanmiz Sobiq Sovet tuzumi ostidagi sharoitlarda Ikkinchi jahon urushi davrigacha ham undan keyin ham uning hayoti bir tekisda kechmaganligini ko'rishimiz mumkin. Uni: «Otangiz savdogarlik qilgan ekan. O'zingiz kosibdan chiqmagan ekansiz, xotiningiz eskicha, jiyakli lozim bilan atlas ko'ylak kiyib yurarkan, bolangiz esa beshikda yotibdi. Yaqinda xatna qilar ekansiz, turish-turmushingiz eskicha. Bu narsa she'rlaringizda ham aks etib turibdi»,– deb Yozuvchilar uyushmasidan haydashdi [1].

Adabiyotdagi ilk asarlarini chop etishni boshlagan 1940-yilning kuzida harbiy xizmatga chaqirilgan Shuhrat Ulug' Vatan urushida katta leytenant unvonida ishtirok etadi. «Insoniyat dardi bilan yonish, ularga ruhiy madad bo'lish uchun adabiyot, san'at va madaniyat xodimlari o'limini bo'yniga olib frontga qadam qo'ydilar» [2].

Uning harbiy xizmat faoliyati 1943-yil 15-iyulgacha davom etgan bo'lib rasmiy hujjatlarga ko'ra Shuhrat Shimoliy Kavkaz frontining 164-brigadasida urush harakatlarida qatnashgan. U qatnashgan aniq harbiy janglar arxiv hujjatlarida aks ettirilmagan bo'lsada Shuhratning 1942-1943-yillardagi Kavkaz himoyasi va hududni fashist bosqinchilaridan tozalash harbiy harakatlaridagi hissasi katta ekanligini aytish mumkin. Dushman kuchlariga qarshi kurashish, Kavkaz hududlaridagi neft mintaqalarini himoya qilish Shuhrat xizmat qilgan Kavkaz frontining vazifasi hisoblanib urush jarayonida muhim strategik ahamiyat kasb etgan. Xususan Mozdok himoyasi, Nalchik janglari, Terek daryosi atrofidagi operatsiyalar Kavkazni fashist bosqinchilaridan tozalashda muhim burilish nuqtalari bo'lib xizmat qilgan.

Aynan shu davr qahramonimizning keyingi ijodida muhim o'rin tutib urush davri xotiralariga asoslangan, xalqimizning urushdagi mardonovor harakatlarini yoritib beruvchi «Shinelli yillar» romani yozilishiga asos bo'ldi. Bundan tashqari adib urush davrini eslab bir qator she'rlar, «Kavkaz daftari» nomli she'riy turkumlar, umrining nisbatan so'nggi yillarida esa «Farzand», «So'lmas chechaklar», «Oqibatli kishilar» kabi turli janrlarda asarlar ham yozib qoldirgan hisoblanadi.

Urush yillarida o'quv muassasalari, oliy o'quv yurtlari urush holatiga moslashtirilib xizmat faoliyati olib borgan [3]. Urushdan so'ng bu muassasalarda mahoratli kadrlarga ehtiyoj tug'ilganidan so'ng Shuhrat bir necha gazeta va jurnallar nashriyotlarida ilmiy xodim bo'lib faoliyatini davom ettirdi. Lekin Ikkinchi bor 50- yillar boshida «Usmon Nosirning propagandisti, Abdulla Qodiriy bilan Cho'lpon kitoblarini o'qigan va targ'ib qilgan»likda ayblanib, besh yil Sibir va Shimoliy Qozog'istonda qamoq jazosiga hukm qilinadi. «Jannat qidirganlar» romani nashr etilgach (1968), ayrim kimsalar uni millatchilikda ayblashga urinadilar. Yana tashvish ustiga tashvish keladi. Ustozi Abdulla Qahhor tufayli esa yana bir bor turki yeydi. Shularning hammasi uning sog'lig'iga putur yetkazadi [4].

Uzoq yillik faoliyatidan so'ng Ikkinchi jahon urushi qatnashchisi bo'lgan adib Shuhrat 1995 yil 23 iyunda 76 yoshida vafot etdi. Vafotidan so'ng 2003-yilda Shuhrat «Buyuk xizmatlari uchun» ordeni bilan mukofotlangan.

Shuhrat Ikkinchi Jahon Urushi davriga bag'ishlangan ilk romani – «Shinelli yillar» – 1947–1957-yillarda yozilgan bo'lib 1975-yil nashr qilinadi. Yozuvchi o'zining frontda kechgan uzoq yillik xizmatlari natijasida orttirgan katta hayotiy tajribasiga tayangan holda xalqimizning urush yillaridagi jangovar

hayoti, jasorati va vatanparvarligini yorqin tasvirlaydi. Asar Ikkinchi jahon urushi yillaridagi o'zbek jangchisining ruhiy kechinmalari va ijtimoiy ongini aks ettiruvchi muhim badiiy hujjat hisoblanadi. Asar harbiy-vatanparvarlik ruhida yozilgan bo'lib, unda front ortidagi hayot, jang maydonlaridagi mashaqqatlar, jangchilarning sabri, umidi va g'alabaga bo'lgan ishonchi keng yoritilgan.

Muallif urush tajribalarini faqat shaxsiy xotiralar sifatida emas, balki butun bir avlodning tarixiy taqdiri sifatida tasvirlaydi. Shuhrat o'z qahramonlari orqali insonning eng og'ir sharoitlarda ham ornomusini saqlashi, maqsad va ishonchdan voz kechmasligi g'oyasini ilgari suradi. Asarda tasvirlangan har bir sahna urushning ijtimoiy, ma'naviy va psixologik oqibatlarini ko'rsatishga xizmat qiladi.

"Shinelli yillar"dagi bosh qahramonning urush haqidagi fikrlari hayot va o'lim o'rtasidagi qaltis chegarada shakllangan. Qahramon urushni nafaqat hayot uchun kurash maydoni, balki insoniyatning ma'naviy sinovi sifatida qabul qiladi. U frontdagi har bir kundalik voqeani o'z tafakkuri orqali o'tkazadi va shaxsiy tajribalari asosida yashash, oriyat, sabr va yurtga muhabbat tuyg'ularini yanada chuqurroq anglaydi.

Asar o'zbek adabiyotida urush yillarining ijtimoiy va ruhiy manzarasini tasvirlashda alohida o'rin egallaydi. Unda yengil pafos yoki soddalashtirilgan vatanparvarlik kayfiyati emas, balki mashaqqat va umid orasida kechgan hayotiy kurash realistik tarzda aks ettirilgan. Shu jihatdan "*Shinelli yillar*" o'z davrining qiyin sharoitida shakllangan inson obrazini tarixiy hujjat darajasida yoritib bergan asar sifatida qadrlanadi.

"Shinelli yillar" romani asosan o'zbek yigit Elmurodning urush davridagi hayotini qamrab oladi. Voqealar O'zbekistondagi qishloq hayotidan boshlanib, Volga, Kavkaz va Ukraina frontlarida davom etadi. Roman strukturasi Elmurodning ruhiy yetilishi va urush tajribasi orqali shakllangan bo'lib, voqealar qahramonning ichki kechinmalari bilan chambarchas bog'liq tarzda ifodalangan. Asarda Elmurod bilan bir qatorda Fotima, Yo'ldosh, Anna Ivanovna kabi turli millat va ijtimoiy qatlam vakillari obrazi ham talqin qilingan.

Roman urush yillaridagi inson ruhiyatining chuqur tahliliga asoslangan bo'lin tarixiy ahamiyat kasb etadi. Yozuvchi jang maydonidagi real voqealarni, qahramonlarning ichki kechinmalarini o'ziga xos badiiy vositalar bilan ifodalaydi. Elmurod urushdan oldingi tinch hayotga intilgan yosh yigit sifatida tasvirlanadi; biroq frontdagi hayot uni ruhiy yetuklik sari yetaklaydi. Elmurodning ruhiy evolyutsiyasi - qo'rquv va hayratdan boshlab, mas'uliyat va iroda kuchining shakllanishigacha bo'lgan bosqichlar orqali tasvirlangan. Tashqi jangovar sahnalar bilan bir qatorda, qahramonning ichki iztiroblari, kechasi uyquga ketolmay, vatanini, oilasini sog'inishi sahnalari insoniy ruhiyatning murakkab qatlamlarini yoritadi.

Roman davomida Elmurodning ichki monologlari orqali urush haqidagi qarashlari ochib beriladi. Vatanparvarlik va insoniy muhabbat tuyg'usi qahramonning har bir harakatida aks etadi. Elmurod urushni kasb sifatida qabul qilsa-da, har bir jangda yaqinlari va ona yurti xotirasi bilan yashaydi. Uning Fotimaga bo'lgan muhabbati va oilaviy baxt haqidagi orzulari urush sharoitida ham umid va bardosh manbai sifatida ko'rsatiladi. Bu orqali roman urush sharoitida ham insoniy fazilatlarining yo'qolmasligini ta'kidlaydi.

"Shinelli yillar" romanining asosiy tamoyillaridan biri - muhabbat va vatanparvarlik motivlarining uyg'un ifodasidir. Elmurodning Fotimaga bo'lgan sadoqati va vatan himoyasidagi fidoyiligi o'zaro bir-birini to'ldirib turadi. Elmurod uchun Fotima obrazining o'zi tinch va baxtli hayotning ramzi sifatida tasvirlanadi. Shu bilan birga, millat va vatan oldidagi burchini ado etish Elmurod uchun shaxsiy baxtdan ham ustun qo'yilgan. Roman o'zbek xalqining urush yillaridagi qahramonlik, sabr-toqat va kelajakka bo'lgan umidini aks ettiruvchi badiiy hujjat sifatida qadrlanadi.

Asarda yozuvchining shaxsiy hayotiy tajribasi sezilarli darajada o'z aksini topgan. Shuhrat 1940-yilda harbiy xizmatga chaqirilib, Ikkinchi jahon urushida ofitser sifatida qatnashganligidan boshlangan Front tajribalari va kechinmalari "*Shinelli yillar*" romanining badiiy asosini tashkil etadi. Shunday qilib Shuhratning "*Shinelli yillar*" romani - o'zbek urush adabiyotidagi muhim asar hisoblanib 1941-1945-yillar urushining fojiali sahnalarini badiiy tasvirlash bilan birga odamlar ruhiyatidagi iztiroblar, sevgi va vatanparvarlik kabi qadriyatlarni ham chuqur ochib beradi. Elmurod obrazi orqali yozuvchining o'z hayot yo'li va ruhiy dunyosini ko'rish mumkinligini ta'kidlanadi. Bu esa asarga avtobiografik qatlam va tarixiy ishonchlilik beradi.

Shuhratning Ikkinchi Jahon urushi mavzusiga bag'ishlangan yana bir asari "Dunay sohillari" turkumidagi she'rlar to'plami urushning inson ongiga va ruhiga solgan dahshatli zarbalarini ochib berishga qaratilgan. Shoir bevosita urush maydonida qatnashgan yoki uning oqibatlarini o'z boshidan kechirgan insonlarning ichki kechinmalarini falsafiy mushohadalar bilan yoritadi. Asarlarda urush

natijasida yuzaga kelgan qo'rquv, yolg'izlik, umidsizlik kabi holatlar, shuningdek, tirik qolish va umid qilish istagi badiiy mahorat bilan tasvirlangan. Dunay daryosi obrazidan foydalangan holda Shoir g'alaba va fojiani bir-biriga uyg'un holda ko'rsatadi, daryo sohillari urushning ayanchli oqibatlarini mujassamlashtiruvchi ramz sifatida ishlatiladi.

Shuhrat turkumdagi bir qator she'rlarda urushdan keyingi hayot tasviriga ham e'tibor qaratadi. Urush nihoyasiga yetgan bo'lsa-da, uning ma'naviy oqibatlari davom etayotgani aniq ko'rsatiladi: insonlar yaqinlarini yo'qotgan, shaharu qishloqlar vayronaga aylangan, ruhiy jarohatlar esa o'z izini qoldirgan.

She'rlarda oddiy insonlarning mehnat va sabr-toqat orqali hayotni tiklashga intilishi, qiyinchiliklarga qaramasdan tinchlik va farovonlik sari intilishi badiiy ifoda etiladi. Aynan urushdan keyingi vaziyatda tinchlik qadri insoniyat uchun yanada muhim va qadrlanadigan tushunchaga aylangani Shuhrat ijodining asosiy g'oyalaridan biridir.

Turkum she'rlarida tinchlik g'oyasi nafaqat siyosiy shior sifatida, balki inson hayotining ajralmas ehtiyoji sifatida talqin etiladi. Shuhrat tinchlikni hayot, baxt, orzu va muhabbat bilan bevosita bog'laydi. Urush keltirgan falokatlar fonida tinchlik insoniyat orzularining va ruhiy shifoning ramziga aylanadi.

Shuningdek, insoniy qadriyatlar – mehr, do'stlik, sabr, hamdardlik va kechirimlilik kabi tushunchalar she'rlarning asosiy mazmuniy qatlamini tashkil etadi. Urush davrida va undan so'ng bu qadriyatlar insonlar uchun hayotiy zaruratga aylangani badiiy vositalar orqali ko'rsatib beriladi.

Shuhrat o'z she'riyatida urush xotiralarini kuchli poetik tasvirlar yordamida jonlantiradi. "Dunay", "Xotira", "Iztirob", "Qaytib kelganlar" kabi she'rlar shaxsiy va umumxalq kechinmalarini uyg'unlashtirib, urushning ruhiy oqibatlarini yuksak badiiy darajada aks ettiradi. Tabiat tasvirlari – Dunay daryosining sokin oqimi, vayronalardan o'sib chiqqan gullar, jang maydoniga aylangan o'tloqlar – bularning barchasi urush dahshatini va yangi hayotga intilish orzusini kuchaytiruvchi badiiy timsollar sifatida ishlatiladi.

Shuhratning "Dunay sohillari" turkumi o'zbek she'riyatida urush va tinchlik mavzularini falsafiy, psixologik va badiiy jihatdan chuqur yoritgan noyob adabiy yodgorliklardan biri hisoblanadi. Shoir urushning faqat jismoniy emas, balki ruhiy vayronalarini ham o'ziga xos badiiy mahorat bilan tasvirlaydi.

Tinchlik orzusi, insoniy qadriyatlarning ulug'lanishi va urush xotiralarining badiiy talqini Shuhrat she'riyatining dolzarb va ibratli tomonlaridan biri sifatida bugungi kunda ham o'z ahamiyatini saqlab kelmoqda.

Xulosa. Shuhratning "Shinelli yillar" romani va "Dunay sohillari" she'riy to'plami Ikkinchi jahon urushi yillaridagi xalq taqdirini, ruhiy iztiroblarini va tarixiy haqiqatlarni badiiy jihatdan chuqur yoritib bergan asarlar sifatida alohida e'tiborga loyiqdir. Adib bu asarlarda nafaqat urushning tashqi manzaralarini, balki inson qalbida kechgan ichki kurash, azob-uqubatlar, sabr-toqat va hayotga bo'lgan umidni tasvirlab, o'quvchini chuqur mushohadaga chorlaydi. "Shinelli yillar" romanida u front ortidagi oddiy insonlar hayotini yoritgan bo'lsa, "Dunay sohillari" she'riy to'plamida esa to'g'ridan-to'g'ri frontda kechgan voqealar, askar hayoti, jangovar ruh va g'alabaga bo'lgan ishonch she'riy ifodasini topgan.

Shuni alohida ta'kidlash joizki, Shuhrat urush yillarida nafaqat ijodkor, balki faol ishtirokchi sifatida ham o'z burchini ado etgan. U 1943-yildan boshlab frontga jo'natilgan va jang maydonlarida bo'lgan, aynan shu davrdagi ko'rgan-kechirganlarini, o'ziga xos kuzatuvchanlik bilan qayd etgan. Uning urush haqidagi tasvirlari shunchaki tasavvur mahsuli emas, balki bevosita hayotiy tajribaga asoslanganligi bilan ajralib turadi. Bu esa uning asarlariga yanada ishonchlilik, hissiy kuch va badiiy haqiqat bag'ishlaydi.

Umuman olganda, Shuhratning ushbu asarlari urush yillarining badiiy solnomasi bo'lib, unda o'zbek xalqining matonati, sadoqati va g'alabaga bo'lgan ishonchi yorqin ifoda etilgan. Shuhrat o'zining urush maydonidagi ishtiroki va o'ziga xos badiiy uslubi bilan o'zbek adabiyotiga o'chmas iz qoldirgan, milliy ruhiyatni asrash va tarixiy xotirani mustahkamlashda muhim hissa qo'shgan adib sifatida qadrlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Shuhrat (G'ulom Alimov). "Adolat, azob va rost so'z". Yoshlik jurnali, 1988 yil, №4.
2. Аберкулов Д. Образование Академии наук и ее достижения в годы Великой Отечественной войны // Иккинчи Жаҳон уруши йилларида Ўзбекистон. – Ташкент: Фан, 2020. – С. 39–41.
3. Аберкулов Д., Маннанова Н. (2022). Иккинчи жаҳон урушидаги ўзбек манавиятига қизғилар // UzMU xabarlari / Вестник НУУз, №1(7), 36–40.
4. <https://www.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/o-zbek-ziyolilari/shuhrat-1918-1995>.
5. Fayzullayev R. (1998). Urush yillari o'zbek matbuoti va adabiyoti. Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi nashriyoti.
6. Karimov M. (2001). Front qalamkashlari. Toshkent: Adabiyot va san'at nashriyoti.

IKKINCHI JAHON URUSHINING O'ZBEK XALQI IJTIMOIY-SIYOSIY QARASHLARIGA TA'SIRI

Dilshod Aberkulov

*O'zRFA huzuridagi O'zbekistonning eng yangi tarixi masalalari bo'yicha
Muvofiqlashtiruvchi metodik markaz
t.f.n., katta ilmiy xodim*

Husanjon Qodirov

*O'zbekiston Milliy Universiteti
"Ijtimoiy fanlar" fakultetii magistratura 2- kurs talabasi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada Ikkinchi jahon urushining o'zbek xalqi ijtimoiy-siyosiy qarashlariga chuqur ta'siri o'rganilib, urush tufayli xalqimizning o'zligi va siyosiy ongida qanday jiddiy o'zgarishlar sodir bo'lganiga urg'u berilgan. U urushgacha bo'lgan Sovet Ittifoqi tarkibidagi O'zbekistonning tarixiy sharoitini o'rganish, Stalin davridagi siyosatining an'anaviy me'yorlar va jamiyat tuzilmalariga qanday ta'sir qilganligini ko'rsatishdan boshlanadi. Maqolani tayyorlash jarayonida turli xil tadqiqot usullari qo'llanilgan, shu jumladan falsafiy-tarixiy tahlil va analitik usul bu davr voqealari va hujjatlari bilan bog'liq manbalarni tahlil qilishga yordam bergan. Shuningdek maqolada, o'zbeklarning urush yillaridagi safarbarligi batafsil yoritilgan, ularning ham harbiy, ham mehnat harakatlariga qo'shgan hissasi, bu birdamlik va milliy o'zlikni anglash tuyg'usini uyg'otgan.

Kalit so'zlar: Ikkinchi jahon urushi, mobilizatsiya, siyosiy realizm, ijtimoiy o'zgarishlar, harbiy salohiyat, vatanparvarlik.

Аннотация. В статье рассматривается большое влияние Второй мировой войны на общественно-политические взгляды узбекского народа, подчеркиваются существенные изменения, произошедшие в идентичности и политическом сознании нашего народа в результате войны. Статья начинается с изучения исторического контекста Узбекистана как части довоенного Советского Союза и показывает, как политика Сталина повлияла на традиционные нормы и социальные структуры. В процессе подготовки статьи использовались различные методы исследования, в том числе философско-исторический анализ и аналитический метод, что позволило проанализировать источники, связанные с событиями и документами данного периода.

В статье также подробно рассказывается о мобилизации узбеков в годы войны, об их вкладе как в военное, так и в рабочее движение, что привило чувство солидарности и национальной идентичности.

Ключевые слова: Вторая мировая война, мобилизация, политический реализм, социальные изменения, военный потенциал, патриотизм.

Abstract. This article examines the profound impact of World War II on the socio-political views of the Uzbek people, emphasizing the significant changes that the war brought about in the identity and political consciousness of our people. The study of the historical conditions of Uzbekistan as part of the Soviet Union before the war begins with showing how the policies of Stalin's era affected traditional norms and social structures. Various methods were used in the process of writing the article, which included philosophical-historical analysis and analytical methods that helped analyze the sources related to the events and documents of that period. The article highlights the mobilization of Uzbeks during the war years, their contribution to both military and labor, which instilled a sense of unity and national identity.

Key words: World War II, mobilization, political realism, social change, military potential, patriotism.

Ikkinchi jahon urushi natijasida yuzaga kelgan o'zgarishlarni chuqur o'rganishdan oldin XX asr boshlarida O'zbekistonning ijtimoiy-siyosiy manzarasini tushunish zarur hisoblanadi. Mintaqa Rossiya imperiyasi davridagi mustamlakachilik o'tmishidan 1924-yilda Sovet Ittifoqi tarkibiga kirishga o'tib, jiddiy qo'zg'olonlarni boshdan kechirdi. Ma'lumki, O'zbekiston 1920-yillarning boshlarida Sovet Ittifoqi tarkibiga kirgan va ikkinchi jahon urushigacha va undan keyin ham Sovet Ittifoqi tarkibida kommunistik partiyaning qattiq nazorati ostida bo'lib, uning siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy hayotini ushbu Ittifoq rahbariyati o'z-o'zidan boshqarib turardi. Siyosiy jihatdan O'zbekiston SSR nominal jihatdan avtonomiyaga nomiga ega edi, lekin haqiqiy hokimiyat sovet hukumati qo'lida edi, va ular har qanday millatchilik harakatlarini bostirishga harakat qilishgan, bunga misol qilib, 1930-yillarda Stalinning qatag'on siyosatini keltirish mumkin, bunda asosan ziyolilar va diniy yetakchilar yo'q qilingan. Ushbu siyosat asosan uch xil sohalarga zarba berish orqali amalga oshirilgan, bular:

1. Tarix va lingvistik – asosiy maqsad sovet davridan oldingi o'zbek adabiyotini yo'q qilish, shuningdek Temuriylar va Chig'atoy tilidagi adabiyotlarni o'rganuvchilarni “millatchilar” deb qoralashadi. O'zbek tilshunos olimi, Qayum Ramazonni turkiy alifbo islohotlaridan voz kechishga majbur qilishadi.
2. Qishloq xo'jaligi inqirozi va agrar soha mutaxassislariga nisbatan bosim - paxta monokulturasiga qarshi chiqqanlar (masalan, Hamid Olimjon, yoki paxtachilik siyosatining ekologik zararlari haqida tanqid qilganligi uchun qatl qilingan agronom Botir Zokirov) “sovet rejalariga putur yetkazganliklari” uchun qatag'on siyosatiga duchor bo'lishdi.
3. Islom dini va ulamolarga hujum – taniqli islom dini olimlari va ulamolar qatag'on qilindi va ko'plab masjid va madrasalar yopib qo'yildi.

Iqtisodiy jihatdan sovet siyosati O'zbekistonni majburiy “kollektivlashtirish” siyosati orqali paxta “monokulturasini” [1]ga aylantirdi, bu esa 1930-yillarning boshlarida ocharchilikka olib keldi va Sovet ehtiyojlari uchun resurs qazib olish esa sanoat rivojlanishini ham bo'g'ib qo'ydi. Ijtimoiy jihatdan an'anaviy o'zbek hayoti tajovuzkor sekulyarizatsiya tufayli izdan chiqdi, islom institutlari parchalanib ketdi, ayollar “Hujum” (paranjini ta'qiqlash) kabi kampaniyalar orqali zo'rlik bilan “ozod qilindi”, ta'lim esa ruslashtirish va kommunistik mafkuraga o'tdi. Shunga qaramasdan, o'zbek adabiyoti va san'atida yetuk shoirlar, adib va ulamolar yetishib chiqdi. Ulardan, Oybek, Fitrat, Hamza Hakimzoda Niyoziy, Hamid Olimjon, G'afur G'ulom va boshqalar kiradi. Ular o'z asarlari orqali xalqni ozodlikka chaqirdilar. “Hamza Hakimzoda Niyoziy, Fitrat kabi atoqli shoirlar o'zlarining betakror adabiy iste'dodidan foydalanib, zamon mohiyatini ochib berdilar. Ularning hayajonli tasvirlar va chuqur his-tuyg'ularga to'la she'riyati xalq vijdonining kuchli ovozigacha aylandi” [2]. Professor Adib Xalidning fikricha, Sovet ittifoqining jadidlarga qarshi kurashining asosiy sababi jadidlarning islom dini, milliylik va zamonaviy islohotlarni targ'ib qilishi sovet nazoratiga jiddiy putur yetkazgan. Sovetlar jadidlarni obro'sizlantirish va qadrsizlantirish maqsadida ularni ruslashtirishga qarshilik ko'rsatishga uringan “burjua millatchilari” deb atashadi va ularga panturkizmni targ'ib qilib inqilobga undaganlar degan ayblov qo'yishadi [3]. Ikkinchi jahon urushi o'zbek xalqi uchun katta sinov edi. Urush tufayli o'zbek xalqiga harbiy safarbarlik, iqtisodiy o'zgarishlar va jamiyatdagi ko'plab sohalarda o'zgarishlar sodir bo'ldi. O'zbekiston o'zining ishchi kuchi va resurslarini urush harakatlariga safarbar qildi. Statistik ma'lumotlarga qaraydigan bo'lsak, urushda O'zbekiston SSR dan “1,951,000 ga yaqin askar urushda qatnashgan, ulardan 1 milliondan ziyodi urushdan qaytgan va 900 mingga yaqin inson urushdan qaytmagan, shuningdek 200 mingdan ortiq askarlar qahramonliklari tufayli turli orden va medallar bilan taqdirlanganlar”[4]. Urushga safarbar qilingalarning umumiy sonini o'sha davr O'zbekiston aholisiga solishtiradigan bo'lsak, har 5 odamdan 1 kishi urushga borgan hisoblanadi. Bu esa o'z o'zidan o'zbek oilalari uchun ham katta yo'qotish sanaladi, chunki ko'plab o'g'lonlarning halok bo'lishi tufayli ko'pgina oilalar boquvchisiz qolgan. Urush, shuningdek, tinch aholining evakuatsiya qilinishiga va qochqinlar oqimiga ham olib keldi, bu mintaqaning ijtimoiy tuzilishi va madaniy landshaftiga jiddiy ta'sir qildi. “Sovet davlatining qatag'on siyosati natijasida yigirmadan ortiq millat va elat vakillarining O'rta Osiyoga, jumladan, O'zbekistonga ko'chirilishi, shuningdek, urush yillarida O'zbekistonga ko'chirilgan aholi hisobiga respublika aholisining milliy tarkibida katta o'zgarishlar yuz berdi. Hukmron tuzumning ko'chirilgan xalqlarga nisbatan ta'qib va cheklovlariga qaramay, o'zbek xalqi o'zining bag'rikengligi va insonparvarligiga sodiq qolgan holda, ko'chirilgan xalqqa iliq munosabatda bo'ldi”[5]. Shunga qaramasdan urush davridagi safarbarliklar o'z navbatida o'zbek xalqining og'ir damlarda o'z birdamligini yana bir bor ko'rsatdi. Erkaklarning armiya safiga, ayollarning esa fabrika, fermalarda va kasalxonalarda xizmat qilishi kabi harakatlar orqali, o'zbek xalqi o'rtasida har qanday etnik va mintaqaviy tafovutlar chetlab o'tilib,

birdamlik tuyg'usini namoyish etdi. Fashizmga qarshi kurashning umuiy tajribasi milliy o'zga xoslikning kuchayishiga to'siq bo'la olmadi. Urush o'zbek jamiyatida an'anaviy gender rollarini tubdan ham o'zgartirdi. Ayollar ilgari odatda faqat erkaklar tomonidan yuritiladigan sohalar, qishloq xo'jaligi, sanoat va sog'liqni saqlash kabi ishlarga jalb qilindilar. Bu o'zgarish nafaqat ayollarning imkoniyatlarini kengaytirdi, balki gender rollariga oid ijtimoiy me'yorlarga ham qarshi chiqdi. Urushdan keyin ko'plab ayollar o'zlarining yangi mustaqilligini saqlab qolishga va o'z huquqlarini himoya qilishga intilib, gender tengligini targ'ib qiluvchi kelajakdagi harakatlar uchun zamin yaratdilar.

Sovet davlati urushdan keyingi targ'ibotlari asosan millatning ularga nisbatan ishonchini ta'minlash uchun repressiyalarni vaqtincha yumshatishdan boshlandi, va bu o'zbek madaniy irodasining, biroz cheklangan bo'lsada, tarzda qayta tiklanishiga imkon berdi. Biroq, urushdan keyingi islohotlarga qaramay, Stalin rejimi nazoratni qayta tikladi va umidsizlikni kuchaytirdi. Urushdan keyingi murakkab sharoit Ittifoq rahbariyatiga boshqaruvni zamon talablaridan kelib chiqqan holda qayta qurish, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish strategiyasini isloh qilishni qiyinlashtirdi. "Odamlar urushdan keyingi hayotdan ko'p narsa kutishgan edi, lekin boshqaruvning bu zo'ravonlik usullari ommani hukumatga nisbatan ishonchsizlik va pessimistik ruhda qarashga majbur qildi. Tinchlik davri ehtiyojlari asosida xalq xo'jaligini qayta qurish bilan birga jamiyatning ma'naviy muhitini ham yangilash zarur edi. Afsuski, bunday o'zgarishlar amalga oshirilmadi"[6]. Chunki avtokratik asosida qurilgan boshqaruv uslubini o'zgartirish juda qiyin va imkonsiz edi. Binobarin, markaziy hokimiyat boshqaruvni liberallashtirish o'rniga tez orada avtokratik tuzumni yanada mustahkamlash yo'li o'tdi. Urush, garchi halokatli bo'lsa-da, bilvosita o'zbek milliy ongini mustahkamladi – urushdan qaytgan askar va urush tufayli turli joylarda mehnat qilgan ishchilar muqobil voqeliklarning guvohi bo'lib, sovetlar hukmronligini shubha ostiga qo'ya boshladilar, kelajak uchun norozilik urug'ini qadadilar. Shunday qilib, urushgacha bo'lgan O'zbekiston majburiy assimilyatsiya va iqtisodiy ekspluatatsiya bilan ajralib turgan bo'lsa, Ikkinchi jahon urushi ijtimoiy harakatchanlik, millatlararo o'zaro ta'sir va siyosiy uyg'onish katalizatori bo'lib, pirovardida o'zbek xalqining o'ziga xosligini qayta shakllantirdi va bu keyingi mustaqillik uchun kurashlarga ta'sir ko'rsatdi. Ikkinchi jahon urushi o'zbek jamiyati siyosiy ongida burilish davri bo'lib, inqilobiy idealizmdan pragmatik realizmga o'tishni tezlashtirdi. Urushdan oldin sovet tashviqoti kommunistik utopizمنى targ'ib qilgan edi – O'zbekiston namunali sotsialistik respublikaga aylantirilishi, bu yerda sinfiy tenglik, jadal sanoatlashtirish va madaniy modernizatsiya "qoloq" an'analardan xoli farovon jamiyat barpo etishi kerak edi. Biroq, Stalin siyosatining og'ir haqiqatlari - majburiy kollektivlashtirish, siyosiy tozalash va ruslashtirish - bu idealizمنى 1930-yillarning oxirlaridayoq yo'q qila boshlagan edi. Urush illuziyalarni yanada parchalab tashladi, chunki o'zbek xalqi sovet ritorikasi va voqelik o'rtnasidagi qarama-qarshiliklarga guvoh bo'lishdi. Ikkinchi jahon urushi talab qilgan ulkan qurbonliklar – 1 milliondan ortiq o'zbek askarlarning urushda qatanashishi, og'ir iqtisodiy qiyinchiliklar, qochqinlar oqimi va evakuatsiya qilingan sanoat korxonalari – Sovet Ittifoqi tomonidan berilgan va'dalarini qayta ko'rib chiqishga majbur qildi. Targ'ibot urushni omon qolish uchun jamoaviy kurash sifatida tasvirlagan bo'lsada, ekspluatatsiya qilinganini ko'proq namoyish etdi. Urushdan keyingi qisqa muddatli erkinlik (cheklangan madaniy jihatdan o'zini namoyon qilish imkonini berishi) islohotlarga umid uyg'otdi, ammo Stalinning keskin siyosatni tezda qayta tiklashi, jumladan, yangilangan qatag'on siyosati va iqtisodiy zulm - har qanday uzoq davom etgan idealizمنى yo'q qildi. 1940-yillarning oxiri 50-yillarga kelib o'zbek jamiyatida siyosatga nisbatan realistlik yondashuv kuchaydi. Ilk sovetlashtirish davridagi utopik g'oyalar o'z o'rnini asta-sekin pragmatizmga bo'shatib berdi berdi. Ko'plab bajarilmagan va'dalar va ko'rsatilayotgan zulmdan hafsalasi pir bo'lgan ziyolilar va mahalliy rahbarlar asosiy e'tiborni "yumshoq" qarshilik ko'rsatishga qaratdilar – ya'ni o'zbek tili va tarixini joiz bo'lgan yo'llar bilan targ'ib qilish, "folklorshunoslik" orqali madaniy an'analarni qayta tiklashni targ'ib qilishdi. Bu idealizmdan realizmga o'tish keyingi millatchilik harakatlariga zamin yaratdi. Urush Sovet birligining mo'rtligini ochib berdi va Stalin va uning vorislari davrida ochiq norozilik bo'lmasa ham, hokimiyatga nisbatan skeptitsizm kuchli edi. Xrushchev va Brejnev davrlariga kelib, o'zbek jamiyati sovet siyosatidan ko'ra ko'proq pragmatizm nuqtai nazaridan yondashishga o'tdi, bu esa so'nggi sovet davrida o'zbek millatchiligining yuksalishiga zamin yaratdi. Sovet ittifoqining o'zbek xalqi siyosiy qarashlariga eng katta ta'siri shu bo'ldiki, avtoritar siyosiy rejimdagi hokimiyatda yuksalish bo'lmaydi va doimo zulm hukmron bo'ladi. Sovet davri nafaqat siyosiy bosqin, balki o'zbek jamiyatida chuqur psixologik bosim ham edi. Ochlik, qatag'onlar, urushlar va madaniyatning yo'q qilinishi kabi zulmlar chidamlilikni kuchaytirdi, ammo tashqi tomondan bo'ladigan har qanday hukmronlikka nisbatan shubhalarni kuchaytirdi. Bugungi kunda O'zbekistonning chet el ta'siriga ehtiyotkorona munosabatda bo'lishi, milliy merosni tiklash

borasidagi sa'y-harakatlari, Rossiya bilan murakkab munosabatlari ana shu alamli xotiralardan kelib chiqadi. Ushbu jarayonlarni tushunish zamonaviy o'zbek xalqining yaqin o'tmishini anglashning kalitidir. Shunday qilib, Ikkinchi jahon urushi nafaqat O'zbekistonning iqtisodiy va ijtimoiy manzarasini o'zgartirdi, balki siyosiy ongini tubdan o'zgartirdi.

Xulosa. Ikkinchi jahon urushi o'zbek jamiyatining ijtimoiy-siyosiy evolyutsiyasida hal qiluvchi davr bo'ldi, siyosiy ongini qayta shakllantirdi va sovet davridan ilhomlangan utopik idealizm tanazzulini tezlashtirdi. Urushdan oldin sovet tashviqoti sotsialistik utopiyani - tez modernizatsiya, tenglik va madaniy taraqqiyotni va'da qilgan edi, ammo Stalin siyosatining og'ir oqibatlari, jumladan majburiy kollektivlashtirish, siyosiy tozalash va ruslashtirish allaqachon bu qarashlarga ishonchni so'ndira boshlagan edi. Urush bu umidsizliklarni yanada chuqurlashtirib, sovet siyosatiga nisbatan ziddiyatlarni uyg'otdi. Bir milliondan ortiq o'zbekistonliklar qizil armiya safida jang qildilar, boshqalar esa zavod va fabrikalarda tinimsiz mehnat qilishdi. Urushdan keyin o'zbek jamiyatida chuqur psixologik o'zgarishlar ro'y berdi. Urushdan keyingi qisqa muddatli qatag'onning yumshatilishi islohotlarga umid uyg'otdi, ammo Stalinning avtoritarizmga tezda qaytishi bu intilishlarni puchga chiqardi va boshqa har qanday va'dalarga nisbatan pessimistik qarashlarni uyg'otdi. Buning o'rniga siyosiy rahbarlar va aholining ziyoli qatlami siyosatga nisbatan pragmatik yondashishni, ya'ni tashqi ko'rinishda kommunistik partiya talablariga moslashish, o'z tili, madaniyati va an'analarni yashirincha targ'ib qilish yo'lini tanladilar. Ziyolilar ham, oddiy fuqarolar ham sovet tuzumining zulmidan omon qolishni birinchi o'ringa qo'yib, ehtiyotkor realizm bilan harakat qildilar. Iqtisodiy nuqtai nazardan, bu norasmiy savdo bilan shug'ullanish va barqaror bo'lmagan paxta monokulturasiga qarshilik ko'rsatishni anglatadi; ijtimoiy jihatdan milliy o'zlikni nozik, joiz yo'llar bilan qayta tiklashni anglatardi. Olimlar, yozuvchilar va jadid mutafakkirlarining Stalin qatag'on siyosatiga duchor bo'lishi o'zbek xalqi intellektual taraqqiyotiga o'nlab yillar davomida putur yetkazdi. Urush tufayli yuzaga kelgan qurbonliklar, ochlik va ruslashtirish - jamoaviy umidsizlikni yanada kuchaytirdi. Biroq, bu jarohat keyinchalik O'zbekistonning mustaqillik harakatiga turtki bo'lgan po'lat mustahkamlikni ham oshirdi. Urush nafaqat O'zbekistonning demografik va iqtisodiy manzarasini o'zgartiribgina qolmay, balki siyosiy munosabatlarni ham tubdan o'zgartirdi. Ikkinchi jahon urushi sovet hokimiyatining ekspluatatsion xarakterini ochib berish orqali keyinchalik sovetlar davrining oxirlarida millatchilik tuyg'ulariga aylanib ketadigan va mavjud hokimiyatga nisbatan skeptitsizmni uyg'otdi. O'zbek xalqining urush davridagi tajribalari mafkuraviy tuzumlarga ko'r-ko'rona ishonish befoйда ekanini o'rgatdi, aksincha, chidamlilik, moslashuvchanlik va sokin qarshilik ularning siyosiy va ijtimoiy mavjudligining asosiy tamoyillariga aylandi. Shu tariqa Ikkinchi jahon urushi O'zbekistonning SSSR tarkibidagi o'rnini shunchaki o'zgartirib yubormadi; u o'zbeklarning hokimiyat, o'zlik va o'z kelajagini idrok etish uslubini qayta belgilab berdi, utopik illyuziyalarga emas, balki pragmatik o'z taqdirini o'zi belgilashga asoslangan mustaqil O'zbekistonning oxir-oqibat paydo bo'lishiga zamin yaratdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Shahnoza O. Madaeva - *Spiritual Trauma of the Soviet Reality in Uzbekistan*,
2. <https://www.berghahnjournals.com/view/journals/ame/3/1/ame030105.xml>
3. Yahyobek Tursunboyev – “Cultural life in Uzbekistan during World War II, Educational Research in Universal Sciences Volume 2 Special issue 6, 2023
4. Adeeb Khalid - *Making Uzbekistan: Nation, Empire, and Revolution in the Early USSR*, December 21, 2015
5. Dilorom Alimova - *Uzbekistan during World War II: Society and Power*" (2005).
6. Turdiyev S. *Ulug' Vatan urushi yillarida O'zbekiston mexnatkashlarining ko'chirib keltirilgan bolalarga g'amxo'rligi* Toshkent: Fan, 1987
7. Zukhra Kasimova - *"War Memory in Uzbek Oral Traditions"* (2021)
8. <http://war-heroes.uz/statistik-malumotlar-2/>
9. Dilmira Matyakubova - *"Gender and Trauma: Uzbek Women in WWII"* (2018)
10. Аберкулов Д.Н. Подвиг Узбекистанцев в обороне Москвы. Социосфера. Научно-методический и теоретический журнал. ISSN 2078-7081. Самарский государственный социально-педагогический университет. № 1, 2022. Ст. 16.

11. Аберкулов Д.Н. Военные формирования Среднеазиатского военного округа в оборонительных боях под Москвой // Россия и мир: научный диалог, журнал. ISSN 2782-3067. Москва. 2023. №3.(9) сентябрь.

ГЕОПОЛИТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ МЕЖДУНАРОДНЫХ ТРАНСПОРТНЫХ КОРИДОРОВ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА ЦЕНТРАЛЬНУЮ АЗИЮ

Хазраткул Азимов

Ташкентский государственный университет востоковедения
независимый соискатель

Annotatsiya. Maqolada Markaziy Osiyoda xalqaro transport yo'laklarining rivojlanishiga ta'sir ko'rsatuvchi omillar va shart-sharoitlar tahlil qilinadi. Geosiyosiy nuqtai nazardan rivojlanishning asosiy yo'nalishlari aniqlanadi, xalqaro transport yo'laklarini rivojlantirishda global kuchlar muvozanati va davlatlarning strategik ustuvorliklaridagi o'zgarishlarni aks ettiruvchi bir nechta muhim tendensiyalar kuzatilmoqda.

Kalit so'zlar: transport yo'laklari, xalqaro hamkorlik, O'rta yo'lak, xalqaro transport yo'laklarini boshqarishda multimodal yechimlar va raqamli texnologiyalar, xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlik.

Аннотация. В статье анализируются фактор и условие влияющие на развитие международных транспортных коридоров в Центральной Азии. Выявляются основные тенденции развития с точки зрения геополитики в развитии международных транспортных коридоров, прослеживаются несколько ключевых тенденций, отражающих изменения в глобальном балансе сил и стратегических приоритетах государств.

Ключевые слова: транспортные коридоры, международное сотрудничество, Срединный коридор, мультимодальные решения и цифровые технологии в управлении междунаодных тарнспортных коридоров, сотрудничество с международными финансовыми институтами.

Abstract. The article analyzes the factors and conditions influencing the development of international transport corridors in Central Asia. The main development trends are identified from a geopolitical perspective; several key trends are observed in the development of international transport corridors, reflecting changes in the global balance of power and the strategic priorities of states.

Keywords: transport corridors, international cooperation, Middle Corridor, multimodal solutions and digital technologies in the management of international transport corridors, international cooperation with international financial institutions.

В современном мире международные транспортные коридоры играют важную роль не только в обеспечении экономического развития, но и в формировании глобального геополитического баланса. Развитие инфраструктурных связей между государствами способствует расширению международной торговли, привлечению инвестиций и повышению уровня экономической интеграции. Однако наряду с экономическими преимуществами транспортные коридоры становятся инструментом геополитического влияния, так как их развитие и контроль оказывают значительное воздействие на международные отношения, распределение сил и конкурентную борьбу между ведущими мировыми и региональными державами. Государства используют транспортные маршруты для расширения своих экономических связей, повышения энергетической безопасности и укрепления позиций на международной арене. Будущее транспортных коридоров зависит от способности стран адаптироваться к новым вызовам, связанным с цифровизацией, экологическими стандартами и геополитической конкуренцией. Международное сотрудничество в этой сфере может способствовать снижению напряжённости и созданию более устойчивой глобальной транспортной системы, что отвечает интересам не только отдельных государств, но и всего мирового сообщества.

В условиях глобального передела логистических маршрутов Центральная Азия оказывается в центре формирования новой системы транзита, соединяющей Восток и Запад. Эскалация гео-

политической напряженности, санкционные ограничения против России, кризис в Красном море и неопределенность вокруг Суэцкого канала вынуждают мировые экономические акторы искать более устойчивые и безопасные транспортные пути. В этом контексте Средний коридор становится не просто альтернативой традиционным маршрутам, но и стратегическим инструментом для укрепления геополитической значимости Центральной Азии. Успех реализации Среднего коридора во многом зависит от инфраструктурного потенциала стран региона. Казахстан, являясь ключевым звеном маршрута, активно инвестирует в модернизацию железнодорожных узлов и расширение пропускной способности своих транспортных магистралей.

На сегодняшний день Средний коридор является одним из ключевых направлений внешнеторговых связей Узбекистана и других государств Центральной Азии с Европейским союзом. Этот маршрут играет стратегическую роль в обеспечении устойчивых логистических цепочек, способствуя диверсификации торговых потоков и снижению зависимости от традиционных транспортных маршрутов. Узбекистан является одним из активных пользователей данного коридора, что подтверждается динамикой грузоперевозок. В 2022 году объем грузопотока по Среднему коридору увеличился в два раза по сравнению с предыдущими показателями и составил 1 миллион тонн [1]. Укрепление позиций Среднего коридора в системе международных перевозок способствует повышению конкурентоспособности Узбекистана в глобальной торговле и интеграции страны в евразийское экономическое пространство.

На фоне трансформации мировых логистических потоков страны Центральной Азии также укрепляет сотрудничество с международными финансовыми институтами, которые видят в развитии транспортной инфраструктуры региона стратегическое направление инвестирования. Европейский банк реконструкции и развития, Азиатский банк инфраструктурных инвестиций и Всемирный банк уже выделили значительные средства на модернизацию ключевых транспортных узлов, что подтверждает долгосрочный интерес к стабильному функционированию Среднего коридора.

Современные геополитические тренды, способствующие «сжатию» физического пространства благодаря технологическому прогрессу и цифровизации логистики, создают качественно новую систему коммуникаций. Международные транспортные коридоры становятся ядром этого процесса, обеспечивая развитие мультимодальных и интермодальных перевозок, внедрение комплексного транспортно-экспедиционного обслуживания, а также совершенствование управления грузовыми потоками. В этом аспекте транспортные коридоры представляют собой не просто инфраструктурные объекты, а сложные интеграционные механизмы, формирующие новую архитектуру глобального товарооборота.

С точки зрения геополитики в развитии международных транспортных коридоров прослеживается несколько ключевых тенденций, отражающих изменения в глобальном балансе сил и стратегических приоритетах государств. Прежде всего, транспортные коридоры становятся не просто экономическими артериями, а важными инструментами геоэкономического влияния, с помощью которых государства продвигают свои интересы, создают альянсы и снижают зависимость от традиционных маршрутов.

Одна из главных тенденций – формирование конкурентных логистических блоков, в основе которых лежат стратегические интересы ведущих мировых держав. США и их союзники на Западе стремятся продвигать альтернативные коридоры, такие как проект Индия – Ближний Восток – Европа, в противовес китайской инициативе «Один пояс, один путь». Китай, в свою очередь, продолжает активно инвестировать в развитие Транскаспийского международного транспортного маршрута (Средний коридор), укрепляя сотрудничество со странами Центральной Азии, Турцией и Кавказом.

Еще одной тенденцией является диверсификация логистических потоков для снижения зависимости от узловых транспортных точек. Угроза санкционных ограничений, нестабильность в Красном море, блокировки Суэцкого и Панамского каналов вынуждают государства искать новые маршруты, способные обеспечить устойчивость поставок. В этом контексте страны Центральной Азии становятся стратегически важными участниками мировой логистики, поскольку их территория соединяет Китай, Ближний Восток, Россию и Европу, предлагая альтернативные пути транспортировки.

Третья тенденция – милитаризация и безопасность транспортных коридоров. В условиях роста региональных конфликтов и угроз морскому судоходству защита стратегических маршрутов

становится приоритетом для государств. Например, атаки на суда в Красном море вынудили крупнейшие транспортные компании менять маршруты, что повысило интерес к сухопутным альтернативам через Центральную Азию. В связи с этим усиливается сотрудничество стран региона в сфере обеспечения безопасности логистической инфраструктуры, включая защиту железнодорожных и портовых объектов.

Кроме того, наблюдается ускоренное развитие мультимодальных решений и цифровых технологий в управлении МТК. Важность транспортных коридоров как элементов геополитической стратегии привела к активному внедрению инновационных решений, таких как цифровые таможенные коридоры, автоматизированные логистические хабы и технологии блокчейн для отслеживания грузопотоков. Эти меры направлены на повышение скорости и прозрачности транзита, что становится ключевым конкурентным преимуществом в борьбе за контроль над торговыми маршрутами.

Также стоит отметить, что МТК становятся инструментом экономической дипломатии. Для стран Центральной Азии участие в международных логистических проектах открывает возможности для диверсификации внешнеэкономических связей и привлечения инвестиций. Казахстан, Узбекистан и Азербайджан активно развивают инфраструктуру Среднего коридора, расширяя сотрудничество с ЕС, Турцией и Китаем, что позволяет им усиливать свою геополитическую субъектность.

В долгосрочной перспективе можно ожидать дальнейшего усиления конкуренции за контроль над ключевыми транспортными маршрутами, что приведет к новым экономическим и политическим союзам. Центральная Азия, обладая уникальным транзитным потенциалом, имеет возможность стать одним из ключевых игроков в глобальной логистической архитектуре XXI века, если страны региона смогут эффективно координировать свои усилия и использовать имеющиеся геополитические возможности.

Продолжающаяся трансформация международной логистической архитектуры неизбежно ведет к усилению позиций Центральной Азии как ключевого транзитного региона, соединяющего крупнейшие мировые экономические центры. В условиях глобальной геополитической нестабильности страны региона стремятся максимизировать свой транзитный потенциал, превращая территорию Центральной Азии в центр новых мультимодальных транспортных решений. Одним из наиболее значимых факторов, влияющих на развитие транспортных коридоров в Центральной Азии, является конкуренция между глобальными и региональными державами за контроль над логистическими маршрутами. Китай, реализуя инициативу «Один пояс, один путь», делает ставку на развитие Среднего коридора.

Согласно оценкам британского аналитического центра «Chatham House», инициатива «Один пояс, один путь» выходит далеко за рамки инфраструктурных проектов [2]. Она представляет собой стремление Китая расширить и укрепить взаимозависимый рынок, увеличить свое экономическое и политическое влияние, а также создать благоприятные условия для построения высокотехнологичной экономики.

По их оценкам, существует три основные причины для реализации данной инициативы.

Первая, и наиболее обсуждаемая на международном уровне, – это соперничество Китая с США. Подавляющая часть международной торговли Китая проходит морем через Малаккский пролив у побережья Сингапура, который является важным союзником США. Инициатива BRI играет ключевую роль в усилиях Китая по созданию более безопасных торговых маршрутов. Несомненно, одной из целей Китая является также создание экономической взаимозависимости стран-участниц с китайской экономикой, что позволит Китаю укрепить свое экономическое и политическое влияние.

В этом отношении инициатива ОПОП имеет определенные сходства с Планом Маршалла, реализованным после Второй мировой войны. Однако принципиальное отличие заключается в том, что Китай предоставляет финансирование другим странам исключительно на основе взаимных экономических интересов.

Второй ключевой фактор – это последствия мирового финансового кризиса 2008 года. Китайское правительство отреагировало на кризис введением пакета стимулирования экономики на сумму ¥4 трлн, который включал масштабное строительство железных дорог, мостов и аэропортов. Однако это привело к перенасыщению внутреннего рынка Китая. В этой связи инициатива

BRI открывает новые рынки для крупных китайских государственных компаний за пределами страны.

Третий аспект заключается в том, что инициатива «Один пояс, один путь» играет важную роль в политике правительства Китая по развитию экономики центральных провинций страны, которые исторически отставали от богатых прибрежных регионов. Через проект правительство активно поощряет и поддерживает предприятия в этих центральных регионах, выделяя значительные бюджетные средства и стимулируя конкуренцию за участие в проектах BRI.

Китай рассматривает инициативу «Один пояс, один путь» как жизненно важный инструмент для обеспечения безопасности своих границ на азиатском материке. Китай имеет сухопутные границы с 15 государствами, включая нестабильные страны, такие как Афганистан, а также государства, стремящиеся к новым партнерствам в противовес США, например, Россию. Инвестиции в рамках проекта рассматриваются Китаем как способ укрепления «периферийной дипломатии» – развития торговых и инфраструктурных связей с государствами, расположенными вдоль его обширной сухопутной границы. Серьезным противником инициативы в Азии является Индия. Ключевое партнерство в рамках ОПОП заключается между Китаем и Пакистаном, которого Пекин называет «всепогодным другом». Китайско-пакистанский экономический коридор (СРЕС) проходит вблизи спорного региона Кашмир, что приводит к укреплению связей между двумя ядерными державами и формированию транспортных и инфраструктурных связей на северной границе Индии, что вызывает беспокойство Нью-Дели.

Китайские банки профинансировали множество инфраструктурных проектов в Африке, включая крупный газопровод и железные дороги в Нигерии, а также проекты в Уганде, Египте, Эфиопии и многих других странах.

Россия, со своей стороны, продолжает продвигать Северный морской путь и транспортные коридоры ЕАЭС, стремясь сохранить свое влияние в регионе. Евросоюз поддерживает развитие Транскаспийского международного транспортного маршрута в рамках инициативы «Глобальный шлюз», а США делают акцент на альтернативах, исключаящих Россию и Китай, таких как коридор Индия – Ближний Восток – Европа, который, несмотря на временную приостановку, остается стратегическим проектом.

С целью содействия развитию евроазиатских транспортных связей и формирования интегрированной логистической системы ООН и ее специализированные подразделения проводят комплексные инициативы, направленные на укрепление транспортного взаимодействия между Европой и Азией. В этом контексте с 2002 года реализуется совместный проект Европейской экономической комиссии (ЕЭК) и Экономической и социальной комиссии для Азии и Тихого океана (ЭСКАТО) по евроазиатским транспортным связям (ЕАТС) [3].

В условиях глобальной нестабильности и переосмысления логистических цепочек МТК играют решающую роль в формировании новых центров силы, перераспределении экономического влияния и обеспечении контроля над транзитными потоками. Конкуренция за транспортные коридоры стала важным аспектом стратегического соперничества между США, Китаем, ЕС, Россией и странами Ближнего Востока, что подтверждается их стремлением продвигать национальные и региональные логистические инициативы. В частности, китайская стратегия «Один пояс, один путь» ориентирована на установление контроля над ключевыми сухопутными маршрутами между Азией и Европой, тогда как США и ЕС разрабатывают альтернативные транспортные проекты, направленные на снижение зависимости от Китая и России. В этом контексте Центральная Азия занимает стратегическое положение, поскольку через её территорию проходят наиболее перспективные сухопутные коридоры, соединяющие Европу, Китай, Южную Азию и Ближний Восток. Государства региона, включая Узбекистан, Казахстан и Азербайджан, получают уникальную возможность интеграции в глобальную логистическую систему, что повышает их геоэкономическое значение и политическую субъектность. Однако эта возможность сопряжена с рисками втягивания в соперничество между мировыми державами, что требует проведения сбалансированной и многовекторной транспортной политики.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Средний коридор является важнейшим маршрутом внешней торговли Узбекистана со странами Европейского союза. 26.10.2023. <https://www.mintrans.uz/ru/news/srednij-koridor-yavlyaetsya-vazhnejshim-marshrutom-vneshnej-torgovli-uzbekistana-so-stranami-evropejskogo-soyuza>.
2. What is China's Belt and Road Initiative (BRI)?. Explaining China's motives for the BRI, perception of the initiative internationally, and how the Belt and Road may evolve in the future. Updated 19 December 2022. <https://www.chathamhouse.org/2021/09/what-chinas-belt-and-road-initiative-bri>
3. ООН. Нью-Йорк и Женева, 2020 год. Введение в действие наземных транспортных соединений между Европой и Азией. <https://unece.org/sites/default/files/datastore/fileadmin/DAM/trans/doc/2019/wp5eatl/ECE-TRANS-265r.pdf>.

YANGI O'ZBEKISTON TARAQQIYOT STRATEGIYASIDA NOGIRONLIGI BO'LGAN SHAXSLAR UCHUN YARATILGAN IMKONIYATLAR: HUQUQIY VA IJTIMOY TAHLIL

Rustambek Narziyev

*Sh. Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti
II bosqich tayanch doktorant*

Annotatsiya. Mazkur ilmiy tadqiqotda O'zbekiston Respublikasining 2022–2026-yillarga mo'ljallangan taraqqiyot strategiyasida nogironligi bo'lgan shaxslar uchun yaratilayotgan imkoniyatlar huquqiy va ijtimoiy jihatdan chuqur tahlil qilindi. Nogironlarning jamiyatda to'laqonli va teng huquqli ishtirokini ta'minlashga qaratilgan chora-tadbirlar batafsil ko'rib chiqildi.

Kalit so'zlar: Taraqqiyot strategiyasi, nogironlik, ijtimoiy himoya, inklyuziv ta'lim, raqamlashtirish.

Аннотация. В данном научном исследовании проведен глубокий правовой и социальный анализ возможностей, создаваемых для лиц с инвалидностью в рамках стратегии развития Республики Узбекистан на 2022–2026 годы. Подробно рассмотрены меры, направленные на обеспечение полноценного и равноправного участия инвалидов в жизни общества.

Ключевые слова: Стратегия развития, инвалидность, социальная защита, инклюзивное образование, цифровизация.

Abstract. This research provides an in-depth legal and social analysis of opportunities created for persons with disabilities under the development strategy of the Republic of Uzbekistan for 2022–2026. It thoroughly examines measures aimed at ensuring the full and equal participation of disabled persons in society.

Keywords: Development strategy, disability, social protection, inclusive education, digitalization.

Kirish. O'zbekiston Respublikasining rivojlanishining navbatdagi bosqichini ifoda etuvchi “Yangi O'zbekiston” konsepsiyasi 2017–2021-yillardagi Harakatlar Strategiyasining izchil davomidir. Ushbu yangi yondashuv insonning qadri va uning manfaatlarini ta'minlash davlat siyosatining bosh mezoniga aylanishini ko'zda tutadi. 2022–2026-yillarga mo'ljallangan Taraqqiyot Strategiyasining markaziy g'oyasi inson qadri, uning farovonligi va huquqlarini ta'minlash bo'lib, bunda ijtimoiy himoya hamda fuqarolarning huquqlarini amalda kafolatlash ustuvor yo'nalish etib belgilangan. Taraqqiyot Strategiyasi doirasida inson manfaatlari, ayniqsa, aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlari uchun shart-sharoitlarni yaxshilashga alohida e'tibor qaratilgan. Bu jarayonda nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlarini ta'minlash, ularning teng imkoniyatlardan foydalanishini kafolatlash masalasi alohida dolzarblik kasb etmoqda. Nogironligi bo'lgan shaxslarning jamiyatda teng huquqli a'zo sifatida to'liq va faol ishtirok etishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish zamonaviy demokratik jamiyat qurishning muhim mezonlaridan biridir. Bugungi kunda nogironligi bo'lgan shaxslarning jamiyat hayotidagi ishtirokini kengaytirish uchun xalqaro tajribalarni chuqur o'rganish va ularni mahalliy sharoitlarga mos ravishda joriy etish zarur. Taraqqiyot strategiyasida aynan shu maqsadlarni ro'yobga chiqarish uchun davlat siyosati nogironligi bo'lgan shaxslar uchun mavjud bo'lgan ijtimoiy to'siqlarni bartaraf etish, ularga yaratilayotgan imkoniyatlarni kengaytirish orqali amalga oshirilmoqda. Mazkur ilmiy maqolada nogironligi bo'lgan shaxslar uchun Taraqqiyot Strategiyasida ko'zda tutilgan huquqiy asoslar va amaliy chora-tadbirlar batafsil tahlil qilinadi. Xususan, nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlarini himoya qilish, ijtimoiy-iqtisodiy hayotga integratsiyasini ta'minlash, davlat xizmatlaridan erkin foydalanish imkoniyatlarini oshirish uchun joriy qilinayotgan mexanizmlar ilmiy jihatdan ko'rib chiqiladi. Tadqiqot davomida raqamlashtirish orqali davlat xizmatlarini soddalashtirish, ijtimoiy xizmatlar samaradorligini oshirish, nogironligi bo'lgan shaxslarning kasb-hunarga yo'naltirish va ish bilan ta'minlash, ta'lim imkoniyatlarini

kengaytirish bo'yicha amalga oshirilayotgan davlat dasturlari va loyihalar chuqur o'rganiladi. Bundan tashqari, nogironlarning hayot sifatini oshirishga qaratilgan tibbiy xizmatlar va pensiya ta'minoti tizimidagi islohotlar ham tahlil qilinadi. Mazkur tadqiqot orqali aniqlangan amaliy natijalar asosida mavjud siyosat va chora-tadbirlarning samaradorligi baholanadi hamda ularni yanada takomillashtirish uchun aniq takliflar ishlab chiqiladi. Bunda ilmiy tadqiqot va xalqaro tajriba tahliliga asoslangan takliflar davlat siyosatini rivojlantirishda amaliy ahamiyatga ega bo'ladi.

Asosiy qism. Inson qadri tamoyili O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022–2026-yillarga mo'ljallangan Taraqqiyot Strategiyasining asosiy yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Mazkur tamoyilning asosiy mazmuni inson huquqlari va erkinliklarini kafolatlash hamda insonning shaxs sifatidagi qadriyatini hurmat qilishga qaratilgandir. Ushbu tamoyilga ko'ra, davlatning barcha organlari inson manfaatlarini va huquqlarini himoya qilish, ularning farovonligini oshirish bo'yicha faol ish olib borishga mas'uldir. Bu jarayonda inson qadri tamoyili shunchaki nazariy tushuncha bo'lib qolmay, balki amaliy siyosatda real o'z ifodasini topishi, barcha davlat organlari va mansabdor shaxslarning faoliyatida inson manfaatlarini va ehtiyojlariga ustuvor e'tibor qaratishni talab qiladi. Davlat siyosatida inson qadri tamoyilining amaliy ifodalanishi huquqiy-me'yoriy bazani yanada takomillashtirishni talab etadi. Xususan, davlat organlarining faoliyatini inson manfaatlarini nuqtai nazaridan baholash va nazorat qilish mexanizmlarini kuchaytirish, fuqarolarning davlat xizmatlaridan foydalanishini soddalashtirish, jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy hayotida ularning teng ishtirokini ta'minlash bo'yicha izchil choralar ko'rish zarurati mavjud. Ushbu tamoyil davlat va jamiyat o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni yanada samarali shakllantirishga, fuqarolarning davlat institutlariga bo'lgan ishonchini oshirishga xizmat qiladi. Mazkur ilmiy tadqiqotda nogironligi bo'lgan shaxslar uchun Taraqqiyot Strategiyasida ko'zda tutilgan huquqiy asoslar va amaliy chora-tadbirlar batafsil tahlil qilinadi. Xususan, nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlarini himoya qilish, ijtimoiy-iqtisodiy hayotga integratsiyasini ta'minlash, davlat xizmatlaridan erkin foydalanish imkoniyatlarini oshirish uchun joriy qilinayotgan mexanizmlar ilmiy jihatdan ko'rib chiqiladi. Tadqiqot davomida raqamlashtirish orqali davlat xizmatlarini soddalashtirish, ijtimoiy xizmatlar samaradorligini oshirish, nogironligi bo'lgan shaxslarning kasb-hunarga yo'naltirish va ish bilan ta'minlash, ta'lim imkoniyatlarini kengaytirish bo'yicha amalga oshirilayotgan davlat dasturlari va loyihalar chuqur o'rganiladi. Bundan tashqari, nogironlarning hayot sifatini oshirishga qaratilgan tibbiy xizmatlar va pensiya ta'minoti tizimidagi islohotlar ham tahlil qilinadi.

Mazkur tadqiqot orqali aniqlangan amaliy natijalar asosida mavjud siyosat va chora-tadbirlarning samaradorligi baholanadi hamda ularni yanada takomillashtirish uchun aniq takliflar ishlab chiqiladi. Bunda ilmiy tadqiqot va xalqaro tajriba tahliliga asoslangan takliflar davlat siyosatini rivojlantirishda amaliy aham "Jamiyatimizda mehr-oqibat, muruvvat va saxovat tamoyillarini yanada mustahkamlash maqsadida nogironligi bo'lgan fuqarolarning huquq va qonuniy manfaatlarini ta'minlashga alohida e'tibor qaratiladi. Eng muhimi, bu tizim amalda ishlashi va ushbu toifadagi insonlar o'zlarini jamiyatning to'laqonli a'zosi, deb his etishlari zarur" [1, b.3]. Nogironligi bo'lgan shaxslar uchun davlat siyosati so'nggi yillarda sezilarli darajada o'zgarib, ular uchun huquqiy kafolatlar va imkoniyatlarni kengaytirishga qaratilgan ko'plab yangi normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilindi. 2022–2026-yillarga mo'ljallangan Taraqqiyot Strategiyasida belgilangan asosiy vazifalar orasida nogironligi bo'lgan fuqarolarning ijtimoiy va iqtisodiy faoliyatini qo'llab-quvvatlash, ularning mehnat bozorida raqobatbardoshligini oshirish, shuningdek, nogironligi mavjud bo'lgan fuqarolarga ijtimoiy yordam ko'rsatishning yangi mexanizmlarini joriy etish ko'zda tutilgan. Jumladan, Taraqqiyot Strategiyasida "Ijtimoiy himoya yagona reyestri" axborot tizimi orqali nogironligi bo'lgan shaxslar to'g'risidagi ma'lumotlarni alohida ro'yxat shaklida shakllantirish va monitoring qilish nazarda tutilgan [2, Vaz. Mah. Q. 596-son]. Bu orqali nogironligi bo'lgan fuqarolarga ko'rsatiladigan ijtimoiy xizmatlar samaradorligini oshirish, ularga taqdim etiladigan imkoniyatlarni kengaytirish maqsad qilingan. Shuningdek, davlat tomonidan olib borilayotgan islohotlar jarayonida nogironligi bo'lgan fuqarolarni mehnatga jalb qilish va ularning iqtisodiy mustaqilligini ta'minlash uchun kasb-hunarga yo'naltirish, raqamli savodxonlik va innovatsion texnologiyalarga oid o'quv kurslari tashkil etish kabi aniq chora-tadbirlar ham belgilangan. Bu esa, nogironligi mavjud fuqarolarning jamiyatdagi mavqeini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Yangi O'zbekiston Taraqqiyot Strategiyasi doirasida nogironligi bo'lgan fuqarolarning ijtimoiy himoyasini kuchaytirish va ularni to'liq qamrab olish uchun bir qator aniq tadbirlar belgilangan. Jumladan, "Ijtimoiy himoya yagona reyestri" axborot tizimida yordamga muhtoj nogiron shaxslar, ayollar va yoshlar uchun alohida elektron ma'lumotlar bazasini yaratish nazarda tutilmoqda. Mazkur reyestrlarning asosiy vazifasi davlat tomonidan ko'rsatilayotgan yordam va xizmatlarning samaradorligini oshirishdir [3,

PF-60-son]. Bundan tashqari, “Temir daftar”, “Yoshlar daftari” [4, Vaz. Mah. Q. 320-son] va “Ayollar daftari” [4, Vaz. Mah. Q. 637-son] kabi ijtimoiy ahamiyatga ega ro‘yxatlarni “Ijtimoiy himoya yagona reyestri” bilan birlashtirish orqali nogironligi mavjud bo‘lgan shaxslarga manzilli yordam ko‘rsatish imkoniyatlari yanada kengaytiriladi. Buning natijasida davlat tomonidan ko‘rsatilayotgan ijtimoiy xizmatlarning aniqligi va manzilligi oshadi, yordamga muhtoj nogironlar uchun samarali qo‘llab-quvvatlash tizimi yaratiladi. Tez orada u o‘z natijasini ham berdi: “Kambag‘allikni qisqartirish bo‘yicha katta ishlar olib borilmoqda. Jumladan, “temir daftar”ga kiritilgan 65 mingga yaqin oilaga, 16 yoshgacha bolalikdan nogiron a‘zosi bo‘lgan hamda boquvchisini yo‘qotgan 17 ming oilaga moddiy yordam ko‘rsatildi” [9, b. 3]. Taraqqiyot Strategiyasida shuningdek, nogironligi bo‘lgan fuqarolarning ijtimoiy hayotda faol ishtirokini ta‘minlash uchun qo‘shimcha sharoitlar yaratish, ularni inklyuziv ta‘lim va ish bilan ta‘minlash imkoniyatlarini kengaytirish belgilangan. Bu chora-tadbirlar nogironligi mavjud bo‘lgan shaxslarning iqtisodiy va ijtimoiy hayotda teng huquqli ishtirokini kafolatlashga xizmat qiladi.

Yangi O‘zbekiston Taraqqiyot Strategiyasi raqamli xizmatlarni kengaytirish va davlat xizmatlarini aholi uchun yanada qulay qilish masalalariga alohida urg‘u beradi. Jumladan, keksa va nogironligi bo‘lgan shaxslar uchun davlat xizmatlarini ko‘rsatishni soddalashtirish hamda ularga zamonaviy texnologiyalarni joriy etish orqali qo‘shimcha qulayliklar yaratish nazarda tutilgan [4, Vaz. Mah. Q. 637-son]. Davlat xizmatlarini ko‘rsatishda byurokratik jarayonlarni qisqartirish va raqamlashtirish orqali aholiga xizmat ko‘rsatishning sifati va tezkorligini oshirish asosiy maqsad qilib olingan. Bu borada “Elektron hukumat” tizimi [8, Vaz. Mah. Q. 188-son] idoralararo integratsiya platformasi asosida faoliyat yuritishi va davlat xizmatlarini bosqichma-bosqich raqamlashtirish orqali aholiga ko‘rsatilayotgan xizmatlarning samaradorligini oshirishi belgilangan. Nogironligi bo‘lgan fuqarolarga xizmat ko‘rsatish jarayonini yanada optimallashtirish va qulaylashtirish uchun “Mobile ID” kabi yangi raqamli identifikatsiya tizimlari ham joriy qilinmoqda [3, PF-60-son]. Shuningdek, davlat boshqaruvi organlari tomonidan ko‘rsatilayotgan xizmatlar ustidan raqamli nazorat o‘rnatish orqali murojaatlar bilan ishlashning muddati va sifatini yaxshilash ham ko‘zda tutilgan [3, PF-60-son]. Bunday innovatsion yondashuvlar nogironligi mavjud bo‘lgan fuqarolarning davlat xizmatlaridan foydalanishda yuzaga keladigan to‘siqlarni kamaytiradi va ularning jamiyatda faol ishtirokini ta‘minlashga xizmat qiladi.

Yangi O‘zbekiston Taraqqiyot Strategiyasi nogironligi bo‘lgan shaxslar uchun ta‘lim va bandlik imkoniyatlarini kengaytirishni ham asosiy vazifalardan biri sifatida belgilagan. Bu borada nogironligi mavjud bo‘lgan shaxslarni kasb-hunar va tadbirkorlikka yo‘naltirish, ularni mehnat bozoriga jalb qilish uchun davlat tomonidan kompleks chora-tadbirlar ishlab chiqilmoqda. Kasbiy ta‘lim muassasalarida nogironligi bo‘lgan shaxslar uchun imtiyozli sharoitlarni yaratish, ularga qulay o‘quv dasturlarini ishlab chiqish va ta‘lim jarayonini tashkil qilish mexanizmlarini joriy qilish ko‘zda tutilmoqda. Shuningdek, nogironligi bo‘lgan fuqarolarning iqtisodiy mustaqilligini ta‘minlash va ularni tadbirkorlik faoliyatiga jalb qilish orqali o‘z-o‘zini ta‘minlash imkoniyatlarini yaratish uchun qo‘shimcha davlat dasturlari amalga oshirilmoqda. Bu chora-tadbirlar nogironlarning jamiyatdagi mavqeini mustahkamlash va ularning ijtimoiy-iqtisodiy faolligini oshirishga xizmat qiladi [3, PF-60-son]. Strategiyada 12 ming nafar nogironligi bo‘lgan shaxslarning bandligini ta‘minlash belgilangan bo‘lib, bu orqali ularning iqtisodiy mustaqilligini oshirishga qaratilgan Milliy dastur ishlab chiqilmoqda. Bu dastur doirasida har bir nogiron shaxs uchun ishlashi mumkin bo‘lgan kasblar to‘g‘risidagi ma‘lumotlar elektron tarzda “Bandlik xizmati” axborot tizimiga integratsiya qilinadi. Bundan tashqari, nogironlarni ishga qabul qilgan tashkilotlarning ish haqi hisoblanganligi va soliqlar to‘langanligi haqida ma‘lumotlar Yagona milliy mehnat tizimida qayd etiladi. Bu chora-tadbirlar orqali nogironligi bo‘lgan shaxslarning ta‘lim va bandlik imkoniyatlarini kengaytirish, ular uchun ijtimoiy tenglik va iqtisodiy mustaqillikni ta‘minlash maqsad qilingan.

Yangi O‘zbekistonning Taraqqiyot Strategiyasida nogironligi bo‘lgan shaxslar uchun tibbiy xizmatlar va pensiya tizimini yaxshilash bo‘yicha aniq va samarali chora-tadbirlar ko‘zda tutilgan. Birlamchi tibbiy-sanitariya xizmati moddiy-texnik bazasini takomillashtirish, aholiga davlat tomonidan kafolatlangan bepul tibbiy xizmatlar ko‘rsatish uchun zarur bo‘lgan tibbiy texnika va tibbiy buyumlar ehtiyojini shakllantirish hamda xarid qilish, shuningdek, tibbiyot muassasalarining jihozlanishini yaxshilash bo‘yicha keng qamrovli tadbirlar belgilangan [3, PF-60-son]. Mamlakatimizda aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarini qo‘llab-quvvatlash, ularning hayot sifatini yaxshilash va teng imkoniyatlarni ta‘minlash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biridir. Ayniqsa, nogironligi bo‘lgan fuqarolar uchun yaratilayotgan ijtimoiy himoya tizimi tobora takomillashib, yanada qulay va adolatli mexanizmlarga asoslanmoqda. So‘nggi yillarda bu borada olib borilayotgan islohotlar natijasida

pensiya tayinlash jarayonida inson omiliga bog'liq ortiqcha to'siqlar bartaraf etilib, fuqarolarning huquqlari amalda ro'yobga chiqmoqda. Shu maqsadda pensiya tizimida bir qator yangiliklar va qulayliklar joriy qilinmoqda. Eng avvalo, fuqarolardan ortiqcha hujjatlarni talab qilmaslik tartibini qat'iy joriy etish bo'yicha muhim qadamlar tashlandi. Endilikda nogironligi bo'lgan shaxslar pensiya olish yoki ularni qayta rasmiylashtirish uchun turli-tuman idoralarga qatnab, zarur hujjatlarni yig'ish uchun ortiqcha vaqt va mablag' sarflamaydilar. Bu yondashuv nogironligi bo'lgan fuqarolarga nisbatan insonparvar munosabatni mustahkamlab, ularning kundalik hayotini yengillashtiradi.

Shuningdek, idoralararo elektron ma'lumot almashinuvi asosida pensiya tayinlash tizimi tubdan takomillashtirilmoqda. Ya'ni, ilgari fuqaro o'zi borib taqdim qilgan hujjatlarda mavjud ma'lumotlar (nogironlik guruhi, ish staji, ish joyi, mehnatga haq to'lash dalolatnomalari, tibbiy-ma'lumotnomalar) endi avtomatik tarzda tegishli tashkilotlar o'rtasida axborot almashinuvi orqali olinadi. Bu esa fuqarolarga ortiqcha byurokratik muammolarni boshdan kechirmasdan, tez va qulay tarzda pensiya tayinlanishini kafolatlaydi. Ushbu tizim orqali inson omiliga bog'liq xatoliklar, hujjatdagi kamchiliklar yoki noaniqliklar holati kamayadi, shaffoflik esa oshadi.

Bundan tashqari, pensiya tayinlash va to'lash jarayonining elektron shaklda amalga oshirilishi, masalan, "my.gov.uz" yoki boshqa davlat xizmatlari portallari orqali murojaat qilish imkoniyati, nogironligi bo'lgan fuqarolarga o'z huquqlarini masofadan turib va mustaqil ravishda ro'yobga chiqarish imkonini bermoqda. Internet orqali murojaat yuborish, hujjatlar holatini kuzatib borish va pensiya miqdoriga oid axborotni onlayn tarzda olish – zamonaviy texnologiyalar yordami bilan davlat xizmatlarining ochiqqligi va fuqaroga yaqinligini ta'minlaydi. Ushbu islohotlar natijasida nogironligi bo'lgan shaxslarning pensiya tayinlashdagi jarayonlari soddalashtiriladi, ular uchun yaratilayotgan shart-sharoitlar esa yanada qulay va shaxsga yo'naltirilgan bo'ladi. Bu esa ularning ijtimoiy hayotda faol ishtirok etishiga, o'z salohiyatlarini to'liq ro'yobga chiqarishiga keng imkoniyat yaratadi. Umuman olganda, pensiya tizimidagi bu o'zgarishlar nafaqat nogironligi bo'lgan fuqarolar, balki barcha pensiya yoshidagi insonlar uchun davlatning g'amxo'rliqi va inson qadriyatlariga bo'lgan hurmatini ifodalaydi. Ular fuqarolarning davlat tizimiga bo'lgan ishonchini mustahkamlash, ijtimoiy adolat tamoyillarini amalda ta'minlashga xizmat qiladi [3, PF-60-son]. Bundan tashqari, pensiyani hisob-kitob qilish uchun o'rtacha ish haqining maksimal miqdorini pensiyani hisoblash bazaviy miqdorining 10 barobaridan 12 barobarigacha oshirish rejalashtirilgan. Bu o'zgarish orqali nogironligi bo'lgan fuqarolar uchun moliyaviy ta'minot darajasi yaxshilanadi [3, PF-60-son].

Bolalikdan nogironligi bo'lgan bolalarga 18 yoshgacha qaralgan davrni pensiya tayinlashda ish stajiga qo'shib hisoblash amaliyoti ham joriy etilmoqda. Bu yangilik ijtimoiy adolat tamoyillariga asoslangan bo'lib, nogiron farzand tarbiyasi bilan shug'ullanuvchi ota-onalar, vasiylar yoki boshqa g'amxo'rlik qiluvchi shaxslarning mehnatini e'tirof etish va qadrlashga qaratilgan muhim choradir. Bunday parvarish, ayniqsa og'ir holatdagi bolalar uchun, to'laqonli ish faoliyati bilan teng mehnat deb qaralmoqda. Bu orqali davlat bunday mas'uliyatni zimmasiga olgan shaxslarga nisbatan minnatdorlik belgisi sifatida ularning pensiya huquqlarini mustahkamlashni ko'zda tutmoqda [3, PF-60-son]. Ushbu amaliyotga ko'ra, agar biror fuqaro bolalikdan nogironligi bo'lgan farzandiga to'liq parvarish ko'rsatgan bo'lsa, bu yillar uning rasmiy ish staji sifatida tan olinadi va pensiya hisob-kitobida inobatga olinadi. Bu esa nafaqat ular uchun pensiya tayinlashda asosiy mezon bo'lmish staj yillarini oshiradi, balki tayinlanadigan pensiya miqdorining ortishiga ham xizmat qiladi. Mazkur chora, ayniqsa, ish faoliyati bilan shug'ullana olmagan yoki ishlash imkoniyati cheklangan shaxslar uchun katta yordamdir.

Bu tashabbus, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-dekabrda PF-60-son Farmoni asosida belgilab qo'yilgan bo'lib, nogironligi bo'lgan fuqarolar va ularning oilalariga davlat tomonidan ko'rsatilayotgan kompleks yordamning bir qismi sifatida qaralmoqda. Ushbu hujjat nogironligi bo'lgan shaxslarning ijtimoiy-iqtisodiy holatini yaxshilash, ularning imkoniyatlarini kengaytirish va jamiyatda faol ishtirokini ta'minlash borasida muhim konseptual yo'nalishlarni belgilab bergan.

Mazkur chora-tadbirlar nogironligi bo'lgan shaxslarning hayot sifatini yaxshilash, ularning kundalik ehtiyojlarini qondirish, tibbiy va reabilitatsiya xizmatlaridan to'laqonli foydalanishini ta'minlash hamda pensiya ta'minoti tizimini ijtimoiy adolat asosida takomillashtirishga qaratilgan. Shu bilan birga, nogironligi bo'lgan shaxslar jamiyatning teng huquqli a'zosi sifatida o'z salohiyatlarini namoyon etishlari, mehnat bozorida faol ishtirok etishlari, madaniy va ijtimoiy hayotda to'laqonli qatnashishlari uchun yanada kengroq shart-sharoitlar yaratilmoqda. Umuman olganda, bu islohotlar nogiron fuqarolarning nafaqat moddiy ahvolini yaxshilash, balki ularning o'zini jamiyatda foydali, qadrlanadigan va himoyalangan inson sifatida his qilishlariga xizmat qilmoqda. Shu orqali davlat nogironligi bo'lgan

fuqarolarning nafaqat muammolarini hal etmoqda, balki ularni imkoniyatlar doirasiga jalb qilishga va ijtimoiy inklyuziyani amalda ta'minlashga intilmoqda.

Xulosa va takliflar. O'zbekiston Respublikasining 2022–2026-yillarga mo'ljallangan taraqqiyot strategiyasi nogironligi bo'lgan shaxslarning jamiyatda teng huquqli va faol ishtirokini ta'minlashga qaratilgan samarali chora-tadbirlarni qamrab olgan. Mazkur strategiyada nogironligi bo'lgan shaxslarni qo'llab-quvvatlash tizimini shakllantirish, ularning hayot sifatini oshirish uchun xalqaro standartlar va ilg'or tajribalarni qo'llash ko'zda tutilgan [3, PF-60-son]. Xususan, nogironlik belgisiga ko'ra kamsitishlarning oldini olish, nogironligi mavjud bo'lgan shaxslarning huquq va erkinliklarini ta'minlash uchun qat'iy choralar belgilangan. Bundan tashqari, nogironlikni belgilash mezonlarini xalqaro standartlarga muvofiqlashtirish, tibbiy-ijtimoiy ekspertiza jarayonlarini raqamlashtirish orqali inson omilini kamaytirish kabi muhim tashabbuslar ilgari surilgan.

Mavjud imkoniyatlar samaradorligini yanada oshirish uchun quyidagi takliflarni ilgari suramiz:

- Nogironligi bo'lgan shaxslarni ish bilan ta'minlash dasturlarini kengaytirish, ayniqsa, qishloq hududlarida qo'shimcha ish o'rinlari yaratish.
- Nogironligi bo'lgan bolalar uchun inklyuziv ta'lim muassasalarini kengaytirish, ushbu sohada xalqaro tajribani faol qo'llash.
- Nogiron shaxslarning turar joy va ijtimoiy infratuzilma obyektlaridan erkin foydalanish imkoniyatlarini ta'minlash bo'yicha davlat nazoratini kuchaytirish.
- Nogiron shaxslarning huquqlarini himoya qilish va qo'llab-quvvatlash bo'yicha nodavlat tashkilotlarni faol jalb qilish va ularga davlat tomonidan moliyaviy ko'mak berish.

Yuqorida qayd etilgan takliflarni amalga oshirish orqali nogironligi bo'lgan shaxslarning jamiyatda to'laqonli ishtiroki ta'minlanadi va ularning hayot sifati sezilarli darajada yaxshilanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi asosida demokratik islohotlar yo'lini qat'iy davom ettiramiz. // Yangi saylangan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning lavozimga kirishish tantanali marosimiga bag'ishlangan Oliy Majlis palatalari qo'shma majlisidagi nutqi. <http://president.uz/oz/lists/view/4743>
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 10.11.2023 yildagi 596-son. / <https://lex.uz/uz/docs/-6663873>
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 28.01.2022 yildagi PF-60-son. / <https://lex.uz/uz/docs/-5841063>
4. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 28.07.2023 yildagi 320-son / <https://lex.uz/uz/docs/-6550275>
5. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 12.10.2021 yildagi 637-son / <https://lex.uz/uz/docs/-5676240>
6. Mirziyoyev Sh.M. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Murojaati.// 2022-yil 3-iyul. <https://president.uz/oz/lists/view/5313>
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 28.01.2022 yildagi PF-60-son. / <https://lex.uz/uz/docs/-5841063>
8. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 03.06.2016 yildagi 188-son / <https://lex.uz/uz/docs/-2972703>
9. Mirziyoyev Sh.M. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Murojaati // 2022-yil 3-iyul. <https://president.uz/oz/lists/view/5313>.

STAGES OF DEVELOPMENT OF HISTORICAL SCIENCE IN UZBEKISTAN

Husan Ergashev

*Uzbekistan National Universiti
History faculty, Teacher*

Annotatsiya. Ushbu maqolada mustaqillik yillarida O'zbekiston tarixining xolis yaratilishi va uning darslik va adabiyotlar orqali yoritilishi hamda bu borada olib borilgan amaliy harakatlarning ahamiyati va ularning natijalariga to'xtalib o'tiladi.

Kalit so'zlar: O'zbekistonda tarix fani, "O'zbekistonda ijtimoiy fanlar" jurnali, milliy g'oya, Sharq allomlarining va mutafakkirlarining tarixiy merosi, G'alaba bog'i.

Аннотация. В данной статье изучается период истории Узбекистана в годы независимости и ее освещение в учебниках и литературе, а также приведены результаты проведенных в этом направлении практических действий.

Ключевые слова: Историческая наука в Узбекистане, журнал "Социальные науки в Узбекистане", национальная идея, наследие средневековых восточных ученых, Парк Победы.

Abstract. This article will focus on the unbiased creation of the history of Uzbekistan in the years of independence and its coverage through textbooks and literature, as well as the importance of practical actions in this regard and their results.

Keywords: the science of history in Uzbekistan, the journal "Social Sciences in Uzbekistan", national idea, heritage of medieval eastern allies, Victory Park.

Introduction. Independence is an immeasurable high value of every state, and it is the duty of every nation to preserve, preserve and inherit to the next generation. Historical, spiritual, cultural, scientific and natural heritage are protected by the state [1]. Therefore, there is no doubt that in the implementation of the tasks noted, large-scale reforms will be carried out in all areas of the country and in accordance with the spirit of the Times. This is of great importance in strengthening it. The last decade of the 20th century remained in history with the radical changes that took place in the world, but among these processes, the independence gained by the states within the former Union is the most significant. The nation needs to determine its future and work on this basis, making plans based on a systematic and thorough program for the development of all spheres. In this regard, all the states that have achieved independence have laid down a path to scientific, cultural and educational development. Moreover, for the last hundred and fifty years, both the main characters of the history scene in the region and those who took control of its writing became strangers. It must be said that no colonial period historiography has come out of the line drawn by the colonists in the coverage of national history, without trying to particle-reduce the contributions of historians of the time to the scientific study of the past. This opinion is especially true of the Soviet period, which, due to its biases in methodology and ideological solitude in the statement of sources, strictly delimited research on the most important stages of the history of the Uzbek people [2].

In addition to increasing his confidence in the future, the self-knowledge of the nation is also of great importance in making plans for current tasks in the current state. Therefore, significant work is underway in the coverage of our history and its introduction to our people. President of the Republic of Uzbekistan Sh.M Mirziyoyev it was stated by: "as long as we aim to turn Uzbekistan into a developed country, we can achieve this only through science and innovation. This is the motto requirement of today. Already tomorrow, the bright prospect of our homeland is closely related to the quality of education that we give our children in the first. It is for this reason that in the following years, radical reforms are being carried out in Uzbekistan to raise the education system, among all areas" [3].

Main part. As an impartial and folksy revelation of the nation's own history, the responsible and honorable task was considered an extremely urgent task in the early years of independence, and its coverage and approach to scientific research are of fundamental importance for the country's tomorrow. In turn, the development of historical science in Uzbekistan can be divided into three periods and analyzed. They are as follows: **I. Stage:** 1991-1997 years, **II. Stage** 1998-2016 years and **III. Stage:** divided into periods from 2017 to today, it is possible to study, analyze. There is no doubt that the work carried out in the field of historical science in these years is one of the main tools, first of all, in strengthening the sovereignty of our state, in shaping the national pride of our people and a sense of patriotism in our youth, in carrying out a number of important processes such as strengthening our morale. There were also a number of complications and problems in the work carried out, but nevertheless, all the available opportunities were involved in the mobilization of the above-mentioned important processes. It is advisable to dwell separately on these years, which are taken as a cross section of periods.

Stage I: the fact that these years have won independence, determined the country's own path to independence and development, the first "Constitution of the Republic of Uzbekistan [4]" of and "on Education [5]" the adoption of the law is characterized by many processes, such as the beginning of large-scale reforms in all areas. There were also problems with the work to be done.

In the first years of independence, the Academy of Sciences, which is considered the main and leading link in the development of science of Uzbekistan, held many discussions on the future goals and programs of all branches of science. Prominent historical scientists of the Republic have noted the tasks facing the science of history and which need to be solved. One such scientist is a doctor of historical sciences, professor A.A. Asqarov has given a number of his comments. The scientist comprehensively covers the tasks necessary to be solved in 1992 through his thoughts in the article "tasks of historical science in the conditions of independence of Uzbekistan" in the journal "Social Sciences in Uzbekistan", successively dwell on the implementation of most of these tasks and the solutions to their solution. They are as follows:

For many years, very rich archaeological materials were collected. They belong to all historical stages of our history of the ancient and medieval period. For the next 2-3 years, our archaeologists will have to deal with the scientific analysis of all scientific, scientific and technical forces of these materials and the preparation and printing of the planned five-volume "archeology of Uzbekistan."

The Institutes of history and Archeology began work on a new 6-volume variant of the history of the peoples of Uzbekistan. The preparation of the 1st and 2nd volumes of this multi-volume history of Uzbekistan was entrusted to archaeologists. On two roofs, the appropriate materials are assembled and divided. The most urgent task should be to prepare and print these roofs in two years at the latest.

In 1996 the "unified concept of teaching and studying the history of Uzbekistan" was created. On the basis of this concept, educational programs from the history of Uzbekistan were prepared and tested for higher and secondary specialized educational institutions, general education and schools of all types, lyceums and gymnasiums. The creation of State concepts and training programs and the formation of our national ideology in turn gave rise to the possibility of creating textbooks and teaching aids on the history of Uzbekistan. Among them are "history of Uzbekistan" (school textbooks) and "History of The Motherland" (educational manual intended for students of higher and secondary specialized educational institutions), which were prepared and published by historical scientists, leading educators during 1997-1999 [6].

In 1997, he graduated from the Tashkent State University named after Mirzo Ulugbek with a D.H.c., prof. R.H. Murtazayeva in the editorial office of, the team of authors was the first in the Republic to create and publish a 22-print chapter teaching manual on the subject "history of Uzbekistan" for students of Higher Education. The textbook covers the history of Uzbekistan from the ancient period of its history to the present day (1997), with a great emphasis on covering our history with extensive use of scientific research conducted in the years of independence, and most importantly, its objectivity. This tutorial was recommended by the Ministry of higher and secondary special education for use in all higher education institutions [7].

II. Stage: It is known to all of us that the scientific study of 1998-2016 allows the disclosure of unknown pages of history, the preservation of the nation from the painful points of the past and the emergence of an impartial, truthful history on the basis of these. Sufficient opportunities and conditions are necessary for such work to be carried out. After all, without this, the aforementioned goal cannot be achieved. In the following years, face-to-face meetings of the head of state with industry experts and rele-

vant decrees and decisions of the government were published. From However, our first president I.A. Karimov had a meeting with a group of historical scientists, journalists, employees of the creative sphere on June 26, 1998, at which the head of state, speaking about the tasks facing the sphere and ways to eliminate them, had the opportunity to get acquainted with the opinions of historical scientists. This is considered to be one of the important works towards the restoration of historical reality and its development. It was after this meeting that the Cabinet of Ministers on improving the activities of the Institute of history of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan of July 24, 1998"[8] the decision was announced. This was also determined by what period the roots of Uzbek statehood go to, the actions of our national heroes on the path to the liberation of the motherland, and a number of urgent issues for the further course of our history.

At the same time, when considering that our country is a multinational state, attention is paid to the fact that vital necessity is provided for all of them. In particular, over the past years, in particular, during the 2nd stage of the development of historical science, an international scientific conference on "Central Asia at the beginning of the 21st century: reform, renewal, development and struggle for independence" was held under the first president of the Republic of Uzbekistan at the Academy of state and society construction on September 16-18, 1999. The conference was attended by historical scientists from 38 scientific and educational institutions, specialists in Social Sciences. 78 lectures dedicated to the pressing problems of our history were heard and discussed. In addition to CIS countries, major scientists from foreign countries such as Germany, the United States, France, Italy and the Netherlands took part in the conference [9]. It should be borne in mind that the role of local historians living on the territory of the Republic, together with the fact that the guests who attended the conference expressed their suggestions and feedback, is also appreciate. It is noteworthy that on the way to the development of Uzbekistan, all nationalities and elates are able to work hard for the development of the country, turning their heads from one side to another [10].

On June 7-8, 2001, the Republican scientific-theoretical conference on the topic "History, Independence, National idea" was held, organized by The New History Center of Uzbekistan under the construction Academy of state and society under the president of the Republic of Uzbekistan. This conference was dedicated to the 10th anniversary of the independence of the Republic of Uzbekistan, its relevance was determined by the use of various opportunities and the development of practical methods in the fruitful implementation of tasks in the fields of history science, culture of formation of the idea of national independence, education and education. Such an approach can be said to be the first step taken by all social science specialists in the implementation of the goal, on the way to achieving the accompaniment of scientists from different fields [11].

Of great importance is the International Conference on "the historical heritage of medieval eastern alloms and thinkers, its role and significance in the development of modern civilization", which took place in Samarkand on may 15-16, 2014. The conference was hosted by I.A. Karimov revealed with his speech [12]. In addition, in the Middle Ages, thousands of scientists from our land-he noted that poets, great thinkers grew up, many of their works on the development of secular sciences, ancient monuments in Samarkand, Bukhara, Khiva Tashkent, Shahrisabz, Termez and other cities were considered the spiritual property of all mankind. In the development of Oriental Science in the Middle Ages, the Khwarezm Ma'mun Academy occupies a special place. With structures such as a huge library, schools, translator and School of calligrapher, this library has more than a hundred allomas, talented students who have done scientific research in brogan [13]. Enjoying the scientific heritage of eastern intellectuals, getting acquainted with the results of recent scientific research and being covered to our people through the press and mass news media have also had a positive impact.

III. Stage: By reforming all the tools that reflect our history from 2017 to the present, it has been enriched with new content for all periods of its importance in the development of our statehood. On September 23, 2020, for the first time in Uzbek, Sh.M. Mirziyoyev gave a speech at the 75th UN session, in which he touched on the following: "it is noteworthy that today not only scientists from Uzbekistan are engaged in the study of our historical, cultural and spiritual heritage, making scientific conclusions, but also foreign experts are of great interest to this. In particular, they participate in many scientific expeditions that are being organized [14]". In addition, the head of State expressed his opinion: "we are rightfully proud that our country is the homeland of such great allomas and thinkers as Al-Khwarizmi, Beruniy, Ibn Sina, Imam Bukhari, Mirzo Ulugbek, Alisher Navoi, who have made an invaluable contribution to the development of World Science and have established Islam as a religion of knowledge and peace" -said

the head of our state [15]. These views of the state rahabri noted at the international community pulpit are also of great importance in the science of history and the enjoyment of our people from it.

For such purposes as increasing the effectiveness of the work carried out and ensuring the penetration of information about our history even in remote areas, introducing our society as much as possible with the scientific research of historical scientists and young researchers, President Sh.M. Mirziyoyev on the measures of to organize the TV channel “History of Uzbekistan” for the field PQ-4390 of July 11, 2019 [16]” the decision of the gi is significant in that it opens up wide opportunities for the development of historical science.

On the basis of the decree of the president of the Republic of Uzbekistan dated September 9, 2020 PQ-4820, the formation and construction of the Victory Park Memorial Complex was a big event [17]. In its construction, special attention was paid to the imagination of our people of what extent the struggle of our brave sons against the enemy was, through the participation of historical scientists to create an atmosphere that fully reflects the period of the Second World War.

Conclusions and recommendations: Above, the section of stages touched on the development of historical science in the years of independence, in particular the science of the history of Uzbekistan. When a general analysis of these stages is carried out, first of all, the practical actions taken for its development and their results are visible. In particular, coming to a stop on the issue of teaching the history of Uzbekistan at the first stage, however, took time, and this can be seen as a natural case. It took some time, because it was important to impartially cover the history of the state itself, which was separated from the former Union. But at this time, significant work began on the writing of textbooks, and to some extent, specific experiences and skills were also formed. That is, it can be said that this created textbook served as the basis for the textbook that will be created in the coming years. It is also noteworthy that at this stage, the government paid attention to the “preparation and publication of a new history of Uzbekistan”. At the second stage, a meeting of the first president with historical scientists was held, which identified the problems and tasks to be solved in the field of history of Uzbekistan. On this basis, feedback was exchanged through numerous conferences and scientific gatherings in the coming years. This did not fail to shed light on history and give its writing its own influence. While the final stage was short in terms of the time taken, many significant works were carried out. Of great importance in this was the opening of a separate TV channel, with the attention of the state rahabri to the television coverage of history, which is considered the most influential mechanism for the people. In it, historical scientists were able to show their opinion on the research carried out within the sphere and their results through TV. In addition, the 20th century laid the groundwork for important practical actions in the implementation of many works on Uzbek history on a Republican scale. In general, as noted above, feedback was carried out in stages, the narration of the science of the history of Uzbekistan. It is true that in the process of applying them to practice, to a certain extent, disadvantages are allowed, but the results can be said to be conspicuous and of significant importance in the implementation of the established goals.

REFERENCES:

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. [Matn] rasmiy nashr. – Toshkent: “O‘zbekiston” nashriyoti, 2023. 64-modda. b. 36.
2. Tarix va o‘zlikni anglash III: O‘zbekistonda va Germaniyada tarixni yoritish dasturi. Toshkent. 2008 yil, yanvar. Xurshid Inomjonov. Gerda Xenkel Jamg‘armasining Markaziy Osiyodagi vakili. 4-bet.
3. Hozirgi zamon va Yangi O‘zbekiston / Sh.M. Mirziyoev. - Toshkent: “O‘zbekiston” nashriyoti, 2024. 133 b.
4. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. 08.12.1992. // <https://lex.uz/docs/20596>, Murojaat etilgan sana: 30.03.2025-yil.
5. Ta’lim to’g’risida. O‘zbekiston Respublikasining Qonuni, 02.07.1992 yildagi 636-XII-son. // <https://lex.uz/docs/56418>, (Hujjat kuchini yo‘qotgan 30.09.1997). Murojaat etilgan sana: 30.03.2025-yil.
6. O‘zbekiston tarixi: Qisqacha ma’lumotnoma / H. Bobobekov, Sh. Karimov, M. Sodiqov va boshqa: Ma’sul muharrir: Sh. Karimov. - T.: “Sharq”, 2000. 4-5 betlar.
7. Miliy universitetda kechgan hayot mazmuni. Ma’sul muharrirlar M.M. Haydarov, A.A. Odilov. - Toshkent: Mumtoz so‘z, 2015. 51 b.

8. O'zbekiston respublikasi fanlar akademiyasi tarix instituti faoliyatini takomillashtirish to'g'risida. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 27.07.1998 yildagi 315-son. // <https://lex.uz/docs/813643>, Murojaat etilgan sana: 03.01.2025-yil.
9. Tarix, mustaqillik, milliy g'oya. (Respublika ilmiy-nazariy anjumani materiallari). "Akademiya", Toshkent – 2001. Kirish so'z, 3 b.
10. O'zbekistonda millatlararo bag'rikenglik va umummilliy g'oya. t.f.d., prof. R. Murtazaeva. Tarix, mustaqillik, milliy g'oya. (Respublika ilmiy-nazariy anjumani materiallari). "Akademiya", Toshkent – 2001. O'zbekiston Milliy universiteti. 26 b.
11. O'zbekistonda ijtimoiy fanlar jurnali. O'zbekiston Fanlar akademiyasi "Fan" nashriyoti. 2001 YIL, № 4 - 5 SON, 97 b.
12. 2014- yilning 15-16 may kunlarida "O'rta asrlar Sharq allomlarining va mutafakkirlarining tarixiy merosi, uning zamonaviy sivilizatsiya rivojidagi roli va ahamiyati" xalqaro konferensiya. // Xalq so'zi. 2014 yil 16 may. № 95 (6025). 1 b.
13. Yosh avlod tarbiyasida tarixiy ma'naviy merosning ahamiyati. QarMII qoshidagi "Nuriston" AL o'qituvchisi, t.f.n. Uzoqov B.N. Miliy universitet tarixchilarining O'zbekiston ilm-fan rivojiga qo'shgan hissasi. (Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universitetining 100 yilligi va Tarix fakultetining 80 yilligiga bag'ishlanadi). Ma'sul muharrirlar: R.H. Murtazaeva, M.M. Haydarov. Toshkent. 2016. 232-233 betlar.
14. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasi 75-sessiyasida so'zlagan nutqini o'rganish va keng jamoatchilik o'rtasida targ'ib qilish bo'yicha o'quv qo'llanma. -T.: "Ma'naviyat", 2021. 120 b.
15. O'zbekiston Prezidenti BMT Bosh Assambleyasining 78-sessiyasida nutq so'zladi. <https://president.uz/oz/lists/view/6679>, // Murojaat etilgan sana: 30.03.2025-yil.
16. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori «O'zbekiston tarixi» telekanalini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 11.07.2019 yildagi PQ-4390-son, // <https://lex.uz/ru/docs/4414469>. Murojaat etilgan sana: 31.12.2024-yil.
17. "G'alaba bog'i" yodgorlik majmuasi faoliyatini tashkil yetish chora-tadbirlari to'g'risida. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 09.09.2020 yildagi PQ-4820-son. // <https://lex.uz/uz/docs/-4994576>, Murojaat etilgan sana: 05.01.2024-yil.

NODAVLAT NOTIJORAT TASHKILOTLARI TUSHUNCHASI SIYOSATSHUNOSLIK FANINING KATEGORIYASI SIFATIDA

Anvarjon Mirkamilov

*O'zbekiston Resublikasi Prezidenti huzuridagi
Davlat boshqaruvi akademiyasi
mustaqil izlanuvchi*

Annotatsiya. Maqola nodavlat notijorat tashkilotlari tushunchasini nazariy va uslubiy o'rganishga bag'ishlangan. Muallif "jamoat birlashmalari", "notijorat tashkilotlar", "jamoat tashkilotlari", "nodavlat tashkilotlar", "xayriya tashkilotlari", "nodavlat notijorat tashkilotlari", "uchinchi sektor" tushunchalarining mazmuni va mohiyatini ochib beradi. Bundan tashqari, maqolada muallif nodavlat notijorat tashkiloti tushunchasining eng muhim xususiyatlarini aniqlaydi va tahlil qiladi.

Kalit so'zlar: "jamoat birlashmalari", "notijorat tashkilotlar", "jamoat tashkilotlari", "nodavlat tashkilotlar", "xayriya tashkilotlari", "nodavlat notijorat tashkilotlari", "uchinchi sektor".

Аннотация. Статья посвящена теоретико-методологическому исследованию понятия негосударственных некоммерческих организаций. Автор раскрывает содержание и сущность понятий “общественные объединения”, “некоммерческие организации”, “общественные организации”, “негосударственные организации”, “благотворительные организации”, “негосударственные некоммерческие организации”, “третий сектор”. Кроме того, в статье автор выделяет и анализирует важнейшие признаки понятия негосударственной некоммерческой организации.

Ключевые слова: “общественные объединения”, “некоммерческие организации”, “общественные организации”, “негосударственные организации”, “благотворительные организации”, “негосударственные некоммерческие организации”, “третий сектор”.

Abstract. The article is devoted to the theoretical and methodological study of the concept of non-governmental non-profit organizations. The author explores the content and essence of the terms “public associations”, “non-profit organizations”, “public organizations”, “non-governmental organizations”, “charitable organizations”, “non-governmental non-profit organizations” and “third sector”. In addition, the author identifies and analyzes the key characteristics of the concept of a non-governmental non-profit organization.

Key words: “public associations”, “non-profit organizations”, “public organizations”, “non-governmental organizations”, “charitable organizations”, “non-governmental non-profit organizations”, “third sector”.

KIRISH

Bugungi kunda nodavlat notijorat tashkilotlari fuqarolik jamiyatining asosi sifatida e'tirof etilmoqda. Yangi O'zbekistonda ro'y berayotgan siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy jarayonlarda jamoatchilik nazoratini ta'minlash va ularga ta'sir ko'rsatishning muhim elementi sifatida nodavlat notijorat tashkilotlari muhim o'rin tutmoqda.

O'zbekistonda nodavlat notijorat tashkilotlarining o'zni va roli, ahamiyati, davlat organlari bilan hamkorligi masalalari siyosatshunos, huquqshunos, tarixchi, sotsiolog, faylasuf, iqtisodchi va boshqa soha olimlarining tadqiqot markazida bo'lmoqda. Mazkur tashkilotlarni o'rganishning ahamiyati bevosita ularning jamiyat hayotida tutgan o'zni bilan bog'liq. Uchinchi sektor millionlab odamlarning hayotiy muhim ehtiyojlarini qondirish, jamoatchilik uchun foydali tashabbus va loyihalarni amalga oshirish kabi vazifalarni amalga oshirayotganligi ayni haqiqatdir.

Ushbu maqolada nodavlat notijorat tashkilotlari tushunchasiga nisbatan turli xil yondashuvlar batafsil ko'rib chiqiladi va xulosalar beriladi.

O'zbekistonda erkin fuqarolik jamiyatining rivojlanishida nodavlat notijorat tashkilotlari muhim rol o'ynaydi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoevning "Yangi O'zbekiston strategiyasi" fundamental asarida "Bugungi kunda mamlakatimizni rivojlantirish va Yangi O'zbekistonni barpo etish strategiyasini amalga oshirishda fuqarolik jamiyati institutlari, nodavlat notijorat tashkilotlari va OAVni qo'llab-quvvatlash jarayonlari jadal borayotgani" [1] alohida ta'kidlangan.

Mazkur institutning soni yil sayin ortib borayotgani uning tushunchasi, ahamiyati, tabiati, belgilari, o'ziga xos jihatlari, boshqa tashkilotlardan farqli xususiyatlari, ijtimoiy-siyosiy jarayonlarga ta'sirini o'rganish bo'yicha ilmiy tadqiqotlarni o'rganish zaruriyatini yuzaga keltirmoqda.

Nodavlat notijorat tashkilotlari tushunchasini tadqiq etishda, avvalo, ushbu atamaning xalqaro amaliyot va ilmiy tadqiqotlarda qo'llanilishi va talqin qilinishi xususiyatlarini o'rganish maqsadga muvofiqdir.

Nodavlat notijorat tashkilotlarining siyosiy-huquqiy tabiatini tushunishda fuqarolik jamiyati institutlari tizimidagi ahamiyatini bilish muhimdir. Hozirgi ilmiy adabiyotlarda NNTlar tushunchasi bilan ma'nodosh bo'lgan turli xil atamalarni uchratish mumkin.

Ilmiy manbalarda nodavlat notijorat tashkilotlari tushunchasi mazmun-mohiyatini tushunish, uning turlari bo'yicha yagona yondashuv mavjud emas. Shu bois ayrim siyosiy, yuridik ilmiy adabiyotlar va qonunchilik hujjatlarida "jamoat birlashmalari", "notijorat tashkilotlar", "jamoatchilik tashkilotlari", "nohukumat tashkilotlar", "xayriya tashkilotlari" boshqa manbalarda esa "nodavlat notijorat tashkilotlari", ayrimlarida "uchinchi sektor" tushunchalaridan foydalaniladi.

Xalqaro amaliyotda NNT tushunchasidan foydalanish qoidalari unifikatsiyalashmagan, turli xalqaro tashkilot va xorijiy davlatlarda terminologiya ishlatilishida bir-biridan farqli jihatlar mavjud.

Nodavlat notijorat tashkilotlari tushunchasi ko'plab mamlakatlarning qonunchilik hujjatlarida nazarda tutilgan bo'lsa-da, aksariyat hollarda ularning Konstitutsiyalarida bu atama o'rnida "jamoat birlashmasi" tushunchasi qo'llaniladi.

Xalqaro amaliyotda NNTlarini anglatuvchi turli atamalar qo'llaniladi. G'arb davlatlari adabiyotlarida esa o'z faoliyatida siyosiy maqsadlarni ko'zlamagan tashkilotlarga nisbatan "nohukumat tashkilotlari" (non-governmental organization) atamasi yoki qisqartma sifatida NGO qo'llaniladi.

O'rganishlar shuni ko'rsatadiki, BMT tuzilmasining vujudga kelishi natijasida "nohukumat tashkilotlar" atamasi uning hujjatlarida dastlabki marotaba qo'llanilib ilmiy muomalaga kiritilgan. Bunda jamiyat manfaatlari yo'lida ish olib boradigan, hech qanday tijoriy maqsadni ko'zlamaydigan jamoat tashkilotlarini belgilash uchun qo'llaydi.

Nohukumat tashkiloti (nongovernmental organization) tushunchasining 1945 yilda qabul qilingan BMT Nizomida qo'llanilishi olimlar uchun mazkur hujjat bilan muomalaga kiritilgan, deb ta'kidlash huquqini beradi. Keyinchalik bu atama qator xalqaro hujjatlarda (BMT, YuNESKO, HMT, Yevropa Kengashi va boshqa xalqaro tashkilotlar) mustahkamlandi va ko'plab davlatlarning ichki qonunchilik tizimida o'z ifodasini topdi. BMT Nizomining 71-moddasida Nohukumat tashkilotiga havola keltiriladi "Iqtisodiy va Ijtimoiy Kengash o'z vakolati doirasidagi masalalar bo'yicha qiziqqan nohukumat tashkilotlar bilan maslahatlashish uchun zarur tadbirlar ko'rishga vakil qilinadi. Bunday tadbirlar xalqaro tashkilotlar bilan zarur bo'lganda esa, Tashkilotning manfaatdor A'zosi bilan maslahatlashgandan so'ng milliy tashkilotlar bilan shartlashib olinishi mumkin" [2].

BMTning Nizomi ushbu atama qo'llanilgan fundamental manbalardan biri sanaladi. Ta'kidlash lozimki, BMT Nizomi NNTlari tushunchasiga ta'rif bermayapti, mazkur tushuncha xalqaro tashkilotlar va mahalliy tashkilotlarni o'z ichiga olishiga ishora qilmoqda.

BMTning Iqtisodiy va ijtimoiy kengashi (ECOSOC) 1946 yili nodavlat notijorat tashkilotlari (NNT) bilan maslahatlashuv munosabatlariga oid bir qator rezolyusiyalarni qabul qilgan. Ammo mazkur rezolyusiyalarning birortasi ham NNTga ta'rif bermaydi.

1996-yilgi 1996/31-sonli Rezolyusiyaning 12-bandida, "EKOSOS maqsadlari nuqtai nazaridan NNT deganda, tashkilot vakillik tuzilmasiga va o'z a'zolari oldida hisobdorlikni ta'minlaydigan tegishli mexanizmlarga ega bo'lishi lozim. A'zolar tashkilot siyosati va faoliyatini ovoz berish huquqi yoki boshqa tegishli demokratik, shaffof qaror qabul qilish jarayonlari orqali samarali nazorat qilishi kerak.

Davlat organi yoki hukumatlararo kelishuv asosida tuzilmagan har qanday tashkilot ushbu tartiblar doirasida NNT sifatida ko'riladi. Shu jumladan, davlat organlari tomonidan tayinlangan a'zolari

qabul qiluvchi tashkilotlar ham NNT hisoblanadi, agar bunday a'zolik tashkilot tomonidan fikrlarni erkin ifoda etishiga xalaqit qilmasa" [3]. Ushbu Rezolyusiya nodavlat notijorat tashkilotlariga xususiyatlarini aniq bayon qilmoqda.

YUNESKO Bosh konferensiyasining 28-sessiyasida qabul qilingan "YUNESKOning nodavlat tashkilotlar bilan aloqalari to'g'risidagi Direktiva"ga ko'ra, "nohukumat tashkiloti – bu hukumatlararo kelishuv asosida tashkil qilinmagan, uning maqsadlari, roli va faoliyati xususiyatlariga ko'ra har qanday nohukumat va notijorat tashkilotidir", deb qayd etiladi [4].

Yevropa Kengashida nohukumat tashkilotlarining ishtiroki maqomiga oid rezolyusiyalarida "nohukumat tashkiloti" atamasidan foydalanadi [5]. Yevropa Kengashi tomonidan "nohukumat tashkiloti o'z mohiyatiga ko'ra, o'zini o'zi boshqarishga asoslangan ixtiyoriy tashkilot" sifatida ifodalanadi [6].

Nohukumat tashkiloti (nongovernmental organizations) tushunchasi Jahon bankining 1989-yildagi direktivasida ham uchraydi. Mazkur hujjatda nohukumat tashkiloti "kambag'allar manfaatlarini qo'llab-quvvatlash, atrof-muhitni muhofaza qilish, ijtimoiy xizmatlar ko'rsatish va mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlarini rivojlantirishga qaratilgan faoliyat bilan shug'ullanuvchi xususiy tashkilotlar" [7], deb tariflanadi. Mazkur tarifda urg'u nohukumat tashkilotlarining xayriya va iqtisodiy funksiyalariga qaratilgan.

Biroq, Jahon banki hujjat va nashrlarida nohukumat tushunchasini keng ma'noda hukumatdan mustaqil bo'lgan har qanday notijorat tashkilotlarga, xususan diniy tashkilotlar va kasaba uyushmalariga nisbatan qo'llagan [8]. Bunda Jahon banki rasmiy (yuridik shaxs sifatida ro'yxatdan o'tgan) va norasmiy birlashmalarni farqlamaydi. Vaqt o'tishi bilan bank terminalogiyasida jamoat hayotida ishtirok etuvchi nodavlat notijorat tashkilotlari keng doirasini ifodalash uchun nohukumat tashkiloti tushunchasi o'rniga "fuqarolik jamiyati tashkilotlari" (civil society organizations qisqartma sifatida CSO) tushunchasi qo'llanila boshladi. Fuqarolik jamiyati tashkilotiga – o'z a'zolari yoki boshqalarning siyosiy, diniy, ilmiy, axloqiy, madaniy, xayriya nuqtai nazaridan me'yorlariga asoslangan manfaatlari va qadriyatlarini ifoda etuvchi tashkilot sifatida tarif beriladi [9].

Tadqiqotchilar o'rtasida nohukumat tushunchasi bo'yicha turli xil fikrlar mavjud. Bir qator xalqaro hujjatlarda uning mazmuni, asosiy jihatlari to'g'risida qoidalar keltirilgan bo'lsada, uning umumiy yaxlit huquqiy ta'rifi mavjud emas [10].

Ingliz tilidagi "nonprofit organization" (tarj. notijorat tashkiloti) tushunchasi asosan AQShda ishlatiladi ba'zan xalqaro amaliyotda ham mazkur turdagi tashkilotni ifodalash uchun qo'llaniladi. Bunday tashkilotni tushunishda faoliyati daromad olish uchun yo'naltirilmagan birlashma tushuniladi. Shuningdek, Angliyadagi NNTlarni ifodalash amaliyotida odatda "sharity" (tarj. xayriya tashkiloti) atamasi ham qo'llaniladi. Mazkur tushuncha bilan Angliyada barcha ijtimoiy foydali bo'lgan NNT tarmog'i qamrab olinadi.

Shuningdek, xalqaro ilmiy manbalarni tadqiq etar ekanmiz, unda ing. quasi-autonomous non-governmental organization (QUANGO) tarj. kvaziavtonom nohukumat tashkiloti [11]. Atamadan ko'rinib turibdiki, QUANGO tashkilotning gibril shakli bo'lib, NNT va davlat sektori organlarining elementlarini o'z ichiga oladi. Hukumat vakolat bergan, qisman davlat tomonidan nazorat qilinadigan va moliyalashtiriladigan tashkilot. Hukumat tashkilotning umumiy yo'nalishlarini belgilaydi va boshqaruv ma'muriyatini tayinlaydi. Mazkur atamadan Buyuk Britaniya, AQSh, Irlandiya, Kanada va boshqa davlatlarda foydalaniladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 21-dekabrda "Mahalla institutining jamiyatdagi rolini tubdan oshirish va uning aholi muammolarini hal etishda birinchi bo'g'in sifatida ishlashini ta'minlashga qaratilgan chora-tadbirlar to'g'risida"gi farmoni [12] bilan tashkil qilingan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 21-dekabrda "O'zbekiston mahallalari uyushmasi faoliyatini yo'lga qo'yish va mahallalarda boshqaruv tizimini takomillashtirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori [13] bilan tasdiqlangan respublika mahallani qo'llab-quvvatlash kengashi tarkibiga nazar tashlaydigan bo'lsak unda ijroiya hokimiyat organlari mansabdor shaxslarining mavjud ekanligini ko'rishimiz mumkin. Shuningdek, qarorga ko'ra, uyushma Oliy Majlis huzuridagi Fuqarolik jamiyati institutlarini qo'llab-quvvatlash jamoat fondi tomonidan ajratiladigan subsidiya mablag'lari hisobidan moliyalashtirilishi qayd etilgani QUANGO tashkilotning gibril shakliga misol bo'ladi.

Shu bilan birga xorijiy adabiyotlarda ing. Government-Organized (yoki Operated) Non-Governmental Organization (GONGO) tarj. davlat yordamida tashkil qilingan nodavlat tashkilotlari atamasi ham ishlatiladi.

Dunyodagi demokratik jarayonlarning tezlashishi natijasida so'nggi paytlarda yana bir tushuncha "civil society organization" (tarj. fuqarolik jamiyati tashkilotlari (CSO)) paydo bo'ldi. BMT bosh kotibining 2014-yil 21-iyuldagi ma'ruzasida ko'proq "civil society organizations" tarj. fuqarolik jamiyati institutlari atamasi qo'llanilgan.

Mamlakatimiz ilmiy muhitida "jamoatchilik tashkiloti" va "nodavlat notijorat tashkiloti" atamalarini qo'llash afzal ko'riladi. Biroq, ko'p olimlar yuqoridagi atamalar o'rtasida farq yo'q deb hisoblaydi. Lekin, milliy normativ-huquqiy hujjatlarni tahlil qilar ekanmiz, nodavlat notijorat tashkilotlari tushunchasi mazmunan keng ekanligini anglashimiz mumkin.

O'zbekiston Respublikasi qonunchilik hujjatlarida uchta atama "jamoat birlashmasi", "nodavlat notijorat tashkilotlari" va "fuqarolik jamiyati institutlari" qo'llanilgan.

B.Narimanov o'z tadqiqotida ta'kidlashicha, "jamoat tashkiloti" atamasi 22 ta normativ-huquqiy hujjatlarda, 200 dan ortiq holatlarda "nodavlat notijorat tashkilotlari" shuningdek, 60 dan ortiq normativ-huquqiy hujjatlarda "fuqarolik jamiyati institutlari" tushunchasi qo'llanilgan [14].

Siyosatshunos olim M.Qirg'izboevning ta'kidlashiga ko'ra, fuqarolik jamiyatining asosini fuqarolik jamiyati institutlari – siyosiy partiyalar, fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish organlari, nodavlat notijorat tashkilotlarning o'zaro munosabatlari majmui tashkil etadi [15]. Shuningdek, mazkur olim fikriga ko'ra, "Nodavlat notijorat tashkilotlar individlarning ixtiyoriy birlashmalaridir" [16].

J.Shirinov tarificha, "fuqarolik jamiyati instituti-maqсадlar mushtarakligi hamda ishtirokchilar ixtiyoriyligi asosida tuzilgan, asosiy faoliyati daromad (foyda) olishga yo'naltirilmagan, davlatdan holi siyosiy jihatdan mustaqil va iqtisodiy jihatdan erkin bo'lgan kishilik hamjamiyati tuzilmasidir" [17].

Sh.Nazarov fikricha, nodavlat (yuridik yoki jismoniy shaxslar tomonidan tashkil etiladigan) tuzilmalarni, umumiy nom bilan ya'ni "jamoatchilik tashkilotlari" iborasi bilan tavsiflash maqsadga muvofiq, ekanligini ta'kidlaydi [18].

Ushbu fikriga to'liq qo'shilib bo'lmaydi, chunki Sobiq Ittifoq davridagi qonunchilik va ilmiy adabiyotlarda NNT instituti jamoat tashkilotlari tarzida qo'llanilganligini ta'kidlaymiz. Mustabit tuzim davrida va istiqloqlarning dastlabki yillarida ham ayrim qonunchilik hujjatlarida [19] ushbu tarzda qo'llanilgan.

I.Tolibov o'zining tadqiqotida to'g'ri qayd etganidek, "jamoat birlashmalari" nodavlat notijorat tashkilotlarining bitta tashkiliy-huquqiy shakli hisoblanadi [20]. Olimning mazkur fikriga qo'shilgan holda qonunchilik hujjatiga murojaat qiladigan bo'lsak, O'zbekiston Respublikasi "Nodavlat notijorat tashkilotlari to'g'risida"gi Qonunning 10-moddasida "Nodavlat notijorat tashkilotlari jamoat birlashmasi, ijtimoiy fond, muassasa shaklida, shuningdek qonun hujjatlarida nazarda tutilgan boshqa shaklda tashkil etilishi mumkin" [21] degan norma yuqoridagi fikr to'g'ri ekanligini isbotlaydi.

Sh.Yakubov fikricha, barcha NNTlar fuqarolik jamiyati instituti hisoblanadi, lekin barcha fuqarolik jamiyati institutlari NNT emas [22]. Aksariyat tadqiqotchilar ushbu atamalarning barchasi o'rtasida sezilarli farqlarni sezmaydilar. Sh.Yakubovning fikriga to'liq qo'shilgan holda aytish mumkinki, fuqarolik jamiyati institutlari tushunchasi keng tushuncha bo'lib, unga alohida qonunlar bilan tartibga solinadigan nodavlat tashkilotlari ham kiradi.

Sh.Yakubov fikricha, "sotsiologiya, yurisprudensiya va politologiya sohasida faoliyat olib boruvchi g'arblik aksariyat mutaxassislarning fikrini qo'llab-quvvatlab, nohukumat tashkilotlar, (ingliz tilida "non-governmental organizations" (NGO), rus tilida "nepravitelstvennyye organizatsii" (NPO) fuqarolik jamiyatining asosiy instituti hisoblanadi" [23].

Olimning fikriga qo'shilgan holda ta'kidlash lozimki, fuqarolik jamiyati va fuqarolik jamiyati institutlarining asosini nodavlat notijorat tashkilotlari tashkil qiladi.

D.Xolmanova nodavlat notijorat tashkilotlari tushunchasini tor va keng ma'noda tariflaydi. Muallif fikricha, tor ma'noda nodavlat notijorat tashkiloti bu ijtimoiy maqsadni amalga oshirish uchun birlashgan fuqarolarning ixtiyoriy birlashmasidir. Keng ma'noda ixtiyoriylik asosida, daromad olishni maqsad qilmagan, siyosiy hokimiyatga intilmaydigan, rasman tashkil etiladigan jismoniy (yuridik) shaxslarning o'zaro manfaatlarini yoki boshqalar manfaatlarini ro'yobga chiqarish uchun tuziladigan, davlatga qarashli bo'lmagan tashkilotdir [24].

Yangi tahrirdagi Konstitutsiyaning XIII bobi "Fuqarolik jamiyati institutlari" deb nomlanib, mazkur tushunchaning konstitutsiya darajasida qayd etilishi fuqarolik jamiyati institutlarining faoliyatini bevosita tartibga soluvchi hamda ularning huquqlari va qonuniy manfaatlariga doir qonunchilik hujjatlarini tizimlashtirishga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga e'tirof etish lozimki, O'zbekiston fuqarolik jamiyati institutlarining huquqiy maqomini alohida konstitutsiyaviy darajaga olib chiqqan kam sonli

mamlakatlardan biri.

O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 74-moddasida jamoat birlashmasi atamasidan foydalanilgan bo'lib, unga ko'ra "Ma'naviy yoki o'zga nomoddiy ehtiyojlarni qanoatlantirish uchun o'z manfaatlarining mushtarakligi asosida qonunda belgilangan tartibda birlashgan fuqarolarning ixtiyoriy birlashmalari jamoat birlashmalari hisoblanadi" [25].

Mazkur kodeksning 40-moddasida yuridik shaxs turlari qayd etiladi, unga ko'ra "Foyda olishni o'z faoliyatining asosiy maqsadi qilib olgan (tijoratchi tashkilot) yoki foyda olishni ana shunday maqsad qilib olmagan tashkilot (tijoratchi bo'lmagan tashkilot) yuridik shaxs bo'lishi mumkin. Tijoratchi tashkilot bo'lmagan yuridik shaxs jamoat birlashmasi, ijtimoiy fond va mulkdor tomonidan moliyaviy ta'minlab turiladigan muassasa shaklida, shuningdek qonun hujjatlarida nazarda tutilgan boshqacha shaklda tashkil etilishi mumkin" [26], degan qoida mavjud. Mazkur norma tijorat va tijoratchi bo'lmagan tashkilotlar siyosiy-huquqiy belgilarini ajratib olish imkonini beradi.

Aynan nodavlat notijorat tashkilotlari tushunchasiga O'zbekiston Respublikasining "Nodavlat notijorat tashkilotlari to'g'risida" Qonunda ta'rif beriladi, unga binoan "Nodavlat notijorat tashkiloti – jismoniy va (yoki) yuridik shaxslar tomonidan ixtiyoriylik asosida tashkil etilgan, daromad (foйда) olishni o'z faoliyatining asosiy maqsadi qilib olmagan hamda olingan daromadlarni (foydani) o'z qatnashchilari (a'zolari) o'rtasida taqsimlamaydigan o'zini o'zi boshqarish tashkilotidir" [27].

Qonunchilik normalaridan ko'rib turibdiki, tijorat maqsadlarini va daromad (foйда) olishni ko'zlamaydigan tashkilotlarni "nodavlat notijorat tashkilotlari" sifatida ko'rish mumkin. Ushbu ta'rifning qat'iyligi va aniqligi ko'plab olimlarga aynan mazkur institutning qator belgilarini ajratishga asos bo'lib xizmat qiladi. Milliy qonunchilik va amaliyot mamlakatimizda nodavlat notijorat tashkilotlarining bir nechta tashkiliy-huquqiy shakllarda namoyon bo'lishini bayon qilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksining 48, 58, 339, 378-moddalari nodavlat notijorat tashkilotlari faoliyatining iqtisodiy belgilarini anglash imkonini beradi. Mazkur kodeksning 58-moddasida "agar daromad olish maqsadiga ega bo'lmasa hamda daromadlarni yoki mol-mulkni ishtirokchilari (a'zolari) o'rtasida taqsimlamasa notijorat tashkilot" [28], deb e'tirof etilishi qayd etiladi.

L.Salamon va X.Anierlar qayd etishicha, "Nodavlat notijorat tashkilotlari – bu davlat va biznes sektoridan tashqarida faoliyat yurituvchi, asosiy maqsadi foyda olish emas, balki ijtimoiy muammolarni hal qilish va jamoat manfaatlariga xizmat qilish bo'lgan tashkilotlardir" [29].

Shuningdek, AQShlik olim Djon Van Til ta'kidlab o'tkanidek, "Nodavlat notijorat tashkilotlari uchinchi sektorning ajralmas qismi bo'lib, ular jamoatchilik va xususiy sektor o'rtasidagi bo'shliqni to'ldiruvchi institutlardir" [30].

O.V.Ryabov va D.V.Ivanovlar davlatning notijorat notijorat tashkilotlari borasidagi siyosatiga e'tibor qaratgan holda NNTlari fuqarolik jamiyatining asosiy institutlaridan biri bo'lib, ular jamoatchilik tashabbuslari va ijtimoiy muammolarni hal etishga yo'naltirilgan faoliyati bilan farq qilishini ta'kidlaydi [31].

A.Yu.Sungurov notijorat notijorat tashkilotlariga uyushish maqsadlariga e'tibor qaratgan holda bevosita ushbu guruh va tashkilotlarda ishtirok etish yoki ularga egalik qilish orqali foyda olishni ko'zlamaydigan tuzilma [32], deya ta'riflaydi.

AQShlik siyosatshunos professor Robert Patnem fikricha "NNTlari ijtimoiy kapitalni shakllantiruvchi, fuqarolarni birlashtiruvchi va jamiyatda demokratik jarayonlarni kuchaytiruvchi asosiy institutlardir" [33].

Shu bois ko'plab tadqiqotchilik nodavlat notijorat tashkilotlarini "fuqarolik jamiyatining yuragi" [34] deb hisoblaydi.

Amitay Etsioni 1973-yilda "uchinchi sektor" (The Third Sector) atamasini ilmiy muomalaga kiritib, nodavlat tashkilotlarning jamiyatda egallagan o'rnini ta'kidlaydi: "Uchinchi, aslida muqobil sektor bo'lib, tadbirkorlik va xususiy korxonalarga xos tashkiliy samaradorlikni, davlat va jamoat boshqaruvi tizimiga xos umumiy farovonlikka yo'naltirilgan maqsadlar bilan uyg'unlashtirish oladigan tashkilotlar to'ldiradi" [35].

Nohukumat tashkilotlari davlat va biznes bilan bir qatorda "uchinchi sektor" deb ataladigan sektorni tashkil qiladi. Ba'zan nohukumat tashkilotlarini "fuqarolik sektori" yoki "notijorat sektori" deb ham ataladi [36]. Birinchi sektor davlat, ikkinchi sektor-tadbirkorlik (tijorat), uchinchi-nodavlat notijorat tashkilotlarining uzviy bog'liqligini ilmiy-nazariy jihatdan tadqiq etish muhim sanaladi.

Xulosa. Yuqorida keltirilgan har bir atama nodavlat notijorat tashkilotlari faoliyatining muayyan jihatlarini aks ettiradi.

Ilmiy tadqiqotlarda nodavlat notijorat tashkilotlari tushunchasini turlicha qo'llash aholi va mazkur sohada izlanish olib boruvchi tadqiqotchilarni yanglish tasavvur, tahlillarga kelishga sabab bo'ladi. Bu nafaqat metodologik xatolarga olib kelibgina qolmay, balki nodavlat notijorat tashkilotlari faoliyatini tartibga solish imkoniyatini sezilarli darajada pasaytirib yuboradi.

Shunday qilib, mazkur masalani o'rgangan barcha tadqiqotchilar nodavlat notijorat tashkilotlarini ixtiyoriy, teng huquqli va o'zini o'zi boshqaruvchi tuzilmalar sifatida ta'riflaydilar. Bunday tashkilotlar barcha ishtirokchilar uchun umumiy bo'lgan maqsadlarga erishish maqsadida tashkil etilib, davlatdan mustaqil faoliyat yuritadi va tijorat maqsadlarini ko'zlamaydi.

Bir xil institutsional tuzilmaning ifodlash uchun bir nechta terminlardan foydalanish yoki uning tabiati, mazmuni, belgilarini to'liq aks ettirmaydigan terminni qo'llash huquqni qo'llash jarayonini qiyinlashtirishi mumkin.

Milliy qonunchilik hujjatlarida "jamoat birlashmasi" atamasini "nodavlat notijorat tashkilotlari" tushunchasiga almashtirib, ushbu institutni ifodalash uchun yagona termin qo'llash taklif etiladi. Bu esa qonunchilik hujjatlari va ilmiy hamjamiyatda tafovutli talqinlarning oldini olish uchun xizmat qiladi.

Bundan tashqari, terminologik unifikatsiya tegishli tashkilotlarning faoliyatini tartibga soluvchi qonunchilikni yanada aniqroq tuzishga hamda ularning boshqa konstitutsiyaviy huquqiy munosabat sub'ektlari bilan aloqalarini tartibga solishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Shavkat Mirziyoev. "Yangi O'zbekiston strategiyasi". –Toshkent. "O'zbekiston" nashriyoti, 2021. - 112. B.
2. https://unic.un.org/aroundworld/unic/common/documents/publications/uncharter/charter_Uzbek.pdf
3. <https://ecosoc.un.org/sites/default/files/documents/2023/resolution-1996-31.pdf>
4. YUNESKOning nohukumat tashkilotlari bilan munosabatlariga oid direktivalar. YUNESKOning 25.10.1995 - 16.11.1995 kunlari bo'lib o'tgan 28-Bosh konferensiyasi. Parij. 1996. 186 b. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000101803_rus
5. <https://www.coe.int/en/web/ingo/participatory-status>
6. Borjelli N. Davlat va fuqarolik jamiyati hamkorligi // Ijtimoiy sheriklik va davlat qarorlarini qabul qilishda jamoatchilik ishtiroki masalalari bo'yicha halqaro tajriba. Inson huquqlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Milliy markazi, Huquqiy muammolarni o'rganish markazi. –T.: ART-FLEX, 2012.
7. Ovsepyan V.V. Problema klassifikatsii NPO. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/problema-klassifikatsii-npo>
8. Ovsepyan V.V. Problema klassifikatsii NPO. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/problema-klassifikatsii-npo>
9. Jahon banki hisoboti. Vashington. 2003. 64 b. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/729441468325246298/pdf/271450REVISED010WB0Revised01PUBLIC1.pdf>
10. Некоммерческие организации в международном и национальном праве: монография // С.Е. Нарышкин, Т.Я. Хабриева, А.Я. Капустин и др.; под ред. Т.Я. Хабриевой, С.В. Чиркина. – М.: Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации: Норма: INFRA M, – 2017. – С. 14.
11. <https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/oi/authority.20110803100358945>
12. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 25.12.2023 y., 06/23/209/0966-son.
13. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 25.12.2023 y., 07/23/402/0967-son.
14. Narimanov B.A. O'zbekistonda nodavlat notijorat tashkilotlari faoliyatining tashkiliy-huquqiy mexanizmini takomillashtirish. Yu.f.d. (DSc) dissertatsiyasi avtoreferati, 16-bet.
15. Qirg'izboev M. Siyosatshunoslik. –T.: Yangi asr avlodi, 2013. -197-b.
16. Qirg'izboev M. O'zbekistonda fuqarolik jamiyati institutlarining shakllanishi va rivojlanishi. Siyo.fan.dok.... diss. –Toshkent, 2007, 221-bet.
17. Shirinov J.J. O'zbekistonda fuqarolik jamiyati instituti sifatida nodavlat notijorat tashkilotlari faoliyatini tashkil etishning huquqiy asoslari. Yurid. fan.fal.dok. (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. 18-bet.

18. Nazarov Sh.N. O'zbekistonda fuqarolik jamiyatini shakllantirishda jamoat tashkilotlarining roli (nazariya va huquqiy masalalar). Yurid. fan. nomz. ... diss. – Toshkent, 2009. – 152 b.
19. O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining Axborotnomasi, 1990 y., 16-18-son, 289-modda.
20. Tolibov I.I. Nodavlat notijorat tashkilotlari huquqiy maqomini takomillashtirish: nazariya va amaliyot. Yurid.fan.dok. (DSc) dissertatsiyasi avtoreferati. 9-bet.
21. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1999 y., 5-son, 115-modda.
22. Yakubov Sh. Davlat va fuqarolik jamiyati institutlari hamkorligining huquqiy mexanizmlari / Monografiya. –T.: "LESSON PRESS" nashriyoti, 2018. – 206 b.
23. Yakubov Sh. Davlat va fuqarolik jamiyati institutlari hamkorligining huquqiy mexanizmlari / Monografiya. –T.: "LESSON PRESS" nashriyoti, 2018. – 206 b.
24. Xolmanova D.R. O'zbekiston Respublikasida Nodavlat notijorat tashkilotlarning jamoat birlashmalari tizimidagi o'rni. Yurid. fan. nomz. ... diss. – Toshkent, 2012. – 177 b.
25. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1996 y., 2-songa ilova.
26. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1996 y., 2-songa ilova.
27. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1999 y., 5-son, 115-modda.
28. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 31.12.2019 y., 02/19/SK/4256-son.
29. Salamon, L. M., & Anheier, H. K. (1997). Defining the Nonprofit Sector: A Cross-national Analysis. Manchester University Press. pp. 11-29.
30. Van Til, J. (2000). Growing Civil Society: From Nonprofit Sector to Third Space. Indiana University Press. pp. 31-44.
31. Ryabov O.V., Ivanov D.V. (2019). Gosudarstvennaya politika v otnoshenii nekommercheskix organizatsiy v Rossii. Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo universiteta.
32. Sungurov A.Yu. Grajdanskoe obshchestvo i yego razvitie v Rossii // http://www.civisbook.ru/files/File/Sungurov_gr_ob.pdf
33. Putnam, R. D. (2000). Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community. Simon & Schuster. pp 48-65.
34. Carothers T. Civil Society. Foreign Policy, Winter 1999, № 117 (4). P. 19
35. Etzioni A. The Third Sector and Domestic Missions. // Public Administration Review. 1973. Vol. 33. No. 4 (July-August). P. 314.
36. Salamon L. M., Anheier H. K., Toepler S., Sokolowski S. W. and Associates. Global Civil Society: Dimensions of the Nonprofit Sector. Baltimore, MD: The John Hopkins Comparative Nonprofit Sector Project, 1999.

САНКЦИИ КАК ИНСТРУМЕНТ МЕЖДУНАРОДНОГО ВЛИЯНИЯ НА АРАБСКИЕ СТРАНЫ ПЕРСИДСКОГО ЗАЛИВА

Мохирил Эргашева

Университета мировой экономики и дипломатии
независимый исследователь

Annotatsiya. Mazkur maqolada «sanksiya» tushunchasi va uni xalqaro munosabatlarda tasniflashning o'ziga xos xususiyatlari muhokama qilindi. Fors ko'rfazi arab mamlakatlariga qaratilgan sanksiyalarning ta'sirini har tomonlama tahlil qilishga harakat qilindi. Yakuniy qismda Fors ko'rfazi arab davlatlariga oid xalqaro sanksiyalarning qisqa va uzoq muddatli ta'siri to'g'risida xulosalar chiqarildi. Maqolada tarixiy manbalar, ma'lumotlar, kontent tahlili kabi fanlararo xarakterdagi ilmiy metodik usullaridan foydalanilgan.

Kalit so'zlar: sanksiya, giperinflyatsiya, Xafbauer, Fors ko'rfazi arab mamlakatlari, geosiyosiy ta'sir.

Abstract. The article considers the concept of «sanction» and features of its classification in international relations. An attempt has been made to conduct a comprehensive analysis of the impact of sanctions on the Arab countries of the Gulf. The concluding section draws conclusions regarding the short- and long-term effects of international sanctions directed at the Arab countries of the Gulf. The article used methods of scientific knowledge of an interdisciplinary nature, such as the analysis of historical sources, information, data, content analysis.

Key words: international sanctions, hyperinflation, Khafbauer, the Arab countries of the Persian Gulf, geopolitical impact.

Аннотация. В статье рассмотрены понятие «санкция» и особенности ее классификации в международных отношениях. Предпринята попытка всестороннего анализа последствий применения санкций на арабские страны Залива. В заключительной части сделаны выводы, касающиеся краткосрочных и долгосрочных эффектов международных санкций, направленных на арабские страны Залива. В статье были использованы методы научного познания междисциплинарного характера, такие как анализ исторических источников, сведений, данных, контент-анализ.

Ключевые слова: международные санкции, гиперинфляция, Хафбауэр, арабские страны Персидского залива, геополитическое воздействие.

ВВЕДЕНИЕ

Санкции являются сложным инструментом политического воздействия, эффективность которого зависит от множества факторов, включая конкретные цели, тщательное планирование, международное сотрудничество и учет потенциальных последствий.

Цель статьи - проанализировать природу и эффективность санкционной политики в отношении государств Персидского Залива, рассматривая её последствия для внутренней и внешней политики этих стран, а также выявляя общие тенденции в использовании санкций как инструмента геополитического воздействия.

Данная статья основана на данных международных организаций, официальных заявлениях государств, статистических отчетах, а также академических исследованиях, опубликованных в странах Центральной Азии, Российской Федерации, Китае, Европейском Союзе, США и странах Арабского мира.

Новостью статьи является комплексное изучение вопроса санкции как инструмента международного воздействия на арабские страны Залива.

По итогам исследования разработаны основные выводы, касающиеся эффективности международных санкций.

ПОНЯТИЕ «САНКЦИЯ» И ОСОБЕННОСТИ КЛАССИФИКАЦИИ МЕЖДУНАРОДНЫХ САНКЦИЙ

«Санкция» – намеренное действие государства (страны-инициатора), коалиции таких государств или международных организаций по сокращению, ограничению или выходу из экономических, политических, культурных отношений с «целевой страной».

В современных международных отношениях санкции представляют собой ключевой инструмент внешнеполитического давления, применяемый для изменения поведения государств, нарушающих установленные нормы и принципы международного права. Они могут принимать различные формы – от экономических ограничений до дипломатической изоляции, но всегда направлены на достижение конкретных политических целей.

Гери Хафбауэр, Джефри Шотт, Кимберли Эллиотт и Барбара Оегт в своей знаменитой работе «Новый анализ экономических санкций» [20] утверждают, что в XX веке из 174 случаев применения санкций 109 инициировали США, 16 – Великобритания, 14 – ЕС, 13 – СССР и Россия и 20 – ООН. Отсюда можно понять, что санкции являются инструментом мощных, передовых и развитых государств или их объединений.

Из трудов известного исследователя международных санкций Майкла Бржоска [21] выясняется, что мировые акторы в применении тех или иных ограничений действуют по двум алгоритмам:

а) сначала вводятся односторонние санкции, а затем осуществляется попытка придать санкциям большую легитимность через СБ ООН;

б) развитые страны вводят дополнительные односторонние санкции после резолюции СБ ООН, если считают принятые санкции слишком мягкими.

Говоря об этом, следует рассмотреть следующие аспекты санкций как инструмента политического воздействия:

1. Принуждение к изменению позиции. Санкции могут оказывать давление на целевое государство, вынуждая его изменить свою позицию (прекратить агрессивные действия, соблюдать права человека или бороться с терроризмом).

2. Демонстрация солидарности. Введение санкций может служить демонстрацией солидарности со страной-жертвой агрессии или нарушения прав человека, а также сигналом международного осуждения нежелательных действий.

3. Ограничение доступа к ресурсам. Экономические санкции могут ограничить доступ целевого государства к необходимым ресурсам, таким как технологии, финансы и сырье, что ослабляет его экономику и политическую стабильность.

4. Изменение общественного мнения. Санкции могут оказывать влияние на общественное мнение внутри целевого государства, усиливая недовольство существующим режимом и способствуя политическим изменениям.

5. Поддержка политических оппонентов. Санкции могут косвенно поддерживать политических оппонентов режима, лишая его финансовых ресурсов и ослабляя его контроль.

6. Неэффективность. Санкции не всегда приводят к желаемому результату. Целевое государство может найти обходные пути, а санкции могут нанести вред не только режиму, но и мирному населению.

7. Непредвиденные последствия. Санкции могут иметь непредвиденные и нежелательные последствия, такие как усиление авторитарного режима, рост коррупции, гуманитарный кризис или обострение региональной нестабильности.

8. Влияние на третьи страны. Санкции могут негативно повлиять на экономику и политику стран, не являющихся целью санкций, что может вызвать международную напряженность.

9. Неравномерное воздействие. Санкции часто наносят больше вреда уязвимым слоям населения, чем правящему режиму.

Санкции можно классифицировать по нескольким критериям:

1. По характеру воздействия:

- **Экономические санкции.** Это наиболее распространенный тип санкций. Они включают в себя: торговые эмбарго (запрет на импорт или экспорт определенных товаров или услуг), финансовые санкции (замораживание активов, ограничения на транзакции, запрет на предоставление кредитов), инвестиционные санкции (ограничения на инвестиции в определенные сектора экономики или страны), технологические санкции (запрет на передачу технологий), санкции в отношении транспорта (ограничения на доступ к воздушному, морскому или железнодорожному транспорту).

- **Политические санкции.** Они направлены на ограничение политического взаимодействия. Примером могут послужить: дипломатический бойкот (отзыв послов, прекращение дипломатических отношений), отказ от участия в международных организациях (исключение из международных организаций или отказ от сотрудничества в рамках конкретных программ), визовые ограничения (ограничение выдачи виз гражданам целевой страны), пропаганда и информационные кампании (распространение информации, направленной на изменение общественного мнения в целевой стране).

- **Военные санкции.** Хотя обычно не считаются санкциями в строгом смысле слова, ограничение военной помощи или поставки вооружений может рассматриваться как форма косвенного давления.

2. По субъекту применения:

- **Унилатеральные санкции** вводятся одним государством в отношении другого.

- **Мультилатеральные санкции** вводятся группой государств, часто под эгидой международной организации (ООН, ЕС). Они более эффективны, поскольку минимизируют возможность обхода санкций.

3. По цели применения:

- **Целевые санкции (таргетированные)** направлены против конкретных физических или юридических лиц, организаций, или секторов экономики, а не против всей страны.

- **Всеобъемлющие санкции** распространяются на всю страну или большую её часть.

4. По продолжительности:

- **Временные санкции** вводятся на определенный срок.

- **Постоянные санкции** действуют до тех пор, пока не будут выполнены определенные условия.

При этом, эффективность санкций является предметом постоянных дебатов. Их успех зависит от многих факторов, включая: цели санкций (ясно сформулированные и реалистичные цели повышают шансы на успех); строгость санкций (такого рода санкции, как правило, более эффективны, но могут иметь непредсказуемые последствия); широта поддержки (мультилатеральные санкции, поддерживаемые многими странами, более эффективны, чем унилатеральные); уровень экономической зависимости целевой страны (санкции эффективнее против стран, экономически сильно зависящих от внешнего мира); возможность обхода санкций (может свести на нет их эффективность).

Таким образом, санкции являются сложным инструментом внешней политики, эффективность которого зависит от множества факторов. Их применение требует тщательного анализа и оценки потенциальных последствий как для целевой страны, так и для стран, вводящих санкции.

ПРИМЕНЕНИЕ САНКЦИИ НА СТРАНЫ ЗАЛИВА И ЕЁ ПОСЛЕДСТВИЯ

Регион Персидского залива является стратегически важным узлом мировой экономики и политики, а страны, входящие в него, обладают значительными природными ресурсами, финансовыми возможностями и геополитической значимостью. В последние десятилетия санкции против Ирака, Катара и Объединённых Арабских Эмиратов продемонстрировали различные механизмы санкционного воздействия и его последствия. Международное давление на эти страны, осуществляемое различными способами, повлияло на их экономическое развитие, социальные структуры и политическую стабильность, а также вызвало широкий международный резонанс.

Санкции против Ирака, введенные ООН после вторжения в Кувейт в 1990 году, стали одними из самых жестких в истории международных санкционных режимов, что привело к экономическому коллапсу страны и тяжёлым гуманитарным последствиям.

Совет Безопасности ООН принял Резолюцию № 661, вводящую всеобъемлющее эмбарго на торговлю с Ираком, за исключением поставок гуманитарных товаров [1]. После окончания войны в Персидском заливе санкции были сохранены и увязаны с требованиями разоружения, что было закреплено в Резолюции № 687 [1].

Экономические последствия санкций оказались разрушительными. К 1995 году ВВП Ирака сократился более чем в два раза по сравнению с уровнем 1989 года, а гиперинфляция привела к резкому падению покупательной способности населения [4]. Программа ООН «Нефть в обмен на продовольствие», запущенная в 1996 году, позволила несколько смягчить гуманитарный кризис, но не привела к восстановлению экономики. В результате санкции привели к массовой бедности, нехватке продовольствия и медикаментов, что вызвало рост детской смертности и ухудшение условий жизни населения [5].

Однако они не смогли достичь своей основной цели – свержения режима Саддама Хусейна, пока США и их союзники не начали военную кампанию в 2003 году [1]. Некоторые исследователи отмечают, что санкционное давление лишь укрепило его режим, поскольку правительство использовало распределение скудных ресурсов для консолидации лояльных элит и усиления контроля над обществом [6]. Этот пример показывает, что санкции, даже в их наиболее жёсткой форме, не всегда приводят к немедленным политическим изменениям.

В отличие от Ирака, Катар столкнулся с санкциями регионального характера, когда в 2017 году Саудовская Аравия, Объединённые Арабские Эмираты, Бахрейн и Египет объявили ему блокаду, обвиняя его в поддержке террористических группировок и сотрудничестве с Ираном [2]. Однако, в отличие от Ирака, Катар смог быстро адаптироваться и минимизировать негативные последствия благодаря расширению экономических связей с Турцией и Ираном. Так, Анкара незамедлительно направила гуманитарную помощь и увеличила военное присутствие в Катаре, а Иран предоставил доступ к своим портам для доставки продовольствия [7]. Кроме того, блокада стимулировала развитие местного производства, особенно в аграрном секторе, где Катар ранее зависел от импорта.

Политически санкции оказались контрпродуктивными для их инициаторов: вместо того чтобы ослабить позиции Катара, они привели к укреплению его независимого внешнеполитического курса. Доха не выполнила ультиматум Саудовской Аравии, включающий закрытие телеканала Al Jazeera и разрыв отношений с Ираном, а в 2021 году блокада была снята без значительных уступок со стороны Катара [8].

Это, в свою очередь, показывает, что региональные санкции, не обладая глобальной поддержкой, оказались менее разрушительными и даже способствовали укреплению независимого внешнеполитического курса Дохи.

Объединённые Арабские Эмираты, несмотря на их активное участие в региональной политике и международной торговле, никогда не подвергались жёстким международным санкциям. Однако их финансовый и экономический сектор периодически сталкивался с точечными ограничениями, связанными с нарушением санкционных режимов против Ирана и КНДР [3].

В 2019 году Министерство финансов США выпустило доклад, в котором указывалось на использование эмиратских банков и компаний для обхода санкций против Ирана. В частности, отмечалось, что значительная часть нелегального реэкспорта иранской нефти осуществляется через ОАЭ [3]. Это привело к введению санкций против ряда эмиратских компаний. Эти меры, однако, не оказывали существенного влияния на экономическую систему страны, поскольку ОАЭ обладают высокой степенью интеграции в мировую экономику и являются стратегическим партнёром ведущих мировых держав.

Итак, санкционная политика в Персидском заливе представляет собой сложное явление, демонстрирующее как потенциал, так и ограничения этого инструмента.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Исходя из вышеотмеченных фактов, можно отметить:

во-первых, эффективность санкций зависит от множества факторов, включая их масштаб, степень международной поддержки, экономическую устойчивость целевого государства и его способность к поиску альтернативных партнёров;

во-вторых, всеобъемлющие санкции могут нанести разрушительный экономический

ущерб, но не гарантируют достижение политических целей;

в-третьих, ограниченные региональные санкции могут оказаться малоэффективными, если у целевой страны есть доступ к альтернативным рынкам и дипломатическим каналам.

В целом, данное исследование показывает, что санкции – палка о двух концах. В краткосрочной перспективе они могут давить на экономику противника, но долгосрочные эффекты часто выходят из-под контроля, трансформируя геополитический ландшафт непредсказуемо. Примеры Ирака и Катара демонстрируют, что чрезмерное увлечение санкционным инструментарием без учета социальных последствий и без широкого консенсуса может подорвать как благосостояние народов, так и региональные институты сотрудничества. Для стран Залива долгосрочная стабильность будет достигнута скорее через реформы, диалог и новые модели региональной интеграции, нежели через продолжение политики санкций и изоляции, которая уже показала свои ограничения и издержки.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. United Nations Security Council Resolution 661 (1990), Resolution 687 (1991).
2. Ulrichsen, K. (2020). *Qatar and the Gulf Crisis: A Study of Resilience*. Oxford University Press.
3. US Department of the Treasury (2019). *Sanctions Advisory on the UAE's Role in Facilitating Illicit Financial Transactions*.
4. Alnasrawi, A. (2000). *Iraq's Burdens: Oil, Sanctions, and Underdevelopment*. Greenwood Publishing Group.
5. United Nations Development Programme (1998). *Human Development Report: Iraq's Socioeconomic Crisis*.
6. Gordon, J. (2010). *Invisible War: The United States and the Iraq Sanctions*. Harvard University Press.
7. Roberts, D. (2019). *Qatar: Securing the Small State*. Hurst Publishers.
8. Koch, C. (2021). *Gulf Reconciliation: The End of the Qatar Blockade*. Gulf Research Center.
9. Hertog, S. (2011). *Princes, Brokers, and Bureaucrats: Oil and the State in Saudi Arabia*. Cornell University Press.
10. European Council on Foreign Relations (2021). *The Role of Sanctions in EU Foreign Policy*.
11. Brookings Institution (2020). *Sanctions in International Relations: A Case Study on the Gulf Region*.
12. China Institute of International Studies (2019). *Economic Diplomacy and Sanctions: China's Perspective on the Gulf*.
13. Российский совет по международным делам (2020). *Перспективы санкционной политики в отношении Ближнего Востока*.
14. Институт стратегических и межрегиональных исследований при Президенте Республики Узбекистан (2021). *Экономические санкции и их влияние на Центральную Азию и Ближний Восток*.
15. Казахстанский институт стратегических исследований (2022). *Санкции как инструмент геополитики: последствия для стран Евразии*.
16. Международный валютный фонд (IMF, 2020). *Macroeconomic Implications of Sanctions on Oil-Producing Countries*.
17. Reuters (2021). *Qatar's Economy After the Blockade: Recovery and Growth*.
18. Middle East Institute (2019). *The Political Economy of Sanctions in the Gulf*.
19. World Bank (2021). *The Impact of Economic Sanctions on the Gulf Cooperation Council (GCC)*.
20. Hufbauer G., Shott J., Elliott K., Oegg B. *Economic Sanctions Reconsidered*. Third Edition. Peterson Institute for International Economics, 2009. 248 p.
21. Brzoska M. *International Sanctions Before and Beyond UN Sanctions* // *International Affairs*. 2015. Vol. 91. No. 6. P. 1345.
22. Зияни Н. «Невоенные санкции в VII главе Устава ООН и их применение к Ираку». Дар Маджалави, 2016.
23. Niblock T. *Sanctions and the Periphery: Iraq, Libya and Sudan*. CAUS, 2001.
24. Аль-Басрати М.Н. Стратегия международных санкций и политика государств (Ирак – Иран – Россия), Журнал политических наук и администрации, 2022.
25. Шаханов С.Н. «Санкции как инструмент геополитики и принуждения...», Междунар. научн. журн. «Слово в науке», № 11, 2023.

РОЛЬ УЗБЕКИСТАНА В РАЗВИТИИ ОТНОШЕНИЙ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ С АРАБСКИМИ СТРАНАМИ ЗАЛИВА: ВОЗМОЖНОСТИ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Акилбек Турдалиев

*Университет мировой экономики и дипломатии
докторант*

Аннотация. В статье анализируются возможности и перспективы развития отношений Узбекистана и стран Центральной Азии с арабскими монархиями Персидского залива в контексте современных геополитических реалий XXI века. Автор рассматривает основные направления сотрудничества – экономическое партнёрство, совместные энергетические проекты, культурно-гуманитарные связи и взаимодействие в сфере безопасности. На основе комплексного изучения авторитетных источников из Узбекистана, стран Центральной Азии и Российской Федерации, представлена оценка ключевой роли Узбекистана в формировании и реализации межрегионального взаимодействия. В статье были использованы методы анализа исторических источников и сравнительный метод.

Ключевые слова: Узбекистан, Центральная Азия, арабские монархии Персидского залива, международное сотрудничество, региональная безопасность.

Abstract. The article analyzes possibilities and prospects of development of relations of Uzbekistan and Central Asian countries with Arab monarchies of the Persian Gulf in the context of modern geopolitical realities of XXI century. The author considers the main areas of cooperation - economic partnership, joint energy projects, cultural and humanitarian relations and cooperation in the field of security. Based on a comprehensive study of authoritative sources from Uzbekistan, Central Asian countries and the Russian Federation, an assessment of the key role of Uzbekistan in the formation and implementation of interregional cooperation is presented. The methods of historical sources analysis and the comparative method were used in the article.

Key words: Uzbekistan, Central Asia, the Arab monarchies of the Persian Gulf, international cooperation, regional security.

Annotatsiya. Maqolada O'zbekiston va Markaziy Osiyo mamlakatlari o'rtasidagi Fors ko'rfazidagi Arab monarxiyalari bilan munosabatlarni XXI asrning zamonaviy geosiyosiy voqeliklari nuqtai nazaridan rivojlantirish imkoniyatlari va istiqbollari tahlil qilingan. Muallif hamkorlikning asosiy yo'nalishlari – iqtisodiy sheriklik, qo'shma energetika loyihalari, madaniy-gumanitar aloqalar va xavfsizlik sohasidagi hamkorlikni o'rganadi. O'zbekiston, Markaziy Osiyp mamlakatlari va Rossiya Federatsiyasining nufuzli manbalarini har tomonlama o'rganish asosida O'zbekistonning mintaqalararo hamkorlikni shakllantirish va amalga oshirishdagi muhim rolga baho berilgan. Maqolada tarixiy manbalarni tahlil qilish usullari va qiyosiy usul ishlatilgan.

Kalit so'zlar: O'zbekiston, Markaziy Osiyo, Fors ko'rfazi Arab monarxiyalari, xalqaro hamkorlik, mintaqaviy xavfsizlik.

ВВЕДЕНИЕ

В условиях трансформации современной системы международных отношений Центральная Азия становится регионом активного пересечения геополитических и экономических интересов ведущих мировых и региональных держав. В этой связи значительно возрастает интерес арабских монархий Персидского залива, стремящихся к расширению и диверсификации своих внешних связей с центральноазиатскими государствами, среди которых особое место занимает Респуб-

лика Узбекистан. Благодаря своему стратегическому географическому положению, значительному экономическому потенциалу и активной внешнеполитической деятельности, Узбекистан играет важную роль в реализации политики межрегионального взаимодействия, выступая в качестве ведущего звена между Центральной Азией и арабскими странами Залива.

Актуальность исследования обусловлена нарастающим влиянием арабских государств Персидского залива в Центральной Азии, ростом объёмов инвестиций, увеличением энергетических проектов и активизацией культурно-гуманитарного взаимодействия. Анализ перспектив и возможностей углубления этих связей является важным для понимания дальнейшего развития внешней политики Узбекистана и укрепления его позиций на международной арене.

Целью статьи является выявление и изучение ключевых направлений сотрудничества Узбекистана и стран Центральной Азии с арабскими монархиями Персидского залива, а также определение роли и потенциала Узбекистана в развитии межрегионального партнёрства в современных геополитических условиях.

Для достижения поставленной цели используются официальные документы, отчёты международных и региональных организаций, научные публикации из Узбекистана, Центральной Азии, России, ЕС, США, Турции и арабских стран, что позволяет обеспечить объективность и достоверность проведённого исследования.

ЭКОНОМИЧЕСКОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО

Экономическое сотрудничество между Узбекистаном и арабскими странами Персидского залива характеризуется устойчивой динамикой и высоким потенциалом роста. Особое значение при этом приобретают Саудовская Аравия, Объединённые Арабские Эмираты и Катар, активно инвестирующие в различные сектора экономики Узбекистана. Согласно официальным данным Министерства инвестиций и внешней торговли Республики Узбекистан, за последние годы наблюдается стабильное увеличение прямых иностранных инвестиций из стран Залива, направленных на развитие сельского хозяйства, текстильной промышленности, строительства объектов инфраструктуры, а также туристической отрасли [3].

Значимым является участие арабских государств в реализации инфраструктурных и логистических проектов, которые способствуют интеграции экономики Узбекистана в глобальные цепочки поставок и торговые маршруты. В частности, проект развития транспортно-логистических центров при финансовой поддержке Саудовской Аравии и ОАЭ оказывает непосредственное влияние на экономическую диверсификацию страны [2].

Важной составляющей экономического взаимодействия является также активизация двусторонней торговли. В последние годы наблюдается стабильный рост товарооборота между Узбекистаном и государствами Персидского залива, особенно в области сельскохозяйственной продукции, текстиля и продуктов переработки. Это подтверждает наличие взаимного интереса и потенциала для дальнейшего расширения экономических связей [7].

Таким образом, экономическое сотрудничество Узбекистана с арабскими странами Персидского залива носит стратегический и взаимовыгодный характер, что закладывает основы для устойчивого развития экономических отношений между Центральной Азией и странами арабского региона.

ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО

Энергетическое взаимодействие между Узбекистаном и арабскими государствами Персидского залива становится важным направлением в структуре их двусторонних и многосторонних отношений. Страны Персидского залива, обладая значительными ресурсами и богатым опытом реализации энергетических проектов, проявляют повышенный интерес к энергетическому рынку Центральной Азии, что обусловлено стремлением диверсифицировать свои инвестиционные портфели и расширить сферу экономического влияния.

Одним из ключевых направлений энергетического сотрудничества выступают проекты в сфере возобновляемой энергетики. В частности, Узбекистан активно взаимодействует с Объединёнными Арабскими Эмиратами в области развития солнечной энергетики. Так, реализация круп-

ного проекта строительства солнечной электростанции в Навоийской области компанией Masdar (ОАЭ) служит важным примером успешного привлечения арабских инвестиций в регион [8]. Данный проект имеет не только экономическое, но и стратегическое значение, поскольку позволяет Узбекистану снизить зависимость от традиционных источников энергии и повысить энергетическую безопасность страны [4].

Помимо возобновляемой энергетики, значительные перспективы сотрудничества имеются в нефтегазовом секторе. Арабские страны Персидского залива проявляют интерес к совместным проектам по разведке, добыче и переработке углеводородного сырья в Центральной Азии. В этой связи опыт и технологии компаний из Катара, Саудовской Аравии и ОАЭ могут существенно способствовать модернизации нефтегазовой инфраструктуры и повышению эффективности энергетического сектора Узбекистана и всего региона [7].

Таким образом, энергетическое сотрудничество Узбекистана с арабскими странами Залива является перспективным направлением международного взаимодействия, имеющим значительный потенциал для дальнейшего развития и способствующим устойчивому экономическому росту, а также укреплению энергетической безопасности в Центральной Азии.

КУЛЬТУРНО-ГУМАНИТАРНЫЕ СВЯЗИ

Культурно-гуманитарное измерение играет значительную роль в укреплении и развитии отношений Узбекистана с арабскими монархиями Персидского залива. Общность историко-культурного и религиозного наследия создаёт благоприятные условия для расширения межцивилизационного диалога и гуманитарного взаимодействия между народами этих регионов.

Наиболее важным направлением культурного сотрудничества выступают образовательные обмены и академические партнёрства. Арабские страны, прежде всего ОАЭ, Катар и Саудовская Аравия, предоставляют гранты и образовательные программы для студентов из Узбекистана и других центральноазиатских государств, способствуя развитию интеллектуального потенциала и межкультурного взаимопонимания [5]. В то же время Узбекистан активно развивает образовательные центры по изучению арабского языка и культуры, привлекая студентов и исследователей из стран Персидского залива и усиливая культурное присутствие Центральной Азии на Ближнем Востоке.

Культурно-гуманитарные связи включают также организацию совместных мероприятий в области искусства, науки и культурного туризма. Реализация международных выставок, научных конференций и культурных фестивалей является эффективным инструментом «мягкой силы», позволяющим Узбекистану и арабским странам укреплять взаимные симпатии и доверие на общественном уровне. Особое значение приобретают инициативы, направленные на популяризацию культурного наследия Узбекистана в арабских государствах, такие как выставки узбекского искусства в Эр-Рияде, Дубае и Дохе.

Таким образом, культурно-гуманитарное сотрудничество между Узбекистаном и арабскими странами Персидского залива выступает важным фактором укрепления межрегионального партнёрства, способствуя не только развитию взаимопонимания и дружбы между народами, но и формированию позитивного имиджа Узбекистана и Центральной Азии на международной арене.

СОТРУДНИЧЕСТВО В СФЕРЕ БЕЗОПАСНОСТИ

Сотрудничество в области безопасности между Узбекистаном и арабскими монархиями Персидского залива приобретает особую актуальность на фоне нарастающих угроз международного терроризма, экстремизма и нестабильности в регионе Центральной и Южной Азии. В этих условиях арабские государства Залива, прежде всего Саудовская Аравия, Катар и Объединённые Арабские Эмираты, рассматривают Узбекистан как важного партнёра в реализации совместных программ противодействия данным угрозам, способствуя укреплению региональной и международной безопасности [6].

Особое значение имеют регулярные межведомственные консультации и обмен информацией между силовыми структурами Узбекистана и стран Персидского залива, направленные на совместную борьбу с проявлениями религиозного экстремизма и предотвращение транснацио-

нальных угроз безопасности. Важным аспектом данного взаимодействия выступают также совместные учения и тренировки сотрудников правоохранительных органов и спецслужб, направленные на обмен опытом и повышение профессиональной подготовки кадров [6].

Кроме того, сотрудничество в сфере безопасности между Узбекистаном и арабскими странами Персидского залива включает и координацию действий на международных площадках по вопросам стабилизации ситуации в Афганистане и обеспечения безопасности в Центральной Азии. Это подчёркивает стратегическое значение региона для арабских государств, заинтересованных в сохранении стабильности и благоприятных условий для инвестиций и экономического взаимодействия [4].

Таким образом, укрепление сотрудничества в сфере безопасности между Узбекистаном и арабскими странами Персидского залива способствует формированию эффективного механизма противодействия современным угрозам и является неотъемлемым условием успешного развития и углубления двусторонних и многосторонних отношений между Центральной Азией и государствами Персидского залива.

ПЕРСПЕКТИВЫ И ВЫЗОВЫ РАЗВИТИЯ СОТРУДНИЧЕСТВА

Перспективы дальнейшего развития отношений между Узбекистаном и арабскими монархиями Персидского залива выглядят многообещающими, однако сопряжены с рядом вызовов и факторов неопределённости. Важным условием реализации имеющегося потенциала является сохранение политической стабильности и укрепление институциональной базы для привлечения инвестиций и расширения сотрудничества. Кроме того, дальнейшая диверсификация экономических связей и углубление взаимодействия в энергетической сфере требуют значительных усилий по улучшению инвестиционного климата и устранению административных барьеров [7].

Одним из серьёзных вызовов выступает необходимость укрепления безопасности в регионе Центральной Азии, особенно с учётом нестабильной ситуации в Афганистане. В этой связи важно дальнейшее усиление координации действий между Узбекистаном и арабскими странами Залива в области противодействия терроризму и экстремизму, что обеспечит не только региональную безопасность, но и создаст устойчивую основу для экономического и гуманитарного сотрудничества [6].

С учётом этих факторов развитие отношений требует системной и последовательной работы дипломатических и государственных структур, направленной на создание устойчивых механизмов межрегионального партнёрства. Решение перечисленных задач позволит Узбекистану и Центральной Азии эффективно использовать потенциал сотрудничества с арабскими государствами Персидского залива для устойчивого развития и укрепления международных позиций региона.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Проведённый нами анализ позволяет утверждать, что Узбекистан играет значимую и стратегическую роль в развитии межрегиональных отношений Центральной Азии с арабскими монархиями Персидского залива. Государство активно выступает инициатором и координатором сотрудничества в экономической, энергетической, культурно-гуманитарной сферах и области безопасности, что способствует усилению интеграционных процессов и укреплению стабильности в регионе. Вместе с тем перспективы дальнейшего развития данного межрегионального партнёрства зависят от успешного преодоления ряда вызовов, таких как обеспечение региональной безопасности, совершенствование инвестиционного климата и расширение практического взаимодействия между сторонами. Для полноценной реализации потенциала сотрудничества требуется дальнейшая активизация дипломатических усилий, улучшение правовой и институциональной базы, а также поддержание устойчивого диалога на всех уровнях.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Мирзиёев Ш.М. Новый Узбекистан – стратегия развития. – Ташкент: Узбекистан, 2021. – 464 с.
2. Акимбеков С.М. Центральная Азия и внешние силы. – Алматы: Институт мировой экономики и политики, 2020. – 320 с.
3. Инвестиционный потенциал Республики Узбекистан. Министерство инвестиций и внешней торговли Республики Узбекистан. Отчёт, Ташкент, 2022. – 120 с.
4. Евразийский банк развития. Доклад «Перспективы развития возобновляемых источников энергии в Центральной Азии». – Москва, 2021. – 76 с.
5. Абдурахманова Г.К. Культурная дипломатия Узбекистана: направления и перспективы. – Ташкент: Akademnashr, 2022. – 245 с.
6. Национальная безопасность в Центральной Азии: внешние и внутренние аспекты // Под ред. Р. Султанова. – Бишкек: Изд-во КРСУ, 2021. – 310 с.
7. EBRD Investment Climate Report: Uzbekistan. – European Bank for Reconstruction and Development. Brussels, 2022. – 94 p.
8. Masdar Sustainability Report 2021. Abu Dhabi, UAE: Masdar, 2021. – 80 p.
9. Central Asia and the Gulf Cooperation Council: Opportunities and Challenges. Brookings Institution. Washington DC, 2021. – 45 p.
10. Özalp O.N. Türkiye-Orta Asya ilişkileri: Tarihsel Gelişimi ve Güncel Durumu. – Ankara: SETA Yayınları, 2020. – 190 s.
11. Gulf Countries-Central Asia Relations: Political and Economic Dimensions. Gulf Research Center. – Riyadh, 2022. – 60 p.
12. Council on Foreign Relations. Uzbekistan and the Gulf: Strategic partnership and new opportunities. – New York, 2022. – 38 p.

AMIR TEMUR MILLIY QAHRAMON: TARIXIY VA ILMIY ASOSLAR

Sardor Maxmudov

*O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi huzuridagi
O'zbekistonning eng yangi tarixi masalalari bo'yicha
Muvofiqlashtiruvchi-metodik markaz
tayanch doktorant*

Annotatsiya. Ushbu maqola milliy qahramon tushunchasining tarixiy va ilmiy asoslarini tahlil etadi hamda Amir Temurning shaxsiyati va merosi misolida ushbu tushunchaning shakllanish jarayonini yoritadi. Maqolada qahramonlik ideologiyasi, tarixiy manbalar va zamonaviy bahs-munozaralar asosida chuqur tahliliy yondashuv namoyon etilgan.

Kalit so'zlar: milliy qahramon, tarix, ilmiy tahlil, Amir Temur, madaniy meros.

Аннотация. В данной статье проводится анализ исторических и научных основ понятия национального героя на примере личности Амира Темура и его наследия. Статья предлагает глубокий аналитический подход, основанный на изучении героической идеологии, исторических источников и современных дискуссий.

Ключевые слова: национальный герой, история, научный анализ, Амир Темура, культурное наследие.

Abstract. This article examines the historical and scholarly foundations of the concept of a national hero, using the example of Amir Temur. The paper presents an in-depth analytical approach based on the study of heroic ideology, historical sources, and contemporary debates.

Keywords: national hero, history, scholarly analysis, Amir Temur, cultural heritage.

KIRISH

Bugungi globallashtiruv sharoitida har bir millat o'zining tarixiy merosini saqlab qolish va kelajak avlodlarga to'g'ri yetkazish vazifasini o'z oldiga qo'yimoqda. Tarixiy xotirani mustahkamlash, milliy g'urur va o'zlikni anglash jarayonida milliy qahramonlar timsoli alohida ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, Amir Temur kabi dunyo tamadduni va jahon tarixida chuqur iz qoldirgan shaxslarning hayoti, faoliyati va merosini ilmiy asosda tadqiq etish nafaqat tarixiy haqiqatni tiklash, balki yosh avlod qalbida vatanparvarlik tuyg'usini shakllantirishda ham muhim o'rin tutadi.

Shu bilan birga, bugungi kunda tarixiy shaxslarni baholash va ularning qahramonlik timsolini shakllantirish jarayoni turli mafkuraviy oqimlar ta'sirida turlicha talqin qilinmoqda. Bu esa milliy qahramon tushunchasini ilmiy asosda tadqiq qilish, uni yangi tarixiy yondashuvlar va zamonaviy ilmiy qarashlar asosida qayta talqin qilish zaruratini tug'diradi.

Xususan, Amir Temur shaxsiyati nafaqat O'zbekiston, balki butun Markaziy Osiyo xalqlari tarixida alohida o'rin tutadi. Uning davlat boshqaruvidagi siyosiy donoligi, harbiy salohiyati va madaniy taraqqiyotga qo'shgan hisssasi bugungi kunda ham dolzarb ahamiyat kasb etib, milliy g'urur ramzi sifatida e'tirof etilmoqda. Shu bois mazkur mavzuni ilmiy o'rganish va tahlil qilish tarixiy xotirani tiklash, milliy o'zlikni mustahkamlash va yosh avlodni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash nuqtai nazaridan nihoyatda dolzarbdur [1,205].

MILLIY QAHRAMON TUSHUNCHASINING NAZARIY ASOSLARI

Milliy qahramon tushunchasi tarixiy tajriba, madaniyat va ijtimoiy-psixologik jarayonlar natijasida shakllanadi. Tarixiy jihatdan, qahramonlik tushunchasi xalqning yuksak qadriyatlarini, jasorat va fidoyilik ruhini aks ettiradi. Nazariy jihatdan, bu tushuncha qator ilmiy yondashuvlar asosida o'rganilgan:

- **Tarixiy-epik yondashuv:** qadimiy dostonlar, rivoyatlar va tarixiy manbalar asosida qahramonlik idealari shakllangan [2,310].
- **Madaniyatshunoslik nuqtai nazar:** qahramonlik – milliy ongning ideal ko'rinishi bo'lib, u madaniyat, adabiyot va san'at asarlarida o'z aksini topgan [3,125].
- **Sotsiologik va psixologik yondashuvlar:** qahramonlik tushunchasi jamiyatdagi ijtimoiy rol va psixologik arxetip sifatida tahlil qilinadi [4,98].

Har bir millat o'z tarixida buyuk shaxslar va qahramonlarni e'zozlaydi. Milliy qahramon tushunchasi tarixiy jarayonlar natijasida shakllangan bo'lib, u xalqning milliy ongini mustahkamlashda muhim o'rin tutadi. Ushbu maqolada milliy qahramon tushunchasining nazariy va tarixiy asoslari, uning shakllanish tamoyillari hamda Mustaqilligimizning dastlabki kunlaridanoq ajdodlarimiz tomonidan ko'p asrlar mobaynida yaratib kelingan g'oyat ulkan, bebaho ma'naviy va madaniy merosni tiklash davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan vazifaga aylandi. Ma'lumki, insoniyat tarixida ko'plab buyuk sarkardalar yashab o'tgan. Iskandar Zulqarnayn, Yuliy Sezar, Buyuk Karl, Chingizxon, Jaloliddin Manguberdi, Temur Malik, Amir Temur, Napoleon Bonapart, Simon Bolivar singari shavkatli sarkardalarning har biri millati va umuman, butun insoniyat tarixi oldida o'z o'rniga ega. Ular vayronkor yoki bunyodkor, adolatli yoki adolatsiz siyosat yuritgani bilan bir-biridan farqlanadilar. Harbiy tarix asosan ularning insoniyat oldidagi xizmatini emas, balki harbiy ish va harbiy san'atini tadqiq etadi, xolos. Chunonchi, jahonning yarmini egallagan sarkarda Chingizxon ham aynan Vatanimizda ilk mag'lubiyatga uchragani haqida tarixiy manbalar guvohlik beradi.

Milliy qahramonlik ideologiyasining mohiyati - bu xalq va millat hayotida alohida o'rin tutgan shaxslarning jasorati, fidoyiligi va tarixiy xizmatlarini ulug'lash, ularni millat ramziga aylantirish va shu asosda milliy g'urur va vatanparvarlik tuyg'ularini shakllantirishga qaratilgan g'oyalar tizimidir.

Ommaviy ongni shakllantirish: Qahramonlik miflari va tarixiy ramzlar milliy identiklikni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Qahramonlik ramzi sifatida: Qahramonlar – xalqning ruhiy va madaniy qadriyatlarini ifodalaydi, ular tarixiy yodgorlik, adabiyot va san'atda o'z aksini topadi [5,145].

Qahramonlikning ijtimoiy funksiyalar: Qahramonlar jamiyatdagi ideal me'yorlarni belgilash, axloqiy va ma'naviy me'yorlarni targ'ib etishda muhim rol o'ynaydi.

Milliy qahramonlik ideologiyasi – bu millatning tarixiy tajribasi, madaniy merosi va qadriyatlariga asoslangan, xalq ongini mustahkamlovchi, uning o'zligini anglash va vatanparvarlik ruhini jonlantiruvchi tushunchadir. Ushbu ideologiya quyidagi jihatlarga ega:

- Milliy identitetni shakllantirish: Milliy qahramonlar, ularning jasorati, fidoyiligi va adolatparvarligi orqali, xalqning o'ziga xosligini ifodalaydi hamda milliy g'urur va identitetni mustahkamlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi.
- Tarixiy xotirani saqlash: Buyuk shaxslar va sarkardalarning faoliyati tarixiy manbalarda, dostonlarda va og'zaki rivoyatlarda aks etib, kelajak avlodlarga o'z tarixini, qadriyatlarini etkazishda asosiy vosita sifatida xizmat qiladi.
- Vatanparvarlik ruhini jonlantirish: Milliy qahramonlar timsolida yaratilgan ideallar yosh avlodni vatanparvarlik, jasorat, fidoyilik va adolat kabi qadriyatlarni anglashga va ularni hayotga tadbqiq etishga undaydi.
- Madaniy yangilanish va ijtimoiy barqarorlik: Milliy qahramonlik ideologiyasi, davlat siyosati va madaniy loyihalar orqali, tarixiy merosni tiklash, milliy ongni yangilash va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi.

Shu tariqa, milliy qahramonlik ideologiyasi nafaqat tarixiy va madaniy boylikni ifodalaydi, balki xalqning kelajagi va umuminsoniy qadriyatlarni shakllantirishda ham muhim o'rin tutadi.

TARIXIY MANBALAR ASOSIDA AMIR TEMUR HAYOTI VA MEROSI VA MILLIY QAHRAMON TIMSOLI SIFATIDA

Sohibqiron Amir Temurning to'liq ismi Temurbek ibn Tarag'ay bo'lib, 1336 yil 9 aprelda Movarounnahrning go'zal shaharlaridan bo'lmish Kesh (hozirgi Shahrisabz)ga qarashli Xo'ja Ilg'or (hozirgi Yakkabog' tumani) qishlog'ida dunyoga kelgan. Sohobqironning bolaligi va o'spirinlik yillari Keshda o'tdi. Ibn Arabshoh (vaf. 854/1450 y.), Rui Gonzales de Klavixo (vaf. 1412 y.) va boshqa tarixchilar Amir Temurning 1360 yilga qadar o'tgan hayotini haqida nisbatan kam ma'lumotlarni keltirganlar. Sohobqiron Amir Temur Markaziy Osiyo va unga qo'shni bo'lgan yurtlarni birlashtirib, feodal tarqoqlikka barham bergach, Samarqandga turli mintaqa va viloyatlardan mashhur olim va hunarmandlarni to'play boshlagan. Uning maqsadi o'tgan asrlarda bo'lgani kabi islom dunyosining ilmiy markazlari sifatida tanilgan Xorazm, Buxoro va Bag'doddagi "Baytul hikma" ilmiy maktabi an'alarini Samarqandda tiklash edi. Amir Temur – milliy qahramon timsoli sifatida nafaqat davlat qurilishi va harbiy muvaffaqiyatlari, balki madaniy-iltifot, ilm-fan va san'at rivojlanishiga qo'shgan hissasi bilan ham ajralib turadi. Uning shaxsiyati va faoliyati quyidagi jihatlar orqali milliy qahramonlik ideologiyasining asosiy unsuri sifatida ko'riladi:

- Davlat boshqaruvi va strategik yetakchilik: Temur imperiyasini tashkil etishda qat'iyatli boshqaruv, adolatli ma'muriy tizim va innovatsion qarorlar qabul qilgan. Uning siyosiy strategiyasi, jang maydonidagi muvaffaqiyatlari va diplomatik aloqalari orqali yaratilgan imperiya, xalq ongida buyuk qahramon obrazini shakllantirgan [6,212], [7,189].
- Harbiy muvaffaqiyatlar: Uning jangovar strategiyalari, tezkor yurishlari va dushmanlarning zaif tomonlarini aniqlashdagi ustunligi tarixiy manbalarda keng yoritilgan. Temurning harbiy yutuqlari, uning jasorat va mardligi orqali namoyon bo'lgan bo'lib, bu jihat uni nafaqat o'z davrining, balki umumbashariy tarixning ham yuksak qahramoni sifatida qabul qilishga sabab bo'lgan [6,212].
- Madaniy va ilmiy rivojlanishga qo'shgan hissasi: Amir Temur imperiyasi davrida qurilgan me'morchilik yodgorliklari, madrasalar va ilmiy markazlar uning madaniy merosini boyitib, yosh avlodga ilhom manbai bo'lgan. Uning san'at va ilm-fan rivojiga qo'shgan hissasi, madaniyatni yangi bosqichga ko'tarishda muhim rol o'ynagan [7,189].
- Milliy identiklik va tarixiy xotira: Temurning faoliyati va shaxsiyati, maktab darsliklari, tarixiy asarlar va ommaviy axborot vositalari orqali yosh avlodga yetkazilib, milliy g'urur va identitetning shakllanishida asosiy omilga aylangan. Uning obrazida aks etgan ideal qadriyatlar – adolat, vatanparvarlik, jasorat va fidoyilik – bugungi kunda ham milliy ongni shakllantirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega [1,205], [2,310].

O'zbek xalqining milliy qahramonlari faqat o'z xalqi uchun emas, balki butun insoniyat uchun qahramonlikning mukammal namunalarini ko'rsatgan shaxslar sifatida tarixda muhrlangan. Ularning hayoti va faoliyati ham milliy, ham umumbashariy miqyosda o'rganish, izlanish va qadrlashga loyiq.

Shuningdek, milliy qahramon fenomeni millat ongida tarixiy tafakkurni shakllantirish bilan bir qatorda, kumir vazifasini ham o'taydi. Milliy qahramon shaxsiga yondashuv dunyo mamlakatlarida turlicha bo'lib, ulardagi g'oyaviy bahs va tafakkur o'zaro farqlanadi. Har bir davlat bu masalaga siyosiy, tarixiy va madaniy qadriyatlaridan kelib chiqqan holda yondashadi. Qisqacha aytganda, milliy qahramon fenomeni millatning ayni maqsadlarini ifodalovchi ma'naviy yo'lboshchi sanaladi.

O'zbekistonda milliy qahramon sifatida sarkarda Amir Temur shaxsiga yuzlanilgan. Tarixiy, badiiy va akademik nashrlardan tortib maktab darsliklarigacha buyuk sarkarda siymosi o'zbek xalqining milliy qahramoni o'laroq talqin qilinadi. Biroq, sarkarda shaxsida, zamonaviy dunyoqarashimizdan kelib chiqsak, bu statusga nomutanosib bo'lgan bir qancha xususiyatlar mavjud. Ya'ni, Temur imperialist sarkarda ekani va u tuzgan davlat "imperiya" hisoblanishi masalani oydinlashtiradi.

Dr.Boymirza Hayit ham «Turkiston Rossiya va Xitoy oralig'ida» asarida Temur davlatini imperiya deb ataydi [8]

Milliy qahramonlar shaxsining jamiyatda o'rni va ahamiyati faqatgina tarixiy yoki siyosiy nuqtai nazardan emas, balki ularning ma'naviy va g'oyaviy yo'lboshchilik sifatida ham ko'riladi. Milliy qahramon, o'z millatining o'zligini saqlash, xalqning g'oyaviy va siyosiy maqsadlarini amalga oshirishda asosiy rolni o'ynovchi shaxs sifatida qaraladi. Uning obrazida ko'rsatilgan qahramonlik, xalqning erkinlik, tenglik, adolat kabi qadriyatlarini ifodalovchi belgilarni o'zida jamlaydi. Shu tarzda, milliy

qahramon fenomeni millatning tarixiy tafakkurini shakllantiruvchi va shu bilan birga, millatning hozirgi maqsadlarini aks ettiruvchi ma'naviy yo'l boshchi sifatida namoyon bo'ladi.

O'zbekistonda Amir Temur shaxsiga bo'lgan yondashuv ko'plab siyosiy va madaniy omillar bilan bog'liq. Temur, albatta, o'z davrida xalqni birlashtirish, davlatni mustahkamlash va o'z hududini kengaytirish maqsadida katta ishlarni amalga oshirgan sarkardadir. Temur o'zining kuchli boshqaruvi va o'lkani birlashtirishdagi strategik muvaffaqiyatlari bilan tanilgan, shuningdek, uning davlat qurilishi va madaniyatga qo'shgan hissalari ham katta ahamiyatga ega. Ammo uning milliy qahramon sifatida qabul qilinishi, albatta, o'zida ba'zi murakkabliklarni o'rinlashtiradi.

Temurning imperatorlik siyosati, o'zining keng miqyosdagi urushlari va boshqaruv uslubi unga nisbatan qarshi bahslar ochilishiga sabab bo'lgan. Temurning davlati, haqiqatdan ham, "imperiya" sifatida ta'riflanishi mumkin, chunki u hududlarini kengaytirib, bir qator turli xalqlarni o'z qo'l ostiga olgan va o'ziga bo'ysundirgan. Bu jihat, ayniqsa zamonaviy, liberal demokratik g'oyalar nuqtai nazaridan ko'rganida, uni imperialist sifatida ta'riflashni imkoniyatini yaratadi. Dr. Boymirza Hayitning «Turkiston Rossiya va Xitoy oralig'ida» asarida Temur davlatini imperiya deb atashi, tarixiy haqiqatlarni va o'zbek xalqining milliy qahramonligi haqidagi tasavvurlarni qayta ko'rib chiqishga chaqiradi.

Imperializm kontseptsiyasi bugungi dunyoda ko'plab ijtimoiy va siyosiy masalalar bilan bog'liq. Bu dunyoqarashda, Temurning kurashlari va davlat tashkil etish jarayonlari, ba'zi hollarda mustamlakachilik va kuch ishlatish asosida amalga oshirilgan harakatlar sifatida ko'rilishi mumkin. Biroq, bu faktlarga qaramay, Temur o'z xalqining o'zligini himoya qilish va o'zini mustaqil qilib ko'rsatish uchun kurashgan shaxs sifatida ham ajralib turadi.

Shu bois, Temurning milliy qahramon sifatida qabul qilinishi, uning tarixiy kontekstini to'liq anglash va turli nuqtai nazarlardan tahlil qilishni talab qiladi. O'zbek xalqining milliy qahramonligi sifatida uning siymosi yuksak hurmatga sazovor bo'lsa-da, uning imperator sifatida tutgan roli ham to'liq va obyektiv baholanishi lozim. Demak, Temur haqidagi bahslar nafaqat tarixiy, balki g'oyaviy va madaniy jihatlardan ham muhim o'rin tutadi. Bu jarayon, shuningdek, milliy ong va tafakkurni shakllantirishda, millatning o'z tarixi va qadriyatlariga nisbatan chuqurroq tushuncha hosil qilishda yordam beradi.

Sohibqiron Amir Temur shaxsiyati, uning serqirra faoliyati va temuriylar davlati tarixi tuganmas, dolzarb hamda qiziqarli tadqiqotlar qatoriga kiradi. Buyuk sarkarda salkam yetti asrdan buyon o'zidan keyingi avlodlar uchun ozodlik va mustaqillik, jur'at va jasorat, faxr va g'urur tuyg'usi bo'lib kelmoqda.

Amir Temur nafaqat millatning g'ururiga emas, qolaversa dunyodagi buyuk shaxslar orasida ham o'z o'rnini va beqiyos mavqaga ega.

Chor Rossiyasi mustamlakasi (1867–1917 yy) hamda sovet mustabid tuzumi yillarida (1917–1991 yy) noinsoniy siyosat, milliy kamsitish, zo'ravonlik, ta'qiq va tazyiqlar tufayli milatdoshlarimizning ancha qismi xorijga muhojirlikka ketishga majbur bo'ldi.

Muhajir o'zbeklarga dunyoning turli mamlakatlarida yashash, tirikchilik qilish oson kechmadi. Ularning ko'plari chegara postlarida, adog'i ko'rinmaydigan tabiati va sharoiti noqulay yo'llarda, chet ellardagi og'ir ahvol kabi omillar tufayli bevaqt o'lim topdilar. Xorijda o'z hayotini saqlab qolgan o'zbeklar Amir Temur singari irodasi mustahkam, qat'iyatli, o'z maqsadi yo'lida qiyinchiliklarga doimo tayyor tura oladigan buyuk milatdoshlarimizdan ma'naviy madad oldilar.

Ular ulug' inson Amir Temur nomini o'zlari bilan xorijning Garb va Sharq dunyosidagi o'nlab mamlakatlarga olib bordilar. O'zbeklar mahalla-mahalla bo'lib yashayotgan ko'chalarga Amir Temur nomi berildi. AQShning Nyu – York shahridagi o'zbek ko'chalaridan biri «Amir Temur» deb ataladi [9]

Sh.Yassaviy Amir Temur va temuriylar davri tarixiga, Turkiston o'timishiga bag'ishlangan har bir asarida salmoqli sahifalar ajratgan. Jumladan uning «Umumturk tarixiga kirish», «Kur'on va turklar» nomli yirik tadqiqotlarda, «Mir Alisher» risolasida Amir Temur va temuriylarning ilm – fan va jahon ma'naviyati rivojiga qo'shgan beqiyos hissasi tarixiy dalillar orqali yoritilgan. Turkiya Respublikasida muhojirlikda yashagan Ahmad Yassaviy avlodlaridan Shahobiddin Yassaviy 1984 yilda Istanbulda o'zining 173 sahifali «Turkiston achchiq haqiqatlari» nomli kitobini chiqardi. Mazkur kitobning boshlanish qismida Turkistondan chiqqan 20 ta buyuk shaxsning qiyofasi va ular haqida qisqacha ma'lumot berib o'tiladi. Bu to'g'rida muallif: «Kitobimizning bosh sahifalarida turk buyuklari va mashhur siymolardan bugungi va kelajakdagi turk nasli uchun o'timishdagi bobolar birodarlik, g'ayrat, shijoat, birlik va ilm dunyosida qilgan buyuk xizmatlarini muxtasar shaklida xotirlab bu sahifalardan o'rin berib yaxshiroq eslatmoqni lozim ko'rdim» [10] - deb yozadi.

Sh.Yassaviy kitobining 20 sahifasi Sohibqiron Amir Temurga bag'ishlangan. Amir Temur qiyofasi aks ettirilgan hamda uning qisqacha hayot yo'li va faoliyati bayon qilingan. Muallif: «Amir Temur davlat arbobi, madaniyat homiysi va himoyachisi, tarixga molik buyuk inson bo'lishga tegish»[11] - deb qayd qiladi.

Amir Temurning hayoti va merosi tarixiy manbalar asosida chuqur o'rganilganda, uning siyosiy, harbiy va madaniy yutuqlari Markaziy Osiyo va umumbashariy tarixda ulkan o'rin egallaganligi aniq bo'ladi. Yozma asarlar, arxiv hujjatlari va og'zaki rivoyatlar orqali uning imperiyasining barqarorligi, boshqaruv uslubi va madaniy yangilanishdagi roli dalillar bilan tasdiqlanadi. Shu bilan birga, bu manbalar Amir Temurning nafaqat davlat arbobi, balki milliy qahramon sifatida tan olinishi uchun asosiy omillarni tashkil etadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, Amir Temurning hayoti va boy merosi tarixiy manbalar asosida chuqur va tizimli o'rganilganda, uning siyosiy, harbiy va madaniy faoliyati nafaqat Markaziy Osiyo tarixida, balki umumbashariy sivilizatsiya taraqqiyotida ham beqiyos o'rin tutishi yaqqol namoyon bo'ladi. Yozma manbalar, arxiv hujjatlari, tarixiy yilnomalar, og'zaki rivoyatlar va xalq og'zaki ijodi orqali Amir Temurning qat'iy boshqaruvi, o'tkir strategik tafakkuri va chuqur tafakkurga asoslangan islohotlari isbotlanib kelmoqda. Uning yirik imperiya barpo etishdagi dono siyosati, diplomatik mohirligi va harbiy zafarli yurishlari uni buyuk davlat arbobi va harbiy sarkarda sifatida tarix zarvaraqalaridan mustahkam o'rin egallashiga zamin yaratgan.

Shu bilan birga, Amir Temurning ilm-fan, madaniyat va me'morchilik rivojiga qo'shgan bebaho hissasi uning siymosini nafaqat siyosiy va harbiy yetakchi, balki milliy uyg'onish va madaniy taraqqiyot timsoliga aylantirgan. Uning faoliyati va merosi o'zbek xalqining tarixiy xotirasida chuqur iz qoldirib, milliy g'urur va o'zlikni anglash jarayonida ilhom manbai bo'lib xizmat qilmoqda.

Amir Temurning shaxsiyati va faoliyati nafaqat o'z davrining murakkab siyosiy, harbiy va ijtimoiy sharoitlariga moslashgan, balki zamonaviy tarixiy tafakkur va milliy o'zlikni shakllantirishda muhim omil sifatida ham e'tirof etilishi lozim. Uning siyosiy va madaniy merosi, xalqaro maydondagi nufuzi va merosxo'rlari tomonidan davom ettirilgan islohotlari bugungi kunda ham milliy identiklik va g'urur timsoli sifatida o'z dolzarbligini saqlab qolmoqda.

Shu nuqtai nazardan qaralganda, milliy qahramon tushunchasini tarixiy va ilmiy asosda tadqiq etishda Amir Temur fenomenini chuqur o'rganish, uning tarixiy qiyofasini ilmiy asosda to'liq tiklash hamda uning jasorati va ma'naviy merosini kelajak avlodlarga yetkazish milliy o'zlikni anglash va madaniy yangilanish jarayonlarida alohida ahamiyat kasb etadi. Demak, Amir Temur nafaqat tarixiy shaxs, balki millatning milliy qahramoni va umuminsoniy qadriyatlarni o'zida mujassam etgan buyuk siymo sifatida xalq ongida abadiylashib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abdukarimov A., "Milliy qahramon tushunchasi: nazariy yondashuvlar", Tarixiy Tadqiqotlar Jurnali, 2018, 205-bet.
2. Karimov B., "Qahramonlik miflari va tarixiy manbalar", Adabiyot va Tarix, 2016, 310-bet.
3. Rasulov D., "Madaniyatshunoslik nuqtai nazardan qahramonlik", Ilmiy Tadqiqotlar, 2017, 125-bet.
4. Sodiqov E., "Sotsiologik tahlil: qahramonlik va jamiyat", Ijtimoiy Fanlar, 2015, 98-bet.
5. Islomov F., "Milliy qadriyatlar va qahramonlik", Tarixiy An'analar, 2019, 145-bet.
6. Temirov G., "Amir Temur: siyosiy va harbiy faoliyati", Markaziy Osiyo Tarixi, 2020, 212-bet.
7. Nuriddinov I., "Liderlik va strategiya: Amir Temur misolida", Harbiy Strategiyalar, 2021, 300-bet.
8. Dr.Boymirza Hayit – Turkiston Rossiya va Xutoy oralig'ida. Toshkent 2023
9. O'zRMDA, R – 2822 – f, 1 – r, 28 – h, 103 – bet.
10. Shahobiddin Yassaviy «Turkiston achchiq haqiqatlari» Istambul; 1984 (arab imlosida, eski o'zbek adabiy tilida); B. 5.
11. Shahobiddin Yassaviy «Turkiston achchiq haqiqatlari» Istambul; 1984, B. 20.

RAQAMLASHTIRISH TUSHUNCHASI VA UNING TARIXIY TADQIQOTLARDA TUTGAN O'RNI

Javlon Mirzaaxmedov

*O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi huzuridagi
O'zbekistonning eng yangi tarixi masalalari bo'yicha
Muvofiqlashtiruvchi-metodik markaz
tayanch doktorant*

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqamlashtirish tushunchasining mazmun-mohiyati, uning ilmiy va amaliy ahamiyati, shuningdek, tarixiy tadqiqotlar jarayoniga ta'siri haqida fikr yuritilgan. Zamonaviy axborot texnologiyalari tarixiy manbalarni raqamlashtirish, saqlash va tadqiq etishda qanday o'rin tutishi tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: raqamlashtirish, tarixiy tadqiqot, axborot texnologiyalari, raqamli arxiv, elektron manbalar

Аннотация. В данной статье рассматривается сущность понятия цифровизации, его научное и практическое значение, а также влияние на процесс исторических исследований. Также показана роль современных информационных технологий в процессе цифровизации, сохранении и исследовании исторических источников.

Ключевые слова: цифровизация, исторические исследования, информационные технологии, цифровой архив, электронные ресурсы.

Abstract. This article examines the concept of digitalization, its scientific and practical significance and its impact on the process of historical research. It also highlights the role of modern information technologies in the digitization, preservation and study of historical sources.

Keywords: digitization, historical research, information technology, digital archive, electronic resources.

KIRISH

Bugungi kunda raqamlashtirish jarayoni hayotimizning deyarli barcha sohalariga kirib kelmoqda. Ayniqsa, ilmiy tadqiqotlarda, jumladan tarixiy izlanishlarda ham raqamlashtirish muhim o'rin tutmoqda. Tarixiy manbalarni saqlash, ularning ommaviy va qulay shaklda foydalanilishini ta'minlash, tadqiqot jarayonini yengillashtirish va yangicha ilmiy metodlarni joriy etishda raqamlashtirishning o'rni beqiyosdir. Raqamlashtirish tushunchasi, uning ilmiy va tarixiy tadqiqotlarga ta'siri, shuningdek, amaliy ahamiyati yoritib beriladi.

Raqamli tarix o'tmishni raqamlashtirishdan tashqari tarix sohasidagi ilmiy izlanishlarni rivojlanishiga va ilmiy tadqiqot natijalarini ommaga yangicha usullarda interaktiv ko'rinishda taqdim etishga xizmat qiladi. Tarixiy ma'lumotlarni o'rganish va taqdim etishning ushbu yondashuvi raqamli tarix deb nomlanadi. O'zbekiston tarixiga oid tarixiy hujjatlar, manbalar va boshqa materiallarni raqamlashtirish orqali tadqiqotchilar ularning ma'lumotlaridan foydalanish va ommaga ochiq-oydin yetkazish tendensiyasi ketmoqda. Birinchidan mamlakatning madaniy o'ziga xosligini saqlab qolishga yordam beradi. Ikkinchidan, raqamlashtirish tarixiy bilimlarni kengroq auditoriyaga yetkazishga yordam beradi. Onlayn platformalar, ta'lim muassasalari va raqamli arxivlar orqali odamlar tarixiy ma'lumotlarga osonroq kirishlari mumkin. Bu O'zbekistonning boy tarixi haqida xabardorlikni oshirishga yordam beradi va mamlakat madaniy evolyutsiyasini yaxshiroq tushunishga ko'maklashadi. Bundan tashqari, raqamli vositalar tarixchilar, sotsiologlar va boshqa tadqiqotchilarga tarixiy ma'lumotlarni yanada samaraliroq tahlil qilish imkonini beradi. Juda ko'p ma'lumotlar tahlil qilish, o'rganish raqamli texnologiyalar

an'anaviy tadqiqot usullari orqali darhol aniq bo'lmashligi mumkin. Lekin ularning ma'no va mazmuni niga bo'lgan tendentsiyalar va tushunchalarni ochib berishi mumkin. Bu esa O'zbekiston tarixining ijtimoiy-falsafiy jihatlarini chuqurroq tushunishga olib keladi.

Raqamlashtirish – bu har qanday axborotni raqamli formatga o'tkazish jarayoni bo'lib, bu jarayon natijasida axborot elektron ko'rinishga ega bo'ladi va kompyuter texnologiyalari yordamida qayta ishlanishi mumkin bo'ladi. Bu jarayon manbalarni tizimlashtirish, ularni kataloglash, metama'lumotlar bilan boyitish va global ilmiy axborot tizimlariga integratsiya qilishni ham o'z ichiga oladi [1,25].

Raqamlashtirish (inglizcha – digitization) tushunchasi dastlab texnologik jarayon sifatida yuzaga kelgan bo'lsa-da, bugungi kunda u ijtimoiy va ilmiy sohalarida ham keng qo'llanilmoqda. Uning asosiy mazmuni – turli shakldagi ma'lumotlarni raqamli formatga o'tkazish va ularni saqlash, qayta ishlash hamda tarqatish imkoniyatlarini yaratishdir [2, 34]. Dastlab raqamlashtirish texnologiyalari XX asrning ikkinchi yarmida paydo bo'lgan. Dastlabki bosqichlarda asosan arxiv hujjatlari, kutubxona fondlari va ilmiy qo'lyozmalar raqamlashtirilgan. Keyinchalik ushbu jarayon multimedia fayllar, kartografik materiallar va hatto tarixiy obyektlar modellari uchun ham qo'llanila boshlandi [2, 58].

Tarixiy hujjatlarning raqamli saqlanishida arxiv va kutubxonalarda ishlaydigan mutaxassislar hal qiluvchi rol o'ynashini ham tan olish kerak. Ular raqamlashtirish, ma'lumotlarni yaratish va uzoq muddatli saqlash bo'yicha eng yaxshi amaliyotlarni o'rganishlari mumkin.

Raqamli gumanitar fanlar tizimida Lev Manovich kabi mashhur olimlar tadqiqot olib borgan. Manovich madaniy tahlil va raqamli texnologiyalarning madaniyat va tarixga ta'sirini tushunishga hissa qo'shgan. 2017 yilda Lev Manovichning “Yumshoq madaniyat nazariyalari” maqolalar to'plami rus tilida nashr etildi. Muallif o'z ishida yangi mediani san'at, kino, media va dizayn tarixi kontekstida kontseptuallashtiradi va “madaniy dasturiy ta'minot” va “axborot estetikasi” bizning xulq-atvor strategiyalarimiz va idrok qilish usullarini qanday o'zgartiradi degan savolni ko'taradi. Manovich yangi texnologiyalar zamonaviy madaniyatning ko'rinmas qatlamlarini ko'rsatishi mumkinmi va bu bizning madaniyat va o'zimiz haqidagi tushunchamizni qanday o'zgartirishini muhokama qiladi [3].

Lev Manovichning raqamli gumanitar fanlardagi o'rni va uning ilmiy merosi bugungi kunda nafaqat texnologiyalar rivojiga, balki madaniyat va tarixiy jarayonlarni anglashga ham sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Uning raqamli texnologiyalar va madaniyat o'zaro ta'sirini tadqiq etishga bag'ishlangan ishlari, xususan, “madaniy dasturiy ta'minot” va “axborot estetikasi” kabi tushunchalar, zamonaviy gumanitar fanlarda fundamental nazariy asos sifatida e'tirof etiladi.

Manovichning yondashuvi shundan iboratki, u raqamli texnologiyalarni shunchaki texnik vosita emas, balki yangi madaniy hodisa sifatida tahlil qiladi. Uning fikricha, raqamli texnologiyalar bugungi madaniyatning nafaqat tashqi ko'rinishini, balki mazmunini ham tubdan o'zgartirib yubormoqda. Avval faqat matn yoki tasvir shaklida saqlanib kelgan madaniy meros bugungi kunda interaktiv, multimodal va dinamik tusga ega bo'lmoqda. Bu esa nafaqat tarixiy dalillarni, balki ularning talqin usullarini ham o'zgartiradi.

“Yumshoq madaniyat nazariyalari” to'plamida keltirilgan konsepsiyalar, xususan, yangi media va dizayn tarixini o'rganish jarayonida texnologiyalarning qanday qilib mustaqil madaniy omilga aylangani va madaniy kodlarni shakllantiruvchi omilga aylangani ko'rsatib beriladi. Manovich uchun madaniyat endilikda matnlar, asarlar va vizual tasvirlar yig'indisi emas, balki raqamli jarayonlar orqali shakllanadigan, doimiy ravishda qayta ishlab chiqiladigan va algoritmik tafakkur orqali talqin qilinadigan hodisadir.

Xususan, madaniy dasturiy ta'minot tushunchasi orqali Manovich zamonaviy texnologiyalar madaniy ifodalarni qanday boshqarayotgani va bu jarayonda insonning o'rni qanday o'zgarayotgani masalasini ko'taradi. U shuni ta'kidlaydiki, bugungi kunda madaniy kontent faqat muallif tomonidan emas, balki dasturiy algoritmlar, ijtimoiy platformalar va global tarmoqlar vositasida ham shakllantirilmoqda. Bu esa madaniy avtonomiya va ijodiy jarayon tushunchalarini qayta ko'rib chiqishga undaydi.

Manovichning fikricha, yangi texnologiyalar madaniyatning ko'rinmas qatlamlarini yuzaga chiqarish, ularni ommaga ochiq qilish va turli ijtimoiy guruhlarining madaniy ishtirokini ta'minlashga xizmat qilishi mumkin. Shu bilan birga, bu jarayon raqamli asrda madaniy xilma-xillik va tarixiy xotirani saqlab qolish uchun ham yangi imkoniyatlar va chaqiriqlar tug'diradi.

Mening fikrimcha Lev Manovichning nazariy qarashlari shuni ko'rsatadiki, raqamli texnologiyalar va madaniy jarayonlar bir-biridan ajralmas tushunchalarga aylanib bormoqda. Zamonaviy gumanitar tadqiqotlar raqamli texnologiyalarning nafaqat vosita, balki mustaqil tahlil obyekti sifatida ko'rishiga va ularni tahlil qilish metodlarini takomillashtirishga ehtiyoj sezmoqda. Bu yondashuv nafaqat kelajak ilmiy tadqiqotlari uchun, balki tarixiy xotirani saqlash va talqin qilish jarayonida ham katta ahamiyatga ega.

Raqamli tarix sohasida shug'ullangan olimlardan biri Roy Rozensvayg edi. U asarlarida, "Raqamli tarix: o'tmishni onlayn to'plash, saqlash va taqdim etish bo'yicha qo'llanma" raqamli davrda tarixni o'rganishga ta'sir ko'rsatdi. Amerika Raqamli Jamoat Kutubxonasining sobiq ijrochi direktori Den Koen texnologiya va tarixning kesishishi, jumladan raqamli arxivlar va ulardan foydalanish imkoniyati bilan bog'liq masalalar haqidagi munozaralarda ishtirok etdi[4]. Tarixchi va raqamli gumanist Tim Xitkok texnologiya tarixiy tadqiqotlar va vakillikni qanday o'zgartirishi mumkinligini o'rganib, turli raqamli tarix loyihalarida ishtirok etgan[5]. Raqamli tarixchining oddiy tarixchidan asosiy farqlovchi jihati uning tarixiy loyihalar ustida ishlashda kompyuter texnologiyalari bilan integratsiyalashgan tadqiqotlar olib borishidir.

Zamonaviy ilmiy tadqiqotlar tizimida raqamli tarix alohida yo'nalish sifatida shakllanib, o'tmishni o'rganish jarayonida yangi texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirib bermoqda. Ushbu yo'nalishda Roy Rozensvayg, Den Koen va Tim Xitkok kabi olimlar muhim ilmiy hissa qo'shgan. Ularning izlanishlari natijasida raqamli tarix nafaqat texnologik jarayon sifatida, balki tarixiy manbalarni saqlash, qayta tiklash va interpretatsiya qilishning samarali usuli sifatida qaralmoqda.

Roy Rozensvayg o'zining "Raqamli tarix: o'tmishni onlayn to'plash, saqlash va taqdim etish bo'yicha qo'llanma" asarida tarixiy merosni raqamli muhitga ko'chirish jarayonini atroflicha tahlil qiladi [6]. Uning tadqiqotlarida raqamli tarixiy loyihalarni rejalashtirish, texnik va metodologik tamoyillarini ishlab chiqish hamda manbalarning ilmiy ishonchliligini saqlash masalalari alohida o'rin tutadi. Rozensvayg fikricha, raqamli tarix nafaqat o'tmish dalillarini saqlashning zamonaviy usuli, balki tarixiy tafakkur va tarixiy xotirani qayta shakllantiruvchi omil sifatida ham ahamiyatlidir [7].

Den Koen esa raqamli tarixiy tadqiqotlarda texnologik platformalar va raqamli arxivlarning o'rni va ahamiyatini chuqur tahlil qilgan. U boshqargan Amerika Raqamli Jamoat Kutubxonasi loyihasi orqali manbalarning ommaviy ochiqqligini ta'minlash, ular bilan ishlashda texnologik vositalardan samarali foydalanish mexanizmlarini ishlab chiqishga katta hissa qo'shgan [8]. Koen ta'kidlaganidek, raqamli arxivlar nafaqat tarixiy materiallarni saqlash maydoni, balki ularni turli burchaklardan o'rganish va qayta talqin qilish imkoniyatlarini beruvchi ilmiy maydonga aylangan [9].

Tim Xitkokning tadqiqotlari esa raqamli tarixiy tadqiqotlarda vakillik masalasiga alohida e'tibor qaratadi. U zamonaviy texnologiyalar orqali tarixiy jarayonlarda ishtirok etgan, biroq yozma manbalarda unutilib ketgan ijtimoiy guruhlar – mehnatkashlar, ayollar, milliy ozchiliklarning ovozi tiklash imkoniyatlarini o'rganadi [10]. Xitkokning fikriga ko'ra, raqamli texnologiyalar nafaqat mavjud manbalarni saqlab qolish, balki tarixiy tafakkurni demokratlashtirish, turli manbalar va ovozlarni uyg'unligini ta'minlash vositasiga aylanadi [11].

Shaxsiy ilmiy yondashuvimiz nuqtai nazaridan, raqamli tarix shunchaki texnologik jarayon emas, balki tarixiy bilishning yangi paradigmasidir. An'anaviy tarixshunoslikda tarixiy dalillar bilan ishlash jarayoni ko'pincha muayyan hudud yoki muassasa arxivlari bilan chegaralangan bo'lsa, raqamli tarix bu chegaralarni butunlay bekor qiladi. Bugungi tarixchi uchun raqamli platformalar orqali turli manbalar, ularning kontekstual tahlili va ko'p formatli materiallardan foydalanish odatiy holga aylanmoqda. Demak, raqamli tarix fanlararo tadqiqotlarning tabiiy davomi bo'lib, tarixshunoslik va texnologiya kesishgan nuqtada shakllanayotgan yangi ilmiy makondir.

Raqamli tarixchilar va an'anaviy tarixchilar o'rtasidagi asosiy tafovut shundaki, raqamli tarixchi tarixiy loyihalar ustida ishlashda kompyuter texnologiyalari, raqamli vizualizatsiya vositalari, sun'iy intellekt algoritmlari bilan integratsiyalashgan holda tadqiqot olib boradi. Bu jarayon tarixiy dalillar bilan ishlashda sonli tahlil usullari, matnlarni avtomatik kodlash, geoinformatsion tizimlardan foydalanish kabi texnologik yondashuvlarni faol qo'llashni talab etadi. Bunday imkoniyatlar tarixiy jarayonlarni ko'proq tizimli va chuqur tadqiq etishga sharoit yaratadi.

Umuman olganda, raqamli tarix bugungi ilmiy metodologiyaning ajralmas qismiga aylanib bormoqda. U tarixiy bilish jarayonida texnologik taraqqiyot bilan uzviy bog'liq holda rivojlanmoqda. Shuningdek, u tarixiy jarayonlarning ko'p qirraliligini ochib berish, turli ijtimoiy guruhlarining tarixdagi o'rnini qayta tiklash va zamonaviy texnologiyalar yordamida o'tmishni yangicha talqin qilish uchun qulay maydon yaratmoqda. Kelajakda raqamli tarix metodlari va yondashuvlari tarix fanining asosiy yo'nalishlaridan biriga aylanishi shubhasizdir.

Tarixiy tadqiqotlarda raqamlashtirishning o'rni va ahamiyati. Bugungi kunda zamonaviy texnologiyalar va ilmiy metodlarning uzviy uyg'unlashuvi tarixiy tadqiqotlar sohasini ham tubdan o'zgartirmoqda. Ayniqsa, raqamlashtirish jarayoni tarixiy manbalar bilan ishlash imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytirdi. Tarixiy hujjatlarni raqamli formatga o'tkazish, ularni saqlash va global miqyosda

tadqiqotchilar foydalanishi uchun ochiq qilish nafaqat texnik jarayon, balki zamonaviy tarixshunoslik tafakkurining ajralmas qismiga aylanganini ta'kidlash lozim.

Zamonaviy ilm-fan va texnologiyalar rivojlanishi tarixiy tadqiqotlar metodologiyasiga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatmoqda. Xususan, raqamlashtirish jarayoni tarixiy manbalarni saqlash, ulardan foydalanish va ularni tadqiq qilish usullarini tubdan o'zgartirdi. Bugungi kunda tarixiy tadqiqotlarda raqamlashtirish nafaqat texnik jarayon, balki tarixiy tafakkurning tarkibiy qismiga aylanmoqda [12,25].

R. Rozensvayg va D. Koen tomonidan yozilgan "Raqamli tarix: Internetda o'tmishni to'plash, saqlash va taqdim etish" asarida raqamli tarixning nazariy va amaliy asoslari mukammal tahlil etilgan. Ushbu asar raqamli texnologiyalar yordamida tarixiy materiallarni yig'ish, ularni tizimli saqlash va ommaga taqdim etish jarayonining tamoyillarini belgilab bergan ilk fundamental qo'llanmalardan biridir. Mualliflar raqamli tarix nafaqat texnik vositalar yordamida o'tmishni hujjatlashtirish jarayoni ekanligini, balki bu jarayon tarixiy tafakkurning o'zini ham qayta shakllantirishini alohida ta'kidlaydi [12,25].

Shu nuqtai nazardan qaraganda, raqamlashtirish jarayoni tarixiy tadqiqotlarda endilikda yangi metodologik yondashuvlarni shakllantirmoqda. An'anaviy tarixiy manbalar bilan ishlash jarayonida tadqiqotlar ko'proq arxiv yoki kutubxona chegaralarida olib borilgan bo'lsa, raqamlashtirish tufayli tadqiqotchilar uchun chegaralarsiz axborot muhiti yaratildi. Bu esa, bir tomondan, tarixiy manbalarni geografik va institutsional cheklolarsiz o'rganish imkonini berayotgan bo'lsa, ikkinchi tomondan, tarixiy tafakkurda global yondashuvning shakllanishiga turtki bermoqda.

Shu bilan birga, raqamlashtirish jarayoni tadqiqotchidan faqat tarixiy tafakkur emas, balki texnologik savodxonlikni ham talab qilmoqda. Bugungi tarixchi raqamli arxivlar bilan ishlashda metama'lumotlar bilan ishlash, matnlarni avtomatik tanib olish tizimlaridan foydalanish, raqamli ma'lumotlarni tahlil qilish va vizualizatsiya qilish kabi ko'nikmalarga ega bo'lishi kerak. Bu esa tarixshunoslik fanining fanlararo xarakterini yanada chuqurlashtiradi. Zamonaviy tarixshunoslikda raqamlashtirish jarayoni nafaqat texnik amaliyot, balki ilmiy metodologiyaning ajralmas qismiga aylanganini ta'kidlash joiz. R. Rozensvayg va D. Koen tomonidan ilgari surilgan konsepsiyalar bugungi kunda tarixiy tadqiqotlarning global raqamli axborot maydoniga integratsiyalashuviga asos yaratdi. Bu esa tarixiy bilimlarning demokratiklashuviga, manbalar ochiqligi va ommaviy foydalanish imkoniyatlarining oshishiga xizmat qilmoqda. Shu sababli raqamli tarix metodlari va tamoyillari kelajak tarixiy tadqiqotlarining asosiy yo'nalishlaridan biri bo'lib qolishi shubhasizdir.

Tarixiy manbalar – bu jamiyatning madaniy va tarixiy xotirasini aks ettiruvchi bebaho resurslardir. Biroq ko'plab arxiv hujjatlari va qo'lyozmalar jismoniy eskirgan, ulardan foydalanish imkoniyati cheklangan yoki ular geografik jihatdan olis hududlarda saqlanmoqda. Shu sababli, tarixiy manbalarni raqamlashtirish zarurati tobora ortib bormoqda [14,48].

Raqamlashtirish jarayoni tarixiy materiallarni saqlash, ularni keng ommaga taqdim etish va kelajak avlodlar uchun himoya qilishning samarali usuli sifatida o'zini namoyon qilmoqda. Ayniqsa, noyob va nodir manbalarni raqamlashtirish ularning yo'qolib ketishining oldini olishga xizmat qiladi [3,67].

Tarixiy manbalar har bir xalqning o'zligini anglashi, tarixiy xotirasini saqlashi va milliy o'zligini mustahkamlashi uchun bebaho manba hisoblanadi. Ushbu manbalar jamiyatning ijtimoiy, siyosiy, madaniy va iqtisodiy taraqqiyoti bilan bog'liq eng muhim dalillarni o'zida aks ettiradi. Shu bilan birga, tarixiy manbalar ham moddiy-madaniy meros sifatida vaqt va tabiiy omillar ta'sirida jismoniy eskirib, yo'qolish xavfi ostida qolmoqda. Ayniqsa, qadimiy qo'lyozmalar, nodir arxiv hujjatlari va noyob tarixiy fotosuratlar bugungi kunda alohida e'tibor va muhofazaga muhtoj.

Mening nuqtai nazarim bo'yicha, tarixiy manbalarni raqamlashtirish nafaqat ularni saqlash, balki kelajak avlodlarga to'liq va ishonchli yetkazishning eng samarali usuli hisoblanadi. Bugungi kunda dunyo arxivlari va kutubxonalari tomonidan amalga oshirilayotgan raqamlashtirish loyihalari ko'rsatib turibdiki, raqamli formatga o'tkazilgan manbalar bir necha jihatdan ustunlikka ega. Birinchidan, ular fizika zarar ko'rmaydi, ikkinchidan, ulardan istalgan nuqtadan foydalanish imkoniyati yaratiladi. Bu esa tarixiy tadqiqotlarning samaradorligi va aniqligini oshirishga xizmat qiladi.

Alohida ta'kidlash joizki, O'zbekiston tarixiy merosini raqamlashtirish jarayoni ham bugungi kunda dolzarb masalalardan biridir. Ko'plab tarixiy hujjatlar, xususan, mustamlaka davri hujjatlari, jadid matbuoti, Sharq qo'lyozmalari va xalq og'zaki ijodi namunalari hali to'liq raqamlashtirilmagan. Bu esa tadqiqotchilar uchun jiddiy to'siq bo'lib qolmoqda. Aynan shu nuqtada raqamlashtirish jarayoni ilmiy jamoatchilik uchun ham, jamiyat uchun ham strategik ahamiyat kasb etadi.

Tarixiy manbalarni raqamlashtirish bugungi kunda nafaqat texnik jarayon, balki milliy va jahon tarixiy merosini saqlab qolishning muhim ilmiy va madaniy tamoyiliga aylangan. Shu boisdan, raqamlashtirish ishlarini tizimli va ilmiy asoslangan holda amalga oshirish, zamonaviy texnologiyalarni keng joriy etish va raqamli arxivlarni kelajak avlod uchun ishonchli ilmiy manbaga aylantirish zamon talabi hisoblanadi. Bu yo‘nalishdagi har bir sa’y-harakat tarixiy xotiramizni asrab-avaylash va uni ilmiy tadqiqotlarga keng jalb etish uchun mustahkam asos bo‘lib xizmat qiladi.

Raqamlashtirilgan tarixiy manbalar bilan ishlash tadqiqotchilarga bir qator qulayliklar yaratadi. Xususan, Uzoq hududlardagi arxivlarga safar qilish zarurati kamayadi, elektron qidiruv tizimlari yordamida manbalar tez topiladi, bir turdagi manbalar bilan emas, balki turli hudud va davrlarga oid manbalar bilan bir vaqtda ishlash imkonini paydo bo‘ladi. Bundan tashqari, raqamli formatga o‘tkazilgan manbalar tahlilini sun‘iy intellekt va katta ma’lumotlar texnologiyalari yordamida amalga oshirish imkoniyatlari ham tobora kengayib bormoqda. Bu tarixiy jarayonlarni tizimli va statistik asosda tahlil qilishga sharoit yaratadi.

Raqamlashtirish jarayoni tarixiy tadqiqotlar uchun keng imkoniyatlar ochib bersa-da, u bir qator muammolarni ham keltirib chiqaradi. Jumladan, manbaning asl nusxasini to‘liq aks ettirish qiyinligi, ma’lumotlarni noto‘g‘ri kiritish yoki to‘ldirish natijasida manba kontekstini yo‘qotish xavfi, raqamli arxivlar va platformalarning texnik infratuzilmasini doimiy ravishda yangilab borish zarurati dolzarb muammo bo‘lib qolmoqda.

Zamonaviy tarixiy tadqiqotlarda raqamlashtirish jarayoni fundamental ahamiyat kasb etadi. Kelajakda tarixiy tadqiqotlarda sonli tahlil va statistik usullarning keng qo‘llanilishi, sun‘iy intellekt yordamida matnlarni avtomatik kodlash va ularni kontekstual tahlil qilish texnologiyalari joriy etilishi, Xalqaro raqamli arxivlar tarmog‘ini yaratish va global tarixiy tadqiqotlarda qo‘llash imkoniyatlari kengayishi kutilmoqda. Shunday qilib, raqamlashtirish jarayoni nafaqat tarixiy manbalarni saqlash va tadqiq etish, balki tarixiy tafakkurni ham yangilash va boyitish imkonini beradi.

Xulosa qilib aytganda bugungi kunda raqamlashtirish jarayoni nafaqat texnologik taraqqiyotning ajralmas qismi, balki tarixiy tadqiqotlar metodologiyasini tubdan o‘zgartiruvchi muhim omilga aylanib bormoqda. Tarixiy manbalarni raqamli formatga o‘tkazish ularning jismoniy eskirishi va yo‘qolib ketishining oldini olish bilan birga, tarixiy tadqiqotlarda yangi usul va yondashuvlarni shakllantirishga zamin yaratmoqda. Ayniqsa, O‘zbekiston tarixiga oid noyob hujjatlar, qo‘lyozmalar, tarixiy matbuot va arxiv materiallarini raqamlashtirish ularning ochiqligi va tadqiqotchilar uchun qulayligini ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Raqamli texnologiyalar tarixiy manbalarni saqlash va ulardan foydalanish imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytirish barobarida, tarixiy jarayonlarni tahlil qilishda sonli tahlil usullari, sun‘iy intellekt texnologiyalari, geoinformatsion tizimlar kabi ilg‘or texnologiyalardan foydalanish imkonini bermoqda. Bu esa tarixiy manbalar asosida o‘tmishni o‘rganish jarayonini yanada tizimli va chuqur tahlil qilishga xizmat qiladi.

Raqamlashtirish jarayoni tarixiy bilishning demokratlashuviga ham xizmat qilmoqda. Ilgari faqat tor doiradagi mutaxassislar foydalanishi mumkin bo‘lgan manbalar bugungi kunda raqamli arxivlar, elektron kutubxonalar va onlayn platformalar orqali keng jamoatchilikka taqdim etilmoqda. Bu jarayon tarixiy xotiraning ochiqligi va barqarorligini ta’minlashga yordam beradi.

Shu bilan birga, raqamlashtirish jarayonining samaradorligini ta’minlash uchun manbalarni ilmiy tavsiflash, metama’lumotlar bilan boyitish va xalqaro standartlarga muvofiq saqlash kabi masalalarga alohida e’tibor qaratish lozim. Tarixiy manbalarni raqamlashtirish jarayonida ularning asl holati, tarixiy konteksti va manbaviy ishonchliligini saqlab qolish asosiy tamoyil bo‘lib qolishi shart.

Raqamlashtirish jarayoni nafaqat tarixiy manbalarni saqlash, balki tarixshunoslik fanining global ilmiy makonda raqamli gumanitar fanlar bilan uyg‘unlashuviga xizmat qilmoqda. Bu jarayon tarixiy bilishning chegarasiz va ochiq modelini shakllantirishga asos bo‘lishi bilan birga, tarixiy tadqiqotlarning ilmiy sifatini oshirish, fanlararo metodlarni joriy etish va tarixiy xotirani kelajak avlodlarga ishonchli yetkazishning samarali vositasiga aylanmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Kadirov N.A. Axborotlashgan jamiyat va raqamlashtirish jarayoni. - Toshkent: Fan, 2022. - 320 b.

2. Amirov A.O. The study of the socio-philosophical aspects of the digitalization of the history Uzbekistan. - O'zbekiston eng yangi tarixining dolzarb masalalari. Fanlararo ilmiy-nazariy jurnali, 2023, B - 28-33.
3. Koen, Daniel J. va Rosenzweig R. "Raqamli tarix: o'tmishni onlayn to'plash, saqlash va taqdim etish bo'yicha qo'llanma". Filadelfiya: Pensilvaniya universiteti matbuoti, 2005 yil.
4. Abdukarimov A., "Milliy qahramon tushunchasi: nazariy yondashuvlar", Tarixiy Tadqiqotlar Jurnali, 2018, 205-bet.
5. Rosenzweig R., Cohen D. Digital History: A Guide to Gathering, Preserving, and Presenting the Past on the Web. - University of Pennsylvania Press, 2006.
6. Rosenzweig R. Scarcity or Abundance? Preserving the Past in a Digital Era // American Historical Review, 2003. - Vol. 108, No. 3.
7. Den Cohen. Digital Public Library of America. www.dp.la (murojaat sanasi: 2025-yil 3-mart).
8. Cohen D., Rosenzweig R. Digital History. - Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2006.
9. Hitchcock T. Big Data for Dead People: Digital Readings and the Conundrums of Positivism // Historical Journal, 2013.
10. Hitchcock T. Confronting the Digital: Or How Academic History Writing Lost the Plot // Cultural and Social History, 2014.
11. Rosenzweig R., Cohen D. Digital History: A Guide to Gathering, Preserving, and Presenting the Past on the Web. - University of Pennsylvania Press, 2006.
12. Yakubov M. Tarixiy tadqiqotlarda sun'iy intellektdan foydalanish imkoniyatlari. - Toshkent: Yangi asr avlodi, 2023.
13. O'zbekiston Respublikasi Milliy Arxivi rasmiy sayti: www.archive.uz (murojaat sanasi: 2025-yil 3-mart).

O'ZBEKISTONDA ETNOTURIZMNING IJTIMOYIY-IQTISODIY RIVOJLANISHDAGI AHAMIYATI

Erkin Mannanov

*O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi huzuridagi
O'zbekistonning eng yangi tarixi masalalari bo'yicha
Muvofiqlashtiruvchi-metodik markaz
tayanch doktorant*

Annotatsiya. Maqolada etnoturizm tushunchasi, uning boshqa turizm yo'nalishlari bilan aloqadorligi o'rganilgan. Etnoturizmning mamlakat iqtisodiy va ijtimoiy rivojidagi ahamiyati, xususan, O'zbekistonda etnoturizm sohasida olib borilayotgan islohotlarning mazmun-mohiyati tahlil qilingan. Maqolada O'zbekistonning xalqaro imidjini yuksaltirishda etnoturizmning bag'rikenglik tamoyili bilan o'zaro bog'liqlik masalasi to'g'risida ham fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: Etnoturizm, turizm, turizm biznesi, bag'rikenglik, O'zbekistonning xalqaro imidji, milliy hunarmandchilik.

Аннотация. В статье рассматривается понятие этнотуризма и его взаимосвязь с другими туристическими направлениями. Анализируется роль этнотуризма в экономическом и социальном развитии страны, в частности, сущность реформ, проводимых в сфере этнотуризма в Узбекистане. В статье также рассматривается взаимозависимость этнотуризма и принципа толерантности в улучшении международного имиджа Узбекистана.

Ключевые слова: Этнотуризм, туризм, туристический бизнес, толерантность, международный имидж Узбекистана, национальные ремесла.

Abstract. The article discusses the concept of ethnotourism and its relationship with other tourist destinations. The role of ethnotourism in the economic and social development of the country is analyzed, in particular, the essence of the reforms carried out in the field of ethnotourism in Uzbekistan. The article also examines the interdependence of ethnotourism and the principle of tolerance in improving the international image of Uzbekistan.

Keywords: Ethnotourism, tourism, tourism business, tolerance, international image of Uzbekistan, national crafts.

Har bir mamlakat o'zining madaniy va tabiiy resurslaridan samarali foydalangan holda turizmni rivojlantirishi, bu sohada mahalliy tadbirkorlarga keng yo'l ochib berishi, ularni qo'llab-quvvatlash orqali turizm biznesini daromadli biznes turiga aylantirishi mumkin. Turizm XXI asrdagi eng tez rivojlanayotgan iqtisodiy sohalardan biri bo'lib, u mamlakat yalpi ichki mahsulotining o'sishiga, qo'shimcha ish o'rinlarining yaratilishiga va xalqaro hamkorlikning kengayishiga katta hissa qo'shadi.

Turizm biznesi – bu iqtisodiyot sohasining noishlab chiqarish tarmoqlaridan biri bo'lib, uning asosiy vazifasi sayyohlarning moddiy va nomoddiy xizmatlarga bo'lgan ehtiyojlarini qondirish, ularning ma'naviy dam olishini ta'minlashdan iboratdir. Bugungi kunda turizm biznesi dunyoning rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar iqtisodiyotining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylangan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoev ta'kidlaganidek, "Bugungi kunda jahonning rivojlangan mamlakatlarida turizm iqtisodiyotning strategik tarmog'iga, uning o'ziga xos drayveriga aylanib ulgurgan. Turizmning mamlakatlar yalpi ichki mahsulotidagi o'rni muttasil oshib bormoqda. Binobarin, iqtisodiy taraqqiyot sur'atlarini jadallashtirishga intilayotgan yangi O'zbekistonda ham turizmni rivojlantirish ustuvor iqtisodiy vazifalardan biri bo'lmog'i lozim" [1].

Dunyo eksporti tarkibida turistik xizmatlar yoqilg'i, kimyo sanoati, oziq-ovqat hamda avtomobil sanoati eksportidan keyin beshinchi o'rinni egallaganligi, uning iqtisodiyot tarmoqlari rivojlanishiga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatayotganligidan dalolat beradi. Xorijiy davlatlar o'z milliy turistik

mahsulotini diversifikatsiya qilish asosida turistik xizmatlar eksporti hajmini muntazam oshirib borishga jiddiy e'tibor qarata boshladi. Xususan, O'zbekistonda turizm bilan shug'ullanuvchi biznes sub'yektlari faoliyatini modernizatsiyalash, turistik xizmatlarni innovatsion texnologiyalar asosida takomillashtirish, uning eksportini diversifikatsiya qilishga davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida katta e'tibor qaratilmoqda [2].

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning 2018 yil 28 dekabrda Oliy Majlisga Murojaatnomasida "Bizda turizm ko'pincha qadimiy shaharlarimiz, tarixiy-madaniy yodgorliklar doirasida cheklanib qolmoqda. Vaholanki, mamlakatimizning betakror tabiati, milliy qo'riqxonalar, tog'li hududlarda turizmni rivojlantirish uchun katta salohiyat mavjud. Ayniqsa, tibbiyot turizmi, ziyorat turizmi va ekoturizmni rivojlantirish nafaqat iqtisodiyot, balki ijtimoiy sohalar rivojiga ham katta turtki beradi" [3], deya ta'kidlagan.

Globalizatsiya jarayonlari va urbanizatsiya tufayli millatlarning madaniy an'analari va milliy meroslarining yo'qolish xavfi yuzaga kelayotgan hozirgi kunda milliy madaniyat va an'analarni asrash, ularni dunyoga targ'ib qilish va tanitish muhim ahamiyatga ega. Bunda turizm sohasining, xususan, etnoturizmning o'rni beqiyosdir. Turizmning ushbu turini rivojlantirish tufayli mamlakatimiz hududlarining tarixiy-madaniy merosini asrab-avaylash va bu faoliyatni kichik biznes uchun barqaror biznesga aylantirish, shuningdek, aholining iqtisodiy va ijtimoiy farovonligini yanada oshirish mumkin.

Etnoturizm – bu xalqlarning an'anaviy turmush tarzi, milliy urf-odatlar, hunarmandchiligi va tarixiy ob'yektlarini o'zida mujassam etgan turizm yo'nalishidir. Etnoturizm milliy madaniyatni asrash, hududiy iqtisodiyotni faollashtirish, yangi ish o'rinlari yaratish va mahalliy aholining turmush sifatini oshirishda muhim omil hisoblanadi.

Hozirgi kunda O'zbekistonda etnoturizmga katta e'tibor qaratilmoqda va bu sohada bir qator amaliy tadbirlar amalga oshirimoqda. An'anaviy qishloq turizmini yo'lga qo'yish, hunarmandchilik va milliy san'at sohasini rivojlantirish va etnik festival va bayramlarni tashkil etish shular jumlasidandir.

2024-yil 26-fevral kuni O'zbekiston tomonidan ilgari surilgan "2027-yil – Xalqaro barqaror va yashovchan turizm yili" rezolyusiyasining BMT tomonidan bir ovozdan ma'qullanishi ham turizm sohasining global darajada yangi bosqichga ko'tarilayotganidan dalolat beradi. Prezidentimiz tomonidan turizmning turli sivilizatsiyalar boy madaniy merosini asrashda, tinchlik va bag'rikenglikni mustahkamlashda, xalqlarning qadriyatlarini hurmat qilishda muhim o'rin tutishi to'g'risida bayon etilgan tamoyillar ushbu rezolyusiyada mustahkamlangan [4].

Yuqorida ta'kidlangan fikrlarning samarasi o'laroq, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-sonli Farmoni bilan tasdiqlangan "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi"da ham turizm sohasini rivojlantirishga alohida urg'u berilganligini ta'kidlash mumkin. Mazkur strategiya 35-maqsadida ichik turizmni rivojlantirish hamda xorijiy turistlar sonini yanada oshirish bo'yicha Jizzax viloyatining Zomin, Forish, Baxmal tumanlari va «Aydar-Arnasoy» ko'llar tizimida qo'shimcha turistik zonalar va dam olish maskanlarini barpo etish, Samarqandni «Turizm darvozasi»ga aylantirish, Qoraqalpog'iston Respublikasi va Orol bo'yida ekoturizmni rivojlantirish, Xorazm viloyatida turizm yangi ish o'rinlarini yaratish, Buxoro viloyatida turizmni jadal rivojlantirish, Navoiy viloyatida ziyorat va ekoturizm salohiyatidan samarali foydalanish, Toshkent shahrida turizm infratuzilmasini yanada yaxshilash hamda Toshkent viloyatida turizm salohiyatini yangi bosqichga olib chiqish [5] yuzasidan bir qator chora-tadbirlarning amalga oshirilishi ko'zda tutilgan.

Mamlakatimiz rahbari 2023-yil 16-oktyabrda Butunjahon turizm tashkiloti Bosh Assambleyasi 25-sessiyasidagi nutqida O'zbekistonda bu sohada kelgusida katta maqsad va rejalar qo'yilganligini, katta shahar va sayyohlar ko'p boradigan manzillarda yirik turizm klasterlari tashkil etilishini, bunda hamkorlikni qo'llab-quvvatlashga tayyor ekanligini bildirdi. Shu bilan birga davlat rahbari O'zbekistonda turizm sohasini rivojlantirishga qaratilgan chora-tadbirlarda quyidagilar ko'zda tutilayotganini ta'kidladi:

"Biz yurtimizning madaniy turizm salohiyatini oshirishga ham katta e'tibor qaratamiz.

Hozirgi vaqtda mamlakatimizda 8 mingdan ortiq madaniy meros ob'yektlari mavjud. YUNESKoning Butunjahon madaniy merosi ro'yxatiga 200 dan ziyod moddiy va 6 ta nomoddiy ob'yektlarimiz kiritilgan.

"Ko'hna tarix durdonalari" milliy dasturi doirasida turistlarni o'ziga jalb qiladigan madaniy meros ob'yektlari soni 800 tadan 2,5 mingga yetkaziladi, 745 ta madaniy meros ob'yekti restavratsiya qilinadi, 20 ta me'moriy yodgorlikda "ochiq osmon ostidagi muzey"lar tashkil etiladi.

Ziyorat turizmi dasturi doirasida sayohatga keluvchilar sonini hozirgidan uch barobar ko'proqqa oshiramiz. Ana shu ezgu maqsadda tabarruk ziyorat maskanlarining geografiyasi kengaytirilib, ularning yagona xaritasi yaratilmoqda" [6].

Jahon Turizm Tashkiloti (UNWTO) ma'lumotlariga ko'ra, etnoturizm turizm sanoatining eng tez o'sib borayotgan segmentlaridan biri bo'lib, uning ulushi yil sayin oshib bormoqda. Bu tashkilot etnoturizmni "turistlar tomonidan mahalliy xalqlar madaniyati, turmush tarzi va an'anaviy san'atini o'rganish maqsadida amalga oshiriladigan sayohatlar" [7] deb ta'riflaydi.

Etnoturizm, bu avvalo yangi narsalarni o'rganmoqchi bo'lganlar uchun turizmning yangi yo'nalishi bo'lib, u o'z navbatida turizmning boshqa yo'nalishlar bilan ham chambarchas bog'liq. Masalan, sayyohlarning dam olishi va sog'lomlashtirishga qaratilgan dam olish turizmining milliy madaniyat elementlari bilan bog'lanishi etnoturizm shaklida namoyon bo'ladi, muzeylar, teatrlar va madaniy tadbirlarni o'z ichiga olgan madaniy turizm etnoturizmning bir qismi hisoblansa, tabiat va ekologik boyliklar bilan tanishish imkonini beruvchi ekoturizm tabiatga ziyon yetkazmasdan etnik madaniyatni o'rganish jihatdan etnoturizm bilan bog'lanadi, etnoturizmga ekspeditsiya sayohatlari noyob madaniy hududlarga tashrif buyurishni o'z ichiga olsa, gastronomik turizm esa, milliy oshxona va an'anaviy taomlardan iborat etnoturizmning muhim qismi bo'lgan etnik taomlarni taqdim etadi.

Bundan ko'rinib turibdiki, etnoturizm turizm sohasining turli yo'nalishlari bilan uzviy bog'liq bo'lib, ularni boyitishga xizmat qiladi.

Etnoturizm nafaqat turizm industriyasining bir qismi, balki ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning muhim yo'nalishi hisoblanib, mamlakatda mahalliy tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlashda, yangi ish o'rinlarining yaratilishida, milliy an'analar, hunarmandchilik va san'at turlarining saqlab qolinishida hamda ekologik toza sayyohlikni rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Etnoturizm quyidagi bir qator yo'nalishlarda jamiyatning ijtimoiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi:

Madaniy merosni asrash va targ'ib qilish. Bunda milliy qadriyatlarning yo'qolib ketishining oldi olinadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, etnoturizm yo'nalishlari rivojlangan hududlarda xalq hunarmandchiligi, milliy kiyimlar, an'anaviy taomlar va me'moriy yodgorliklarni asrab-avaylash va sayyohlarni jalb qilishga katta e'tibor qaratilmoqda.

Hunarmandchilik va tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash. Bunda Sayyohlarning qo'l mehnati bilan yaratilgan milliy mahsulotlarga bo'lgan katta qiziqishlari milliy hunarmandchilik va mahalliy tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash va uni rivojlantirishga turtki beradi, bu esa mahalliy aholining ish bilan ta'minlanishiga yordam beradi. Bunga yurtimizda an'anaviy gilam to'qish va kulolchilik san'ati kabi sohalar turizm sababli yanada rivojlanib borayotganini misol qilib keltirishimiz mumkin.

Hududlarda transport tizimi, mehmonxona xizmati va infratuzilmani yaxshilash. Bunda nafaqat sayyohlar uchun, balki mahalliy aholi uchun ham qulay shart-sharoitlar yaratiladi.

Turli millat va xalq vakillari o'rtasidagi o'zaro muloqot va madaniy almashuvini kuchaytirish. Bu madaniy tolerantlikni oshirish va xalqlar o'rtasida o'zaro hurmatni shakllantirishga xizmat qiladi.

Etnoturizm mamlakat iqtisodiyoti va uning rivojiga ham sezilarli darajada ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Masalan,

- maishiy buyumlar, milliy mahsulotlar tayyorlash tizimi va xizmatlar ko'rsatish. Bu mahalliy mahsulot turlari, ya'ni qo'l mehnati buyumlari, milliy liboslar, oziq-ovqat mahsulotlari hamda ekskursiyalar, transport va mehmonxona kabi xizmatlarga talabning oshishi bilan belgilanib, mazkur sohalarining rivojlanishida muhim ahamiyatga ega;

- mazkur sohada mehmonxonalar, mehmon uylari, milliy oshxonalar, ekskursiya xizmatlari, hunarmandchilik mahsulotlarini ishlab chiqarish kabi yo'nalishlar. Bu yangi ish o'rinlarining ochilishi hamda aholi bandligini ta'minlashga xizmat qiladi;

- hududlarda kichik va o'rta biznesni qo'llab-quvvatlash. Bu mahalliy bozorlarni faollashtirish va iqtisodiy o'sishni ta'minlashda katta ahamiyat kasb etadi;

- sayyohlarning mamlakat madaniyati va an'analari bilan tanishtirish. Bu mamlakatning xalqaro imidjini yaxshilashga hamda tashqi sarmoya – investitsiyalarni jalb etish va iqtisodiy hamkorlikni kuchaytirishga imkon beradi.

Mamlakatimizda etnoturizmga qaratilayotgan e'tibor an'anaviy qishloq turizmining yo'lga qo'yilayotgani, hunarmandchilik va milliy san'at sohasining rivojlantirilayotgani, etnik festival va bayramlarning tashkil etilayotganida ham namoyon bo'lmoqda. "Boysun bahori" festivali, "Sharq taronalari" xalqaro musiqa festivali, O'zbekistondagi turli millat oshxonalarining taomlari bilan tanishish

imkonini beruvchi Milliy taomlar festivallari, bir necha yillardan buyon o'tkazib kelinayotgan «Ipak yo'lida turizm» Toshkent xalqaro turizm yarmarkasi, "O'zbekiston etno o'yinlari" ("Uzbekistan Ethno Games"), "Yoshlar turizmi" ("Youth Tourism"), "Bahodirlar o'yini" hamda "Etnoturizm va etnosport: xorij tajribasi va rivojlanish istiqbollari" kabi yirik tadbirlar ham mamlakat turizm salohiyatini yanada oshirish, xorijiy turistlar tashrifini ko'paytirishga qaratilgan [8].

Hozirda turistlarning ma'lum etnosga xos bo'lgan ob'ektlarga bo'lgan qiziqishi tobora ortib bormoqda. Bunday ob'ektlar etnografik ob'ektlar hisoblanib, etnoturizmning rivojlanishida muhim ahamiyatga ega.

Etnografik ob'yekt an'anaviy madaniyatning etnik o'ziga xosligini o'zida namoyon aks ettiradigan madaniy-tarixiy ob'yekt yoki hodisadir [9].

Etnografik ob'ektlarga etnosning an'anaviy uslubida qurilgan va uning madaniy hayotining o'ziga xos davri bilan bog'liq binolari bo'lgan etnografik qishloqlar, etnik-madaniy o'ziga xoslik namoyon bo'lgan qishloq aholi punktlari, shahar massivlari va alohida binolar, an'anaviy interer, bezaklari va an'anaviy uy-ro'zg'or buyumlari to'plamiga ega an'anaviy uy-joylar, arxitektura va bezakdagi an'anaviy uslublar majmuasi bilan ajralib turadigan, muayyan etnik guruh vakillarining diniy mansubligini aks ettiruvchi diniy binolar, etnik xususiyatga ega arxeologik obidalar (madaniy yodgorliklar), an'anaviy xo'jalik turiga mos keladigan xalq hunarmandchiligi va kundalik turmush ob'ektlari, folklor jamoalari ishtirokida va milliy liboslardan foydalangan holda xalq sayillari va tantanalari o'tkaziladigan joylar, muzeylar (etnografik, tarixiy-madaniy, muzey-qo'riqxonalar, o'lkashunoslik) va ko'rgazmalar, xalq hunarmandchiligi va an'anaviy faoliyat turlarini namoyon etuvchi joylar [10] ni kiritish mumkin.

Etnoturizmning rivojlanishida etnoparklar ham muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Etnoparklar etnografik turizmning ob'ekti va turizm bozorining yangi segmentlaridan biri bo'lib, umumiy mavzuda birlashtirilgan yoki o'ziga xos xususiyat bilan ajralib turuvchi xizmatlarni taqdim etuvchi madaniy muassasalardir [11].

Etnoparklar xususida X.F. Ochilova o'zining "O'zbekistonda etnoparklar rivojlanish istiqbollari" nomli maqolasida alohida to'xtalib, ular turistik xizmatlarni diversifikatsiya qilishda ahamiyatli ekani, etnoparklar orqali milliy madaniyatni namoyon qilish va uning o'ziga xos xususiyatlarini kelajak avlodga yetkazish imkoniyatining yaratilishi, bu esa jamiyatga faqat ijobiy ta'sir ko'rsatishi to'g'risidagi fikr-mulohazalarini ilgari surgan.

Yurtimizda etnoparklar soni ko'p bo'lmasa-da, milliy madaniyat va an'analarni namoyish etuvchi ayrim maskanlardan biri Toshkent shahrida ochiq osmon ostida tashkil etilgan "Navro'z" bog'idir. U yerda o'zbek xalqining boy madaniy merosi va an'analari bilan tanishish mumkin. "Navro'z" bog'i milliy me'morchilik uslubida qurilgan bo'lib, u yerda turli tadbirlar, festivallar va ko'rgazmalar o'tkaziladi. Bu bog' mahalliy aholi va sayyohlar uchun sevimli dam olish maskaniga aylangan.

O'z navbatida, etnoparklarni tashkil etish ichki va tashqi turizmni rivojlantirish bo'yicha uzoq muddatli loyiha bo'lib, O'zbekiston Respublikasi hududlarini rivojlantirish hamda sayyohlarni jalb etishga xizmat qiladi [11].

Etnoturizm – buyuk madaniy va etnik merosni o'rganish va tajriba qilishni o'z ichiga olgan sayyohlik yo'nalishi bo'lib, bu faqatgina tarixiy yodgorliklar yoki milliy an'analarni bilan tanishish emas, balki muayyan millat yoki xalqning an'anaviy turmush tarzi, me'morligi, taomlari, qadriyatlar va urf-odatlar bilan tanishish orqali ularning hayot tarzini his qilishdir.

Uning maqsadi mamlakatda iqtisodiy va ijtimoiy manfaatlarni imkon qadar oshirish hamda atrof-muhit va madaniy merosga salbiy ta'sirlarni kamaytirishga qaratilgan [12].

Etnoturizm, shuningdek, chekka hududlarda joylashgan mahalliy aholining tashqi dunyo bilan o'zaro aloqasini rivojlantirish imkonini ham beradi [13].

Rivojlanayotgan etnoturizm milliy madaniyatlarning tiklanish va rivojlanish omilidir. Chunki u unutilgan an'anaviy hunarmandchilik bo'yicha tadqiqotlar olib borilishi, hunarmandchilik maktablarining yaratilishi va o'sha hududning tili, urf-odatlar, madaniyati nafaqat saqlab qolinishiga, balki ommalashtirilishiga ham hissa qo'shadi [14].

Xulosa qilib aytganda, O'zbekistonda etnoturizm nafaqat madaniy merosni asrab-avaylash, balki mahalliy aholining turmush darajasini yaxshilash, ish bilan ta'minlash va mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi uchun ham muhim drayverlardan biri hisoblanadi. Mamlakatimizdagi mavjud tarixiy boylik, etnik xilma-xillik va mehmondo'stlik an'analari bu sohani jadal rivojlantirishga katta imkoniyat yaratadi.

Bu sohani yanada rivojlantirish orqali mamlakatning xalqaro turizm bozorida raqobatbardoshligini oshirish va mahalliy aholi turmush sifatini yaxshilash mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Mirziyoev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi.T.: O‘zbekiston, 2021. 273-bet.
2. Amonboev M. Turizm sohasini samarali rivojlantirishda asosiy imkoniyatlarning ilmiy tahlili va nazariy talqini. Elektron manbaa: https://iqtisodiyot.tsue.uz/sites/default/files/maqolalar/39_Amonboyev_Khalilov.pdf
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. 28.12.2018 y. Elektron manbaa: <https://president.uz/uz/lists/view/2228>
4. O‘zbekiston tashabbusi bilan 2027 yil Xalqaro barqaror va yashovchan turizm yili deb e‘lon qilinadi. Elektron manbaa: <https://president.uz/uz/lists/view/7054>
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 28.01.2022 yildagi “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-son Farmoni. Elektron manbaa: <https://lex.uz/docs/5841063>
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Butunjahon turizm tashkiloti Bosh Assambleyasi 25-sessiyasidagi nutqi. 16.10.2023 y. Elektron manbaa: <https://president.uz/uz/lists/view/6763>
7. Jahon turizm tashkiloti (UNWTO) sayti ma’lumotlaridan foydalanildi. Elektron manbaa: <https://www.unwto.org/>
8. Markaziy Osiyo ekspertlari etnoturizmni rivojlantirish istiqbollarini muhokama qildi. Elektron manbaa: <https://sputniknews.uz/20220805/markaziy-osiyo-ekspertlari-etnoturizmni-rivojlantirish-istiqbollarini-muhokama-qildi-26868800.html>
9. Ubaydullayeva B.M. Etnoturizm tushunchasi, O‘zbekistonda etnoturizm shart-sharoitlari va muammolar. “Tarixiy ob’yektlar va tabiiy maskanlar uyg‘unligi asosida o‘zbekistonning turistik salohiyatini rivojlantirishning asosiy yo‘nalishlari va istiqbollari” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyasi maqolalari to‘plami. – T., 2024. 100-bet
10. Yu V. Voskresenskiy Mejdunarodniy turizm. – M.: Yuniti-Dana, 2007.
11. Ochilova X.F. Perspektivi etnoparkov v Uzbekistane. Turizm i gostepriimstvo. 2020. № 1. S.71.
12. Chambers E. 1997. Tourism and Culture: An Applied Perspective. New York: State Univ.NY.
13. Harkin M. (1995) Modernist anthro-pology and tourism of the authentic. Annals of Tourism Research.
14. Gvinjila Maya. Features of the development of ethnographic tourism- 2018.

MUSTAQILLIK YILLARIDA JAMIYAT IJTIMOIIY TUZILMASIDAGI TARIXIY O'ZGARISHLAR

Xasan Bekmurodov

*O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi huzuridagi
O'zbekistonning eng yangi tarixi masalalari bo'yicha
Muvofiqlashtiruvchi-metodik markaz
tayanch doktorant*

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'zbekiston mustaqillik yillarida jamiyat ijtimoiy tuzilmasidagi tarixiy o'zgarishlar tahlil qilingan. Demografik o'sish, aholi zichligi, shahar va qishloq aholisining o'zgarishi, etnik tarkib va agrar islohotlar jarayonidagi o'zgarishlar hamda yangi mulkdorlar qatlamining shakllanishiga alohida e'tibor qaratilgan. Shuningdek, agrobiznes klasterlarining tashkil etilishi va iqtisodiyotning diversifikatsiyasi jamiyat stratifikatsiyasiga qanday ta'sir ko'rsatgani yoritilgan.

Kalit so'zlar: O'zbekiston, ijtimoiy tuzilma, demografiya, agrar islohotlar, mulkdorlar qatlami, agroklastler, iqtisodiy taraqqiyot.

Аннотация. В статье проанализированы исторические изменения в социальной структуре общества Узбекистана в годы независимости. Особое внимание уделено демографическому росту, плотности населения, изменению городской и сельской демографии, этническому составу и аграрным реформам, а также формированию нового слоя собственников. Освещено влияние создания агробизнес-кластеров и диверсификации экономики на социальную стратификацию общества.

Ключевые слова: Узбекистан, социальная структура, демография, аграрные реформы, слой собственников, агрокластеры, экономическое развитие.

Abstract. This article analyzes the historical changes in Uzbekistan's social structure during the years of independence. It highlights demographic growth, population density, changes in urban and rural demographics, ethnic composition, and agrarian reforms, along with the formation of a new class of property owners. The impact of establishing agribusiness clusters and the diversification of the economy on social stratification is also discussed.

Keywords: Uzbekistan, social structure, demography, agrarian reforms, property owners class, agribusiness clusters, economic development.

Har qanday davlatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishda jamiyat ijtimoiy tuzilmasidagi o'zgarishlarning o'rni katta bo'lib, aholi sonining o'sishi, joylashishi, demografik tarkibi va boshqa ko'pgina muhim jihatlarini ilmiy o'rganish katta ahamiyatga ega. Chunki aholi ham ishlab chiqaruvchi kuch, ham iste'molchi sifatida jamiyat taraqqiyotida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ayniqsa bozor iqtisodiyoti sharoitida rejalashtirilgan iqtisodiyotdan farqli o'laroq, demografik jarayonlarga yangicha yondashishni taqozo etmoqda. Respublikadagi barqaror va samarali iqtisodiyotni shakllantirishga qaratilgan iqtisodiy islohotlar markazida jamiyat ijtimoiy tuzilmasidagi vaziyat turadi. Jamiyat ijtimoiy tuzilmasi murakkab ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy jarayon bo'lib, mamlakat aholisi o'rtasidagi tug'ilish, o'lim, tabiiy ko'payish va migratsiyada o'z aksini topadi.

Mustaqillik yillarida jamiyat ijtimoiy tuzilmasidagi tarixiy o'zgarishlarning nazariy asoslari. Bugungi kunda O'zbekistonda o'ziga xos jamiyat ijtimoiy tuzilma vujudga keldi va u aholi o'sish sur'atining o'sishi, tug'ilish darajasining ortishi, o'lim ko'rsatkichlarining kamayishi, shu bilan bir vaqtda mehnatga layoqatli yoshdagi aholi sonining ko'payishida namoyon bo'lmoqda. Nazariy jihatdan, bu tushuncha qator ilmiy yondashuvlar asosida o'rganilgan:

- **Demografik yondashuv:** davlatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishda jamiyat ijtimoiy tuzilmasidagi o'zgarishlarning o'rni katta bo'lib, aholi sonining o'sishi, joylashishi, demografik tarkibi va boshqa ko'pgina muhim jihatlari [2,310].
- **Sotsiologik va psixologik yondashuvlar:** stratifikatsion tushunchasi jamiyatdagi ijtimoiy rol va psixologik sifatida tahlil qilinadi [4,98].

Mustaqillik yillarida jamiyat ijtimoiy tuzilmasidagi tarixiy o'zgarishlar. O'zbekiston MDHdagi eng yuksak demografik salohiyatga ega davlat hisoblanib, 2021 yilda mintaqa aholisining 11,9 foizi va Markaziy Osiyo mintaqasining 46,7 foizi mamlakatimiz hissasiga to'g'ri kelgan [1]. Aholi soni O'zbekiston 242 ta davlat ichida 41-o'rinda, MDH mamlakatlarida Rossiya va Ukrainadan keyin 3-o'rinda turadi [2].

Respublikamiz aholisi yuqori sur'atda ko'payayotgan davlatlar qatoriga kiradi. 1991 yilda aholi soni 21 106,3 ming nafarni tashkil etgan bo'lsa, 2024 yilda bu ko'rsatkich 37 134,2 ming nafarga yetgan yoki 70,7 foizga ko'paygan [3]. Doimiy aholi soni o'rtacha yiliga 1991 yilda - 498,6, 2000 yilda - 325,4, 2015 yilda - 552,8 ming kishiga ko'paygan bo'lsa, 2023 yilga nisbatan 2024 yilda 761,8 ming kishiga o'sgan.

Mustaqillik yillarida (1991-2024 yillar) doimiy aholi soni Surxondaryo viloyatida 2,0 martaga, Qashqadaryo (98,7%), Namangan (87,6%), Andijon (81,3%) va Samarqand (82,5%) viloyatlarida yuqori sur'atda o'sdi.

Respublika aholisining qariyb yarmi (49,7%) Samarqand (11,4%), Farg'ona (11,0%), Qashqadaryo (9,7%), Andijon (9,2%) va Toshkent (8,3%) viloyatlarida yashaydi. Aholining zichligi ham ortib bormoqda, xususan 1991 yilda 1 km.kv. yer maydoniga 46,1 nafar aholi to'g'ri kelgan bo'lsa, 2024 yilga kelib bu ko'rsatkich 80,2 kishiga teng. Aholining zichligi Andijon (772,7 nafar), Farg'ona (584,8 nafar) va Namangan (405,1 nafar) viloyatlarida yuqori hisoblanadi. Aholining 51,0 foizi shahar joylarida istiqomat qiladi. Shaharlarni kompleks rivojlantirish bo'yicha olib borilgan keng qamrovli islohotlar natijasida shahar aholisi soni 1991 yildagi 8450,0 ming kishidan 2024 yilda 18938,4 ming kishiga yoki 2,3 martaga ko'paydi. Mustaqillik yillarida (1991-2024 yillar) qishloq aholisi soni 12656,3 ming kishidan 18195,7 ming kishiga ortgani holda jami aholi tarkibida ulushi 60,0 foizdan 49,1 foizga kamaydi. O'zbekiston Respublikasida aholi tarkibida jinslar o'rtasidagi nisbat deyarli teng. Respublika aholisining jinsiy tarkibida erkaklar – 50,3, ayollar 49,7 foizni (2024 yil) tashkil etadi. Mustaqillik yillari ayollar soni 67,8 foizga, erkaklarniki esa 73,6 foizga ortgan. O'zbekiston Respublikasi aholisining 31,7 foizini mehnatga layoqatli yoshdan kichik (0-15 yosh), 56,8 foizini mehnatga layoqatli (16-54 yoshdagi ayollar, 16-59 yoshdagi erkaklar), 11,5 foizini mehnatga layoqatli yoshdan katta (55 va undan yuqori yoshdagi ayollar, 60 va undan yuqori yoshdagi erkaklar) aholi tashkil etadi [4].

O'zbekiston doimiy aholisining etnik tarkibi kelsak, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi statistika agentligining ma'lumotlariga ko'ra, O'zbekiston doimiy aholisi tarkibida o'zbeklar, tojiklar, qozoqlar, qoraqalpoqlar va ruslar eng yirik etnik guruhlarini tashkil qiladi.

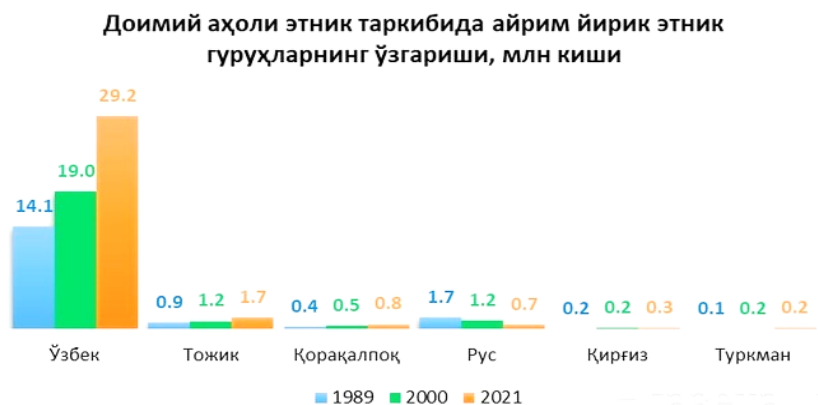
O'zbekiston aholisining etnik tarkibiga oid mavjud 1989 yildagi ma'lumotlarga ko'ra, eng yirik etnik guruhlarini o'zbek, rus, tojik, qozoq va tatar millati vakillari tashkil qilgan. Xususan, o'zbeklar jami aholining 71,2% ini tashkil etgan [5] (qarang 2.3.1-rasm).

2000 yilda, yirik etnik guruhlar ketma-ketligi o'zbek, rus, tojik, qozoq va qoraqalpoqlardan iborat bo'lgan. 2000 yilda jami aholi tarkibida o'zbek millatiga mansub aholi ulushi 77,4% ni tashkil qilgan [6] (Qarang 2.3.2-rasm).

Mamlakatda tub aholi – o'zbek millatiga mansub aholi soni 2021 yilga kelib 1989 yilga nisbatan ikki baravardan ziyodga (107%ga) ko'paygan. Shuningdek, tojik, qoraqalpoq, qirg'iz hamda turkman millati vakillari soni sezilarli darajada o'sgan. Ushbu davr mobaynida deyarli barcha yirik etnik guruhlar son jihatdan ko'payib borgan bo'lsa, rus millatiga mansub aholi 1 mln (57,6%ga) kishiga kamaygan (Qarang 2.3.3-rasm)

O'zbekiston sharoitida qishloq xo'jaligining xalq hayotidagi o'rni va roli kattadir. Ma'lumki, xalq hayotini yaxshilash, aholi turmush darajasini ko'tarish, iqtisodiyotimiz samaradorligini oshirish, xalqimizni oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta'minlash va boshqa ko'p masalalar qishloq xo'jaligi taraqqiyotiga bog'liq. Hammamizni boqadigan, ozuqa beradigan soha- qishloq xo'jaligi tarmog'idir.

O'zbekiston Respublikasi hukumati tomonidan o'tgan asrning 90 -yillarining boshlarida bozor islohotlarini o'tkazishda ishlab chiqilgan model bozor iqtisodiyoti tamoyillarini bosqichma – bosqich amaliyotga joriy etishni ko'zda tutganligi sababli, agrar islohotlarni o'tkazishda ham tadrijiy yo'ldan borish ma'qul ko'rildi.

Kolxozlar XX asrning 1929 yildan boshlab sovet hukumati tomonidan agrar sohani rivojlantirish maqsadida qishloqda yoppasiga jamoalashtirish sari yo'l orqali tuzila boshladi. Mustaqillikning ilk yillari, ya'ni 1992 yil oxiriga kelganda, O'zbekistonda besh yuzdan ortiq "sovxoz" va "kolxoz" deb nomlanuvchi xo'jalik yuritish shakli bo'lgan [7].

Kolxozlarni tuzishdan maqsad agrar siyosati rivojlantirishgina emas, balki sobiq Ittifoq rahbariyati tomonidan mulkdorlar sinfini tugatilishi ham nazarda tutilgan. Kolxozlar bilan bir qatorda davlat xo'jaliklari -sovxozlar 50 yillardan boshlab yuzaga kela boshlagan. Ushbu nomlari tilgan olingan xo'jalik yuritish shakllari mamlakatimiz iqtisodiyotini sobiq Ittifoqning Markaziy respublikalariga birlamchi xomashyo yetkazib beruvchi sifatida rivojlanishiga olib keldi. Bu esa O'zbekistonda "paxta yakkahokimligi" deb atalmish ko'plab ijtimoiy – iqtisodiy va ekologik muammolarni yuzaga kelishiga

sababchi bo'lgan holatni yuzaga keltirgan. Deyarli barcha mahsulotni davlat tortib olar edi. Kolxozchiga dehqonchilik qilish uchun bir oz tomorqa yer berilib, unda oilalar o'zlarini boqishga bir oz sharoitlar yaratilgandek bo'ldi. Ammo dehqonlar yerdan foydalanish va olingan hosilga egalik qilish huquqidan mutlaqo mahrum edilar. Dehqonlar ham, kolxoz va sovxoz rahbarlari ham qishloq xo'jaligi korxonalari mulkdorlari emas edilar, chunki ular hukumat topshiriqlari asosidagina ish yuritganlar. Bundan kelib chiqadiki, dehqonlarda tadbirkorlik tashabbuskorligi ham ishchilarda esa ijodkor mehnatga bo'lgan ehtiyoji ham mutlaqo shakllanmagan edi. Ko'rinib turibdiki, sovet hukumati davrida zo'ravonlik asosida tuzilgan kolxoz va sovxozlar o'z faoliyatini oqlay olmadi.

Mustaqillikning ilk yillarida qishloq xo'jaligidagi o'zgarishlardan biri 1993 – 1998 yillar mobaynida sobiq “kolxoz” va “sovxoz”larning nomi o'zgartirilgan va ular “Shirkat xo'jaliklari” deb atala boshlangan.

Jahon qishloq xo'jaligini rivojlantirish tajribasidan ma'lumki, qishloq xo'jaligi korxonalarining (kolxoz, sovxozlar) mulklari davlat tasarrufidan chiqarilib, xususiyashtirilmasdan turib sog'lom bozor munosabatlarini hamda undagi raqobat muhiti va iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoitini yaratib bo'lmaydi.

O'zbekiston qishloq xo'jaligida kolxoz va sovxozlar tugatilib, ular o'rniga ko'p ukkladli iqtisodiyotni vujudga keltirish orqali dehqonlarning yer va ishlab chiqarish vositalaridan uzoqlashishi tugatilib, samarali mehnatni rag'batlantirish tizimini barpo etish mumkin edi. Respublikaning davlat tasarrufida bo'lgan kolxoz va sovxozlar o'z a'zolarida xo'jalik mulkiga haqiqiy egalik hissini shakllantira olmadi, chunki barcha mulk kolxozniki, davlatniki edi, davlatda esa bosh boshdoqlik va ma'muriy buyruqbozlik tendensiyasining yuqoriligi sababli mulklar deyarli egasiz edi.

Kolxozlar va sovxozlar o'rniga tashkil etilgan “Jamoat xo'jaliklari” va “Shirkat xo'jaliklari”da ham aholini mulkka nisbatan munosabati va Shirkat xo'jaliklarining tashkiliy birliklaridagi ko'plab yakunlamagan xarakterga ega bo'lgan huquqiy va ijtimoiy maqom qishloq aholisida ishsizlik darajasini o'sishiga sabab bo'lgan.

Agrar sohada mulkchilikning turli shakllarini rivojlantirishga e'tibor 1998 yilga kelib agrar soha rivojlanishining faol institutsional o'zgarishlar davri boshlandi. Chunki agrar soha bilan bog'liq bo'lgan bir qancha me'yoriy hujjatlar qabul qilindi. Jumladan, O'zbekiston Respublikasining Yer kodeksi (1998 yil 30 aprel), O'zbekiston Respublikasining “Fermer xo'jaligi to'g'risida” (1998 yil 30 aprel), O'zbekiston Respublikasi “Dehqon xo'jaligi to'g'risida” (1998 yil 30 aprel), “Qishloq xo'jalik kooperativi (shirkat xo'jaligi) to'g'risida” (1998 30 aprel)gi qonunlari qabul qilindi.

Ushbu normativ-huquqiy hujjatlarga asosan qishloq xo'jaligidagi mulklarga egaliklar aniq belgilab berildi. Jumladan, O'zbekiston Respublikasining 1998 yilda qabul qilingan “Qishloq xo'jaligi kooperativi (shirkat xo'jaligi) to'g'risida”gi Qonunning 1-moddasiga asosan, qishloq xo'jaligi kooperativi (shirkat xo'jaligi) tovar qishloq xo'jaligi mahsuloti yetishtirish uchun pay usuliga va asosan oila (jamoat) pudratiga, fuqarolarning ixtiyoriy ravishda birlashishiga asoslangan, yuridik shaxs huquqlariga ega mustaqil xo'jalik yurituvchi sub'ektdir deb [8] belgilab qo'yilgan.

Bundan shu narsa anglanadiki, shirkat xo'jaligi qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtirish bilan bog'liq faoliyat shaklidir. Qishloq xo'jalik kooperativlari (shirkat xo'jaliklariga) tarkibida bo'lgan yerlarning xususiyashtirilishi mumkin bo'lmagan. Lekin xo'jalik yerida, belgilangan asoslarda fermer xo'jaligi yoki dehqon xo'jaligi tashkil qilinishi mumkin bo'lgan. Qishloq xo'jalik kooperativini (shirkat xo'jaligini) boshqarish o'zini o'zi boshqarish, oshkoralik, kooperativ (shirkat) faoliyati masalalarini hal etishda uning a'zolari ishtirokida amalga oshirilgan. Umumiy yig'ilish qishloq xo'jaligi kooperativining (shirkat xo'jaligining) yuqori boshqaruv organi hisoblangan. Umumiy yig'ilishda shirkat xo'jaligining raisi, uning o'rinbosarlari, boshqaruv apparati saylangan. Shirkat xo'jaligining mulki asosan yetishtirgan mahsulotidan tushgan foyda hisobiga bo'lgan. O'z navbatida qishloq xo'jaligi kooperativi (shirkat xo'jaligi) ichida yer egaligining oila pudrati shakli bo'lgan.

Oila pudrati – qishloq xo'jaligi kooperativi (shirkat xo'jaligi) va boshqa qishloq xo'jaligi korxonasi, muassasasi hamda tashkiloti tomonidan oilaga vaqtincha foydalanishga oila pudrati shartnomasi asosida berilgan yer uchastkalarida, qishloq xo'jaligi mahsuloti yetishtirishda oila a'zolarining bevosita ishtirok etishiga asoslangan ishlab chiqarish va mehnatni xo'jalik ichida tashkil etish shaklidir [9]. Oila pudratida ma'lum bir oilaning boshlig'i va xo'jalik rahbari o'rtasida shartnoma tuzilgan. Oila pudrati yerni ijara asosida kamida 5 yillik muddatga foydalanishga olgan. Shartnoma muddati tugasa, qaytadan uzaytirilishi mumkin bo'lgan. Bundan shu narsa kelib chiqadiki, shirkat xo'jaligi buyurtmachi vazifasini bajargan. Shirkat xo'jaligi mahsulotni qabul qilgan va unga haq to'lagan.

Oila pudrati esa mahsulotni yetishtirgan va buyurtmachiga topshirgan. Yetishtirgan mahsulotga qarab haq to'langan. 1998 yilda qishloq xo'jaligi kooperativi (shirkat xo'jaligi) to'g'risidagi qonun qabul qilinganidan keyin jamoa xo'jaliklarini (kolxozlarni) shirkat xo'jaliklariga aylantirish boshlandi. 1999 yilga kelib, 502 jamoa xo'jaligi qishloq xo'jaligi kooperativi (shirkat xo'jaligi)ga aylantirilgan [10].

1998 yilda qishloq xo'jaligi kooperativi (shirkat xo'jaligi) to'g'risidagi qonun qabul qilinganidan keyin jamoa xo'jaliklarini (kolxozlarni) shirkat xo'jaliklariga aylantirish boshlandi. 1999 yilga kelib, 502 jamoa xo'jaligi qishloq xo'jaligi kooperativi (shirkat xo'jaligi)ga aylantirilgan. Shirkat xo'jaligida asosan mulk egaligining oila pudrati asosiy o'rinda bo'lgan. Jamoa xo'jaliklarini qishloq xo'jaligi kooperativlari (shirkat xo'jaliklari)ga o'zgartirilishi ishchi kuchini kamaytirgan. 1999 yilda jamoa xo'jaliklarini shirkatga aylantirish natijasida 158 ming nafar kishi qishloq xo'jaligi ishlaridan ozod bo'lgan [11]. 1998 yildan boshlab shirkat xo'jaliklarini yangi asosda tashkil etish bilan birga zarar bilan ishlayotgan shirkatlarni sanatsiyaga tortish boshlandi. O'zini o'nglay olmagan, iqtisodiy jihatdan nochor xo'jaliklarni hukumat tomonidan qo'llab-quvvatlash, oyoqqa turg'izish maqsadida sanatsiya to'g'risida qonun qabul qilindi. 1998 yili 104 xo'jalik, 1999 yilda esa 150 tadan ortiq xo'jalik sanatsiyaga tortilgan [12].

Moliya-hisob markazlarida debitorlik qarzlarni kamaytirish borasida ham yetarli darajada ish tashkil etilmagan. Shirkat xo'jaligida ishlar jamoa xohish-ixtiyori bilan emas, balki yuqoridan tayinlangan rahbarning yakka hokimligida olib borilish hollari ham uchrab turgan. Oqibatda dehqon o'z tajribasiga suyanib, iqlim va yer sharoitiga qarab emas, balki buyruqqa binoan ishlashga majbur bo'lardi. Ishning ilmiy asosda tashkil etilmaganligi, urug'chilikka e'tiborning sustligi sababli unumdor yerlardan ham past hosil olish hollari kuzatilgan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 17 apreldagi PF-5708 sonli «Qishloq xo'jaligi sohasida davlat boshqaruvi tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Farmoni qabul qilindi. Mazkur Farmonda «agrobiznesning klaster modelini keng joriy etish chora-tadbirlarini amalga oshirish, klasterlash jarayonining tashkiliy-huquqiy va iqtisodiy asoslarini takomillashtirish, qishloq xo'jaligi tarmoqlarida klasterlarni tashkil etish va rivojlantirish bo'yicha investitsiya loyihalarini amalga oshirishga ko'maklashish» muhim vazifalardan biri sifatida belgilandi [13].

Prezidentimiz tomonidan ilgari surilgan ushbu g'oya agrar sohani rivojlantirish va ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarning raqobatbardoshligini ta'minlashdagi innovatsion g'oyalardan biri – aholining farovonligi, turmush darajasi va sifatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan muhim xo'jalik yuritish sub'ekti bo'lgan klasterlar tizimini mamlakatda keng joriy etib, qishloq xo'jaligini yuqori natijalarga olib chiqishdan iborat deb e'tirof etish mumkin. Albatta, agroklasterni tashkil etilishi jamiyatning ijtimoiy tarkibiga va stratifikatsion jarayonlarga ham ta'sir qildi. Bunda oddiy fermer faqat yetishtiruvchi yoki xomashyo yetkazib beruvchi emas, balki, ishlab chiqaruvchi va eksport qiluvchi shu bilan birga yetishtirishdan tortib, toki tayyor mahsulotni bozorga chiqarishgacha bo'lgan jarayonda ishtirok etuvchi barcha zavod, fabrika va tashkilotlarni ham boshqaruvchisiga aylandi. Bu Yangi O'zbekistonda yangi mulkdorlar qatlamini shakllantirmoqda. Demak, dehqonchilik, bog'dorchilik va chorvadorlik bilan shug'ullanuvchi 49,1% aholi mulkdorlar qatlamiga o'tmoqda. Muhtaram Prezidentimizni “xalq boy bo'lsa, davlat ham boy va qudratli bo'ladi [14]” degan so'zlarini amaliy isbotini shu yerda ko'rish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekistonda jamiyatning ijtimoiy stratifikatsiyasidagi o'zgarishlarning asosiy sabablariga quyidagi uchta sababni ko'rsatib o'tish mumkin. Jumladan:

Birinchidan, Sovet Ittifoqini tugatilishi va 15 ta mustaqil davlatlarning yuzaga kelishi bilan bir vaqtlar majburiy tarzda ko'chirib kelingan aholi o'zining tarixiy vataniga ko'chib ketishi ya'ni katta miqdordagi migratsion jarayonlardir.

Ikkinchidan, qishloq xo'jaligini yetishtiruvchi va xom ashyo yetkazib berishga asoslangan kolxozlar, sovxozlar, shirkat xo'jaliklari, oilaviy pudratchilarni dastlab, fermer xo'jaliklari va keyinchalik yirik agroklasterni o'tkazilishi natijasida jamiyatning kolxozchilar qatlami batamom barham topib, uning o'rniga ishchilar, yer ijarachilari, fermerlar, ishlab chiqaruvchilardan iborat tadbirkorlar va eksportyorlar ya'ni yangi mulkdorlar qatlami yuzaga kelgan.

Uchinchidan, Sobiq Ittifoq davrida rejali ishlab chiqarishga asoslangan ko'plab ishlab chiqaruvchi sanoat korxonalari yangi ko'p ukladli iqtisodiyot sharoitiga o'tishi bilan faoliyati to'xtab qolgan. Bunday holat bir tarafdin ko'plab ishchi o'rinlarini yo'qotish deb baholansada, boshqa tarafdin O'zbekistonda iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish va tadbirkorlik va bozorga mos mahsulotlarni ishlab chiqarish hamda mulklarni xususiyashtirish orqali jamiyatda mulkdorlar qatlamini kengayishiga sharoit yaratgan.

Shuningdek, ushbu zavod va fabrikalar o'rniga erkin sanoat zonalari va texnoparklarni tashkil qilish orqali yangi ish o'rinlari tashkil qilingan.

Bunday stratifikatsion va demografik tarkibning o'zgarish tendensiyalari o'z mustaqilligini olgan har bir davlatlarga xos bo'lib, O'zbekiston ham o'z taraqqiyot yo'lini o'zi tanlab, rivojlanish sari ildam qadam tashlab bormoqda. Xalqaro hamjamiyat tomonidan O'zbekistonni eng tez suratlarda rivojlanayotgan davlatlar qatorida beshinchi o'rinni egallayotgan davlat deb e'tirof etishi ham bejizga emas. O'zbekiston mustaqillikning ilk kunlaridanoq millatlararo totuvlik va diniy bag'rikenglik siyosati tufayli mamlakatda 130 dan ortiq millatlar va etnik guruhlar barcha fuqarolar singari erkin va ozod mamlakatning teng huquqli fuqarolari hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Межгосударственный статистический комитет Содружества Независимых Государств. URL: <https://new.cisstat.org/web/guest/doc>
2. World Population Prospects 2024. <https://www.un.org/development/desa/pd/>
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi statistika agentligining 01.07.2024-yil holatiga doimiy aholi soni: <https://stat.uz/uz/nashrlar-menu/infrografikalar>
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi statistika agentligining 01.07.2024-yil holatiga doimiy aholi soni: <https://stat.uz/uz/nashrlar-menu/infrografikalar>
5. Этнический атлас Узбекистана. 2002 год. <https://web.archive.org/web/20140323151517/>
6. Этнический атлас Узбекистана. 2002 год. <https://web.archive.org/web/20140323151517/>
7. Farmonov T.X. Fermer xo'jaliklarini rivojlantirish istiqbollari.-Toshkent.: "Yangi asr avlodi", 2004. – B.18.
8. O'zbekiston Respublikasi Qonuni: Qishloq xo'jaligi kooperativi (shirkat xo'jaligi) to'g'risida // Tadbirkorlikka oid qonun hujjatlar to'plami. -5-tom. Qishloq xo'jaligiga oid qonun hujjatlari. – T., 2005.
9. O'zbekiston Respublikasi Yer kodeksi: //Tadbirkorlikka oid qonun hujjatlar to'plami. 5 tom. Qishloq xo'jaligiga oid qonun hujjatlari. – T., 2005.
10. Xalq so'zi, №148. -1999 yil 28 iyul
11. Xalq so'zi. -1999 yil 18 dekabr. -№ 249
12. Sanatsiya- yirik korxonalarni sinishdan saqlash maqsadida davlat xisobidan amalga oshiriladigan yordam, chora-tadbir. Qarang: O'lmasov A., To'xliiev N. Bozor iqtisodiyoti. -T.: "Qomuslar" Bosh tahririyati, 1991.
13. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 17 apreldagi "Qishloq xo'jaligi sohasida davlat boshqaruvi tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5708-sonli Farmoni.
14. Mirziyoev, Shavkat Miromonovich. 2-tom. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. M 54. – Toshkent: "O'zbekiston" NMIU, 2018. – B.246.

O'ZBEK MILLIY MUSIQA SAN'ATI VA UNING NAMOYONDALARI IJODI TARIXIDAN (XIX-ASR OXIRI XX-ASR BOSHLARI)

Islomjon Urinov

*Yunus Rajabiy nomidagi O'zbek milliy musiqa san'ati instituti
talabalar amaliyoti bo'limi boshlig'i*

Annotatsiya. Mazkur maqolada XIX-asr oxiri XX-asr boshlarida o'zbek musiqa madaniyatining shakllanish va rivojlanish bosqichlari, musiqiy hayot, bastakorlik va kompozitorlik ijodi, musiqa ta'lim maskanlari, san'at namoyandalari, hayoti va ijodi, davr musiqiy janrlarining shakllanishi yaratgan asarlari va rivoji yoritib berilgan. Maqolani tayyorlashda tarixiy-manbaviy tahlil, retrospektiv tadqiq, umumlashtirish uslublari qo'llanilgan.

Kalit so'zlar: maqom, arxiv, musiqa, bastakor musiqashunos, katta ashula.

Аннотация. В статье рассматриваются этапы становления и развития узбекской музыкальной культуры в конце XIX – начале XX веков, музыкальная жизнь, композиция и композиторское творчество, музыкальные учебные заведения, деятели искусств, их жизнь и творчество, становление музыкальных жанров этого периода, их творчество и развитие. При подготовке статьи были использованы методы историко-источниковедческого анализа, ретроспективного исследования, обобщения.

Ключевые слова: архив, маком, музыка, композитор музыковед, большая песня.

Abstract. This article covers the stages of formation and development of Uzbek musical culture in the late 19th and early 20th centuries, musical life, composition and compositional work, music education institutions, artists, their lives and work, the formation of musical genres of the period, their works and development.

Keywords: maqom, archive, music, composer, musicologist, classical music.

Davlat va jamoat arboblari, olimlar, yozuvchilar, rassomlar, musiqachilar, rassomlarning arxivlari ijtimoiy fikrni, mamlakatning ijtimoiy va siyosiy tarixini, fan va madaniyat tarixini rivojlantirish uchun zarur bo'lgan hujjatlarga boy. Ular ko'pincha rasmiy hujjatlardan yashiringan odamlarning haqiqiy fikrlari va harakatlarini to'liq aks ettirdilar, zamondoshlarining tarixiy voqealar haqidagi jonli guvohliklarini, eng yirik badiiy va mafkuraviy hodisalarning ijodiy tarixini, ijtimoiy qarashlarni va odamlarning hayot va kurashdagi haqiqiy munosabatlarini aks ettirdilar.

Oddiy odamlarning arxiv hujjatlari ham ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lishga loyiqdir. Shaxsiy arxiv hujjatlarida biz o'zbek millatining turli qatlamlari hayoti, yashash sharoitlari, zamondoshlarining o'z davridagi voqealarga munosabati va yirik tarixiy voqealarning bevosita ishtirokchilarining dalillarini topamiz.

O'zbekistonda mustaqillikning dastlabki yillaridan boshlab bu yo'nalishda amalga oshirilayotgan ishlarning uzviy bir qismi sifatida sobiq sho'ro tuzumi sharoitida o'zini oshkor etmagan, tuzum tazyiqidan qo'rqib yashirin ijod bilan shug'ullangan qator iqtidorlilar nomini aniqlash, ilmiy merosi jamlangan qo'lyozma manbalarni o'rganish va ijodlaridan namunalar chop etish bugungi kunda jiddiy dolzarflik kasb etmoqda. Zero, "... ma'rifat fidoiylarining qoldirgan o'lmas merosi bugungi kunda ham ma'naviyatimizni yuksaltirish, yoshlarimizni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalashda muhim manba bo'lib xizmat qiladi" [1; 178].

Asosiy qism. O'zbek milliy musiqasi mavzusiga doir yaratilgan adabiyot va manbalar ko'lami keng bo'lib, ularni mazmun-mohiyatiga qarab bir necha turga ajratib tahlil qilib o'rganiladi:

1. Rossiya imperiyasi hukmronligi yillaridagi manbalalar
2. Sovet davri manbalari
3. Mustaqillik davridagi manbalar va adabiyotlar

4. Xorijda nashr qilingan adabiyotlar

XIX-asrning 50-60-yillarida O'rta Osiyo Rossiya imperiyasi hukumati tomonidan xarbiy yurishlar sabab zabt qilinishidan so'ng rus sayyohlari va olimlarini kirib kelishi hamda turli xil tadqiqotlar qatorida o'zbek olimlari bilan birgalikda o'zbek milliy musiqa san'ati oid ma'lumotlarni yig'ib nashrlar amalga oshirilgan. Natijada O'zbek milliy musiqa san'atiga bag'ishlangan ko'plab manba va adabiyotlar dunyoga keldi.

O'zbek xalqining musiqa merosi boy an'analarga va qadimiy tarixga egadir. Uning davrlar osha rivoji, xalq musiqasi va mumtoz musiqasi negizida rivoj topib kelganligi amaliyotdan ma'lumdur. Musiqa san'ati insoniyatning ma'naviy boyligi, estetik dunyoqarashi va kelajak kamolotini belgilovchi mezonlardan biri sifatida ardoqlanib kelinadi. Unda har bir xalqning milliy an'analari, urf-odatlar, marosim va qadriyatlari munosib o'rin olgan. Musiqa ijrochiligi, xalq musiqa madaniyatining shakllanib, rivoj topuvchi jonli jarayoni ekanligi hammaga ma'lum. Uning namoyandalari bo'lmish sozanda, xonanda va bastakorlar xalq madaniyatining o'ziga xos mutasadilari sifatida ardoqlanib kelingan. Bu borada o'tmish risolalarda ham tarixiy muammolar zikr etib kelingan. Jumladan, Abu Nasr Farobiyning "Katta musiqa kitobi", Zaynullobiddin Xusayniyning "Qonuni ilmi, amali musiqi", Abduraxmon Jomiyning "Risolai musiqiy", Alisher Navoiyning "Majolis un-nafois", Darvesh Ali Changiyning "Musiqiy risola"lari bunga yorqin misoldir.

O'zbek milliy musiqa madaniyati tarixi mavzusiga doir Rossiya imperiyasi hukmronligi yillari davrida yaratilgan asarlar ko'lamini nihoyatda kengdir. Ular orasida o'zbek xalq musiqasi tarixini o'rganishda Bekjon Rahmon o'g'li va Muhammad Yusuf Devonzoda (Xarratov)ning 1925-yil Moskvada arab alifbosida nashr etilgan "Xorazm musiqiy tarixchasi" risolasi muhim ahamiyatga ega. Ushbu risolada Xorazm musiqachilari ijodi, Xiva xonligi hududiga Shashmaqomning kirib kelishi, Muhammad Rahimxon Feruzning musiqa san'atini rivojlantirish borasidagi harakatlari haqida qimmatli ma'lumotlar beriladi.

O'zbek milliy musiqa san'atini o'rganish 1920-yillarning boshlarida juda katta muammo sifatida ko'ndalang bo'lib turdi. Shu maqsadda 1928-yil 1-dekabr kuni Kasaba uyushmasi Umumo'zbek qurultoyining O'zbekistonda madaniy qurulish hisobotida [2; 3] o'zbek madaniyati san'atini o'rganish mantiqan mos keldi va O'zbekiston SSR Xalq Maorif komissarligi yig'ilishining 1928-yil 11-dekabrda 14-sonli Bayonnomasi bilan O'zbekiston Davlat musiqa va xoreogarfiya ilmiy tadqiqot institutining Nizomi tasdiqlandi va o'sha davrda O'zbekistonnig poytaxti bo'lgan Samarqand shahrida faoliyatini boshlagan [3; 76-87].

O'zbek milliy musiqa tarixini o'rganishda Abdurauf Fitratning hissasi salmoqli bo'lib, muallifning ushbu masalaga bag'ishlangan asar va maqolalarida o'zbek mumtoz musiqasi, uning uslublari va ularning turk, arab, fors musiqalaridan farqi, "Sharq musiqasi" nazariyasi va uning asoslari to'g'risidagi taxlil fikr-mulohazalari bayon etilgan.

Abdurauf Fitrat O'zbek musiqasi sohasida muhim o'rin egallaydi. U 1886-yilda Buxoroda ziyoli oilasida tug'ilgan bo'lib, Buxoro, Istanbul madrasalari va dorilfununlarida o'qiydi. U arab, fors, turk til-larini mukammal bilganligi tufayli Sharqning buyuk allomalari ijodini yaxshi o'zlashtiradi.

1921-yilda Buxoroda Abdurauf Fitrat tashabbusi bilan birinchi "Sharq musiqa maktabi" ochildi. Ma'lum vaqtgacha Fitrat o'zi rahbarlik lavozimida faoliyat olib bordi. Ko'p asrlik milliy musiqa mero-simizni saqlab qolish, iste'dodli yoshlardan yetuk mutaxassislarni tayyorlashdek oliy maqsad ila makta-bga "Shashmaqom"dan saboq berish uchun Ota Jalol Nosirov, Domla Halim Ibodov, Ota G'iyos Ab-dug'ani, Abdurahmon Umarov kabi ustozlarni ishga taklif qildi. 1925-yili yangi o'quv yilidan boshlab "Buxoro davlat Sharq musiqa maktabi"ning o'quv dasturiga yevropa nota yozuvi, solfedjio, musiqa naz-ariyasi, musiqa tarixi kabi yangi fanlar hamda yevropa cholg'ularida ijro etishni o'rgatish kabi o'zgartirishlar kiritildi [4; 26].

O'zbek musiqa sahifalariga kirib kelgan kompozitorlik ijodiyoti boshlanish davrlarida, O'zbekistonda faoliyat olib borgan rus musiqa san'ati namoyandalari va kompozitorlarining ijodini alo-hida qayd etish joizdir. Asosan XX asrning 20-40-yillarida faoliyat olib borgan mutaxassislar musiqa ijodiyotining yangi yo'nalishini amaliyotga olib kirdilar. Musiqiy folklori o'rgandilar va uning asosida kompozitorlik janrlarida asarlar yaratish dunyosiga olib kirdilar [4; 5].

Musiqashunos-etnograf olim V.Uspenskiy va V.M.Belyaevlar ham o'zbek musiqa madaniyati tarixini tadqiq etishga kirishgan olimlardir. Ular o'zbek mumtoz musiqa san'ati va uning uziga xos jixatlari, o'lkada musiqaning tutgan o'rni, musiqa sozlari xususida nihoyatda boy ma'lumotlarni yig'ib nashr ettirganlar.

Viktor Aleksandrovich Uspenskiy 1879-yilda tug‘ilgan. O‘z davrining yetuk musiqashunos olimi. Rossiyalik musiqashunos, bastakor va yirik folklorshunos V.Uspenskiy o‘zbek milliy musiqasiga katta hissa qo‘shgan sermahsul ijodkordir. Bastakorning “Farhod va Shirin” operasi bugungi kunda ham A.Navoiy nomidagi milliy akademik opera teatrida muxlislar e‘tiboriga havola qilinib kelinmoqda. Musiqashunosning Shashmaqom uchun qilgan mehnati esa izlanuvchan shaxsning mehnat natijalaridir.

XX-asrning 50-60-yillarida mavzuga aloqador yaratilgan asarlarda o‘ziga xos yondashuvlarni kuzatish mumkin. Bu davrda T.Vizgo, K.Olimboeva, M.Axmedov, I.Rajabov, F.Karomatovlarning musiqa nazariyasi va amaliyotiga doir asarlari yaratildi.

Mustaqillik yillarida O‘zbekistonda milliy san‘ati va uning tarixini chuqur o‘rganishga katta ahamiyat qarag‘ilganligi tarixan qisqa muddat ichida musiqa madaniyatining turli yo‘nalishlarini aks ettirgan asarlarning yaratilishiga sabab bo‘ldi. Bu paytga kelib turli tarixiy davrlarda san‘at sohasining turli yo‘nalishlarida amalga oshirilgan ishlar, qo‘lga kiritilgan yutuqlar, bu boradagi muammo va kamchiliklarni o‘rganish maqsadini o‘z oldiga qo‘ygan ilmiy tadqiqot ishlari ham olib borildi. Xususan, O‘zbekistonda milliy musiqa tarixini o‘rganishda O.Ibroximov, R.Abdullaev, R.Yunusov. O.Matyakubovlarning o‘quv qo‘llanmalari va ilmiy ishlari muhim ahamiyatga ega bo‘ldi.

Mustaqillikning ilk kunlaridan ta‘lim sohasiga e‘tibor berila boshlandi. Barcha fanlar uchun tayyorlangan va yangilangan o‘quv darsliklar qatorida “Musika” fani ham e‘tibordan chetda qolmadi. Aynan milliy maqom kuy va ashulalarni o‘rgatish va oliy ta‘lim muassasalari darsliklariga kiritishni o‘z ilmiy ishlarida targ‘ib qilgan san‘atshunoslik fanlari doktori, professor Oqilxon Ibrohimovning “Maqom asoslari” – o‘quv qo‘llanmasida “Maqom asoslari” fan dasturi mazmuniga muvofiq yozilgan bo‘lib, unda mumtoz maqomlar tarixi, nazariyasi va ijrochiligi bilan bog‘liq ayrim masalalar yoritiladi. Shu bilan birga bizning davrgacha yetib kelgan Buxoro Shashmaqomi, Xorazm maqomlari va Farg‘ona Toshkent maqom yo‘llari hamda bu maktablarning yirik namoyandalari ijodiga muxtasar tavsif berilgan [5, 3].

O.Ibrohimov va G‘.M.Xudoyev bilan hammualliflikdagi yana bir o‘quv qo‘llanmasi “Musika tarixi” deb nomlanadi. Mazkur “Musika tarixi” o‘quv qo‘llanmasi mazmunida musiqa madaniyatining qadimgi davrlardan boshlangan tadriji, G‘arbiy Yevropa musiqa san‘atida shakllangan kompozitorlik ijodiyotining asosiy rivojlanish bosqichlari, klassik kompozitorlarning hayoti va ijod yo‘li, opera va simfoniya janrlarining tasnifiy belgilari, o‘zbek xalqi musiqa merosi, kasbiy musiqa ijodiyoti, shuningdek, bastakorlik ijodiyotining o‘ziga xos ana‘analari o‘rganiladi [6, 2].

Yana bir o‘z davrining yetuk olimi O.Matyakubovning “Maqomot” nomli kitobi esa Buxoro, Xorazm, Farg‘ona-Toshkent maqomlari hamda O‘zbekiston va Tojikistonda yuzaga kelgan Shashmaqom namunalarini umumiy ildizlarga mansub maqomot tizimi sifatida o‘rganishga qaratilgan ilmiy tadqiqotdir. Muallif maqomotning tub masalalarini keng madaniy-tarixiy, falsafiy-estetik va ilmiy-amaliy jarayon bilan uzviy bog‘lagan holda ko‘rib chiqishga intiladi. Tadqiqotdan ko‘zlanayotgan asosiy maqsad asrlar osha kelayotgan milliy qadriyat bo‘lmish maqomlarning jahonshumul ahamiyatini zamonaviy ilm-fan yutuqlariga tayangan ravishda ochib berishdir. Undan o‘rin olgan noyob manba va ma‘lumotlar, nodir nota yozuvlari izchil ilmiy qarashlarni isbotlashga qaratilgan [7, 2].

O‘zbek milliy musiqa na‘munalari asosan yetuk hofiz, sozanda va bastakorlar tomonidan yaratilib, ozining janrlari va ijro an‘analari murakkabligi tufayli maqomchilik san‘ati va dostonchilik ijro uslublari, maktablari bilan ajralib turadi.

O‘zbek xalq mumtoz musiqasi o‘zining mukammalligi va murakkabligi bilan boshqa xalqlar orasida alohida o‘ringa egadir. Mumtoz musiqaning eng yirik shakli maqomlardir. Maqomlar O‘zbekistonning uch vohasida mavjud bo‘lib, Buxoroda “Shashmaqom”, Xorazmda “Xorazm maqomlari”, Farg‘ona vodiysida “Farg‘ona-Toshkent maqom yo‘llari” deb yuritilgan. Bundan tashqari, maqomlar yo‘llarida yaratilgan, shaklan va ijroviy xususiyatlari doirasi maqomlarga xos bo‘lgan “Suvora”lar, Katta ashula, Surnay maqom yo‘llari, dutor maqomlari hamda cholg‘u yo‘llari mavjuddir. Mumtoz musiqaning shaklan mumkinligi, qonun qoidalarga egaligi, talqin uslublarning mavjudligi uning murakkabligidan dalolat beradi. Maqomlar Sharq xalqlarining juda qadim zamonlardan mavjud bo‘lgan musiqa janrlaridan biri sifatida musiqa merosida juda muhim o‘rinni egallaydi.

O‘z davrida Buxoro amiri saroyida maqomlarga juda katta qiziqish bilan qaralgan. Amir Said Olimxon maqom musiqasini yuksak darajada qadrlagan, o‘zi ham dutor chalishda mohir bo‘lgan. An‘analarga ko‘ra, amirlikda xalq musiqachilari orasidan iqtidorli bolalar tanlab olinib, tajribali musiqachilar qo‘liga topshirilgan. Masalan, Buxoroning mashhur maqom ustalari Usta Shodi Azizov, Bobokul Fayzullaev, Shoxnazar Sohibov kabilar saroy musiqachilari qulida ta‘lim olganliklari fikrimizning dalilidir.

Toshkent va Farg‘ona vodiysida ham mumtoz musiqaaning ma’lum variantlari yuzaga keldi. Ushbu yo‘nalish asosan katta ashula yo‘llaridan iborat bo‘lgan. Ashurali Hofiz, Mirza Qosim Hofiz, Mo‘minjon Hofiz, Mo‘ydin Hoji, Berkinboy Fayziev, Mulla To‘ychi Toshmuxammedov, G‘anijon Mirzaev, Jo‘raxon Sultonov, Ma‘murjon Uzoqov, Turg‘un Karimovlar mazkur yo‘nalishda mohir ijrochilari bo‘lganlar. Farg‘ona vodiysida mahalliy ijrochilik maktablari ham shakllangan bo‘lib, ular orasida ayniqsa, Qo‘qon, Marg‘ilon, Beshariq kabi ijrochilik maktablari o‘z davrida juda mashhur bo‘lgan.

XIX-asr oxiri – XX-asr boshlarida Xorazm voxasi o‘zbek musiqa san’atida o‘zining ijrochilik va xonandalik an‘analari bilan ancha mashhur bo‘lgan. Vohada maqom ijrochiligi doston yo‘llari, xalq om-maviy qo‘shiqlari o‘z yo‘nalishlari doirasida rivojlangan. Bu davrda Xorazmda Komil Xorazmiy, Mux-ammad Rahimxon Feruz, Niyozjon Xo‘ja kabi mashhur bastakorlar ijod qilishgan.

Xulosa va takliflar. Xalqimiz madaniy merosining ajralmas qismi bo‘lgan milliy maqom san’ati o‘zining qadimiy tarixi, teran falsafiy ildizlari, betakror badiiy uslubi va boy ijodiy an‘analari bilan ma’naviy hayotimizda muhim o‘rin egallaydi. Asrlar davomida ulug‘ shoir va olimlar, mohir basta-korlar, hofiz va sozandalarning mashaqqatli mehnati va fidoyiligi, ijodiy tafakkuri bilan sayqal topib kelayotgan ushbu noyob san’at nafaqat yurtimiz va Sharq mamlakatlarida, butun dunyo miqyosida katta shuhrat va e’tibor qozongan. Maqom san’atining gultoji bo‘lgan “Shashmaqom” YUNESKO tomonidan insoniyatning nomoddiy madaniy merosi sifatida e’tirof etilgani hamda uning Reprezentativ ro‘yxatiga kiritilgani buning yaqqol tasdig‘idir. O‘tgan davr mobaynida mamlakatimizda Maqom san’atini o‘rganish va rivojlantirish borasida muayyan ishlar amalga oshirildi. Ayniqsa, o‘zbek “Shashmaqom”ni nota matnlarining nashr etilishi va ularga muvofiq ravishda maqom kuy-qo‘shiqlarining magnit lentalariga yozib olinishi ulkan ilmiy-madaniy ahamiyatga ega voqea bo‘ldi.

Umuman olganda, o‘zbek milliy musiqa merosi o‘zbek yoshlari ijodiy tafakkurini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, endilikda yoshlar tarbiyasida milliy musiqa ilmini chuqur egallashlari, ijodiy yangiliklarini kengaytirishlari maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: O‘zbekiston. NMIU, 2017.
2. Правда Востока, 1928 йил 10 декабр № 248 (1778).
3. O‘zMA 94-fond, 5-ro‘yxat, 191-hujjat.
4. A. Jabborov., S. Begmatov., M. Azamova. O‘zbek musiqasi tarixi.-T.: “Fan va texnologiya” nashriyoti. 2018.
5. Ibrohimov O.A Maqom asoslari.-Toshkent.: “Barkamol fayz media”, 2018.
6. Ibrohimov O.A., Xudoyev G‘.M. Musiqa tarixi. - Toshkent: “Barkamol fayz media”, 2018.
7. Matyokubov Otanazar. Maqomot. - Toshkent: “Musiqa”, 2004.

HUKUMATNING PARLAMENTDAGI VAKILLIK INSTITUTI: TARIXIY ZARURIYAT VA ZAMONAVIY YONDASHUV

Umidjon Sulaymonov

Toshkent davlat yuridik universiteti
izlanuvchi

Annotatsiya. Mazkur maqolada dunyoning parlamentarizm tarixida hukumat vakili institutini kelib chiqish zaruriyati, mamlakatimizda ijro va qonun chiqaruvchi hokimiyat tarmoqlari o'rtasidagi hamkorlik mexanizmlarini rivojlantirish masalalari ko'rib chiqilgan. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Oliy Majlisdagi Vakolatli vakili institutining tashkil etilishi, uning asosiy vazifalari va faoliyati tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Vazirlar Mahkamasi, Oliy Majlis, vakolatli vakil, hokimiyat tarmoqlari, hamkorlik mexanizmlari, parlament nazorati, qonun ijodkorligi, Konstitutsiyaviy islohotlar, hukumat mas'uliyati, ijro hokimiyati.

Аннотация. В статье рассматривается необходимость возникновения института представителя правительства в истории мирового парламентаризма, а также вопросы разработки механизмов взаимодействия исполнительной и законодательной ветвей власти в нашей стране. В частности, проанализированы создание института Полномочного представителя Кабинета Министров Республики Узбекистан в Олий Мажлисе, его основные задачи и направления деятельности.

Ключевые слова: Кабинет Министров, Олий Мажлис, полномочный представитель, ветви власти, механизмы воздействия, парламентский контроль, законотворчество, конституционные реформы, ответственность правительства, исполнительная власть.

Annotation. The article examines the necessity of the emergence of the institution of government representative in the history of world parliamentarism, as well as issues of developing mechanisms for interaction between the executive and legislative branches of government in our country. In particular, the creation of the institute of the Plenipotentiary Representative of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan in the Oliy Majlis, its main tasks and areas of activity were analyzed.

Key words: Cabinet of Ministers, Oliy Majlis, plenipotentiary representative, branches of government, mechanisms of influence, parliamentary control, lawmaking, constitutional reforms, government responsibility, executive power.

Dunyoda demokratiyani ta'minlashning asosiy prinsiplaridan biri bu parlamentarizmni rivojlantirish va unda hokimiyat bo'linishi tizimiga asoslanish e'tirof etilib, parlament va hukumat o'rtasida o'zaro tiyib turish va manfaatlar muvozanatini saqlash, bunda parlament hukumatga nisbatan yuqori turuvchi organ sifatida qaralishiga e'tibor berilmoqda. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Inson huquqlari bo'yicha komissiyasi tomonidan 2000 yilda demokratiyani mustahkamlash uchun bir qator muhim qonunchilik, institutsional va amaliy choralarni tavsiya qilinib, 2002 yilda **"hokimiyat bo'linishi"** demokratiyaning muhim elementlaridan biri ekanligi haqida bayonot berilgan [1].

Dunyoda parlamentarizm konstitutsiyaviy amaliyotining rivojlanishi natijasida hukumatni shakllantirish, unda parlamentning ishtirokini kuchaytirish, parlament nazoratining yangi shakl va uslublarini ishlab chiqish orqali hukumat faoliyati ustidan samarali nazoratni o'rnatish, parlament oldida hukumatning javobgarligi ortib borishi bilan qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyatlar o'rtasida samarali va konstruktiv hamkorlik muhim ahamiyat kasb etadi, bu siyosiy barqarorlikni ta'minlaydi va qonunchilik jarayonini shaffoflashtiradi.

Bu borada qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyat o'rtasida **"qo'priq"** vazifasini bajaruvchi mahsus institutda zaruriyat tug'iladi va hukumatning parlamentdagi vakili instituti joriy etilishi talab etiladi.

Hukumatning Parlamentdagi vakili hokimiyatning ijro etuvchi va qonun chiqaruvchi tarmoqlari o'rtasidagi muhim bo'g'indir. Uning vazifasi Hukumat va Parlament o'rtasidagi samarali hamkorlikni ta'minlash, qonun loyihalarini ko'rib chiqishda ijro hokimiyati manfaatlarini ifodalash, davlat siyosatining turli masalalari bo'yicha hukumat pozitsiyasini tushuntirishdan iboratdir.

Ushbu institutning tarixiy-huquqiy asoslari konstitutsiyaviy davlatlar shakllana boshlagan davrlarga borib taqaladi. Buyuk Britaniyada XVII–XVIII asrlarda monarxiyaning parlament bilan munosabatlarida ijro etuvchi hokimiyatning vakillari parlamentda ishtirok eta boshlagan. Keyinchalik ular hukumat a'zosi va parlament deputati vazifalarini birgalikda bajaruvchi vazirlarga aylangan.

Qit'aviy Yevropada, xususan Fransiya va Germaniyada, parlament respublikasi doirasida ijro hokimiyati doimiy parlament vakilini shakllantirishga muhtoj bo'lgan. Fransiya XIX asr inqiloblaridan so'ng, Germaniyada esa Ikkinchi jahon urushidan keyin hukumat vakillari parlamentda doimiy ishtirok etish huquqiga ega bo'lgan. Bu tizimlar hokimiyat tarmoqlari o'rtasidagi rasmiy muloqotni mustahkamlab, ziddiyatlarning oldini olishga xizmat qilgan.

Umuman olganda dunyo hamjamiyatida Hukumatning Parlamentdagi vakili instituti idoralararo o'zaro munosabatlarning tobora murakkablashib borishi sharoitida vujudga kelgan. Boshqaruvning parlament shakliga ega mamlakatlarda u siyosiy muvofiqlashtirishni ta'minlash mexanizmi sifatida keng tarqaldi.

Hukumatning Parlamentdagi vakili yoki shunga o'xshash institut turli davlatlarda turlicha shakl va nomlar bilan mavjud bo'lib, dunyo bo'ylab **70 dan ortiq mamlakatda** faoliyat yuritadi. Bu institutning shakli davlat tuzilishi, hokimiyat tarmoqlari o'rtasidagi munosabat va konstitutsiyaviy an'analarga bog'liq va quyidagicha namoyon bo'ladi:

1. Parlament monarxiyalari va respublikasi bo'lgan mamlakatlar:

Buyuk Britaniya – vazirlar parlament a'zolari hisoblanadi;

Germaniya – Beauftragter der Bundesregierung (*federal hukumat vakili*), shuningdek hukumat vakillari Bundestag majlislarida qatnashish huquqiga ega;

Fransiya – Représentant du gouvernement (*hukumat vakili*), shuningdek vazirlar va davlat kotiblari parlamentda ishtirok etishi Konstitutsiyada mustahkamlangan;

Italiya, Ispaniya, Niderlandiya, Shvetsiya, Belgiya – bularda ham yuqorida qayd etilgan davlatlar singari o'xshash mexanizmlar mavjud.

2. Prezidentlik yoki aralash boshqaruv shaklidagi davlatlar:

Rossiya Federatsiyasi – уполномоченный Правительства РФ в Государственной Думе и Совете Федерации (*RF Hukumatining Davlat Dumasi va Federatsiya Kengashidagi vakili*).

Qozog'iston, Armaniston, Belarus, Qirg'iziston – parlamentda hukumat tashabbuslarini himoya qiluvchi rasmiylar ishtirok etadi;

AQSH – klassik hukumat vakili mavjud emas, lekin prezident ma'muriyati vakillari Kongressda ma'ruzalar qiladi;

Braziliya, Meksika, Indoneziya – hukumat a'zolari qonunchilik tashabbuslarini himoya qilib, hisobot beradi.

3. Britaniya hamdo'stligiga kiruvchi davlatlar:

Kanada, Avstraliya, Hindiston, Yangi Zelandiya – vazirlar parlament a'zosi sifatida ham amal qiladi, bu ularni hukumat vakili sifatida faol ishtirok etishini ta'minlaydi.

Hukumat vakili parlamentda ijro etuvchi hokimiyatning rasmiy vakili sifatida qonunchilik muhokamalarida ishtirok etadi, hukumat tashabbuslarini himoya qiladi, turli idoralar o'rtasidagi pozitsiyalarni muvofiqlashtiradi. Uning ishtiroki ijro hokimiyati manfaatlarini qonun loyihalarini ko'rib chiqishning dastlabki bosqichidayoq hisobga olish imkonini beradi.

Shuningdek, ixchamlashib va takomillashib borayotgan davlat boshqaruvi va tezlashib borayotgan qonunchilik jarayoni sharoitida hukumat vakilining parlamentda doimiy ishtiroki juda muhimdir. U hokimiyatlar o'rtasidagi ziddiyatlarni hal etish va barcha manfaatdor tomonlarning fikrini inobatga olishda vositachi vazifasini bajaradi.

Mamlakatimizda bu institut milliy parlamentimizning ikki palatali parlament tizimiga o'tishi va keyinchalik milliy parlamentarizmni rivojlantirish jarayonida shakllana boshladi. Yangi parlamentarizm sharoitida ijro hokimiyatining parlament bilan doimiy muloqotini ta'minlovchi vakilda zaruriyat tug'ildi.

Yangi O'zbekiston – samarali zamonaviy parlamentarizm instituti faoliyat ko'rsatayotgan mamlakat sifatida qaror topmoqda. Hokimiyat vakolatlari bo'linishi, ular o'rtasida o'zaro tiyib turish va manfaatlar muvozanatini saqlash konstitutsiyaviy prinsiplarini izchil amalga oshirish, xalq hokimiyatini,

parlamentarizmni har tomonlama rivojlantirish va mustahkamlash, siyosiy partiyalarning rolini kuchaytirishga qaratilgan islohotlar jadal davom etmoqda [2].

Turli mamlakatlarda hukumat vakili institutining shakllari

Mamlakat	Boshqaruv shakli	Institut nomi / shakli	Huquq va vakolatlar
Rossiya	Prezident-parlament respublikasi	Hukumatning parlamentdagi vakili	Qonun loyihalarini himoya qiladi, hukumat pozitsiyasini taqdim etadi
Germaniya	Parlament respublikasi	Vazirlar va parlament kotiblari	Bundestagda qatnashish, bayonot berish, qonunlar bo'yicha fikr bildirish
Fransiya	Prezident-parlament respublikasi	Vazirlar va davlat kotiblari	Konstitutsiyaviy huquq asosida parlamentda ishtirok etish
Buyuk Britaniya	Parlament monarxiyasi	Vazirlar (deputatlar ham)	Qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi funksiyalarni birlashtiradi
Qozog'iston	Prezident respublikasi	Vazirlar yoki maxsus vakil	Parlamentda hukumat tashabbuslarini himoya qiladi
Hindiston	Parlament respublikasi	Vazirlar – parlament a'zolari	Parlamentda ishtirok etish, qonun tashabbusini himoya qilish
Kanada	Parlament monarxiyasi	Vazirlar – deputatlar	Ijro etuvchi va qonun chiqaruvchi vazifalarni amalga oshiradi
AQSH	Prezident respublikasi	Administratsiya vakillari (norasmiy)	Kongressda guvoh sifatida so'rov va hisobot berish
Meksika	Prezident respublikasi	Vazirlar va davlat kotiblari	Parlamentda hisobot va tashabbuslarni taqdim etadi
Armaniston	Parlament respublikasi	Hukumat vakillari	Parlamentda qonunlar yuzasidan hukumat nuqtayi nazarini taqdim etadi

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. M. Mirziyoyev ta'kidlaganidek, "Yangi davrda parlament chinakam xalq uyi, uning quyi palatasi esa g'oyalar generatoriga, sog'lom raqobat, bahs va munozaralar maydoniga aylanishi kerak" [3].

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Oliy Majlis palatalari bilan hamkorligining tashkiliy-huquqiy mexanizmlarini yanada takomillashtirish, qonun ijodkorligi jarayonida va ijro hokimiyati organlari faoliyati ustidan parlament nazoratini amalga oshirishda Vazirlar Mahkamasi ishtirokining samaradorligini oshirish, mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish vazifalarini bajarishda Hukumat mas'uliyatini kuchaytirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 28 sentyabrdagi PQ–3294-son qarori bilan O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Ijro etuvchi tuzilmasida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisidagi vakolatli vakili lavozimi joriy etilgan[4].

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisidagi Vakolatli vakilining asosiy vazifalari quyidagilardan iborat etib belgilangan:

Qonun loyihalarini tayyorlashni muvofiqlashtirish: Vazirlar Mahkamasining tarkibiy bo'linmalari, davlat va xo'jalik boshqaruvi organlari, shuningdek, mahalliy ijro etuvchi hokimiyat organlarining Oliy Majlis palatalarida ko'rib chiqilayotgan qonun loyihalari va boshqa hujjatlarni tayyorlashda o'zaro hamkorligini ta'minlaydi;

Qonun ijodkorligi jarayonida ishtirok etish: Vazirlar Mahkamasi Prezidiumi majlislarida qonun loyihalari va boshqa masalalarni muhokama qilishda hamda Oliy Majlis palatalarida qonun loyihalarini ko'rib chiqishda ishtirok etuvchi hukumat vakillari tarkibini shakllantirishda ishtirok etadi;

Hukumat pozitsiyasini taqdim etish: qonunlar, qonun loyihalari, davlat dasturlari loyihalari va Oliy Majlis palatalarida ko'rib chiqilayotgan boshqa masalalar yuzasidan Vazirlar Mahkamasining kelishilgan pozitsiyasini taqdim etadi;

Hukumatni axborotlashtirish: Oliy Majlis palatalarida qonun ijodkorligi jarayonining borishi, qonunchilik tashabbuslarining qabul qilinishi, parlament nazorati natijalarini ko'rib chiqish va uning faoliyati bilan bog'liq boshqa masalalar to'g'risida Vazirlar Mahkamasiga axborot berib boradi;

Qonunlar ijrosini ta'minlash: yangi qabul qilingan qonunlarni o'z vaqtida va sifatli amalga oshirish yuzasidan Vazirlar Mahkamasining ko'rsatmalari, rejalari va qarorlarini tayyorlashni, shuningdek, amaldagi qonunlarning davlat va xo'jalik boshqaruvi organlari tomonidan bajarilishini o'rganish va tahlil qilishni tashkil etadi;

Parlament nazoratida ishtirok etish: qonunlar, davlat dasturlari va boshqa sohalar ijrosi ustidan parlament nazoratini amalga oshirishda Vazirlar Mahkamasining ishtirokini ta'minlaydi [5].

Vakolatli vakil Vazirlar Mahkamasi ijroiya tuzilmasi tarkibiga kiradi va Hukumat uyida joylashgan. U O'zbekiston Respublikasi Prezidenti bilan kelishilgan holda O'zbekiston Respublikasining Bosh vaziri tomonidan lavozimga tayinlanadi va lavozimidan ozod qilinadi. Vakolatli vakilning faoliyatini Vazirlar Mahkamasi Boshqaruvi muvofiqlashtiradi.

Shu bilan birga, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev tomonidan O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasining 2024 yil 20 noyabr kunidagi majlisida hukumat, vazirlik va idoralar hududlar rahbarlari deputatlar tomonidan aniqlangan muammolarni hal etishda quyi palata qo'mitalari bilan tizimli hamkorlikni yo'lga qo'yishlari lozimligi ta'kidlangan edi. Turli sohalarda nazoratni ta'minlovchi davlat inspeksiyalarning Qonunchilik palatasi qo'mitalari bilan hamkorlik tizimi yo'lga qo'yilmaganligi va shu bois ularning hisobotlarini qo'mitalarda muhokama qilib borish bo'yicha yangi, ta'sirchan tizim joriy etish muhimligi ta'kidlangan edi.

Bu ish samarali bo'lishi uchun vazirlik va idoralarda rahbar o'rinbosarlarini quyi palata qo'mitalari bilan doimiy hamkorlik uchun mas'ul etib birlashtirish taklif etilgan.

Ushbu taklifdan kelib chiqib har bir vazirlik va idoralarda Qonunchilik palatasi qo'mitalari bilan doimiy hamkorlik qiluvchi bittadan rahbar o'rinbosarlari tayinlandi. Bu ham Hukumatning Parlamentdagi vakillik institutini rivojlantirishga, Hukumatning Parlament oldidagi hisobdorligini ta'minlash, Parlament faoliyatini yuritishda qulaylik yaratishda muhim qadamlardan biri bo'ldi.

Bugungi kunga kelib milliy Vakolatli vakil instituti o'zining ijobiy samarasini berib kelmoqda. Hukumat va Parlament o'rtasida qonun loyihalarini ishlab chiqish, qabul qilish va ularning ijrosi ustidan parlament nazoratini o'natishda Vakolatli vakil ishonchli va samarali "ko'priq" vazifasini bajarmoqda. Jumladan qonun loyihalarini Parlamentariylar o'rtasida muhokama qilish jarayonida kelib chiqayotgan savollarga tegishli mutasaddi vazirlik va idoralaning mutahassislarini jalb qilgan holda har bir savolga professional javob olinishi va kelgusida qabul qilinayotgan qonunlarni ravon, sodda va albatta halqchil bo'lishiga hizmat qilmoqda.

Bundan tashqari, tegishli davlat dasturlarini ijrosini ta'minlash, Parlament vakillarining o'z saylovchilari bilan uchrashish jarayonida kelib chiqayotgan muammoli masalalarni markazlashgan xolda, ya'ni Vakolatli vakil orqali Hukumatga oldiga qo'yish hamda ularni tezlik bilan va sifatli ijro etilishini ta'minlashda o'z natijasini bermiqda.

Umuman olganda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Oliy Majlisdagi Vakolatli vakili davlat hokimiyati ijroiya va qonun chiqaruvchi hokimiyat tarmoqlarining samarali hamkorligini ta'minlash, davlat apparati faoliyatini yanada muvofiqlashtirilgan va samarali amalga oshirishga ko'maklashishda muhim o'rin tutadi.

Shu bilan birga, 2023 yili umumxalq referendumini orqali qabul qilingan yangi Konstitutsiyada parlament vakolatlari keskin oshirildi. Oliy Majlis Qonunchilik palatasining mutlaq vakolatlari 5 tadan 12 taga, Senat vakolatlari esa 14 tadan 18 taga yetkazildi [6]. Sud, korrupsiyaga qarshi kurash va raqobat organlarini shakllantirish bo'yicha Prezidentning qator vakolatlari qonun chiqaruvchi hokimiyatga o'tkazildi. Parlamentning Hukumatni shakllantirishdagi ishtiroki, huquqni muhofaza qiluvchi organlar ustidan nazorat mexanizmlari yanada kuchaytirildi.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekiston Respublikasida ijro va qonun chiqaruvchi hokimiyat tarmoqlari o'rtasidagi hamkorlik mexanizmlarini takomillashtirish jarayonida Vazirlar Mahkamasining Oliy Majlisdagi vakolatli vakili instituti muhim islohotlarni hayotga tatbiq etishda markaziy o'rin tutmoqda. Bu institut nafaqat qonunlarni ishlab chiqish va qabul qilishda, balki ularning ijrosini ta'minlashda, shuningdek ijro hokimiyati organlari faoliyati ustidan parlament nazoratini amalga oshirishda ishonchli yordamchi vazifasini bajarmoqda. Amaliyot shuni ko'rsatmoqdaki, vakolatli vakilning faoliyati natijasida qonun hujjatlarining sifati yaxshilanmoqda, halqchil qonunlar qabul qilinmoqda va eng muhimi, xalq deputatlarining saylovchilar bilan muloqoti jarayonida aniqlangan muammolarni tezkor hal etish mexanizmi yo'lga qo'yilmoqda. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan konstitutsiyaviy islohotlar, jumladan Oliy Majlis vakolatlarning kengaytirilishi sharoitida hokimiyat tarmoqlari o'rtasidagi hamkorlik mexanizmlarini yanada takomillashtirish, davlat hokimiyati

organlarining faoliyatini yanada demokratlashtirish va ochiqlikni ta'minlash, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish strategiyasini amalga oshirish va xalq farovonligini yuksaltirish yo'lida muhim qadam bo'lib xizmat qiladi [7].

Mamlakatimizda milliy Parlamentarizmni rivojlantirish borasida qo'yilayotgan qadamlarga mos mos tarzda Vakolatli vakil institutini huquqiy maqomini kuchaytirish va uning vakolatlarini, imkoniyatlarini kengaytirish maqsadga muvofiqdir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Toshev B.N. O'zbekistonda parlament nazorati institutining rivojlanish tendensiyalari: qiyosiy-huquqiy tahlil. Monografiya. – Toshkent: TDYUU, 2023.–240 b.
2. Odilqoriyev X.T., Tulteyev I.T. Ikki palatali parlament. – Toshkent: "O'zbekiston", 2019. – 224 b.
3. Muxamedov O'.X. Davlat hokimiyati tizimida ijro organlarining konstitutsiyaviy huquqiy maqomi: nazariya va amaliyot // Davlat va huquq. – 2022. – №3. – B. 75-83.
4. Qodirov A.A. Vazirlar Mahkamasining Oliy Majlis bilan o'zaro hamkorligi mexanizmlarini takomillashtirish muammolari // Huquq va demokratiya. – 2024. – №1. – B. 112-120
5. Saidov A.X. Parlament va qonun ijodkorligi jarayoni: nazariya va amaliyot. – Toshkent: "O'zbekiston", 2021. – 280 b.
6. Xusanov O.T. O'zbekistonda davlat hokimiyati organlari tizimida Vazirlar Mahkamasining o'rni // Yurist axborotnomasi. – 2022. – №4. – B. 45-52.
7. Ismoilov N.M. Konstitutsiyaviy islohotlar sharoitida Oliy Majlisning nazorat vakolatlari kengayishi: xalqaro tajriba va milliy qonunchilik tahlili // Huquq va burch. – 2023. – №2. – B. 33-38

JAMOATCHILIK ISHTIROKI – DEMOKRATIK DAVLAT QURILISHINING MUHIM VOSITASI SIFATIDA

Z. Nishonov

*“Tashkent-Sharqiy Airport” MchJ
Aviatsiya xavfsizligi departamenti direktori*

Annotatsiya. mazkur maqolada “jamoatchilik ishtiroki” tushunchasi, uning kategorial asoslari va davlat va jamiyat hayoti rivoji jamoatchilik ishtirokining ta’sirchanligi masalalariga to’xtalib o’tilgan. Shuningdek, jamoatchilik nazoratini amalga oshirishning o’ziga xos shakli, turlari va tamoyillari ochib berilgan. Maqolada qiyosiy-tahliliy, nazariy va analitik metodlardan foydalanilgan.

Kalit so’zlar: jamoatchilik ishtiroki, qaror qabul qilish, legitimlik, rivojlanish, jamiyat barqarorlashuvi.

Аннотация. В данной статье рассматривается понятие “общественное участие”, его категориальные основы и вопросы влияния общественного участия на развитие государственной и общественной жизни. Также раскрыты конкретные формы, виды и принципы осуществления общественного контроля. В статье использованы сравнительно-аналитические и теоретические методы.

Ключевые слова: участие общественности, принятие решений, легитимность, развитие, стабилизация общества.

Abstract. This article examines the concept of “public participation”, its categorical foundations, and the influence of public participation on the development of government and public life. The specific forms, types and principles of public control are also have been disclosed. The article uses comparative-analytical, theoretical methods.

Key words: public participation, decision-making, legitimacy, development, and stabilization of society.

Bugungi taraqqiyotning yangi bosqichida, yangi O‘zbekiston ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy-madaniy hayotini yaxshilash bilan bog‘liq islohotlar olib borishda davlat organlari bilan bir qatorda, fuqarolik jamiyati institutlari, bundan tashqari, keng jamoatchilik ishtiroki ham muhim ahamiyat kasb etadi. Zotan, jamiyatda bo‘layotgan har bir islohotlar bevosita jamoatchilik muhokamasida, xalq bilan muloqot asosida qabul qilinmoqda. Hozir “Xalq davlat idoralariga emas, balki davlat idoralari xalqimizga xizmat qilishi kerak” degan g‘oyaning amaliy ahamiyati davlat va jamiyat barqarorlashuvining asosiy mezoniga aylanib ulgurdi.

Shu o‘rinda jamoatchilik ishtiroki kategoriyasini asoslab ketish va ta’rifini berib o‘tish maqsadga muvofiq.

Jamoatchilik ishtiroki – bu fuqarolar va ularning birlashmalari siyosiy qarorlarni shakllantirish va qabul qilishga ta’sir ko‘rsatishi mumkin bo‘lgan jarayonlarni nazarga tutadi. Bu jarayonda fuqarolar huquqlari, manfaatlar va qadr-qimmatlari birlamchi maqsadga aylanadi.

Jamoatchilik eshituvlari – bu kelishuvga yo‘l, ishonchga asos va barqaror rivojlanishning garovidir. Bu jarayon barcha ishtirokchilarning mas’uliyatli va ochiq yondashuvini talab qiladi. Eng muhimi – odamlarni eshitish va ularning fikrini inobatga olishdir [1].

“Jamoatchilik ishtiroki” (community participation) – bu jamoalar va fuqarolarning o‘zlarining hayotidagi qarorlar qabul qilish jarayonlarida, shuningdek, davlat va jamiyat hayotidagi faoliyatlarda faol ishtirok etishini anglatadi. Bu tushuncha ko‘pincha demokratiya, ijtimoiy adolat, va jamiyatning umumiy taraqqiyotiga katta ahamiyat beriladigan masalalarda qo‘llaniladi.

Qolaversa, jamoatchilik – demokratik davlat tuzilishidagi muhim elementlardan biri hisoblanadi. Bu nafaqat fuqarolardan fikr olish va ularni ma’lumot bilan ta’minlash orqali samarali va maqbul qarorlar

qabul qilish imkonini beradi, shuning bilan birga jamoatchilikka o'z fikrini, nuqtai nazarini va tashabbuslarini davlat va nodavlat sektorga yetkazish imkoniyatini ham yaratadi.

Jamoatchilik ishtirok etish insonning huquqi bo'lib, majburiyat emas, turli odamlar turli darajada jamoatchilik muhokamalarida ishtirok etish uchun turli hajmda kuch sarflashga tayyor bo'lishlari mumkin. Ular uchun bu, ayniqsa, o'zining farovonligiga ta'sir qiluvchi masalalar bo'lsa, yoki butunlay ta'sir qilmaydigan bo'lsa, ayniqsa farq qiladi. Boshqa tomondan, qonunchilik, vaziyat va jarayonni tashkil etuvchilar tomonidan taqdim etilgan imkoniyatlar ham turlicha bo'lishi mumkin.

Hayotda «ishtirok»ning turli shakllarini umumlashtirish maqsadida, odatda, Sherri Arnshteyn tomonidan 1969 yilda taklif qilingan «ishtirok piyodasi» (ladder of participation) konsepsiyasi qo'llaniladi. Bu model jamoatchilikning qaror qabul qilishdagi ishtirok darajalarini va ularning qarorga ta'sir qilish imkoniyatini turlicha darajalarda ko'rsatib, jamoatchilikning ishtirok darajasiga qarab ularning qaror qabul qilishdagi hokimiyati va ta'siri qanday o'zgarishini anglatadi [2].

Ko'pincha turli xil so'rovlar, anketalar, uchrashuvlar, og'zaki va yozma sharhlar qo'llaniladi. Biroq, maslahatlarda - bu ishtirokning yuqori darajasi bo'lib, jamoatchilikka muhokama kun tartibini ta'sir qilish va yakuniy hujjatlar bo'yicha nazorat qilish imkoniyatini beradi. Maslahatlar - bu jamoatchilik va ishlab chiquvchi o'rtasidagi rasmiy muloqot bo'lib, u muammolarni aniqlash va ziddiyatlarni hal qilishga qaratilgan. Odatda maslahatlarga uchrashuvlar, seminarlar va jamoat qabulxonalarining ishlari kiritiladi. Biroq, qaror hali ham muhokama va nazoratdan tashqarida qoladi, shuning uchun maslahatlarga ko'pincha «simvolik ishtirok» deyiladi.

Jamoatchilikni jalb qilishning turli amaliyotlari orasida fuqarolar yoki masalan, fermerlar va kichik ishlab chiqaruvchilar loyihani muhokama qilishda, rejalashtirishda va qarorlar qabul qilishda ishtirok etishadi [3].

Bundan tashqari, jamoatchilik eshituvlari – mavjud muammolarga oid masalalarni hal etishda jamoatchilik ishtirokining shakllaridan birini nazarda tutib, jamoatchilik fikri va eshituvi jarayonida ko'rib chiqilayotgan masala yuzasidan asoslangan ma'lumotlar berish va manfaatdor ishtirokchilarga fikr-mulohaza va takliflarni kiritish imkonini yaratishadi. Jamoatchilik eshituvlari samarali natija berishi, avvalo, ularning rejali va aniq takliflarni kiritish asosida muhokamalarning o'zaro ishonch muhitiga aylanishini ko'maklashish jaryonini yuzaga chiqaradi.

Ayrim xorijlik mutaxassislar fuqarolik ishtirokining Eng keng tarqalgan quyidagi shakllari borligini ta'kidlashadi: saylov jarayonlarida ishtirok etish; jamoat tashkilotlari faoliyatida qatnashish; volontyorlik; ommaviy eshituvlar va yig'ilishlarda ishtirok etish va b.q.

Bundan tashqari, yana maxsus shakllar ham mavjud bo'lib, ular davlat boshqaruvi, elektron hukumat amaliyoti va fuqarolik jamiyatining rivojlanishi bilan bog'liqdir. Ushbu shakllar fuqarolarni siyosiy jarayonlarga jalb qilish faoliyati bilan bog'liq bo'lib, muayyan institutsional bosqichlar orqali manfaatlarni bayon qilish va ijtimoiy manfaatlar integratsiyalashuvi asosida kechishini nazarda tutadi.

Bundan tashqari, 1969 yilda amerikalik huquqshunos Sherri Arnshteyn fuqarolik ishtiroki darajalarini tasvirlagan va uni “ishtirok zinapoyasi” (The Ladder of Citizen Participation) deb atagan. Bu modelda sakkizta daraja mavjud bo'lib:

- ikkita pastki daraja – fuqarolar ishtirokidan butunlay mahrum etilgan holatlar;
- o'rtadagi uchta daraja – ramziy, ya'ni nomigagina ishtirok;
- uchta yuqori daraja – haqiqiy fuqarolik ishtirokiga asoslangan holatlardir.

Keyinroq ushbu model takomillashtirilib, IAP2 (Public Participation Institute) tomonidan “Fuqarolik ishtirokining spektri” nomi bilan besh bosqichli yangi konsepsiya taklif qilindi (IAP2 Spectrum of Public Participation, 2018). Ya'ni:

1. Xabar berish. Bu bosqichda fuqarolar asosan passiv ishtirokchilar sifatida ma'lumot qabul qiladilar. Ammo bu ma'lumotlar ularga muhim muammolar bo'yicha xabardor bo'lish va davlat qarorlarining asoslarini tushunish imkonini beradi.

2. Maslahatlashuv. Bu bosqichning maqsadi – fuqarolardan fikr va takliflar olish, ularning qarashlari va afzalliklarini aniqlash. Davlat organlari bu fikrlar asosida o'z siyosatning ayrim elementlarini qayta ko'rib chiqishi yoki ustuvorliklarni o'zgartirishi mumkin.

3. Jalb etish. Bu bosqichda fuqarolar va jamoatchilik tashkilotlari siyosiy qarorlar ishlab chiqish jarayoniga bevosita jalb etiladi. Ularning fikrlari va tashvishlari to'liq inobatga olinishiga harakat qilinadi.

4. Hamkorlik. Bu shaklda fuqarolar va davlat organlari o'zaro teng va sheriklik asosida qarorlar qabul qiladi. Ikkala tomon ham ma'lum darajada qaror qabul qilish huquqiga ega bo'ladi.

5. Vakolat berish. Bu eng yuqori va murakkab shakl bo'lib, unda davlat qaror qabul qilish vakolatlarini to'liq yoki qisman fuqarolarga topshiradi. Fuqarolarga yetarli resurslar va erkin tashkil topish imkoniyatlari taqdim etiladi.

Umuman olganda, bu singari konsepsiya demokratiyaning to'la amal qilinishini asoslaydi, degan xulosa chiqarishga qo'l keladi.

Jamoatchilik ishtirokining bir necha asosiy shakllari mavjud bo'lib, ular ochiq muloqot shaklida, ya'ni, davlat organlari va jamoat organlari o'rtasidagi o'zaro fikr almashish, ijtimoiy konsensusga kelish asosida kechishi mumkin. Bunda jamoatchilik ishtiroki asosida boshqaruv qarorlari qabul qilish bilan bog'liq masalalarda o'z fikrini bildirish imkoniyati yuzaga chiqadi. Ya'ni, qaror qabul qilish jarayonlarida faol ishtirok – mahalliy va milliy darajadagi qarorlar jarayonida jamoat va fuqarolarning itiroki – demokratiya yo'lidagi siyosiy loyallikning faol kechishini ko'rsatib beradi.

Yana bir shakli jamoatchilikning manfaatlari borasidagi amaliy dasturlar, chora-tadbirlar ishlab chiqishda jamoatchilik fikrini inobatga olish va ular ilgari surayotgan tashabbuslarni qo'llab-quvvatlash lozim bo'ladi.

Bundan tashqari, ijtimoiy tarmoqlar orqali muloqot – raqamli platforma orqali fuqarolar bilan muloqot jarayonini amalga oshirish jamoatchilikning manfaatlari uchun zarur bo'lgan qarorlar qabul qilishda o'ziga xos legitim faoliyatni yuzaga keltiradi. Negaki, bugungi zamonaviy jamiyatda xos belgilardan bo'lgan raqamli ishtirok, qabul qilinishi kutilayotgan va rejadagi dastur loyihalarini amaliy ahamiyati va darajasi yuqori bo'lishini ko'rsatib beradi.

Shuningdek, davlat va jamiyati hayoti, ijtimoiy-siyosiy jarayonlar barqarorlashib borishi, jamiyat modernizatsiyalashuvi uchun zarur bo'lgan qarorlar qabul qilishdan avval ochiq muhokamalar o'tkazish orqali jamoatchilik eshituvlari tashkil qilish demokratiyaning kognitiv belgilari amalga oshirishini ham ko'rsatadi.

O'rni kelganda ta'kidlash lozimki, jamoatchilik eshituvi sub'ektlari, ya'ni, ishtirokchilari sifatida buyurtmachi (loyiha yoki dastur, yoki bo'lmasa, qaror kirituvchi tashabbuskor organ); ijro hokimiyati organlari va mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari hamda jamoatchilikning o'zi, ya'ni, eshituvga bevosita yoki bilvosita ishtirok etuvchi fuqarolar va jamoatchilik tashkilotlarini kiritish mumkin.

Bulardan tashqari, jamoatchilik ishtirokining yana bir shaklini inobatga olish kerakki, bu ham bo'lsa, jamoatchilik kengashlarini tuzish va amaliy natijadorligiga erishish choralari ko'rib borish bilan bog'liq bo'ladi. Ya'ni, davlat boshqaruv organlari qoshida faoliyat yurituvchi jamoatchilik maslahat kengashlari faoliyati zarur hisoblanadi va o'z navbatida, davlat organlari va keng jamoatchilik o'rtasida legitimlik to'la qaror topishiga imkoniyat yaratadi.

Shu bilan birga, jamoatchilik ishtirokining muhimligi, fuqarolarning o'z huquqlarini to'liq amalga oshirishga, shuningdek, jamiyatdagi muammolarga faol yo'l bilan yechim topishga yordam beradi.

Misol uchun, J. Pretty tomonidan 1995 yilda taklif qilingan jamoatchilik ishtirokining turlari tasnifi 7 bosqichni o'z ichiga oladi:

1. **Manipulyatsion ishtirok:** Bu yolg'on. "Jamoatchilik vakillari" rasmiy komissiyalarga jalb qilinadi, ammo ular saylangan emas va haqiqatda hech qanday vakolatga ega emaslar.

2. **Passiv ishtirok:** Odamlarga tayyor qaror yoki allaqachon amalga oshirilgan ishlar haqida xabar beriladi. Administratsiya yoki loyiha vakillari tomonidan bir tomonlama axborot berish, reaksiyani eshitish yoki javob olish imkoni bo'lmasdan. Faqat tashqi mutaxassislar tomonidan taqdim etilgan ma'lumotlar tarqatiladi.

3. **Maslahatlashuvlarda ishtirok:** Tashqi mutaxassislar odamlar javob berishi kerak bo'lgan savollarni va ishtirok etishlari kerak bo'lgan maslahatlashuvlar formatini belgilaydi. Ular tahlil va xulosalarni nazorat qiladi. Jarayon qaror qabul qilishda ishtirok etishga imkon bermaydi, mutaxassislar fuqarolarning fikrlarini qarorga kiritish majburiyatiga ega emaslar.

4. **Mukofot uchun ishtirok:** Odamlar o'z mehnatini oziq-ovqat, pul yoki boshqa moddiy mukofotlar evaziga taqdim etadilar. Fermerlar eksperimentlar uchun maydonlarni taqdim etishlari mumkin, ammo ular eksperimentlarda va bilim olish jarayonida ishtirok etmaydilar. Garchi buni "ishtirok" deb atashsa ham, odamlar innovatsiyalarni tarqatishda ishtirok etmaydilar, chunki moddiy rag'batlar tugagach, ishtirok to'xtaydi.

5. **Funksional ishtirok:** Ishtirok loyiha menejerlari tomonidan o'z maqsadlariga erishish uchun – xarajatlarni kamaytirish kabi – vosita sifatida qaraladi. Qarorlar ishlab chiqish uchun guruhlar tuzilishi mumkin, ammo bu faqat asosiy qarorlar allaqachon qabul qilinganidan keyin amalga oshadi. Yomon holatda, odamlarni faqat boshqa odamlarning maqsadlarini amalga oshirish uchun taklif qilishadi.

6. **Interaktiv ishtirok:** Odamlar muammolarni birgalikda tahlil qilishda, rejalashtirishda ishtirok etadilar va mahalliy tashkilotlarni muammolarni hal qilish uchun shakllantiradilar yoki yaxshilaydilar. Ishtirok huquq sifatida qaraladi, nafaqat loyiha maqsadlariga erishish vositasi sifatida. Jarayon o'zaro o'rganish orqali ko'plab maqsadlarga erishishga imkon beradigan interdisipliner texnologiyalar asosida quriladi. Guruhlar qaror qabul qilishda ishtirok etadilar va resurslarni boshqaradilar, shuning uchun ularning haqiqiy ta'siri bor.

7. **O'zini-o'zi mobilizatsiya qilish:** Odamlar tashqi tashkilotlardan mustaqil ravishda tizimni o'zgartirish uchun tashabbus ko'rsatadilar. Ular tashqi tashkilotlar bilan resurslar va texnik tavsiyalar olish uchun aloqada bo'lishadi, ammo ularning taqsimotini o'zlari boshqaradilar. O'zini-o'zi mobilizatsiya qilish hukumat va NNTlar tomonidan "ruxsat beruvchi" qo'llab-quvvatlash taqdim etilsa, keng tarqalishi mumkin [4].

Qolaversa, jamoatchilik ishtiroki tegishli institutlar mavjud bo'lgan holdagina amalga oshishi real kechadi. Ya'ni bunda jamiyat va siyosiy sub'ektlar o'rtasidagi o'zaro hamkorlik va aloqalar shakllangan siyosiy muhitda siyosiy jarayonlar bilan bog'liq holda rivojlanishi kuzatiladi.

Jamoatchilik ishtiroki mavjud hokimiyat faoliyatini fuqarolik jamiyati sari "yumshatish" vositasi sifatida xizmat qilishini inobatga olish lozim. Shu bilan birga, u qarorlar qabul qilishda ko'proq ma'lumot taqdim etadi, turli guruhlarining fikrlarini hisobga olishga yordam beradi va bu orqali jamoatchilik eshituviga ma'lum darajada xissa qo'shadi. Eng muhimi, siyosiy qarorlarni jamoatchilik qo'llab-quvvatlashi uchun asos yaratadi hamda aniq muammolar va talablar haqida hokimiyat qatlamiga yetarli ma'lumotlar yetib borishiga o'ziga xos imkoniyat yaratadi – boshqaruv organi va jamoatchilik fikri integratsiyalashuvining ijtimoiy-siyosiy mexanizmi ishga tushadi.

Shuni ham inobatga olish lozimki, jamoatchilik ishtiroki jamiyat va davlat o'rtasida qo'shimcha aloqalar – siyosiy lokalizatsiya jarayonlari kechishiga sharoit yaratadi. Eng oddiy darajada, bu – fuqarolar hayotiga ta'sir qiluvchi qarorlarni qabul qilayotgan shaxslar qaror qabul qilishdan oldin fuqarolar bilan muloqot qilishi kerakligi kafolatlanadi.

"Shuningdek, fuqarolik ishtiroki ochiq ko'rinmagan muammolarni aniqlash, turli qarashlar o'rtasida kelishuv topish va o'ylangan qarorlar qabul qilish uchun samarali mexanizm hisoblanadi. U siyosiy jarayonning legitimligi va fuqarolar uchun muhim bo'lgan qadriyatlar borasida ma'lumot olish vositasi hamdir" [5].

Bir jihatni inobatga olish lozimki, jamoatchilik ishtiroki jamoatchilik nazoratining qanchalik real amalga oshirilishi bilan bog'liq bo'ladi. Bunda jamoatchilik nazorati o'z faoliyatini ochiq hujjatlar asosida yoki tashkilotlarda tekshiruvlar o'tkazish yo'li bilan amalga oshirsa ham, uning faoliyati qonuniylik, shaffoflik va javobgarlik talablariga javob berishi kerak. Ya'ni bunda, "Legitimlik" o'z ahamiyatini topishi kerak. "Legitimlik" deganda, agar jamoatchilik nazorati nodavlat tashkilot tomonidan tashkil etilgan bo'lsa, bu ro'yxatdan o'tishni anglatishi mumkin (tekshiruvdan kamida bir yil oldin) va maxsus talablarni bajarishni; jamoatning qo'llab-quvvatlanishini tasdiqlovchi dalillarni; tashkilotning tanlangan jamoatchilik nazorati sohasidagi malakasini tasdiqlashni anglatadi.

Jamoatchilik nazorati vakilining qonuniyligi, davlat yoki boshqa inspeksiyaga kiritilgan vakilning tashkilot yoki guruh nomidan vakolat olishini, ya'ni vakolatnomaga ega bo'lishini yoki boshqa shaklda ifodalangan topshiriqqa ega bo'lishini anglatishi mumkin; agar u kuzatuvchi sifatida emas, balki ekspert sifatida ishtirok etsa, uning shaxsiy malakasini tasdiqlash. "Shaffoflik" jamoatchilik nazoratini amalga oshirayotgan tashkilotda jamoatchilik nazoratini tartibga soluvchi mahalliy hujjatlarning ommaviy ravishda mavjudligini, ekspertlarni taklif qilish va yoki inspektorlarni tayyorlash tizimining tushunarli bo'lishini anglatadi.

Shaffoflik jamoatchilik nazorati xodimlari tomonidan yuzaga keladigan manfaatlar to'qnashuvi muammolarini hal qilishga qaratilgan bo'lishi kerak. Bu to'qnashuvlar nazoratchining tekshiruv natijalariga nisbatan shaxsiy yoki moddiy manfaatlari borligi, tekshirilayotgan sub'ekt bilan shaxsiy yoki xizmat aloqalari mavjudligi yoki tekshiruvni o'tkazish jarayonida unga bosim o'tkazilishi mumkinligi holatlarida yuzaga keladi.

"Javobgarlik" eng avvalo, jamoatchilik nazorati natijalarining fuqarolar uchun ochiqligini ta'minlashni anglatadi (minimal darajada – doimiy mavjud bo'lgan veb-saytda majburiy ravishda e'lon qilish). Bundan tashqari, bu tushuncha ekspertlar yoki inspektorlarning nazoratni o'tkazuvchi tashkilot oldida hujjatli javobgarligini, tekshiruv davomida ma'lum bo'lgan maxfiy ma'lumotlarni oshkor qilmaslik bo'yicha tekshirilayotgan tashkilot bilan shartnoma tuzish imkoniyatini, ma'lumotlarning

tarqalishini oldini olish uchun choralar ko'rishni va tashkilotning tekshiruv xulosalarini sudgacha va sud usullari bilan himoya qilish qobiliyatini ham o'z ichiga oladi [6].

Bunda albatta manfaatlar to'qnashuvi bo'lishi prognozini oldindan bilgan holda uning oldini olishning institutsional va legitim yo'llarini qo'llash kerak bo'ladi. Legitimlik faqat jamoatchilik ishtiroki sub'ektlari uchun emas, albatta ikki tomon manfaatlaridan kelib chiqishi lozim bo'ladi. Shunda demokratiya prinsiplari amalga oshishi ham oson kechishi kuzatiladi.

Bu orqali davlat organlari va jamoatchilik o'rtasida shaffoflik, hisobdorlik va ishonchni kuchaytirish jarayoni oson kechishini ta'minlanadi.

Shuni ham inobatga olish lozimki, jamoatchilikning ishtirokiga ta'sir etuvchi omillar ham kuzatiladi. Tahlillarga ko'ra, jamoatchilikning ishtirok etadigan amaliyoti bir qator omillar tomonidan belgilanadi. Ijobiy natijalarga erishishda muhim rol o'ynayotgan asosiy omillar quyidagilardan iborat bo'ladi:

✓ *Davlat organlarining sub'ektiv pozitsiyasi.* Davlat organlarining jamoatchilik ishtirokini qanday qabul qilishi muhim ahamiyatga ega. Agar davlat organlari jamoatchilikning ishtirokini qimmatli va zarur deb hisoblasa, bu fuqarolarni qaror qabul qilish jarayonlariga yanada ko'proq jalb qilishga yordam beradi. Agar bunday tan olish bo'lmasa, fuqarolarning ishtirok etishi cheklanishi mumkin.

✓ *Jamoatchilikning ishtirokini ta'minlovchi mintaqaviy va mahalliy qonunchilikning mavjudligi.* Jamoatchilikning ishtirokiga doir qonun va tartiblar, shuningdek, mahalliy va mintaqaviy darajadagi me'yoriy-huquqiy asoslar ham muhimdir. Fuqarolarni qarorlar qabul qilishda ishtirok etishlari uchun yuridik asoslarning mavjudligi ularning faolligini oshirishga yordam beradi.

✓ *Davlat organlarining jamoatchilik ishtirokini ta'minlashga institutsional imkoniyatlari.* Davlat organlarining jamoatchilikning ishtirokini tashkil etish uchun mavjud bo'lgan imkoniyatlari, ya'ni bu sohada maxsus bo'linmalar va jamoat bilan ishlash bo'yicha mexanizmlar mavjudligi muhimdir.

✓ *Jamoatchilikning resurslari.* Jamoatchilikning ishtirok etishini ta'minlaydigan omillardan biri – fuqarolarning imkoniyatlari, shu jumladan bilim, vaqt, moliyaviy vositalar va tashkilotlanish. Agar jamoatchilikning muayyan guruhlar mavjud resurslarga ega bo'lsa, ular qarorlar qabul qilish jarayonida faol ishtirok etishi mumkin.

✓ *Jamiyatda ochiqlik an'analari.* Jamiyatda ochiqlik va muloqot an'analari muhim rol o'ynaydi. Agar jamiyatda fuqarolar va davlat organlari o'rtasida ochiq va konstruktiv dialog bo'lsa, bu jamoatchilikning ishtirokiga va hukumat qarorlariga ta'sir qilishga yordam beradi.

Ayrim mutaxassislarining fikriga ko'ra, jamoatchilik ishtirokida ayrim muammolar ko'zga tashlanishi mumkin. Xususan, vaqti-vaqti bilan o'zaro bog'liq faktorlar (ta'sir etuvchi shaxslar va guruhlar) hamkorlik qilganda va umumiy manfaatlariga ega bo'lganda, ular kollektiv hokimiyatni yuzaga keltiradi. Ammo umumiy maqsadlarga erishish uchun ular o'z-o'zini tashkillashtirishi lozim va bu jarayonda ierarxiya yuzaga keladi, mehnat taqsimoti amalga oshadi va funksiyalarni bajarishda rollar ajratiladi.

Bu jarayon odatda qarama-qarshiliklar bilan kechadi va hokimiyatni taqsimlash shakliga olib keladi, chunki nominal tenglik mavjud bo'lgan taqdirda ham, rahbarlik va muvofiqlashtiruvchi vazifalarni bajaruvchi shaxslar boshqalarga nisbatan katta tashkiliy ustunlikka ega bo'ladi.

Ishtirok usullari ko'p hollarda vakolatli organlarni shakllantirishdagi standart demokratik jarayonlarga qaraganda ko'proq fuqarolarni jalb qilmaydi. Ishtirok shakllari de-yure barcha fuqarolar uchun ochiq, ammo amaliyotda ishtirokchilar aksariyat hollarda aholining real ko'pchiligini ifoda etmaydi.

Fuqarolik ishtiroki mexanizmlari mavjud davlat tuzilmalari o'rniga ishlamaydi, balki ularni to'ldiruvchi vosita hisoblanadi. Ishtirokning mazmunli natijalari mavjud bo'lgan hollarda ham, fuqarolar fikri qanday qilib qaror qabul qilish jarayoniga integratsiya qilingani aksar vaqt tushunarsiz bo'lib qoladi. J. Nalbandyan ta'kidlaydi:

«Ma'muriy modernizatsiya va fuqarolik faoliyati o'rtasida chuqur ziddiyat mavjud...».

Shu boisdan, hatto barqaror jamoalar va tashkilotlar ishtirokining natijalari ham ko'pincha davlat boshqaruvi tizimidagi tashkiliy jarayonlarga osongina moslashtirilmaydi.

Fuqarolik ishtiroki mexanizmlari ko'p hollarda fuqarolarning keng doirasini jalb qilish imkoniyatini bermaydi. Amaliyotda, fuqarolik ishtirokiga jalb qilinganlar ko'pincha ochiq-yopiq tarzda konsensusga erishishni asosiy maqsad qilib qo'yadi. Konsensus izlash, odatda, ijobiy natijalar beradi – u qaror qabul qilish jarayonida fikrlar evolyusiyasiga olib keladi. Biroq, bunday konsensus izlanishi ortida resurs va imkoniyatlardagi chuqur tengsizlik yashirin bo'lishi mumkin. Formal tenglik mavjud bo'lgan

holatlarda ham, zaif yoki marginal guruhlar uchun real imkoniyatlar cheklangan bo'lib, davlat ko'p hollarda "muvofig" guruhlar orqali "noxush" ishtirokni jilovlashga harakat qiladi (Becher, 2010).

Mohiyatan olib qaraganda, jamoatchilik ishtiroki muhim bo'lgan bir qancha tamoyillarga asoslanadi.

Birinchidan, zarur bo'lgan masalani ko'tarish va uning muhokamasida ishtirok etish huquqi; ikkinchidan, davlat va jamiyat, umuman olganda, jamoatchilik manfaati bo'yicha qabul qilinishi rejalashtirilgan v kutilayotgan qarorning yakuniy bosqichigacha ishtirok etish huquqi;

Va nihoyat uchinchi tamoyil, bu ham bo'lsa, qabul qilingan qarorlarning amaliy ahamiyati, va jamiyatga ta'sirchanligi jarayonining bevosita ishtirokchisiga aylanish va kuzatib borish huquqi bilan ham asoslash mumkin.

O'rni kelganda ta'kidlab o'tish lozimki, jamoatchilik ishtiroki nafaqat jamiyat, keng jamoatchilik uchun, shuning bilan birga davlat uchun ham zarur institutsional ahamiyatga ega bo'ladi.

Ya'ni, Nega jamoatchilik ishtiroki barcha uchun muhim? Degan savolga javob topishga imkon yaratiladi.

Misol uchun, bu ishtirok jamiyat uchun: Jamoatchilik teng huquqli hamkor sifatida tan olinishi – davlat, fuqarolar va biznes o'rtasida hamkorlikni rag'batlantirishi; jamiyat a'zolarining ishtirok orqali turli loyihalar va dasturlar muvaffaqiyatining muhim jihatlari yuzaga chiqarishi; jamiyat a'zolarining mahalliy va davlat darajasidagi mavjud muammolardan xabardor bo'lish va uning yechimi yuzasidan, uni samarali hal etish bo'yicha aniq takliflar kiritish imkonini berishi hamda fuqarolarning hushyorligi, xabardorligi va ishtiroki bilan bog'liq omillarning jamiyatda amalga oshayotganlini ko'rsatadi.

Jamiyat a'zolari uchun esa, har qanday jarayonning avvalo, jamiyat a'zolari manfaatlari uchun inobatga olinishiga erishadi; madaniy, ma'rifiy, ekologik, iqtisodiy, siyosiy, huquqiy va ijtimoiy xavflar har qanday holatda ham fuqarolarga zarar yetkazmasligi choralari ko'rishga qo'l keladi hamda jamoatchilik ishtirokining ta'sirchanligi doimo boshqaruv organlari va NNTlarga sezilib turilishiga erishiladi.

Endigi masala jamoatchilik ishtirokining davlat uchun qanday zaruriy ahamiyat kasb etishini quyidagicha asoslash mumkin: jamiyat a'zolari, keng jamoatchilik o'z manfaatlari, jamiyat va davlat manfaatlari yo'lida qabul qilinayotgan qarorlardan xabardor bo'lishi davlatning oshkora faoliyatini ko'rsatadi, chunki ular o'zlari ham bu qaror uchun mas'uliyat his etadilar; jamoatchilik ishtirokining davlat siyosati samarali kechishidan xabardorligi va buning yanada samarali kechishiga ishtiroki davlat uchun ham muhim ahamiyatga ega; yana bir jihati, davlatdagi mavjud, yoki kutilishi mumkin bo'lgan ijtimoiy, iqtisodiy, ekologik, madaniy faoliyatdagi muammolardan faqat davlat emas, keng jamoatchilik ham qutulish va oldini olish bo'yicha tashbuskor bo'lish omili yetarlicha hisobga olinishini jamoatchilik o'ta muxim deb hisoblashadi.

Zero, jamoatchilik ishtiroki, bu nafaqat keng jamoatchilik uchun, balki NNTlar, mutaxassislar va manfaatdor jamoalarning davlat tomonidan qabul qilinadigan hujjatlarning jamoat va umuman fuqarolar manfaati yo'lida ta'sir ko'rsatish jarayoniga bog'liq holda faol ishtirok etishini inobatga oladi. Qonun loyihalari, qarorlar, farmonlar, reglamentlar va boshqa hujjatlar ishlab chiqilayotganda jamoatchilikning fikrini olish davlat va jamiyat o'rtasida ishonchli ko'pri, ijtimoiy integratsilashuvni yuzaga chiqaradi.

Jamoat ishtirokini tashkil etishning o'n ikki asosiy prinsipi:

Aniq maqsadning mavjudligi: Jarayonni tashkil etuvchi tomon tomonidan belgilangan va ishtirokchilarga ma'lum bo'lgan maqsad. Maqsad, muhokama qilinishi kerak bo'lgan qaror yoki hujjatni ko'rsatib, aniq ifodalangan bo'lishi kerak. Masalan, «atrof-muhitga ta'sirni baholash hujjatlarini jamoat muhokamasi» deb nomlanishi kerak, bu «loyiha muhokamasi» deb atalmasligi kerak, chunki bu ishtirokchilarni chalg'itadi. Shuningdek, ma'lum bir bosqichning (jarayonning) vazifalari aniq belgilanishi kerak: axborot yig'ilishi, izohlarni yig'ish, fikr almashish va boshqalar.

Alternativlik: Jamoat muhokamalari, agar ular alternativasiz bo'lsa, ahamiyatsiz bo'ladi, chunki bu holatda qaror qabul qilish jarayonida ishtirok etish haqida gapirish mumkin emas (qaror qabul qilish – bu bir nechta alternativlardan birini tanlash). Tashkilotchi o'z nuqtai nazaridan maqbul bo'lgan variantlar to'plamini muhokamaga qo'yishi mumkin va / yoki jamoat tomonidan taklif qilingan variantlarni ko'rib chiqishga tayyor bo'lishi kerak. Bu yerda soxta alternativalarni taklif qilishdan (masalan, binoni turli ranglarga bo'yash variantlari, odamlar ushbu joyda qurilishga qarshi bo'lgan holatda) saqlanish zarur. Bunday aldov harakatlari qo'shimcha g'azabni keltirib chiqaradi.

To'liq va ishonchli ma'lumot taqdim etish: Agar bu prinsip bajarilmasa, ishtirok manipulyatsiyaga aylanishi mumkin. Bundan tashqari, ishtirokning ijobiy iqtisodiy ta'siri kamayadi,

ijtimoiy ziddiyatlar xavfi ortadi, agar aldov ochilsa (bu hozirgi axborotlashgan jamiyatda, albatta, sodir bo'ladi). Davlat hokimiyati va mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlarining faoliyati haqida ma'lumot olish fuqarolarning huquqi bo'lganligi sababli, sud da'volari xavfi oshadi.

Ikkilamchi axborot almashish: Jamoat nafaqat loyiha haqida ma'lumot olish imkoniyatiga ega bo'lishi kerak, balki o'z takliflarini taqdim etishi kerak. Jamoatning bildirgan e'tirozlarini tahlil qilish va ularni yakuniy qarorda hisobga olish – bu jamoat ishtiroki dasturlarining samaradorligini baholashning asosiy mezon. Shuningdek, tashkilotchi yoki loyiha ishlab chiquvchi jamoatning takliflari loyihaga qanday ta'sir ko'rsatganini aytishi kerak. Boshqa tomondan, tashkilotchi faoliyat boshlovchisi yoki loyiha ishlab chiquvchi loyiha bo'yicha cheklovlar haqida jamoatga aytish va ularni bu cheklovlarni hisobga olib izohlar olish huquqiga ega bo'lishi kerak.

Ishtirokni o'rganish: Loyiha haqida axborot berish yetarli emas, agar fuqarolar ularning ishtirok etishga taklif qilinaётgan jarayonlar haqida tasavvurga ega bo'lmasalar. Har bir jamoatni jalb qilish kampaniyasida ishtirok etishga oid tushuntirishlar, jarayonlar va tegishli qonunchilikni o'rgatish kerak. Ko'plab holatlarda ishtirok etish uchun texnik yordam ta'minlash zarur (transport, xona, hujjatlarni nusxalash va boshqalar), chunki tashkilotchilarning imkoniyatlari mahalliy aholi (va ba'zida hatto mahalliy hokimiyatning) imkoniyatlaridan ancha yuqori.

Erta boshlash: Jamoat ishtiroki loyiha dastlabki bosqichlarida, alternativlik va orqaga aloqa prinsiplarini to'liq amalga oshirishga imkon beradi. Bundan tashqari, aynan dastlabki bosqichda mahalliy aholi tomonidan taqdim etilgan "lokal bilim" eng qimmatli bo'ladi. Shuningdek, faqat dastlabki bosqichda loyiha bo'yicha qandaydir asosiy alternativlarni ishlab chiqish mumkin.

Diskriminatsiyaning yo'qligi (loyihadan ta'sirlangan barcha tomonlarning jalb etilishi): Hech kim jarayondan diskriminatsiya asosida chiqarib tashlanmasligi kerak (jins, yosh, kasb, millat, xarakter xususiyatlari, loyiha yoki hokimiyatga nisbatan disloyal bo'lish va boshqalar). Biroq, bu prinsip Konstitutsiya va Rossiya qonunchiligiga muvofiq amalga oshirilgan bo'lib, jarayonni tashkil etuvchiga eng katta foyda keltiradi, chunki ishtirokchilardan taqdim etiladigan axborot xilma-xilligini oshiradi.

Jarayonning ochiqqligi va nazorat qilinishi, maqsadlarning realizmi: Loyihaga oid barcha takliflar, izohlar va o'zgarishlar jarayonning hujjatlarida aks ettirilishi kerak va ishtirokchilarga ochiq bo'lishi kerak.

Jarayonning loyiha sikli bilan vaqtga mos kelishi (masalan, qiyin erishiladigan hududlar hisobga olinishi kerak): Bu shuningdek, agar zarur bo'lsa, mahalliy, mintaqaviy va federal darajalarda manfaatdor tomonlarni o'z vaqtida jalb qilishni anglatadi.

Mahalliylik – Loyiha amalga oshiriladigan joyida muhokama o'tkazish va mahalliy an'analar va aholining ishtirok etish imkoniyatlarini hisobga olish.

Huquqlar va mas'uliyatlarning muvozanati – Qarorlar mas'uliyati, ishlab chiqish va amalga oshirish jarayonida yetarli huquqlarga ega bo'lmagan tomonlarga yuklanmasligi kerak. Masalan, «jamoat loyiha uchun tasdiq berdi» degan bayonotlar qabul qilinmasligi kerak, agar jamoatning qarorlarni rad etish huquqi bo'lmasa. Boshqa tomondan, kengaytirilgan imkoniyatlar kengaytirilgan mas'uliyat bilan birga keladi – axloqiy, moddiy yoki boshqa – qabul qilingan qarorning oqibatlari uchun. Ayniqsa, bu, jamoat ishtiroki jarayonlarining jamoatchilikka ochiqqligi, loyiha o'zgarishlariga olib keladigan jarayonlarda anonim ishtirokni taqiqlash va boshqa shunga o'xshash choralar orqali amalga oshiriladi.

Ratsionallik – Jarayonni tashkil etish va uning natijalarini nazorat qilish uchun jiddiy nazariy va metodik bazadan foydalanish, qonunchilikka muvofiq tartiblarga qat'iy rioya qilish. Ishtirok jarayonlari chet elda ishlab chiqilgan namunalar mexanik tarzda ko'chirilmasligi kerak, reglamentlar boshqa mintaqalardan olingan namunalar asosida yozilmasligi kerak. Ratsionallik shuningdek, xodimlarning malakasini doimiy ravishda oshirishni, xodimlarning ularning bajarishi kerak bo'lgan harakatlarning mazmunini yaxshiroq tushunishini ta'minlashni anglatadi [7].

Shuni ham inobatga olish kerakki, jamoatchilik ishtiroki jamiyat hayotidagi eng muhim masalalarni hal qilishda jamoa a'zolarining o'z kuchlari bilan amalga oshiriladigan ishtirokning eng yuqori darajasi sifatida "fuqarolik nazorati"ning eng ta'sirchan va yuqori shakli hisoblanadi. Jamiyat bilan kelishuvga erishish orqali davlatni rivojlantirish mumkinligidan kelib chiqilsa, bu o'rinda jamoatchilik ishtiroki zarur vositaga aylanadi.

Bizning jamiyatda jamoatchilik ishtiroki, o'ziga xos ierarxiya tarzida rivojlanib kelgan.

Darhaqiqat, yurtimizda jamoatchilik nazorati instituti uzoq tarixiy ildizlarga ega. U asrlar davomida oqsoqollar Kengashi ko'rinishida namoyon bo'lib kelgan. Tarixdan bu institut urush va tinchlik masalalari, nizolarni sharqona og'ir-bosiqlik bilan hal qilish uchun tashkil topgan. Keyinchalik Kengashlar

mahallalarda hashar, obodonlashtirish va ko'kalamzorlashtirish, yordamga muhtojlarning muammolarini birgalikda hal etish, o'zini va o'zgalarga e'tiborli bo'lish, farzandlar tarbiyasiga loqayd bo'lmaslik va boshqa jamoat ishlari bilan ham shug'ullanadigan jamoatchilik tuzilmasi hisoblangan.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan pragmatik siyosat, ochiq-oshkora va shaffoflikka asoslangan yangi bosqichdagi islohotlar samarasi o'laroq, bugun jamoatchilik nazoratining ham ta'sir doirasi sezilarli ravishda ortdi.

O'zbekiston taraqqiyotining yangi bosqichida amalga oshirilayotgan shaffoflikka asoslangan yangi islohotlar samarasi tufayli jamiyatimizda jamoatchilik nazoratining ta'sir doirasi ham sezilarli ravishda kuchaymoqda. "Jamoatchilik nazorati to'g'risida"gi qonun, "O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Jamoatchilik palatasini tashkil etish to'g'risida"gi Farmoni va boshqa bir qator hujjatlarda jamiyat boshqaruvida jamoatchilik ishtiroki va nazoratini amalga oshirishning ta'sirchan va amaliy mexanizmlarini joriy etishga qaratilgani bilan ahamiyatlidir. Bundan ko'zlangan **maqsad fuqaro – jamoat tashkilotlari – davlat birligini** mustahkamlashdir [8].

Zotan, jamoatchilik ishtirokining mavjudligi davlat boshqaruvi takomillashuviga olib kelib, siyosiy hokimiyatning tom ma'noda xalq manfaatlarini asosida qurilishini hamda shu xalq ishtiroki asosida kechishini nazarda tutadi. Ya'ni, bunda faqat ma'lum bir islohotlar uchun faqat fikr bildirishgina emas, balki jamiyatdagi barqarorlik, davlat boshqaruvining shaffofligi va samaradorligi yo'lida tashabbuskor va jonkuyar bo'lishini ham nazarga tutadi.

Eng muhimi, jamiyat a'zolarining davlatning siyosiy va ijtimoiy rivojlanishi, o'zi yashayotgan hudud, istiqomat qilayotgan mahalla va oila taqdiriga daxldorlik tuyg'usi, faol fuqarolik pozitsiyasi tom ma'noda shakllanishiga asos bo'ladi, shuning bilan birga, fuqarolar siyosiy ong va tafakkur darajasi o'zgarishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Жамоатчилик эшитувлари ва фуқаролар иштирокининг аҳамияти. Муаллифлар: В.Т. Семейкина, Ю.А. Паутов, Л.А. Пунегова, Е.Е. Осипова асарлари асосида. <http://old.forest.ru/rus/bulletin/28/7.html>.
2. <http://www.partnerships.org.uk/guide/ideas.htm>.
3. Карпов А.С. Формы общественного участия в принятии решений. -С. 16.
4. Карпов А.С. Формы общественного участия в принятии решений. -С. 18.
5. «Большая российская энциклопедия». <https://bigenc.ru/c/grazhdanskoe-uchastie-85e2c2>
6. Карпов А.С. Формы общественного участия в принятии решений. -С. 51-52.
7. Карпов А.С. Формы общественного участия в принятии решений. -С. 24-26.
8. Усарова Ф. Жамоатчилик назорати: тарихи, замонавий қарашлар ва ёндашувлар. https://uza.uz/uz/posts/jamoatchilik-nazorati-tarixi-zamonaviy-qarashlar-va-yondashuvlar_391305.

“O‘ZBEKISTON ENG YANGI TARIXINING DOLZARB MASALALARI”

FANLARARO ILMIY-NAZARIY JURNAL

Maxsus son (17), 2025.

Ofset bosma. Shartli bosma tobog‘i 11,8.
Adadi 100 nusxada.

Toshkent shahar, Uchtepa tumani, Maxorat – 71.
“Shafolat nur fayz” MChJ bosmaxonasida chop etilgan.
Toshkent shahar, Olmazor tumani, Nodira – 19.